

แนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

นายอตุเดช แพงอะมะ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต
แขนงวิชาการเมืองการปกครอง สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

พ.ศ. 2550

Political and Social Concepts of the Venerable Mun Puritatto

Mr. Audesh Phang Ama

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for
the Degree of Master of Political Science in Politics and Government

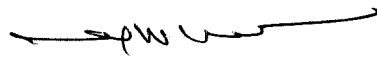
School of Political Science

Sukhothai Thammathirat Open University

2007

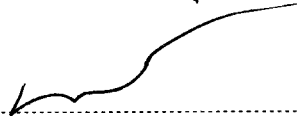
หัวข้อวิทยานิพนธ์ แนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต
ชื่อและนามสกุล นายอดุเดช แพงอะมะ
แขนงวิชา การเมืองการปกครอง
สาขาวิชา รัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
อาจารย์ที่ปรึกษา 1. รองศาสตราจารย์ธโรธร ผู้ทองคำ
2. รองศาสตราจารย์ ดร.ไพฑูรย์ มีกุล

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ได้ให้ความเห็นชอบวิทยานิพนธ์ฉบับนี้แล้ว

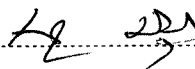
..... ประธานกรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร.วิทยา สุจริตนารักษ์)

..... กรรมการ

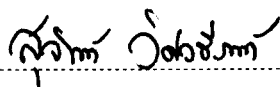
(รองศาสตราจารย์ธโรธร ผู้ทองคำ)

..... กรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร.ไพฑูรย์ มีกุล)

คณะกรรมการบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช อนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์
ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต แขนงวิชา
การเมืองการปกครอง สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

..... ประธานกรรมการบัณฑิตศึกษา

(รองศาสตราจารย์ ดร.สุจินต์ วิสวธีรานนท์)

วันที่ 21 เดือน สิงหาคม พ.ศ. 2551

กิตติกรรมประกาศ

ความภาคภูมิใจอย่างสูงที่ได้มีโอกาสเข้ามาศึกษาที่มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช ตั้งแต่ปริญญาตรีจนถึงขั้นเป็นมหาบัณฑิตของมหาวิทยาลัยฯ ซึ่งได้ผ่านอุปสรรคและปัญหาต่าง ๆ มากมาย ความรู้สึกท้อแท้ในบางครั้งก็กลับเป็นพลังใจ และก็ภาคภูมิใจที่ได้ทำงานชิ้นนี้ออกมา ถึงจะล้มลุกคลุกคลานบ้าง

แต่การเขียนงานที่เกี่ยวกับพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต หากไม่สมควรประการใดก็ขอ อโหสิกรรม ด้วยกายสุจริต วาจาสุจริต มโนสุจริต อันเป็นคำที่เป็นคติ อันท่านพระอาจารย์กล่าวอยู่บ่อย ๆ เพื่อเป็นหลักวินิจัยความคิดที่ทำด้วยกาย วาจา ใจ แก่ศิษยานุศิษย์ ดังนี้

“ดีใดไม่มีโทษ ดีนั้นชื่อว่าดีเลิศ ได้สมบัติทั้งปวงไม่ประเสริฐเท่าได้คน เป็นที่เกิดแห่งสมบัติทั้งปวง”

ดังนั้นความสำเร็จที่เกิดขึ้น ได้ก็เพราะบุญบารมีของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต อีกทั้งขอขอบพระคุณ โดยเฉพาะอาจารย์ธวัช ไสธร ผู้ทองคำ เพราะให้ความเมตตา กรุณา ความรัก ความปรานีและความห่วงใย ที่ได้คอยแนะนำพร่ำสอนทั้งดั่งตลอดจนชี้แนวทางแก้ไขข้อผิดพลาดต่างๆ และที่สำคัญที่สุดคือ ความเมตตาที่ได้ให้กำลังใจมาโดยตลอดเวลาการศึกษา ซึ่งข้าพเจ้ามีความซาบซึ้งและจะอยู่ในความทรงจำของข้าพเจ้าตลอดไป

สุดท้ายขอขอบพระคุณทางมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช และคณาจารย์ทุกท่าน รวมทั้งเพื่อนร่วมสถาบัน เจ้าหน้าที่ของมหาวิทยาลัยฯ ที่คอยอำนวยความสะดวก ให้ข่าวสารต่าง ๆ เพราะด้วยหน้าที่การงานที่ต้องประจำอยู่ต่างจังหวัดแม้ข้าพเจ้าจะ ไม่ได้กล่าวนามทุกท่าน แต่ทุก ๆ สิ่งจะจารึกอยู่ในความทรงจำของข้าพเจ้าตลอดไปและขอขอบพระคุณทุกท่านมา ณ โอกาสนี้

อฤเดช แพงอะมะ

มีนาคม 2551

ชื่อวิทยานิพนธ์ แนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต
 ผู้วิจัย นายอดุเดช แพงอะมะ ปริญา รัฐศาสตรมหาบัณฑิต (การเมืองการปกครอง)
 อาจารย์ที่ปรึกษา (1) รองศาสตราจารย์ธโรธร ผู้ทองคำ (2) รองศาสตราจารย์ ดร.ไพฑูรย์ มีกุล
 ปีการศึกษา 2550

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยมีวัตถุประสงค์ เพื่อ (1) ศึกษาปัจจัยทางจิตวิทยาและสภาพแวดล้อมที่มีต่อแนวคิดทางการเมืองและสังคมของ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต (2) สารสำคัญของแนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต (3) วัตรปฏิบัติของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่สะท้อนถึงแนวคิดทางการเมืองและสังคม (4) ผลกระทบจากแนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

การวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เป็นการวิจัยเอกสาร โดยใช้การตีความวรรณกรรม ซึ่งนำข้อมูลมาวิเคราะห์เนื้อหาโดยการพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า (1) ปัจจัยทางจิตวิทยาและสภาพแวดล้อมที่มีต่อแนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มีส่วนสำคัญต่อการหล่อหลอมให้พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มีความอดทน เข้มแข็ง ฉลาดรอบรู้ในการอบรมสาธุศิษย์และประชาชนเมื่อตอนท่านเป็นผู้นำคณะสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระและผู้นำกองทัพธรรม (2) สารสำคัญของแนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ประกอบไปด้วย สารสำคัญ 2 ประการ ประการแรกการปกครองตนเองให้ดีซึ่งหมายถึงการปกครองใจควบคุมให้มีศีลธรรมโดยเน้นที่กฎของศีลธรรม ผู้ปกครองที่มีคุณธรรมจะต้องทำเพื่อประชาชน ซึ่งถือได้ว่าเป็นการควบคุมประชาชนด้วยศีลธรรมหรือการปกครองโดยไม่ต้องปกครองอันเป็นจุดเริ่มต้นของการเมืองและสังคม ประการที่สองพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ให้ความสำคัญกับความมั่นคงของรัฐเป็นอย่างยิ่ง ถือว่ารัฐเป็นหลักค้ำจุน การเมือง เศรษฐกิจและสังคม เปรียบเหมือนกับ ก้อนเส้า 3 ก้อน ก้อนที่ 1 คือ ความเป็นชาติ ก้อนที่ 2 มีศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ ก้อนที่ 3 มีองค์พระมหากษัตริย์เป็นเอกอัครศาสนูปถัมภก หากขาดไปก้อนใดก้อนหนึ่ง จะขาดความสมบูรณ์ไป (3) วัตรปฏิบัติที่สะท้อนถึงแนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ท่านเป็นผู้บุกเบิกเส้นทางแสวงหาโมกขธรรมหรือการหลุดพ้นของพระอริยเจ้าให้กับพระสงฆ์ที่เป็นลูกศิษย์ นอกจากนั้นเกิดการเดินรุดงค์เผยแผ่พระธรรมไปเกือบทั่วทุกภาคของประเทศยังสร้างประโยชน์ให้กับประชาชนของรัฐได้ตั้งมั่นอยู่ในหลักศีลธรรมมากขึ้น (4) ผลกระทบจากแนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ทำให้เกิดการพัฒนาชนบทในรูปแบบใหม่ภายใต้แนวทางและวิธีการของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ประชาชนในท้องถิ่นคันธารของไทยเห็นความสำคัญของความเป็นคนไทย ตำนึกในความเป็นคนไทย และลดความขัดแย้งในกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ

คำสำคัญ แนวคิดทางการเมืองและสังคม พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

Thesis title: Political and Social Concepts of the Venerable Mun Puritatdo

Researcher: Mr. Areudech Paeng-ama **Degree:** Master of Political Science (Politics and Government);

Thesis advisors: (1) Thasothorn Tootongkam, Associate Professor; (2) Dr. Paitoon Meekusol, Associate Professor; **Academic year:** 2007

ABSTRACT

The objectives of this research were to study (1) psychological and environmental factors that affected the political and social concepts of The Venerable Mun Puritatdo; (2) the main points of the political and social concepts of The Venerable Mun Puritatdo; (3) moral obligations and work of The Venerable Mun Puritatdo that reflect his political and social concepts; and (4) the impact of the political and social concepts of The Venerable Mun Puritatdo.

This was a qualitative research based on documents and interpretation of the literature. Data were analyzed using descriptive analysis.

The results showed that (1) psychological and environmental factors had a major impact on shaping The Venerable Mun Puritatdo into a strong and patient person who was knowledgeable and clever in teaching Dharma to his disciples and the general population when he was a transcendental meditation leader and leader of the "Army of Dharma." (2) the main points of the political and social concepts of The Venerable Mun Puritatdo consisted of 2 main principles: Firstly, to govern oneself well one must control one's emotions and adhere to moral rules; virtuous administrators must work for the people; this is a way of controlling the citizens through morality or "governing without governing," the starting point of politics and society. Secondly, The Venerable Mun Puritatdo also put a great deal of importance on political stability. He felt that state was a foundation to support politics, economy, and society. He said there were 3 pillars: nationality, Buddhism as the national religion, and the king as the head patron of the religion. If any of these 3 pillars are missing, there will be an imbalance. (3) The work of The Venerable Mun Puritatdo that reflects his political and social concepts are his pioneering of the path to Nirvana to lead his disciples to enlightenment and his travels to almost all parts of the country, which helped encourage citizens to adhere to moral principles. (4) The impact of The Venerable Mun Puritatdo's political and social concepts was the creation of a new model for rural development using his methods. People in disadvantaged parts of Thailand were able to see the value of being Thai citizens and to become more conscious of their Thai identity; and there was a reduction in the conflicts between different ethnic groups.

Keywords: Political and Social Concepts, The Venerable Mun Puritatdo

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
บทที่ 1 บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์การวิจัย	1
กรอบแนวคิดของการวิจัย	9
ขอบเขตของการวิจัย	10
นิยามศัพท์เฉพาะ	11
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	11
บทที่ 2 วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	13
ระเบียบวิธีการตีความ	13
แนวความคิดทางการเมือง	22
แนวคิดทางจิตวิทยาทางการเมือง	26
แนวความคิดการเมืองการปกครองในพุทธศาสนา	44
วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	51
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย	64
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	64
การเก็บรวบรวมข้อมูล	64
การวิเคราะห์ข้อมูล	65
บทที่ 4 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล	67
ปัจจัยทางจิตวิทยาและสภาพแวดล้อมมีต่อแนวคิดทางการเมือง และสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต	67
เนื้อหาสาระของแนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต	94
วัตรปฏิบัติของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตสาธุศิษย์ที่สะท้อนถึงแนวคิด ทางการเมืองและสังคม	139
ผลกระทบจากแนวคิดทางการเมืองและสังคมของ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต	167

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 5 สรุปการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	198
สรุปการวิจัย	198
อภิปรายผล	200
ข้อเสนอแนะ	206
บรรณานุกรม	208
ประวัติผู้วิจัย	220

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สังคมไทยในอดีตจนถึงปัจจุบัน การเมืองกับพระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดเสมอมา พระพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญในการกำหนดวิถีชีวิตอันเป็นรากฐานที่สำคัญในการจรรโลงการเมืองให้อยู่รอด ในบางยุคสมัยพระพุทธศาสนามีความรุ่งเรืองมากจนได้นำแนวคิดศีลธรรมคำสอนมาประยุกต์ใช้ในการปกครอง พระมหากษัตริย์สมัยสุโขทัยได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาอย่างมาก ทั้งนี้เนื่องจากศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ นับตั้งแต่กรุงสุโขทัยเป็นราชธานีดังปรากฏว่าได้มีการบำรุงพระพุทธศาสนาหลายประการทั้งผู้ปกครองและประชาชนก็ยึดมั่นในศาสนาพุทธ ผู้ปกครองอาศัยหลักธรรมเข้าช่วยในการปกครองเป็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับประชาชนทั่วไปก็เป็นเรียกว่าระบบการปกครองแบบพ่อปกครองลูก ซึ่งในสมัยพระมหาธรรมราชา(ลิไทย)พระองค์ทรงนิพนธ์ ชื่อไตรภูมิพระร่วงระบุหลัก “ทศพิธราชธรรม” จึงเป็นการผสมผสานหลักการปกครองแบบพ่อปกครองลูกกับหลักปฏิบัติแบบธรรมราชาตามแนวทางของศาสนาพุทธ เป็นต้น (จรรยา สุภาพและรุ่งพงษ์ ชัยนาม 2526: 507)

ในสมัยอยุธยาเมื่อบ้านเมืองเดือดร้อน ไม่สงบสุขบทบาทของพระสงฆ์ยังคงเป็นผู้นำทางความคิดและหาทางออกให้สังคม พระสงฆ์บางรูปยังออกมาระงับอิทธิพล เช่น ในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ครั้งที่กระทำสงครามยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชาแม่ทัพพม่าได้ชัยชนะ แต่แม่ทัพนายกองหลายคนกระทำการบกพร่องได้รับการพิจารณาโทษ สมเด็จพระนพรัตน์แห่งวัดป่าแก้วและคณะได้เสด็จมาแสดงธรรมเพื่อให้ทรงยกโทษประหารแก่แม่ทัพนายกองเหล่านั้น โดยยกเอาเหตุการณ์ตอนที่พระพุทธองค์ผจญพญามาร ในคืนวันที่จะทรงตรัสรู้มาเป็นอุทาหรณ์ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงปิติโสมนัส ชาบซึ่งในพระธรรมที่สมเด็จพระนพรัตน์วัดป่าแก้ว ทรงแสดง ยิ่งนักตรัสว่า “พระผู้เป็นเจ้าว่านี่ควรหนักหนา” (นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2542: 17) และได้ทรงพระราชทานอภัยโทษประหารแก่แม่ทัพนายกองเหล่านั้น ก่อนเสียดกรุงศรีอยุธยาพระสงฆ์กับชาวบ้านมีความสำคัญในการรักษาบ้านเมือง เช่น พระธรรมโชติได้เป็นหลักยึดเหนี่ยวจิตใจชาวบ้านบางระจันให้ต่อสู้กับพม่า การที่บ้านเมืองในสมัยอยุธยานั้นเกิดศึกสงครามบ่อยครั้งทำให้พระสงฆ์มีบทบาททางการเมืองอย่างมากและปรับตัวเข้ากับวิถีชีวิตของสังคม ขณะเดียวกันก็ทำให้พระสงฆ์ที่ไม่

เครื่องคิดในพระธรรมวินัยมีการตั้งกักขึ้นเป็นเจ้าลัทธิ เช่น ตั้งคนเป็นกักพระฝางในหัวเมืองสวางคบุรี ซึ่งถือได้ว่าเป็นบทบาทอย่างหนึ่งในการเมืองเช่นกัน

ในยุครัตน โกสินทร์พระมหากษัตริย์บางพระองค์ทรงศึกษาและอาศัยตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้ให้เป็นประโยชน์ทางการเมืองการปกครอง เช่น การยกสถานะพระมหากษัตริย์ขึ้นเป็นเสมือนพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งและอาศัยความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมมาสร้างการยอมรับในหมู่ประชาชนว่าพระมหากษัตริย์มีบุญบารมีสูงจึงได้ดำรงพระอิสริยยศสูงกว่าคนอื่น ๆ เป็นต้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ซึ่งได้ทรงศึกษาพระพุทธศาสนาจนแจ่มแจ้ง และด้วยอิทธิพลทางวิทยาศาสตร์และวิทยาการสมัยใหม่ทำให้พระองค์ทรงปฏิเสธแนวคิดเรื่องการเป็นพระ โปธิสัตว์ของพระมหากษัตริย์ รวมทั้งการปฏิเสธความคิดทางจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิที่เชื่อกันมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงต้นสมัยรัตน โกสินทร์ เมื่อมองในเชิงสัญลักษณ์ การปฏิเสธที่จะปรารถนาพุทธภูมิตามแบบบูรพมหากษัตริย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หมายถึงจุดเริ่มต้นของการแยกกันระหว่างรัฐกับพระพุทธศาสนา คณะสงฆ์คณะใหม่เกิดขึ้นคือ “...ธรรมยุติกนิกาย” ซึ่งท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เองถือได้ว่าเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาคณะธรรมยุติกนิกายหลังการการปฏิรูปศาสนา ซึ่ง“วชิรญาณภิกขุ”ทรงเป็นผู้ปฏิรูปเมื่อครั้งทรงผนวช พระองค์เป็นผู้นำเอาแนวคิดธรรมยุติกนิกายมาเป็นแนวทางปฏิบัติที่เคร่งครัดสำหรับพระภิกษุที่จะเข้าสังกัดกับพระองค์ แนวคิดธรรมยุติกนิกายนั้นมีลักษณะโดดเด่นมีเหตุมีผล มีความเป็นวิทยาศาสตร์และสามารถปฏิบัติได้จริง หลังจากลาผนวช ได้สืบราชบัลลังก์เสวยราชย์เป็นรัชกาลที่ 4 ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวในทางการเมืองการปกครองของไทยก็ถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการเป็นรัฐชาติ แนวคิดสมัยใหม่ได้เริ่มขึ้นด้วย ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดธรรมยุติกนิกายที่ได้พัฒนาอย่างรวดเร็วและดำรงอยู่ได้จนถึงปัจจุบันนั้น และแนวคิดเรื่องการถือเอาธรรมเป็นส่วนสำคัญในการปกครอง ดังที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพล อดุลยเดช รัชกาลปัจจุบันทรงมีพระราชปณิธานว่า “...เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขของมหาชนชาวสยาม...” ดังนี้คือทรงตั้งเป้าหมายไว้ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าสถาบันพุทธศาสนาได้มีบทบาททางการเมืองและ เป็นเครื่องมือของผู้นำที่ใช้ได้ผลดีตลอดมา (ชลธิชา กลัดอยู่ 2517: 115)

กิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการปกครองและวัฒนธรรมจะผ่านทางพระสงฆ์ เพื่อที่จะได้สื่อสารกับผู้คนในชุมชนท้องถิ่น สถาบันกษัตริย์กับสถาบันสงฆ์จึงแยกกันไม่ออกถ้าไม่มีพระมหากษัตริย์ทรงอุปถัมภ์ คณะสงฆ์ก็คงไม่มีและวัดก็คงไม่เกิดและ ใครที่ทำร้ายหรือคิดร้ายต่อพระมหากษัตริย์ก็คือการทำลายวัดและพระพุทธศาสนา(ศรีศักร วัลลิโภดม 2544: 119) ด้วยอาจกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนากับรัฐมีความสัมพันธ์กันแนบแน่นมาก เพราะพระพุทธศาสนาได้กลายเป็นแรงกำลังสำคัญในการรวมชาติเป็นหนึ่งเดียว แต่เมื่อพิจารณาจากบางแง่มุมสภาพ

สังคมไทยและพระพุทธศาสนา ความสัมพันธ์อันแนบแน่นระหว่างพระพุทธศาสนากับรัฐที่เกิดขึ้นในช่วงการปฏิรูปและหลังจากนั้นดูเหมือนจะไม่ได้เป็นสิ่งที่น่าภูมิใจสำหรับชาวพุทธไทย โดยเฉพาะพระสงฆ์ไทยมากนัก เพราะไม่เพียงแต่การปฏิรูปนั้นจะทำให้คณะสงฆ์ไทยได้กลายสภาพไปจากเดิมก่อนหน้าไปอยู่ภายใต้การกำกับของรัฐเท่านั้น หากยังมีมิติบางอย่างในคำสอนทางพระพุทธศาสนาถูกละเลยไปเพราะการปฏิรูปที่เกิดขึ้น การละเลยบางมิติของพระพุทธศาสนาไปนั้น ก่อให้เกิดขึ้นทั้งผลด้านบวกและด้านลบต่อพระพุทธศาสนา

ในยุคปัจจุบันนักรัฐศาสตร์ได้นำหลักธรรมคำสอนมาตีความกลายเป็นแนวคิดเรื่องการเมืองการปกครองที่แฝงอยู่มากมายและพระสงฆ์ที่เป็นปราชญ์ทางศาสนาได้นำแนวคิดทางศาสนามาตีความต่อเพื่อหาคำตอบให้กับสังคม อาจกล่าวได้ว่ารัฐที่ดีต้องมีนักคิดทางการเมืองเพื่อนำแนวคิดไปสู่การปฏิบัติทำให้เกิดรัฐที่ดี การบริหารบ้านเมืองที่ดี สังคมอุดมธรรม ระบบการเมืองที่มีเหตุมีผล รัฐจำเป็นต้องมีบุคคลที่เป็นนักคิดที่สอดคล้องกับระบบการเมือง เพื่อการเกิดการเมืองภาคประชาชนที่แท้จริงและถือได้ว่ามีส่วนสำคัญกับระบบการเมืองไทยเพราะระบบการเมืองที่ดีต้องมีนักคิดทางการเมืองเพื่อเปลี่ยนผ่านไปสู่รัฐที่ดีหรือที่เรียกว่า

“... บ้านเมืองดีต้องมีนักปราชญ์ มีผู้ฉลาด สอนศีล สอนธรรม บ้านเมืองไม่ดีไม่มีนักปราชญ์ ไม่มีผู้ฉลาด สอนศีล สอนธรรม...” (หลวงปู่สาย เขมธัมโม 2550: 25)

แนวคิดพระพุทธศาสนาในสมัยปัจจุบันมีพระสงฆ์บางสำนักได้นำหลักของศาสนามาประยุกต์ใช้ คือคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในปัจจุบัน ซึ่งกลุ่มพระสงฆ์ที่มีบทบาทสำคัญของคณะธรรมยุติกนิกายที่ได้พัฒนาแนวคิด คือพระป่าหรือพระสงฆ์สายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ซึ่งถือได้ว่ามีแนวคิดและบทบาทที่มีความสำคัญในทางการเมืองและสังคมโดยเป็นผู้นำทางความคิดทางการเมืองและสังคมหรือเป็นผู้นำโดยธรรมชาติ ซึ่งพระสงฆ์เหล่านั้นไม่มีตำแหน่งที่เป็นทางการ แต่เป็นผู้นำทางความคิดและหาทางออกให้กับการเมืองและสังคม การเป็นพระสงฆ์เหล่านั้นเป็นผู้นำทางความคิดของสังคมที่คตินั้นเกิดขึ้นจากการอบรมสั่งสอนที่ดีจากนักปราชญ์ที่เป็นครูอาจารย์ที่แนะนำให้เป็นนักคิดนั้นก็คือพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตซึ่งท่านเปรียบเสมือนต้นทางแห่งความคิด อาจกล่าวได้ว่าแนวคิดธรรมยุติกนิกายได้พัฒนาอย่างรวดเร็ว มีสาเหตุมาจากรัฐบาลให้การสนับสนุนเพราะผู้ก่อตั้งเป็นกษัตริย์และในเวลาต่อมา กษัตริย์ทุกพระองค์ก็ให้การสนับสนุนสืบเนื่องมาจนปัจจุบัน ขณะเดียวกันแนวคิดธรรมยุติกนิกายที่ดำรงอยู่ได้และพัฒนาอย่างต่อเนื่องนั้นมาจากผู้ที่ได้นำแนวคิดไปสู่การปฏิบัติที่โดดเด่นเป็นเสมือนผู้รักษาแนวคิดธรรมยุติกนิกายไว้ได้จนถึงปัจจุบัน คือพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต อาจกล่าวได้ว่ามีแนวคิดของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นแนวทางในการปฏิบัติธรรมที่สำคัญที่มีอิทธิพลต่อพระสงฆ์ที่เป็นสานุศิษย์ในทุกภาคของประเทศตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แนวคิดหลายอย่างได้สะท้อนออกมาเกี่ยวกับการเมือง เศรษฐกิจและสังคม เช่น การพัฒนา

สังคม การมีส่วนร่วมในการปกครองของรัฐ ขณะเดียวกันพลเมืองมีศีลธรรมมากขึ้น สามารถวัดได้จากการบวชเพิ่มขึ้นในสมัยของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต และนำสู่การปฏิบัติต่อการเมืองและสังคมที่สามารถดึงคนเข้ามาอยู่ในกรอบแห่งจริยธรรม ศีลธรรม และคุณธรรม เพื่อให้สังคมอยู่เย็นเป็นสุข และยึดเอาแนวทางของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นเนติแบบแผนของการประพฤติปฏิบัติเป็นที่ประจักษ์เพราะสังคมยึดมั่นในสิ่งถูกต้องดีงาม การที่บ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข การที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่เป็นอยู่ในปัจจุบันซึ่งได้ผ่านเหตุการณ์ในอดีตที่สำคัญๆ เช่น ขบวนการเสรีไทย คอมมิวนิสต์ เพื่อเป็นบทพิสูจน์ความมั่นคงและความเข้มแข็งของวัฒนธรรมนั้น ส่วนหนึ่งมีผลมาจากนักคิดที่สำคัญคือพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต การปฏิบัติและทำงานให้กับสังคมที่เหมาะสมในรูปแบบของสมณะเพศแก่ประชาชนควบคู่กันไปเพราะกฎของศีลธรรมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต สำคัญกว่ากฎหมายบ้านเมืองเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งถือได้ว่าเป็นการควบคุมประชาชนด้วยศีลธรรมหรือการปกครองโดยไม่ต้องปกครองซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของสังคมขึ้นที่ได้พัฒนาคนและเป็นการพัฒนาจากครอบครัวที่ดีสู่สังคมและการเมืองในที่สุด

ในขณะเดียวกันการศึกษาแนวคิดของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต นอกจากรู้และเข้าใจแนวคิดของท่านแล้วยังทำให้ทราบถึงการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคมไทยโดยเฉพาะภาคอีสาน ได้เข้าใจยิ่งขึ้น เพราะในช่วงชีวิตของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต (2413-2492) เป็นช่วงที่เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคมในประเทศไทย เป็นช่วงเปลี่ยนผ่านจากการสังคมดั้งเดิมอันนำไปสู่การสถาปนารัฐชาติสมัยใหม่ในรัชกาลที่ 5 ซึ่งพระองค์ทรงปฏิรูปการปกครองในส่วนภูมิภาค พ.ศ. 2435 เป็นการรวมศูนย์อำนาจหรือรัฐชาติ ให้มีความเข้มแข็งขึ้นและในช่วงดังกล่าวสังคมอีสานได้มีพัฒนาการทางการเมืองจากเดิมที่ใช้ อาญาสี่ คือ เจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร ซึ่งรัชกาลที่ 5 ได้ทรงปฏิรูปการปกครองนำระบบรวมศูนย์อำนาจมาใช้แทนระบบอาญาสี่เพื่อความมั่นคงของรัฐ การรวมศูนย์อำนาจน่าจะเป็นสาเหตุหนึ่งของการเกิดกบฏผีบุญหรือผู้มีบุญที่มีแนวคิดต่อต้านอำนาจรัฐโดยประชาชน และการเปลี่ยนแปลงการปกครองในสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย ใน พ.ศ. 2475 ประเทศไทยได้มีการติดต่อกับต่างประเทศมากขึ้นและทางการเมืองโลกได้เกิดสงครามหลายครั้ง เช่น สงครามโลกครั้งที่ 1 และ 2 และการล่าอาณานิคมของประเทศมหาอำนาจ เช่น อังกฤษและฝรั่งเศส ทำให้ดินแดนฝั่งซ้ายน้ำโขงตกเป็นของฝรั่งเศส

ความเป็นผู้นำทางความคิดและมีบทบาทต่อสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ทำให้รัฐได้รับประโยชน์จากการอบรมสั่งสอนของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ขณะเดียวกันรัฐเองก็ปกครองได้ง่ายขึ้นเพราะพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้แยกความคิดที่ถูกต้องดีงามและความเชื่อที่มั่งงายออกจากกัน ทำให้สานุศิษย์ของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่เป็นพระสงฆ์ถือเป็นแบบอย่างที่ดีต่อ

สังคมและทำให้รัฐบาลสามารถอาศัยความศรัทธาของชาวบ้านที่มีต่อพระภิกษุบางรูปเป็นกลไกในการกระชับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลและประชาชนในหัวเมืองให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ได้มีส่วนประสานความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างประชาชนในหัวเมืองอีสานกับศูนย์กลางการปกครองที่กรุงเทพฯ ทำให้ชาวอีสานมีความผูกพันและสำนึกในความเป็นไทย (นาฏนภา ปัจจกะโต 2536: 5-6) ในฐานะประมุขสงฆ์ฝ่ายพระพุทธรูปธรรมฐานสายอีสานและได้รับการยกย่องว่าผู้ที่บรรลุนิคมขั้นสูงสุดก็คือพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต (ประจวบ แสนกลาง 2531:3) บทบาทพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มีส่วนช่วยทำให้เกิดการขยายตัวของชุมชนบางพื้นที่เนื่องมาจากพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้เข้าไปจำพรรษาหรือเดินธุดงค์เข้าไปบริเวณใดแล้ว ชาวบ้านจะติดตามไปปฏิบัติธรรมด้วย จนกระทั่งเกิดการขยายตัวของชุมชนออกไปจนเกิดเป็นหมู่บ้าน (ประจวบ แสนกลาง 2531: 167) ลูกศิษย์โดยมากในหัวเมืองอีสานและภาคอื่น ๆ ของประเทศ ซึ่งประชาชนให้ความเลื่อมใสศรัทธาทำให้พระภิกษุเหล่านั้นได้กลายเป็นศูนย์รวมทางด้านจิตใจของชาวอีสาน ประกอบกับชาวอีสานมีค่านิยมที่ยกย่องคนที่มีความสามารถและได้รับการปลูกฝังให้เชื่อฟังคำสั่งสอนของผู้มีคุณธรรมในสังคม จนได้สมญานามกับท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ว่า “...ผู้นำกองทัพธรรม...” คือ การเดินทางออกธุดงค์เป็นกลุ่มเพื่ออบรมประชาชนให้มีคุณธรรมและบ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุขอันนำแนวทางพุทธวิธีไปสู่การเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการเปลี่ยนแปลงและนำไปสู่สังคมอุดมธรรมที่แท้จริง ลักษณะดังกล่าวได้เปิดโอกาสให้พระภิกษุเหล่านั้นมีความใกล้ชิดกับชาวบ้านจนกระทั่งกลายเป็นผู้นำทางศีลธรรมให้ปัญญาแยกความดีกับความชั่วให้กับชาวบ้าน

แนวคิดของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ไม่ได้มุ่งหวังเพื่อหลุดพ้นตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาหรือเป็นปัจเจกบุคคลและหาทางออกให้กับตัวเองเท่านั้น หากแต่การกระทำมุ่งหวังเพื่ออบรมประชาชนในสังคมให้มีศีลธรรมและความสงบสุขไปพร้อม ๆ กันเพื่อเข้าสู่ระบบการเมืองที่ดีได้ไม่ว่าระบอบใดก็ตาม โดยการนำแนวคิดและทฤษฎีที่เป็นของธรรมดิกนิกายไปสู่การปฏิบัติต่อตัวเองและการเมืองสังคม โดยท่านถือว่าพระธรรมไม่ได้มีอยู่ในโบสถ์หรืออยู่ที่วัด ทั้งนี้เนื่องจากว่าโบสถ์เป็นเพียงใบไม้ที่นำมาจารึกหรือวัดเป็นเพียงที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสามเณรเท่านั้น หากแต่พระธรรมที่แท้จริงทั้ง 84,000 พระธรรมขันธ์อยู่ในกายของเราเอง ดังนั้นการปฏิบัติธรรมก็ต้องปฏิบัติอยู่ในกายของเราจึงเท่ากับได้พัฒนาจิตใจไปด้วย เพราะใจเป็นผู้บังคับบัญชาทั้งมวลความสำคัญในปัจจุบันภายนอกจะเป็นการส่งออกมาจากข้างในคือใจหรือเรียกว่า ใจเป็นนายกายเป็นบ่าว (พระญาณวิริยจรรย์ (วิริยงค์ สิรินุชโร) 2521: 78-81)

แนวคิดบางอย่างของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต นอกจากจะเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมพุทธศาสนาสังคมจารีตและวัฒนธรรมท้องถิ่นบางประการของชาวอีสานแล้ว ยังถือได้ว่าพลิกประวัติศาสตร์พุทธศาสนาหน้าใหม่ในประเทศไทยด้วย เพราะแต่เดิม ภิกษุสงฆ์ในพุทธศาสนาของ

หมู่บ้าน นิยมร่วมกิจกรรมกับชุมชนอย่างใกล้ชิด เช่น งานสว่างเชื้อ (บุญแข่งเรือ) บุญบั้งไฟ หากมองในแง่ของการมีส่วนร่วมในการส่งเสริมประเพณี กิจกรรมดังกล่าวนับเป็นสิ่งที่ดี แต่ในแง่ของการปฏิบัติเพื่อจุดมุ่งหมายหลักของพุทธศาสนาอาจไม่เหมาะสม (ธันวาคม ใจเที่ยง 2549: 882)

แนวทางการอบรมสั่งสอนของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ท่านให้แนวทางการสอนศีลธรรมแก่สังคมตลอดจนชาวบ้านเป็นหน้าที่ทางออกให้กับสังคมและเป็นหน้าที่ควบคู่กับการแสวงหาโมกขธรรม การอบรมสั่งสอนต้องสอนให้อุ้มปากอ้อมท้องเสียก่อน จึงค่อยสอนศีลธรรมทีหลัง

การอบรมสั่งสอนของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นการชี้ให้เห็นความสำคัญของครอบครัว สังคม การเมือง และอาชีพ ทั้งสี่อย่างนี้จะต้องดำเนินไปด้วยความราบรื่นและเรียบร้อยเป็นสุขแล้ว พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ยังชี้ประเด็นให้เห็นว่าต้องดำเนินให้ถูกต้องตามหลักมรรชาธรรม (คิหิปฏิบัติ) ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ ถ้าหาไม่มีแล้วจะไร้ค่านำมาแต่ความเดือดร้อน เป็นทุกข์โดยส่วนเดียว ศีลธรรมเป็นเครื่องนำโลกให้เกิดความสุข ประเทศชาติใดก็ตามเจริญก้าวหน้าในด้านวัตถุหรือด้านการบริหาร จะเป็นระบอบและลัทธิใดก็ตาม หากขาดศีลธรรมแล้ว จะหาความสุขทางใจ ให้สมบูรณ์ได้ยาก ธรรมคือการไม่ประพฤติชั่วของแต่ละคน และแต่ละคนต่างกลัวต่อความไม่ดีด้วยกัน สรุปได้ว่า เศรษฐกิจสัมพันธ์และพละนามัยแบบท่าน พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต อธิบายถึงความสัมพันธ์ผูกพันต่อเนื่องเป็นแบบวงจร ระหว่าง พระสูตร พระวินัย และพระอภิธรรม หลักการเหล่านี้คือความเจริญที่แท้จริงของครอบครัวและสังคม ตลอดถึงอาชีพจึงจะเป็นความเจริญของประเทศชาติในที่สุด

หลักคำสอนของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่อบรมสั่งสอนทั้งพระสงฆ์และประชาชนที่จาริกธุดงค์ไปในสถานที่ต่างๆ ล้วนแล้วแต่เพื่อประโยชน์สุขของสังคมเหล่านั้นที่เป็นอุดมการณ์ของพุทธศาสนา การที่ท่านเป็นกำลังเผยแพร่พระพุทธศาสนาธรรมยุติกนิกายฝ่ายวิปัสสนาธุระจนได้รับการยกย่องว่าเป็น “ปรมาจารย์ทางฝ่ายวิปัสสนาธุระในอีสาน” การอบรมสั่งสอนศิษย์และประชาชนของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต กระจายอยู่ทั่วภาคอีสานหรือแม้แต่ภาคอื่น ๆ ทั่วประเทศ ศิษย์ที่เป็นพระสงฆ์ที่มีชื่อเสียงเป็นที่เคารพศรัทธาของคนทั่วไปและเป็นผู้นำทางความคิดอบรมสั่งสอนให้เป็นคนดียึดมั่นในคุณธรรมไม่กระด้างกระเดื่องต่อการปกครองของรัฐบาล สมควรที่จะได้ศึกษาค้นคว้ารวบรวมแนวปฏิบัติ ระเบียบ คำสอนตลอดจนแนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

คำสอนที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต กล่าวเพื่อเป็นหลักวินัยนัยความดีที่ทำด้วย กาย วาจา ใจและการปกครองสูงสุด คือ การปกครองใจ เช่น (พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน 2538: 21)

“...ดีใจไม่มีโทษ ดินนั้นชื่อว่าดีเลิศ ได้สมบัติทั้งปวงไม่ประเสริฐเท่าได้ตนเพราะตัวคน เป็นที่เกิดแห่งสมบัติทั้งปวง...”

“...ความไม่ยั่งยืนเป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่และแน่นอน ความยิ่งใหญ่คือความไม่ยั่งยืน ชีวิตที่ยิ่งใหญ่คือชีวิตที่อยู่ด้วยทาน ศีล เมตตาและกตัญญู ชีวิตที่มีความดี อาจไม่ใช่ความยิ่งใหญ่ ชีวิตที่ยิ่งใหญ่ ต้องอาศัยคุณธรรมความดีเท่านั้น...”

“...คนฉลาดปกครองคนให้มีความสุขและปลอดภัยไม่จำเป็นต้องเที่ยวแสวงหาทรัพย์มากมายหรือเที่ยวกอบโกยเงินเป็นล้านๆ มาเป็นเครื่องบำรุงจึงมีความสุขผู้มีสมบัติพอประมาณ ในทางที่ชอบมีความสุขมากกว่าผู้ได้มาในทางมิชอบเสียอีกเพราะนั้นไม่ใช่สมบัติของตนอย่างแท้จริงทั้งๆ ที่อยู่ในการสมมติแต่กฎความจริง คือกรรมสาปแช่งไม่เห็นด้วยและให้ผลเป็นทุกข์ไม่สิ้นสุด นักปราชญ์ ท่านจึงกลัวกันหนักหนาแต่คนโง่อย่างพวกเรา ผู้ชอบสุขเอาเผากิน และชอบเห็นแก่ตัวไม่มีวันอิ่มพอ ไม่ประสบผล คือ ความสุขตั้งใจหมายหากคนดีมีศีลธรรมในใจหายากยิ่งกว่าเพชรนิลจินดาได้คนเป็นคนดีเพียงคนเดียวยอมมีคุณค่ามากกว่าเงินเป็นล้าน ๆ เพราะเงินเป็นล้าน ๆ ไม่สามารถทำความร่มเย็นให้แก่โลกได้อย่างถึงใจเหมือนได้คนดีทำประโยชน์อะไร ๆ ที่เป็นสมบัติของโลกมิใช่สมบัติอันแท้จริงของเราตัวจริง ไม่มีใครเหลียวแลสมบัติในโลกเราแสวงหาหาหา ทูจริตก็เป็นไฟเผาเผาตัวทำให้ฉิบหายได้จริงๆ...” (พระอริยคุณาธาร (เถิง ปุสฺโส) 2493: 15)

หลักธรรมคำสอนของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จึงเป็นสิ่งสะท้อนออกมาสู่การเมือง และสังคมไม่โดยตรงก็โดยอ้อม ถ้านำหลักธรรมเหล่านั้นมาศึกษาคิแล้วและพัฒนาไปสู่การปฏิบัติ จะทำให้การเมืองและสังคมที่ดีและตอบสนองแก่ประชาชนโดยรวม ขณะเดียวกันการปฏิบัติธรรม ที่มีผลในด้านจิตใจได้ถูกฟื้นฟูขึ้นในยุคของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ซึ่งก่อนหน้าที่ท่าน เริ่มปฏิบัติ นั้นก็ยังไม่เห็นมีการปฏิบัติกันเท่าไร และดูยังลึกลับอยู่มาก หลังจากศิษย์ของท่านได้รับความจริงในด้านนี้ แล้วนำเผยแพร่ทั่วประเทศไทย ความตื่นตัวเรื่องการปฏิบัติจึงมีขึ้น เนื่องจากว่าประชาชนทั่วไปได้รับผลดีคือความเยือกเย็นสบาย เห็นความบริสุทธิ์แท้จริงจากศิษย์ของอาจารย์มั่น ๆ มากขึ้น ตามลำดับ

ผลกระทบจากแนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ทำให้เกิดการปฏิบัติภายในสังคมให้สิ่งดีงาม คือ การละชั่ว การทำความดี และการทำจิตใจให้สงบ ถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาสังคมไปสู่การเมืองที่ดี ขณะเดียวกันในด้านการปฏิบัติทางด้านจิตใจ เกิดการตื่นตัวทางสังคมในการปฏิบัติธรรมเพิ่มมากขึ้นจนเรียกว่า “กองทัพธรรม” และมีเจ้าสำนักปฏิบัติหลายแห่งได้ปฏิบัติธรรมในด้านจิตใจเพิ่มมากขึ้น ถ้าหากเจ้าสำนักการปฏิบัติธรรมใดไม่รับหาวิธีปฏิบัติแล้วญาติโยมอุบาสกอุบาสิกาหรือประชาชนในสังกัด ก็จะต้องหันมาศึกษาการปฏิบัติกับพระที่เป็นศิษย์ท่านอาจารย์มั่น ๆ เสียหมด จะทำให้ประโยชน์บางประการของคนอื่นต้องเสีย

หมดไป จึงปรากฏมีการตื่นตัวของสำนักวิปัสสนามากมายเกิดขึ้น ถูกบ้างผิดบ้างไปตามเรื่องของศาสนาแต่ละคณะไป

ดังนั้นอาจกล่าวถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อสังคมได้ว่า ไม่มีสมัยใดที่จะบังเกิดผลแห่งการปฏิบัติด้านจิตใจที่ยิ่งใหญ่เหมือนกับครั้งที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้กระทำขึ้น เพราะเป็นความจริงซึ่งผลปรากฏจนถึงปัจจุบัน แนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ยังคงเป็นที่ประจักษ์ เช่น ลูกศิษย์ยังคงนำแนวคิดของท่านไปปฏิบัติจนกระทั่งประสบผลสำเร็จ ลูกศิษย์ของท่านบางรูปมีบทบาททางสังคมสูงมาก เช่น หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน ได้เป็นผู้นำในการทำผ้าป่าช่วยชาติรับทองคำและเงินดอลลาร์ซึ่งประชาชนทั่วทุกภาคของประเทศไทยให้การสนับสนุนจนได้ทองคำมากกว่า 10 ตัน และยังมีลูกศิษย์อีกหลายรูป ก็ยังเป็นผู้นำทางความคิดให้สังคมและการเมือง พระสงฆ์ที่เป็นลูกศิษย์ของท่านยังเป็นที่ใคร่จะศึกษารวมของพระมหากษัตริย์และเชื้อพระวงศ์ เช่น เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จเยี่ยมเยือนประชาชนในภาคอีสาน พระองค์ท่านจะเสด็จเข้ามัสการพระสงฆ์ที่เป็น พระสุปฏิปันโน เช่น พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร พระอาจารย์ขาว อนาลโย พระอาจารย์วัน อุตตโม พระอาจารย์สิงห์ ขนดะยากโม พระอาจารย์มหาปิ่น ปัญญาพโล พระอาจารย์เทศก์ เทสรังสี พระอาจารย์อ่อน ญาณสิริ พระอาจารย์แหวน สุจิณฺโณ พระอาจารย์ภมา จิรบุญโญ พระอาจารย์ชอบ พระอาจารย์มหาบัว ญาณสมบุญ โณ และพระญาณวิริยาจารย์ และยังมีอีกนับได้กว่า 800 รูป (พระญาณวิริยาจารย์ (วิริยงค์ สิรินุชโร) 2521: 70) ที่เป็นศิษย์ของท่าน ทั้งยังมีชีวิตอยู่และมรณภาพไปแล้ว ซึ่งพระสงฆ์เหล่านั้นได้ทำกิจพระศาสนา ได้รับผลประโยชน์อย่างยิ่งทั้งตัวของท่านเองและผู้อื่น เป็นต้น และไม่เฉพาะแต่พระมหากษัตริย์อย่างเดียวที่ทรงศึกษาในวัตรปฏิบัติแนวคิดของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ยังมีข้าราชการระดับสูงเข้าไปศึกษาหลักคิดและหลักธรรม เช่น พลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์ ได้เข้าไปอุปสมบทและจำพรรษากับพระอาจารย์ ปรีดา(ทวย) ฉันทกาโม ที่เป็นลูกศิษย์สายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตที่วัดด่านวิเวกการาม อำเภอโพธาราม พิษณุ จังหวัดหนองคาย จึงพอที่จะกล่าวได้ว่าแนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นสิ่งที่ควรศึกษาและเกิดประโยชน์กับทุกคนในด้านการเมืองและสังคม ถ้าได้นำหลักการของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ไปสู่การปฏิบัติที่แท้จริง

พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน ซึ่งเป็นลูกศิษย์คนสำคัญของท่านคนหนึ่ง ได้กล่าวในหนังสือประวัติพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ว่าเป็นอาจารย์ทางวิปัสสนาซึ่งควรได้รับการยกย่องสรรเสริญอย่างยิ่งจากบรรดาศิษย์ผู้อยู่ใกล้ชิดท่านว่าเป็นอาจารย์วิปัสสนาชั้นเยี่ยม ในสมัยปัจจุบันจากเนื้อธรรมที่ท่านแสดงออกซึ่งเป็นธรรมชั้นสูงผู้ที่อยู่ใกล้ชิดได้มีโอกาสฟังอย่างตั้งใจตลอดมาทำให้ปราศจากความสงสัยในองค์ท่านว่าสมควรตั้งอยู่ในภูมิธรรมชั้นใด ท่านมีคุณความดีนับถือมากทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ในภาคต่าง ๆ เกือบทั่วประเทศไทย นอกจากนั้นท่านยังมี

สาธุศิษย์ทั้งนักบวชและฆราวาสในประเทศลาวอีกมากมายที่เคารพเลื่อมใสในท่านอย่างถึงใจตลอดมา ท่านมีประวัติงดงามมากทั้งเวลาเป็นคฤหัสถ์และทรงเวลาเพศเป็นนักบวชตลอดอวสานสุดท้าย ไม่มีความต่างพร้อยเลยซึ่งเป็นประวัติที่หาได้ยากในสมัยปัจจุบัน ความเป็นผู้ที่มีประวัติงดงามตลอดสายนี้รู้สึกจะหายากยิ่งกว่าหาเพชรหาพลอยเป็นไหน ๆ (พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน 2538: 25)

ดังนั้นความสำคัญของแนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต อะไรเป็นปัจจัยทางจิตวิทยาและสภาพแวดล้อมที่มีต่อแนวคิดทางการเมืองและสังคมของ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ตลอดจนสาระสำคัญของแนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตที่เกี่ยวกับระบอบการปกครองหรือวิธีการปกครองที่ดีที่สุด การเน้นเอาวัตถุประสงค์หรือ เป้าหมายที่จะบรรลุวิธีหรือความเป็นธรรมในแผ่นดิน คือจิตสำนึกของผู้นำผู้มีอำนาจที่ทรง คุณธรรม ไม่ว่าจะรูปแบบหรือการปกครองจะเป็นอย่างไร และวัตรปฏิบัติและผลกระทบของแนวคิด ทางการเมืองและสังคม ซึ่งพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นพระสงฆ์สามัญชนที่ประสบความสำเร็จ มากที่สุดที่เคยปรากฏมาในวงการสงฆ์ที่เป็นคณะธรรมยุติกนิกายเป็นเสมือนบิดาของลูกศิษย์ ทั้งหลาย และยังเป็นบุคคลสำคัญของโลกไม่แพ้กษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่หรือนักปราชญ์ทางการเมือง และสังคม ควรที่จะศึกษาชีวิตแนวคิดและอุดมการณ์ของ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จึงต้องศึกษา ค้นคว้า

2. วัตถุประสงค์การวิจัย

2.1 เพื่อศึกษาปัจจัยทางจิตวิทยาและสภาพแวดล้อมที่มีต่อแนวคิดทางการเมืองและสังคมของ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

2.2 เพื่อศึกษาสาระสำคัญของแนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

2.3 เพื่อศึกษาวัตรปฏิบัติของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตที่สะท้อนถึงแนวคิดทางการเมืองและสังคม

2.4 เพื่อศึกษาผลกระทบจากแนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

3. กรอบแนวคิดของการวิจัย

กรอบแนวคิดที่ใช้เป็นระเบียบวิธีการตีความในบริบทต่างๆ ของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต การตีความ (interpretation) นั้นเป็นวิธีการหรือเป็นขั้นตอนที่สำคัญมากในการใช้ศึกษาหา ความหมายหรือจุดมุ่งหมายของสรรพสิ่งรวมทั้งแนวความคิดทางการเมืองด้วยและแนวทางใน การศึกษาหรือตีความ ปรัชญาการเมืองนั้นมีอยู่อย่างไม่จำกัด ซึ่งแนวทางเหล่านั้นอาจมีทั้งที่ถูก จำกัดโดยตัวผู้ศึกษาเองโดยบริบททางสังคมหรือจากภูมิปัญญาที่เราคุ้นเคยซึ่งอาศัยทฤษฎีและ แนวคิดเกี่ยวกับจิตวิทยาการเมืองเพื่อที่จะอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลคือพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต กับคนในระบบการเมืองและสังคมที่เป็นตัวสะท้อนแนวคิดของท่านพระอาจารย์มั่น เช่น ครอบครัว การศึกษา อาชีพ เพื่อน โดยเป็นการอธิบายถึงสภาพแวดล้อมทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมในยุคนั้นเพื่อวิเคราะห์แนวความคิดทางการเมืองโดยใช้แนวคิดพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับ การเมืองการปกครองและสังคม การวิจัย เป็นการวิจัยเอกสารและการวิเคราะห์เนื้อหา โดยใช้การ ตีความวรรณกรรม เพื่อจะทำให้งานมีความสมบูรณ์มากขึ้น การวิเคราะห์ข้อมูลใช้การวิเคราะห์ เนื้อหา โดยการวิเคราะห์เชิงพรรณนา โดยพิจารณาจากองค์ประกอบภายในวรรณกรรม คือ วิเคราะห์โดยอิงตัวบทของวรรณกรรมเป็นหลัก โดยพิจารณาจากบริบท ของวรรณกรรม แนวความคิดทางการเมือง ที่เชื่อมโยงถึงปัจจัยทางจิตวิทยาทางการเมืองและสภาพแวดล้อมที่มีต่อ แนวคิดทางการเมืองแนวความคิดเกี่ยวกับการเมืองการปกครองในพุทธศาสนา แนวความคิดและ ทฤษฎีเกี่ยวกับผู้นำวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง เช่น ประวัติผู้แต่ง วัฒนธรรม สังคม และประวัติศาสตร์ เป็นส่วนประกอบด้วยด้านเนื้อหา ศึกษาเนื้อหา ด้านการเมืองการปกครอง ตลอดจนความคิด ทางการเมือง โดยการอ่านอย่างละเอียด ตีความในวรรณกรรมที่เกี่ยวกับพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เพื่อมุ่งหาคำตอบของปัญหาการวิจัย โดยอาศัยข้อมูลปฐมภูมิ ข้อมูลทุติยภูมิ มาประกอบการศึกษา และวิเคราะห์ผลข้อมูลปฐมภูมิ ได้แก่ เรื่องที่เกี่ยวกับพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตและ ข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ ตำรา หนังสือ เอกสาร บทความ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนข้อมูลจากสื่ออิเล็กทรอนิกส์ และการเมือง สถานการณ์ทางสังคมในช่วงนั้นที่เกี่ยวกับพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

4. ขอบเขตของการวิจัย

ขอบเขตของการศึกษาเป็นการศึกษาสาระสำคัญของแนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ศึกษาปัจจัยทางจิตวิทยาและสภาพแวดล้อมที่มีต่อแนวคิดทางการเมืองและสังคมของ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ศึกษาวัตรปฏิบัติของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่สะท้อนถึงแนวคิดทางการเมืองและสังคม ศึกษาผลกระทบจากแนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

5. นิยามศัพท์เฉพาะ

5.1 **หลักคำสอน** หมายถึง หลักคำสอนของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

5.2 **จิตวิทยาการเมือง** หมายถึง จิตวิทยาการเมืองของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่อบรมสั่งสอน ประชาชนและลูกศิษย์

5.3 **สานุศิษย์** หมายถึง ลูกศิษย์เป็นพระสงฆ์และเป็นฆราวาสของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตที่ท่านได้อบรมสั่งสอนและบุคคลที่นับถือท่าน

5.4 **แนวคิดทางการเมืองและสังคม** หมายถึง ลักษณะความคิดทางการเมือง รวมทั้งพฤติกรรมในเรื่องต่างๆ ของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่ปรากฏให้เป็นที่รับรู้แก่คนทั่วไป

6. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

6.1 ทำให้ทราบถึงปัจจัยทางจิตวิทยาที่มีผลต่อแนวคิดทางการเมืองและสังคม ซึ่งอธิบายความเป็นตัวตนของท่านและจุดมุ่งหมายในชีวิตเพื่อเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติตนโดยใช้การดำเนินชีวิตของท่านเป็นแบบอย่างที่ดีถือว่าเป็นผู้ทรงคุณธรรม

6.2 ทำให้ทราบสาระสำคัญของแนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ตลอดจนหลักธรรมคำสอน ประวัติของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เพื่อเป็นแนวทางและหาออกให้กับสังคม โดยเชื่อมั่นว่าแนวคิดของสังคมไทยยังเป็นทางเลือกที่ต้องนำมาใช้กับสังคมไทย ซึ่งแนวคิดของพระอาจารย์มั่นยังถือได้ว่าเป็นแนวคิดที่ทันสมัยสามารถพัฒนาไปสู่ทางออกของการเมืองและสังคมไทย

6.3 ทำให้ทราบวัตรปฏิบัติของท่านที่สะท้อนแนวคิดทางการเมืองเมืองและสังคมที่ถูกสังคมมองว่าเส้นทางของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นเส้นทางของพระอรหันต์ซึ่งมีลูกศิษย์มากมายและอยู่เกือบทุกภาคของประเทศ ดังนั้นวิถีคิดและวัตรปฏิบัติของท่านน่าจะเป็นแบบแผนให้บุคคลนำไปปฏิบัติ น่าจะเกิดผลดีแน่นอนเพราะสามารถดำรงอยู่ตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบันโดยคติธรรมคำสอนสามารถที่จะนำมาประยุกต์ใช้ในการปกครองในระบอบการปกครองปัจจุบันได้ จึงถือได้ว่าแนวทางของท่านเป็นที่ประจักษ์และเป็นประโยชน์อย่างแท้จริง

6.4 ทำให้ทราบผลกระทบที่เกิดจากแนวคิดวิธีการและแนวทางของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่เกิดขึ้นเพราะในช่วงเวลานั้นทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ เช่น การพัฒนาอีสาน การปกครองคณะสงฆ์ การปฏิบัติธรรมเพื่อให้ใจสงบเย็นเมื่อใจสงบเย็นตนก็เกิดสมาธิและนำไปสู่การมีสตินำมาทบทวนตนเองให้เกิดปัญญาเมื่อมีปัญญาก็ทำให้มีวิถีคิดแล้วนำไปสู่การปฏิบัติและเกิดผลดีต่อประเทศชาติบ้านเมืองต่อไป และการศึกษาค้นคว้าวิจัยในเรื่องนี้ นอกจากจะเป็นประโยชน์ในแง่ที่เป็นมิติใหม่แล้วยังอาจเป็นประโยชน์ในการทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจในประวัติศาสตร์การเมืองและการปกครองของไทยโดยเฉพาะภาคอีสานในช่วงเวลานั้น

บทที่ 2

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาแนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต แนวคิดทฤษฎี และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องมีความสำคัญอย่างยิ่งในการทำวิจัยเนื่องจากต้องนำมาเป็นหลักการวิเคราะห์อธิบายผล เพื่อพัฒนาองค์ความรู้ใช้ในการวิจัยโดยจะแบ่งการศึกษาออกเป็นสองส่วน คือ

1. แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง
2. วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดทฤษฎีและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องโดยจะนำไปสู่บทวิเคราะห์ในบทที่ 4 ซึ่งจะ
ทำให้สามารถวิเคราะห์แนวคิดดังกล่าวได้ชัดเจน ดังนี้

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. ระเบียบวิธีการตีความ
2. แนวคิดทางการเมือง
3. แนวคิดทางจิตวิทยาทางการเมือง
4. แนวคิดทางการเมืองการปกครองในพุทธศาสนา

1. ระเบียบวิธีการตีความ

1.1 ความสำคัญของการตีความ

การศึกษาจะต้องมีแนวทางหรือวิธีการเป็นเค้าโครงหลัก เพื่อเป็นสิ่งที่สามารถนำ
ทางไปสู่ความรู้หรือความเข้าใจ ที่มนุษย์นั้นสามารถมีส่วนร่วมกันได้ไม่ว่าจะเป็นรูปธรรมและ
นามธรรมไม่ว่าจะเป็นความรู้ความคิดในทางวิทยาศาสตร์หรือทางสังคมศาสตร์ก็ตาม ในการศึกษา
ทางสังคมศาสตร์นั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาแนวทางความคิดหรือปรัชญาต่าง ๆ ของนักคิด
หรือนักปรัชญาผ่านทางหนังสือ งานเขียน เอกสาร สัญลักษณ์และแม้กระทั่งศิลปะจิตรกรรม
ประติมากรรมต่าง ๆ ก็ตาม สิ่งที่เป็นปัญหาอย่างยิ่งคือมุมมองที่แตกต่างกันของผู้ศึกษาเองซึ่งส่งผล
ทำให้เกิดความแตกต่างในการคิดและมอง แม้ว่าสิ่งที่คิดและมองนั้นจะมาจากสิ่งหรือที่มีมุมมอง
เดียวกันก็ตาม ด้วยเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่าการตีความ (interpretation) นั้นเป็นวิธีการหรือเป็น
ขั้นตอนที่สำคัญมาก ในการใช้ศึกษาหาความหมายหรือจุดมุ่งหมายของสรรพสิ่งรวมทั้ง
แนวความคิดทางการเมืองด้วยก็ต่างกันและแนวทางในการศึกษาหรือตีความ (interpretation)

ปรัชญาการเมืองนั้นมีอยู่อย่างไม่จำกัด ซึ่งแนวทางเหล่านั้นอาจมีทั้งที่ถูกจำกัดโดยตัวผู้ศึกษาเองโดย ขนบธรรมเนียมทางสังคมหรือจากภูมิปัญญาที่เราคุ้นเคย (J.G.A.Pocock 1962: 123; อ้างในสมบัติ จันทรวงศ์ 2527: 184) จึงมักจะทำให้เรามองในการศึกษาของผู้ศึกษาที่มองแนวคิดจากนักคิดหรือ แหล่งค้นคว้าเดียวกัน เกิดความเข้าใจในการค้นหาความหมายหรือ จุดมุ่งหมายได้ไม่เหมือนกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการศึกษาแนวคิดทางการเมืองผ่านทางหนังสือบทความหรือตัวบท (text) ของนักคิดต่าง ๆ เพราะเนื่องจากว่า การพยายามหาความหมายจากสิ่งที่นักคิดแสดงออกมาผ่านทาง ผลงานที่ใช้ศึกษาจากการอ่านและการแปลเพียงอย่างเดียวนั้น อาจทำให้ผู้ที่กำลังศึกษาสามารถ เข้าใจความหมายหรือจุดมุ่งหมายของนักคิดเจ้าของผลงานนั้น ได้โดยอ้อมแท้ เพราะมีความเป็นไปได้ที่ว่างงานเขียนหรือผลงานของนักคิดที่แสดงความคิดเห็นทางการเมืองออกมานั้น ได้มีการ แสดงออกโดยซ่อนเร้นความหมายแฝงหรือความมุ่งหมายที่แท้จริงออกมาในงานเขียนนั้นๆ ก็เป็นไปได้ ซึ่งจะด้วยสาเหตุที่แตกต่างกันออกไปก็ตามที่ ดังนั้นการพยายามที่จะค้นหาความหมายหรือ จุดมุ่งหมายของแนวความคิดการเมืองนั้นๆ จำต้องมีการตีความ (interpretation) ด้วยวิธีการและ เหตุผลที่เหมาะสม จึงจะสามารถถึงเข้าใจความหมายแฝงที่นักคิดนั้นๆ พยายามที่จะสื่อออกมาให้คน ทั่วไปทราบได้

การตีความ (interpretation) เป็นสิ่งที่ติดตัวมนุษย์มาตั้งแต่เกิดแล้วเพราะเหตุที่ชีวิต ของมนุษย์นั้น ได้พยายามที่จะแสวงหาความหมายหรือคำตอบของสรรพสิ่งต่างๆ รอบๆ ตัวเพื่อ ต้องการรู้หรือเข้าใจในธรรมชาติหรือความเป็นจริงหรือแม้บางครั้งอาจไม่ใช่ความเป็นจริงก็ตามซึ่ง ลักษณะเช่นนี้มนุษย์นั้นทำขึ้นเพื่อต้องการตอบสนองความกระหายใคร่รู้ของตนเองที่อาจไม่มีวัน สิ้นสุดซึ่งจะถือว่าเป็นสิ่งที่ดีหรือไม่ก็ตาม อันเป็นจุดหนึ่งของการตีความการพยายามแสวงหาความ จริงหรือการตีความของมนุษย์นั้นเป็นกระบวนการที่มีผลจากธรรมชาติของมนุษย์เองที่มีคุณสมบัติ พิเศษ อันเนื่องมาจากความที่มนุษย์เป็นสัตว์ที่สามารถตีความเองได้ (self-interpreting animal) คือ มนุษย์มีธรรมชาติที่ต้องสงสัยและให้ความหมายคำถามและคำตอบอันเป็นความคิดที่สร้างสรรค์ (ไชยันต์ ไชยพร 2527: 17) แต่ด้วยลักษณะและพัฒนาการที่ซับซ้อนของการตีความ (interpretation) ของมนุษย์ทำให้เกิดกระบวนการที่เป็นเหตุเป็นผลที่ เรียกว่า ศาสตร์ ซึ่งเป็นกระบวนการโดย เฉพาะที่อาจเรียกว่า ศาสตร์แห่งการตีความหรือ (hermeneutics) ซึ่งพัฒนาการที่สำคัญขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อการศึกษาด้านสังคมศาสตร์ในปัจจุบัน

ดังที่กล่าวมาแล้วว่ากระบวนการตีความทางสังคมศาสตร์นั้นมิใช่วิธีการหรือแนวทาง ที่หลากหลายโดยเฉพาะอย่างยิ่งกระบวนการตีความที่พยายามที่จะมุ่งค้นหาใจความหรือความหมาย ของตัวบทหรือผลงานที่เป็นลักษณะงานเขียนหรือบันทึกของนักคิดต่างๆ ทั้งในอดีตและในปัจจุบัน

ก็ตาม โดยการตีความทางสังคมศาสตร์นั้นอาจแบ่งขยายความได้เป็นแนวทางย่อยๆ ได้ 6 แนวทาง (สมบัติ จันทรวงศ์ 2527: 10-17) โดยไม่ตายตัว คือ

1. แนวทางการวิเคราะห์ด้วยทออย่างละเอียด (close textual analysis)
2. แนวการแยกแยะระหว่างเจตนา (intention) ของนักปรัชญาเมธีและผล (effect) อันเกิดจากการยอมรับความคิดนั้นๆ
3. แนวการศึกษาชีวประวัติของปรัชญาเมธี (biographical approach)
4. แนวการศึกษาทางจิตวิทยา (psychological approach)
5. แนวการศึกษาทางอุดมการณ์ (ideological approach)
6. แนวการศึกษาทางประวัติศาสตร์ (historical approach)

ซึ่งจะได้ขยายความในลำดับต่อไป

1.2 แนวทางการตีความ (สมบัติ จันทรวงศ์ 2527: 10-17)

1.2.1 แนวทางการวิเคราะห์ด้วยทออย่างละเอียด (close textual analysis) แนวทางการวิเคราะห์แบบนี้มุ่งเน้นไปที่ตัวบท(text)เป็นหลักสำคัญซึ่งตัวบทที่นักคิดส่วนใหญ่แสดงออกมานั้นมักปรากฏออกมาในรูปของงานเขียน โดยที่แนวทางการวิเคราะห์นี้เป็นการแนวทางที่พยายามจะอธิบายความคิดหรือจุดมุ่งหมายที่ซ่อนเร้นของนักคิดเจ้าของตัวบทนั้น ๆ โดยมีวัตถุประสงค์ในการค้นหาในลักษณะต่างๆ กันหลายประการ เช่น

1) การค้นหาความหมายของตัวบทที่นักคิดจะสื่อออกมา ผ่านทางการพิจารณาเพียงคำจำกัดความหรือคำอธิบาย ของคำจำกัดความที่นักคิดแต่ละท่านได้ใช้ในงานเขียนหรือตัวบทนั้นๆ เป็นสำคัญ

2) การค้นหาความหมายของตัวบทที่นักคิดแสดงออกมาเพียงบางส่วนจากเนื้อหาหรือตัวบททั้งหมด โดยใช้การพิจารณาความเชื่อมโยงหรือบริบทของผลงานทั้งหมดเป็นส่วนสำคัญ

3) การค้นหาความหมายของตัวบทที่นักคิดแสดงออกมาชิ้นใดชิ้นหนึ่งของผลงานทั้งหมดที่นักคิดผู้นั้นได้แสดงออกมาโดยพิจารณาถึงความเชื่อมโยงหรือวิวัฒนาการจากงานเขียนหรือตัวบท (text) หลาย ๆ เรื่องที่นักคิดผู้นั้นแสดงออกมาในชีวิตหรือระยะเวลาช่วงหนึ่งที่ผลงานได้แสดงออกมาโดยที่การพิจารณาอยู่ในกรอบของหัวข้อหรือเนื้อหาเดียวกันของผลงานเนื่องจาก ลักษณะการค้นหาแบบนี้มีข้อขัดข้องที่นักคิดบางท่านอาจนำเสนอผลงานออกมาหลายด้านทั้งว่าด้วยเรื่องเดียวกันหรือคนละเรื่องที่ไม่เกี่ยวข้องกันเลยก็ตาม หากไม่มีกรอบของตัวบทของนักคิดนั้นๆที่จะนำมาศึกษาวิเคราะห์แล้วอาจทำให้กลายเป็นการศึกษาชีวประวัติของนักคิดแทนที่จะเป็นการศึกษาแนวความคิดที่แสดงออกมาผ่านงานเขียนของนักคิดนั้นๆ

4) การค้นหาความหมายของตัวบทที่นักคิดแสดงออกมาจากงานชิ้นใดชิ้นหนึ่งของผลงานในรูปแบบหรือแนววิธีการเขียนเดียวกันของนักคิดนั้นๆ โดยที่พิจารณาถึงความสำคัญในการเกี่ยวโยงกันของรูปแบบการเขียนกับการนำเสนอแนวความคิดนั้นที่ซ่อนเร้นอยู่และวิธีการตีความให้เหมาะสม

5) การค้นหาความหมายของตัวบทที่นักคิดแสดงออกมาจากผลงานชิ้นใดชิ้นหนึ่งของเขาอย่างละเอียดมากๆ เพื่อที่พยายามค้นหาความหมายที่แท้จริงที่แสดงออกทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ของนักคิดนั้นๆที่จะสื่อให้ผู้อ่านได้ทราบและทำความเข้าใจ

1.2.2 แนวทางการแยกแยะระหว่างเจตนา (intention) ของนักคิดและผล (effect) อันเกิดจากการยอมรับความคิดนั้น ๆ แนวทางการวิเคราะห์แบบนี้คล้ายคลึงกับแนวทางการวิเคราะห์ตัวบทอย่างมีการพิจารณาจากเจตนาในการนำเสนอของนักคิดนั้น ๆ เป็นสำคัญ ออกจากผลลัพธ์ในการนำเอาแนวความคิดนั้นที่ตีความแล้วซึ่งนำไปใช้ปฏิบัติในสังคมจริง โดยที่ความสัมพันธ์ที่แตกต่างกันของสองวิธีการนี้ไม่อาจแยกออกจากกันได้อย่างชัดเจน แต่กลับกลายเป็นว่ารูปแบบแนวทางการวิเคราะห์เช่นนี้ เป็นการนำเอาแนวความคิดการตีความตัวบทหรือผลงานของนักคิดนั้น ๆ นำมารวมกับผลกระทบหลังจากการนำแนวการตีความของนักคิดดังกล่าวที่นำมาใช้กับสังคมในภายหลังอันเป็นการนำเอาความคิดในอดีตมารวมกับผลที่เกิดขึ้นในภายหลังก่อนที่จะนำไปใช้ในการตีความภาพโดยรวมทั้งหมดของผลงานการนำเสนอของนักคิดผู้นั้นเอง โดยที่ความแตกต่างที่สำคัญของแนวทางการวิเคราะห์แบบนี้คือการให้ความสำคัญกับผลกระทบของการนำแนวคิดที่ได้ตีความแล้วของนักคิดนั้นมาย้อนกลับ ไปมีส่วนในการตีความแนวคิดเดิมของนักคิดผู้นั้นเองอีกครั้งหนึ่ง

1.2.3 แนวทางการศึกษาชีวประวัติของนักคิด (biographical approach) แนวทางการวิเคราะห์แบบนี้มีพื้นฐานความคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์ว่า ความคิดย่อมเกิดจากบุคคล กล่าวคือในช่วงชีวิตหนึ่งของนักคิดผู้หนึ่งจะมีเหตุการณ์ต่าง ๆ ในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งหรือทั้งหมดของช่วงเวลาที่เกิดขึ้นชีวิตของนักคิด ที่อาจเรียกรวมได้ว่า “...ประสบการณ์ชีวิตของนักคิด...” นั้น จะมีอิทธิพลต่อผลงานที่นำเสนอออกมาได้และ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเหตุการณ์หรือประสบการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงเดียวกับที่งานเขียนหรือผลงานชิ้นนั้นๆ ได้เกิดขึ้นมักจะมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อแนวคิดที่นักคิดได้นำเสนอความคิดออกมาผ่านทางผลงานหรืองานเขียนชิ้นนั้น ๆ ด้วยเหตุนี้การวิเคราะห์งานเขียนชิ้นใดชิ้นหนึ่ง ผู้วิเคราะห์ควรให้ความสำคัญต่อการศึกษาชีวประวัติของนักคิดเจ้าของผลงานนั้น ๆ ด้วย ซึ่งจะช่วยให้ผู้วิเคราะห์ทราบถึงอิทธิพลของเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดแนวคิดของนักคิดผู้นั้นได้เพราะงานเขียนที่แสดงออกมานั้นก็เปรียบเสมือนภาพสะท้อนความคิดของนักคิดแต่ละท่านเอง

1.2.4 แนวทางจิตวิทยา (psychological approach) แนวทางการวิเคราะห์แบบนี้เป็นการนำเอาวิธีการทางจิตวิทยาและจิตวิเคราะห์มาใช้ในการศึกษาวิเคราะห์ตัวนักคิด โดยที่แนวทางการวิเคราะห์นี้เห็นว่าแนวคิดของนักคิดที่ปรากฏออกมาเป็นลายลักษณ์อักษรนั้นเป็นเพียงจุดเริ่มต้นของข้อมูลตามแนวการวิเคราะห์นี้นั้นผู้วิเคราะห์จะทำการพิจารณาชีวิตและการนำเสนอผลงานทั้งหมดของนักคิดนั้นๆ เพื่อนำมาสร้างให้เห็นขั้นตอนของความคิดที่เกิดขึ้นซึ่งแนวทางการวิเคราะห์ที่เชื่อว่าตอนนี้ก่อให้เกิดความคิดของนักคิดคนหนึ่ง ๆ นั้นเกิดจากพลังการกระตุ้นต่าง ๆ ทางจิตวิทยาของนักคิดเองที่เกิดขึ้น โดยไม่รู้ตัวซึ่งบางครั้งมีผู้มองว่าแนวทางการวิเคราะห์หรือตีความแบบนี้ความคิดที่เกิดขึ้นทั้งหมดนั้นเป็นเพียงความพยายามของนักคิดที่จะต่อสู้กับปัญหาทางจิตและผลที่เกิดขึ้นนั้นก็คืออาการที่จะบอกให้ผู้อื่นทราบถึง การเจ็บปวดทางจิต ของนักคิดนั้น ๆ เท่านั้น

1.2.5 แนวทางอุดมการณ์ (ideological approach) แนวทางการคิดแบบนี้เป็นการเอาทฤษฎีหรือแนวคิด ที่ยอมรับหรือมีใช้ในปัจจุบัน ไปอธิบายแนวความคิดของนักคิดในอดีต โดยเป็นการตีความแนวคิดของนักคิดโดยมีกรอบของแนวความคิดที่ใช้อยู่ในปัจจุบันเป็นเครื่องมือ ซึ่งวิธีการแนวทางนี้ทำให้ความหมายหรือสิ่งที่พยายามค้นหาจากผลงานการนำเสนอของนักคิดผู้หนึ่งนั้นถูกรวบงำจากกรอบแนวความคิดและอคติของผู้ที่ทำการศึกษาวิเคราะห์เอง ซึ่งพื้นฐานของแนวการวิเคราะห์แบบนี้มองเห็นว่าแนวคิดโดยเฉพะอย่างยิ่งแนวคิดทางการเมืองเป็นความจริงที่ถือได้ว่าเป็นสากลไม่จำกัดด้วยเหตุผลของเวลาซึ่งก่อนข้างจะออกมาในรูปแบบของแนวความคิดที่ที่เป็นนามธรรมเป็นส่วนใหญ่

1.2.6 แนวทางประวัติศาสตร์ (historical approach) แนวทางการวิเคราะห์แบบนี้เป็นแนวทางศึกษาที่ให้ความสำคัญกับอิทธิพลของความแตกต่างกันในเรื่องของเวลาและสถานที่อันก่อให้เกิดแนวความคิดของนักคิดคนหนึ่ง ๆ ขึ้น มากกว่าการให้ความสำคัญกับความหมายของผลงานหรือ ตัวบท (text) เพียงอย่างเดียวโดยที่แนวทางวิเคราะห์พยายามที่จะแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของบริบท(context) ต่าง ๆ ของนักคิดมีว่าจะจะเป็นเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง ประวัติศาสตร์หรือเหตุการณ์และแนวความคิดที่เกิดขึ้นในช่วงก่อนเกิดงานเขียนนั้นๆ ขึ้น รวมทั้ง ภาษาและวิธีการนำเสนอในเวลาที่ต่าง ๆ กันว่าเป็นสิ่งที่มีอิทธิพลต่อการเกิดแนวความคิดของนักคิดนั้น ๆ ขึ้นและ อันเป็นปัจจัยหลักในการตีความหรือวิเคราะห์ค้นหาความหมายทั้ง โดยตรงและที่ซ่อนเร้นของงานเขียนหรือตัวบท (text) ของนักคิดคนใดคนหนึ่งที่จะทำการศึกษาซึ่งจากแนวทางที่กล่าวมาทั้ง 6 แนวทางนั้น ยังมีแนวทางอื่นที่ยังมีผู้นำเสนอไว้อีกหลายแนวทาง

ดังนั้นแนวทางการศึกษาการตีความหลาย ๆ แนวทางต่าง ๆ นั้นนำเสนอถึงความหลากหลายของความคิดซึ่งขึ้นอยู่กับความเหมาะสมในการนำไปใช้และสิ่งที่จํานำมาตีความ โดยไม่มีหลักการที่ตายตัวหรือกำหนดว่าแนวทางใดแนวทางหนึ่งดีกว่า หรือจําเป็นจะต้องใช้แนวทางในการตีความเพียงแนวทางใดแนวทางหนึ่งเพื่อใช้ตีความตัวบท (text) หรือสรรพสิ่งที่กำลังศึกษาเท่านั้นเพราะแนวทางการตีความนั้นบางแนวทางที่มีความใกล้เคียงหรือคาบเกี่ยวกับของรายละเอียดทำให้ยากต่อการแบ่งแยกให้ขาดออกจากกันอย่างชัดเจนและแนวทางแต่ละแนวทางนั้นมีข้อดีและข้อเสียต่างกัน ผู้ที่จะทำการศึกษาโดยนำเอาหลักการตีความ hermeneutics หรือ interpretation มาใช้ก็จะต้องพิจารณาอย่างละเอียดถี่ถ้วนและนอกจากการเลือกเอาแนวทางการตีความต่าง ๆ มาใช้ในการตีความแล้วยังมีอีกสิ่งหนึ่งที่ไม่สามารถละเลยหรือมองข้ามความสำคัญไปได้เลยนั่นคือ บริบท (context) เนื่องจากบริบทนั้นมีบทบาทมากต่อแนวทางการตีความหลาย ๆ แนวทางเป็นสิ่งที่สำคัญจนไม่สามารถกล่าวข้ามไปได้เลย

1.3 บริบท (context) (วันฉัตร สุวรรณกิตติ 2538: 20-22)

“บริบท” หรือ “context” (context มาจากรากศัพท์ภาษาละติน contextus อันหมายถึง ประกอบเข้าด้วยกัน หรือ เชื่อมเข้าด้วยกัน) โดยตามความหมายที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาจะหมายถึง “สิ่งที่อยู่รอบสรรพสิ่งที่เราสนใจ และช่วยอธิบายสรรพสิ่งนั้นจากความสัมพันธ์ของมัน ซึ่งสิ่งที่อยู่รอบ ๆ นั้นอาจเป็นสิ่งที่เกี่ยวกับเวลา ภูมิศาสตร์วัฒนธรรม ขบวนการรับรู้ อารมณ์ หรือ ทุกสิ่งโดยคำที่มีความหมายใกล้เคียงกับ“บริบท” (context) นั้นได้แก่ สิ่งแวดล้อม (environment) สภาพแวดล้อม (milieu) เบื้องหลัง ภูมิหลัง (background) (วันฉัตร สุวรรณกิตติ 2538: 21)

จากความหมายของบริบทที่ได้กล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่าสรรพสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันตลอดเวลา ซึ่งก็หมายถึงบริบทในสรรพสิ่งนั้น ๆ ล้อมรอบและสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันโดยตลอด เปรียบเสมือนวงกลมหลาย ๆ วงซ้อน ๆ กันไปโดยที่มีความคาบเกี่ยวซ้อนกันตลอดเวลา และด้วยความคิดดังกล่าวนี้บริบท(context)จึงมีปัจจัยของเวลา และสถานที่ เข้ามาเชื่อมโยงสัมพันธ์ในแง่ต่าง ๆ โดยที่เป็นความเชื่อมโยงของเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีต ซึ่งผู้ที่มีความเชื่อในลักษณะนี้นั้นเชื่อว่า การศึกษาทำความเข้าใจความหมายของสรรพสิ่ง หรือ เหตุการณ์ใด ๆ ที่เกิดขึ้นนั้น หากจะทำความเข้าใจอย่างถูกต้องถ่องแท้แล้วนั้น ควรจะต้องทำโดยนำสิ่งที่กำลังศึกษานั้นเข้าไปหรือจัดให้อยู่สถานการณ์ หรือ บริบทเดียวกัน และทำการศึกษาสรรพสิ่งนั้น ๆ โดยจํากัดให้อยู่ภายใต้บริบทที่เหมือนกันทั้งลักษณะของเวลาและสถานที่ ซึ่งหากมีความคลาดเคลื่อนในการควบคุมปัจจัยของเวลาและสถานที่แล้ว เราก็จะไม่สามารถทำการศึกษาสรรพสิ่งนั้น ๆ ได้ตามที่ต้องการและด้วยเหตุผลและความสำคัญของบริบทดังกล่าวนี้ ทำให้เราจะต้อง

กลับมาคำนึงถึงว่าเราจะใช้อะไรเป็นเกณฑ์หรือขอบเขตของบริบท หรือขอบเขตของสรรพสิ่งที่เราจะใช้ตีความ เพราะหากเราไม่ได้กำหนดขอบเขตที่แน่นอนแล้วก็จะทำให้ขอบเขตของการตีความกว้างขวางเกินไป จนไม่สามารถกำหนดหรือตีกรอบความคิดได้ ดังนั้นจึงมีอีกเหตุผลหนึ่งที่ไม่อาจมองข้ามผ่านเลยไปได้ สำหรับการหากรอบหรือขอบเขตของบริบทที่จะใช้ในการตีความและสิ่งที่ชัดเจนเพียงพอที่จะใช้ป็นสิ่งกำหนดขอบเขตของบริบทได้ดีที่สุดก็คือ “ตัวบท” เนื่องจากการตีความนั้นส่วนใหญ่แล้วจะเริ่มต้นจากการอ่านงานเขียนหรือตัวบทที่จะใช้ทำการตีความนั้นโดยละเอียดหรือความหมายของนักคิดที่เราพยายามศึกษาตีความนั้นมักจะอยู่ในงานเขียนทั้งโดยตรงและในความหมายแฝงจึงทำให้ตัวบทนั้นเป็นสิ่งที่ไม่สามารถละเลยได้ในการตีความ ซึ่งก็ทำให้การกำหนดขอบเขตหรือบริบทที่จะใช้เป็นกรอบในการศึกษาตัวบทนั้นเป็นสิ่งที่สำคัญในลำดับต่อมา ซึ่งในส่วนความสำคัญของบริบทเองแล้วได้มีการแบ่งระดับหรือลักษณะไว้หลายแบบ ซึ่งจะกล่าวรายละเอียดดังนี้

1.4 ระดับของบริบท (ไชยันต์ ไชยพร 2536: 62-66)

การตีความที่หลากหลายแนวทางดังที่ได้กล่าวมาแล้วดังกล่าวข้างต้น มีความเชื่อมโยงกันจนไม่สามารถละเลยความสำคัญของเรื่องบริบทไปได้และภายใต้แนวความคิดที่ว่าสรรพสิ่งต่าง ๆ ไม่สามารถที่จะหลุดจากอำนาจของบริบทไปได้ อย่างน้อยที่สุดก็คือบริบทของผู้ตีความเอง (individual context) ทั้งกรอบความรู้ความคิดและทัศนคติของตัวผู้ตีความ โดยที่ผู้ตีความจะตระหนักถึงอำนาจของบริบทนั้น ๆ หรือไม่เพียงใดก็ตาม ด้วยเหตุผลตามแนวความคิดเช่นนี้ ทำให้การตีความแต่ละแนวทางยากที่จะหลุดพ้นจากอิทธิพลของบริบท (context) ไปได้เลย หากแต่ที่จะเลือกใช้วิธีการตีความแบบใดหรือบริบทอย่างไรนั้นขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของแนวทางการตีความและตัวบทหรืองานเขียนที่จะศึกษา ซึ่งเป็นผลถึงการกำหนดลักษณะของขอบเขตที่จะใช้ในการตีความอันจะทำให้การตีความเหมาะสมกับแนวทางการตีความนั้น ๆ ด้วย โดยที่ลักษณะหรือขอบเขตของบริบทที่ใช้ในการตีความนั้นอาจจะเรียกรวมได้ว่า “ระดับของบริบท” หรือ “ขอบเขตของบริบท”

ระดับของบริบทหรือขอบเขตของบริบทนั้น เป็นสิ่งที่ จะกำหนดลักษณะและแนวทางที่จะใช้ในการตีความ เพื่อให้เกิดความเหมาะสมและครอบคลุมต่อเนื้อหาและงานเขียนที่ทำการศึกษา ระดับของบริบทนั้นมีหลายระดับ โดยขึ้นอยู่กับ การแบ่งและขึ้นอยู่กับแนวทางของผู้ตีความว่าจะเลือกแนวทางการศึกษาตีความในลักษณะใดหรือให้ความสำคัญกับบริบทในลักษณะใดบ้าง ในการแบ่งระดับของบริบทนั้นสามารถแบ่งออกได้ย่อย ๆ 5 ระดับ (ไชยันต์ ไชยพร 2536: 62-66) ได้แก่

1) micro context คือ บริบทในระดับที่ย่อยที่สุดหมายถึงการพิจารณาบริบทในด้านการใช้ภาษา คำ ต่าง ๆ รวมถึงบริบทส่วนตัวบุคคลผู้เขียนด้วย (personal context) บุคคลแต่ละคนนั้นถือว่ามีปัจเจกภาพที่ถ่ายทอดออกมาในวิธีการใช้รักษาของเขาด้วย แต่ละคนก็มีรูปแบบ (style) การเขียนแตกต่างกัน ซึ่งจำเป็นต้องใช้เทคนิคในการศึกษา บริบทของภาษาเป็นสิ่งจำเป็นในการตรวจสอบข้อมูลว่าเป็นของผู้เขียนคนใดคนหนึ่ง และใช้ในการที่จะเข้าใจประโยคที่สำคัญหรือ บทที่สำคัญ ๆ ภายใต้อิทธิพลของงานเขียนทั้งหมดของผู้เขียนแต่ละคน ซึ่งบริบทในระดับนี้ถ้าจะพิจารณากันจริงๆ สามารถมองไปถึงบริบทของตัวบุคคลในเรื่องของอวัยวะของร่างกายในระดับเซลล์ระบบประสาทที่แต่ละคนแตกต่างกันการปะทะสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม อันก่อให้เกิดการแสดงออกทางพฤติกรรมและความคิดที่แตกต่างกัน โดยความสำคัญของบริบทในระดับนี้ไม่สามารถที่จะปฏิเสธหรือมองข้ามจะอยู่ที่การศึกษางานของใครก็ตามความตั้งใจ (intention) ของผู้บันทึกข้อมูลหรือนักเขียนเป็นสิ่งที่สำคัญ มิฉะนั้นความเข้าใจหรือการตีความอาจจะคลาดเคลื่อนก็ได้โดยเฉพาะการศึกษาประวัติศาสตร์ความคิด เพราะนักคิดทุกคนไม่ได้จะมีเพียงลักษณะของความสนใจที่ต่างกัน แต่มีลักษณะเฉพาะของการใช้ศัพท์ สำนวนและความสัมพันธ์ของคำต่าง ๆ เช่นลักษณะของการเขียนของเพลโตตามลักษณะการสนทนาของโสกราตีสที่เป็นลักษณะของการกล่าวที่น้อยกว่าความเป็นจริง การหลบความหมายโดยกล่าวตรงกันข้าม (irony) ซึ่งเป็นเทคนิคในการเขียนที่สำคัญที่ถือได้ว่าจะเข้าใจได้ก็โดยพิจารณาภายใต้อิทธิพลของวิธีการ (style) หรือจุดมุ่งหมาย (intention) ของนักเขียนนักคิดท่านนั้น ๆ (ไชยันต์ ไชยพร 2536: 18-20)

2) correlative context คือ สิ่งที่เกี่ยวข้องกับข้อมูลหรืองานที่เราต้องการศึกษา เช่น การศึกษาแนวคิดในยุคเอเธนส์ เราได้อาศัยข้อมูลประวัติศาสตร์ที่ได้จากผลงานของโซคราตีสเพลโต อริสโตเติล ซึ่งเป็นนักคิดในบริบทนั้น ถือว่าเป็น correlative context ที่เกี่ยวกับบริบทจริงคือการศึกษาคำคิดในนครรัฐเอเธนส์ หรือ การศึกษางานของท่านพุทธทาสภิกขุ correlative context ก็คือ งานของนักวิชาการที่ทำการศึกษาซึ่งหมายถึง เมื่อมีการตีความงานชิ้นนั้นย่อมอยู่ภายใต้อิทธิพลของตนเอง (การศึกษาในเรื่องแนวคิดยุคเอเธนส์ เราต้องคำนึงถึงบริบทของนักคิดในยุคนั้นด้วย) ด้วยเหตุนี้การศึกษางานตามแนวความคิดในบริบทระดับนี้จึงเป็นการตีความซ้อน การตีความหลายครั้งหลายคราเป็นการผสมผสานของบริบทในหลายยุคหลายสมัย (ไชยันต์ ไชยพร 2536: 62-66)

3) macro context เป็นบริบทที่เกี่ยวกับเรื่องกว้างขวางครอบคลุมและมีลักษณะ impersonal ได้แก่ สภาพสังคมทางวัฒนธรรม หรือ การถกเถียงระหว่างค่ายความคิด เช่น การศึกษางานปรัชญาหรือประวัติศาสตร์ของเอเธนส์ เราก็จำเป็นต้องพิจารณาบริบททางสังคม

เศรษฐกิจการเมืองของชีวิตชาวกรีกโบราณหรือ การศึกษาความคิดทางการเมืองของ จัง จาก รุสโซ ก็คืออาศัยการศึกษาบริบทของฝรั่งเศสในยุคนั้น เป็นต้น (วันฉัตร สุวรรณกิตติ 2538: 24)

4) meta context บริบทดังกล่าวนี้จะเข้าใจได้เมื่อเราพิจารณาถึงวิธีการตั้งคำถาม ของนักคิดในอดีตหรือวิธีการมองปัญหาของผู้บันทึกประวัติศาสตร์ ตลอดจนแนวทางการแก้หรือ ตอบคำถามที่ได้ถูกตั้งขึ้นมา เช่น ลักษณะเฉพาะของการตั้งคำถามคำตอบของปรัชญากรีก หรือ ของชาวกรีก โดยทั่วไป หรือลักษณะของจีน ของอินเดีย หรือเมื่อนำกรีก อินเดีย จีน มา เปรียบเทียบพบลักษณะร่วมก็จะเข้าอยู่ภายใต้ meta context บริบทดังกล่าวนี้ครอบคลุมกว้างขวาง กว่า meta context

5) meta-meta context หรือ the universal หมายถึงบริบทสากลที่พยายามนำเอา บริบททั้งหมดที่ได้กล่าวไปข้างต้นเข้ามารวมกันขึ้นเพื่อสร้างความเข้าใจให้เห็นลักษณะความเป็น สากลทางความคิดของตัวบทหนึ่ง ๆ แต่บริบทในระดับนี้เป็นเพียงความใฝ่ฝันหรือภาพร่างของ นักวิชาการต่าง ๆ เท่านั้น(ไชยันต์ ไชยพร 2536: 23)

ดังนั้นจากระดับของบริบทที่แบ่งออกได้ 5 ระดับ ดังกล่าวแล้วแม้ว่าจะมีการแยก ระดับออกจากกันอย่างชัดเจนแล้ว หากแต่ในความเป็นจริงแล้ว บริบทที่แยกออกมานั้นไม่อาจแยก ออกจากกันได้อย่างเด็ดขาด เนื่องจากบริบทแต่ละระดับนั้นมีความเชื่อมโยงหรือซ้ำซ้อนกันอยู่ใน ตัวของมันเองเป็นความคาบเกี่ยวของระดับบางระดับ เช่น บริบทสากลนั้นก็ต้องประกอบด้วย บริบทย่อย ๆ อย่างไรก็ตามการที่บริบทจะส่งผลกระทบต่อแนวทางการศึกษาการตีความนั้น ขึ้นอยู่กับการเลือกแนวทางการตีความของผู้ตีความที่จะกำหนดซึ่งบริบทอาจจะมีผลหรือ ไม่มีผลต่อ แนวทางการตีความอย่างไรนั้น สามารถอธิบายได้คือแนวทางการตีความหลาย ๆ แนวทางอาจแบ่ง ออกได้เป็นสองฝ่าย คือ ฝ่ายที่ให้ความสำคัญกับการเน้นบริบท และฝ่ายที่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับ บริบท ซึ่งฝ่ายที่ให้ความสำคัญกับอำนาจของบริบทนั้นมีความเชื่อตั้งอยู่บนพื้นฐานที่ว่า การจะทำการตีความงานเขียนหรือตัวบทโดยตั้งแนวทางที่พยายามวิเคราะห์ตัวบทอย่างละเอียดหรือจะเป็น การพยายามแยกเจตนาหรือผลอันเกิดจากการยอมรับของนักคิดออกจากกันหรือรวมทั้งแนวทางที่ ศึกษาชีวประวัติของนักคิดเองนั้น ทุกแนวทางที่ได้กล่าวมา ล้วนแล้วแต่เป็นแนวคิดที่ให้ ความสำคัญกับอำนาจหรืออิทธิพลของบริบทแทบทั้งสิ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการพิจารณาตีความ งานเขียนหรือตัวบทเองแล้วย่อมมองได้อย่างชัดเจนว่าเป็นการให้ความสำคัญต่อบริบทเป็นอย่างมากเนื่องจากตัวบทรวมทั้งลักษณะของภาษาที่ใช้ในการบันทึกนั้น ถือได้ว่าเป็นบริบทชนิดหนึ่งที่มี อิทธิพลต่องานเขียนมากเช่นกัน ส่วนแนวทางที่ไม่ให้ความสำคัญกับบริบทโดยที่อยู่ภายใต้แนวคิด ที่อ้างถึงความเป็นไปไม่ได้ในการกำหนดบริบทที่เกิดขึ้นในอดีตให้ความชัดเจน แต่กลับมองว่าการ ตีความนั้นต้องขึ้นอยู่กับหรือเกิดจากจุดยืน หรือมุมมองของปัจจุบันเพียงอย่างเดียว ความแน่นอนของ

บริบทในอดีตนั้นไม่สามารถพิสูจน์ได้ ซึ่งเป็นจุดบ่งชี้ถึงการไม่เห็นความสำคัญของบริบทที่จะใช้ในการตีความเลย หากแต่ถ้าพิจารณาโดยละเอียดแล้วจะพบว่า การตีความตามแนวทางนั้นตัวผู้ตีความเองจะต้องได้รับอิทธิพลของตัวบริบทของผู้ตีความเองอยู่ดี เพราะเมื่อผู้ที่กำลังพยายามตีความนั้นได้ทำการตีความ ซึ่งในขณะนั้น เขาไม่ได้คำนึงถึงปัจจัยหรือบริบทในงานเขียนอันเป็นเหตุผลสนับสนุนแนวความคิดดังกล่าว หากแต่ขณะเดียวกันนั้นความรู้ความคิดที่ผู้ตีความนำมาทำการศึกษาตีความเองแม้จะเป็นการมองตัวบทหรืองานเขียนจากมุมมองหรือจุดยืนในปัจจุบัน ความคิดและปัจจัยในปัจจุบันดังกล่าวก็ยังคงต้องตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของอำนาจแห่งบริบทที่เกิดขึ้นต่อตัวผู้ทำการตีความอยู่เช่นกัน เพียงแต่ว่าผู้ตีความจะตระหนักหรือให้ความสำคัญกับมันหรือไม่เท่านั้น ดังกล่าวได้ว่าเป็นบริบทนั้นมีอิทธิพลต่อทุกวิถีหรือแนวคิดในการตีความ หากแต่ขึ้นอยู่กับว่าบริบทนั้น เป็นบริบทที่มีอิทธิพลต่องานที่กำลังศึกษาตีความหรือมีอิทธิพลต่อตัวผู้ทำการตีความเท่านั้นเอง

ดังนั้นแนวทางการตีความต่างๆ ไม่ว่าจะมียุคยืนอย่างไรก็ตามต่างต้องได้รับอิทธิพลจาก “บริบท” (context) เนื่องจากเหตุผลความเชื่อที่ว่าสรรพสิ่งต่าง ๆ ไม่สามารถที่จะดำรงอยู่ได้โดยปราศจาก “บริบท” หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า สรรพสิ่งต่าง ๆ ในโลกนี้ล้วนตกอยู่ภายใต้อำนาจของบริบท แม้ผู้ตีความจะพยายามตั้งจุดยืนหรือ ยึดแนวความคิดที่ไม่ให้ความสำคัญกับบริบทแต่อย่างน้อย การตีความที่เกิดขึ้นก็เป็นการตีความที่ได้รับอิทธิพลจากบริบทในส่วนของผู้ตีความที่เป็นมนุษย์ที่ได้ผ่านประสบการณ์ความคิดความเชื่อ ธรรมเนียม ประเพณีปฏิบัติต่าง ๆ ซึ่งล้วนแต่ก่อให้เกิดเป็นบริบทของผู้ตีความได้ในส่วนหนึ่ง

2. แนวความคิดทางการเมือง

2.1 ความหมายของการเมือง

เมื่อนุษย์รวมตัวกันเป็นชุมชนมนุษย์จำเป็นที่จะต้องมีกฎเกณฑ์บางอย่างสำหรับกำหนดพฤติกรรมต่าง ๆ ของบุคคล มีการแบ่งหน้าที่กันเป็นผู้ปกครองและผู้อยู่ใต้ปกครองมีการแบ่งอำนาจให้แก่ละบุคคลไปตามหน้าที่ ๆ ในลักษณะเช่นนี้เอง การอยู่รวมเป็นกลุ่มของมนุษย์เราเรียกว่าสังคม การที่มนุษย์อยู่รวมกันนั้นจะต้องเป็นประโยชน์แก่ตัวมนุษย์เองและประการแรกก็คือความมั่นคงปลอดภัย นอกจากการอยู่กันเป็นสังคมจะช่วยให้เกิดความมั่นคงปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินแล้ว การอยู่รวมกันยังก่อให้เกิดผลประโยชน์ในแง่ของวัตถุ เพลิดเพลิน (มีชีวิตอยู่ระหว่างปี 427- 347 ก่อน ค.ศ.) นักปราชญ์ชาวกรีกได้กล่าวถึงประเด็นนี้ไว้ว่า การที่คนอยู่รวมกันนั้นก็เพราะผลประโยชน์อริสโตเติล (Aristotle) เรียกมนุษย์ว่าเป็นสัตว์การเมือง (political animal) (เอ็ม เจ. ฮาร์

มอนแปลโดยเสน่ห์ จามริก 2519: 1-2) คือมนุษย์ไม่สามารถอยู่โดยลำพังโดยไม่มีความสัมพันธ์กับผู้อื่นไปเสียได้

มีผู้ให้คำนิยามของคำว่า"การเมือง" (politics) แตกต่างกันไป ดังนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ให้ความหมายว่า "การเมือง" (Politics) เป็น “งานที่เกี่ยวกับรัฐหรือแผ่นดิน” (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542: 116)

Encyclopedia of Socail Sciences ให้ความหมายว่า "การเมือง" เป็น"คำที่ครอบคลุมถึงขอบเขตทั้งหมดของชีวิตและพฤติกรรมทางการเมือง รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับปัจเจกบุคคลการเมืองนั้นรวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ และหน่วยย่อย ๆ ทางการเมืองของรัฐ และระหว่างรัฐกับรัฐอื่นๆ (Encyclopedia of Socail Sciences 1950: 224-225; อ้างในอุตร ขอมเจริญ 2537: 9)

Willam Bluhm ได้ให้ความหมายว่า “การเมืองเป็นกระบวนการทางสังคมที่มีลักษณะสำคัญของกิจกรรมการแข่งขันและการร่วมมือกันในการใช้อำนาจและนำไปสู่การตกลงตัดสินใจกลุ่ม” (Willam Bluhm 1971:129 – 131; อ้างในอุตร ขอมเจริญ 2537: 9)

David Easton กำหนดความหมายของการเมือง หมายถึง “ การจัดสรรสิ่งที่มีคุณค่าทางสังคมอย่างมีอำนาจ” (David Easton 1971:129 – 131; อ้างในอุตร ขอมเจริญ 2537: 9)

Harold D. Lasswell ให้ความหมายของการเมืองว่า การศึกษาเรื่องการเมือง คือ “การศึกษาเรื่องของอิทธิพลและการมีอิทธิพล” (Harold D. Lasswell 1971: 129 – 131; อ้างในอุตร ขอมเจริญ 2537: 9)

R.A. Dahl ให้ความหมายว่า“ระบบเมือง” คือรูปแบบที่แน่นอนของสัมพันธภาพของมนุษย์ซึ่งเกี่ยวข้องกับขอบเขตการควบคุม อิทธิพล อำนาจ หรืออำนาจหน้าที่” (R.A. Dahl: 9 - 10; อ้างในอุตร ขอมเจริญ 2537: 9)

จากคำนิยามทางการเมืองของนักรัฐศาสตร์จะเห็นได้ว่าการเมืองจะมีลักษณะดังนี้ คือ

1. การเมืองเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ของกลุ่มคน
2. การเมืองเป็นเรื่องของการจัดสรรแบ่งปันคุณค่าต่าง ๆ โดยมีการใช้อำนาจอำนาจหน้าที่ หรืออิทธิพล เพื่อการยอมรับในการจัดสรรแบ่งปัน

ดังนั้น คำนิยามของการเมือง หมายถึง “กระบวนการความสัมพันธ์ที่เกี่ยวกับการแบ่งปันคุณค่าต่าง ๆ ในสังคม โดยมีการใช้อำนาจ อำนาจหน้าที่ หรืออิทธิพล เพื่อการยอมรับในการจัดสรรแบ่งปันนั้น ”

2.2 ความคิดทางการเมือง

เมื่อมนุษย์ต้องการเกี่ยวข้องกับการเมือง มนุษย์จึงต้องรักษากฎเกณฑ์ แบบแผน พฤติกรรมบางอย่างไว้ เพื่อธำรงรักษาความสงบเรียบร้อยของชุมชน แต่เมื่อเวลาผ่านไปมนุษย์ มักจะถามคำถามว่ากฎหรือข้อบังคับที่มีอยู่นั้น มีความเหมาะสมหรือไม่กับสภาพการณ์ในขณะนั้น นั่นคือจะเริ่มสงสัยกับข้อบังคับเดิม เพื่อที่จะตอบคำถามดังกล่าว มนุษย์จะตั้งคำถามขึ้นมาเพื่อหา คำตอบให้กับตนเองว่า สิ่งที่ดีนั้นคืออะไร การศึกษาเรื่องการเมืองจึงเกิดขึ้นตรงจุดนี้

Leo Strauss กล่าวถึงกิจกรรมทางการเมืองทุกประเภทว่าจะมีลักษณะเด่น 2 ประการ คือ ความต้องการที่จะธำรงรักษาสภาพการณ์อย่างหนึ่งอย่างใดไว้ หรือไม่ก็เปลี่ยนแปลง สภาพการณ์นั้นๆ (Leo Strauss 1959: 10; อ้างในอุตร ขอมเจริญ 2537: 9)

ผู้ที่ตั้งคำถามถึงสิ่งที่ดีในสังคมและตรวจสอบความคิดเก่า กฎระเบียบข้อบังคับต่าง ๆ และเสนอความคิดใหม่ขึ้นมา นั้น เราเรียกว่าเป็น “นักคิด” นักคิดแต่ละคนจะมีความสัมพันธ์กับ สภาพแวดล้อมที่อยู่ในขณะนั้น สมบัติ จันทวงศ์และชัยอนันต์ สมุทวณิช มีความเห็นว่านอกจาก ความคิดทางการเมืองจะเป็นระบบความคิดที่สะท้อนความคิดเห็นทางการเมือง หรือเป็นแนวทาง ปฏิบัติที่ผู้มีส่วนร่วมทางการเมืองใช้เป็นเครื่องมือในการสนับสนุนหรือโจมตีสถาบันใดสถาบัน หนึ่ง บางครั้งอาจมีลักษณะเป็นจินตนาการหรืออุดมคติ และสนใจในการวินิจฉัยเชิงคุณค่า ความคิดทางการเมืองไม่ได้เกิดขึ้นลอย ๆ ตัดขาดจากสังคม แต่จะเป็นผลที่ได้รับจากประสบการณ์ และการสังเกตการณ์ความเป็นไปของสังคมอาจเปลี่ยนแปลงไปได้ตามกาลสมัยและต้องการ เผยแพร่ความคิดนั้น ๆ ให้มวลชนรับรู้และปฏิบัติตาม จึงมักมีส่วนสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับ อุดมการณ์ทางการเมือง(สมบัติ จันทวงศ์และชัยอนันต์ สมุทวณิช 2523: 4)

เอ็ม เจ . ฮาร์มอน ได้ให้คำนิยามความคิดทางการเมืองว่าเป็นการพยายามอธิบาย อ้างอิงหรือวิพากษ์วิจารณ์ด้านต่าง ๆ ของสัมพันธภาพทางการเมือง กล่าวคือสัมพันธภาพระหว่างผู้ ที่ปกครองกับผู้ที่ถูกปกครอง ดังที่เราจะได้เห็นในเรื่องต่าง ๆ มากมายมหาศาลอยู่ในหัวข้อเรื่องนี้ สมาชิก สังคมทุกคนได้รับผลกระทบกระเทือนจากสัมพันธภาพเหล่านี้ เขาได้รับอยู่เสมอมาและจะ ได้รับต่อไปอยู่เสมอ เขาอาจให้ความสนใจต่อเรื่องราวมากหรือเพียงเล็กน้อย แต่เขาย่อมไม่อาจหนี ข้อเท็จจริงว่า สิ่งที่เขาเป็นอยู่และสิ่งที่เขากระทำเป็นเรื่องที่กำหนดขึ้นส่วนใหญ่ทีเดียว โดยระบบ การเมืองที่ตนประกอบเป็นส่วนหนึ่ง และพื้นฐานของระบบการเมืองที่ตนประกอบเป็นส่วนหนึ่ง พื้นฐานของระบบการเมืองก็ คือ ความคิดทางการเมือง (เอ็ม เจ . ฮาร์มอนแปลโดยเสน่ห์ จามริก 2510: 1-2)

ตามทัศนะของเอ็ม เจ ฮาร์มอน ความคิดทางการเมืองมีจุดประสงค์ การนำมาใช้เพื่อป้องกันหรือโจมตีการกระทำหรือสถาบันทางการเมืองโดยมีกฎทั่วไปในการประเมินความคิดทางการเมือง คือ

(1) ความถูกต้องสมบูรณ์ของทฤษฎีการเมืองหนึ่ง ๆ มีส่วนสัมพันธ์อยู่กับสภาพแวดล้อมที่ทฤษฎีนั้นคิดกันขึ้นมา สัมพันธภาพระหว่างผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง ซึ่งปรากฏจากการก่อตั้งสถาบันการเมืองอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะพร้อมกับหลักอุดมการณ์พื้นฐานนั้น อาจจะเหมาะสมกับภาวะอย่างหนึ่งโดยสมบูรณ์ แต่อาจไม่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกันออกไป

(2) ความคิดทางการเมืองเป็นเรื่องเกี่ยวกับข้ออ้างอิงทางศีลธรรม และข้อแตกต่างในความเห็นเรื่องจริยธรรมอาจมีได้อย่างกว้างขวาง นักคิดทางการเมืองส่วนมาก ซึ่งเราจะศึกษากันพยายามคิดทฤษฎีอื่นจะนำไปสู่ชีวิตที่ดีสำหรับบุคคล ข้อสรุปของนักทฤษฎีส่วนใหญ่จะขึ้นอยู่กับทรรศนะของเขาในเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ คนโดยธรรมชาติเห็นแก่ตัวหรือเห็นแก่ผู้อื่น คนฉลาดหรือโง่ มีนิสัยระรานหรือฉลาดหรือขี้ดื้อคน คำถามที่สำคัญขึ้นไปคือว่า คนเราเสมอหรือไม่เสมอกัน ถ้าหากเสมอกันแล้ว ความเสมอภาคของคนจะแสดงออกให้ประจักษ์ในทางใด (เอ็ม เจ . ฮาร์มอน แปลโดยเสน่ห์ จามริก 2510: 1-14)

Eugene J. Meehan มีความเห็นว่าความคิดทางการเมืองเป็นเรื่องของความคิดเห็นเชิงประเมินค่าทางการเมือง ซึ่งบางครั้งก็ไม่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับการเมืองที่เป็นจริงหรืออาจเป็นความเห็นที่ยากแก่การทำให้เป็นจริงหรืออาจเป็นความคิดที่ยากแก่การทำให้เป็นจริงก็ได้แม้ว่าการศึกษาความคิดทางการเมืองจะเกี่ยวข้องกับการปรากฏการณ์ทางการเมืองในระดับหนึ่งก็ตาม (Eugene J. 1967: 1 – 2; อ้างในอุคร ขอมเจริญ 2537: 9)

Leo Strauss มีความเห็นว่า “ความคิดทางการเมือง” คือ การสะท้อนความคิดหรือความหมายใด ๆ ที่มีความสำคัญทางการเมือง ไม่ว่าจะเป็นความเห็นหรือจินตนาการที่เป็นหลักเบื้องต้นทางการเมือง โดยมีเจตนาเพื่อสนับสนุนหรือป้องกันความคิดและความเชื่อเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือเป็นความสนใจเฉพาะในกฎเกณฑ์ หรือนโยบายทางการเมืองอย่างใดอย่างหนึ่ง (Leo Strauss 1967: 1 – 2; อ้างในอุคร ขอมเจริญ 2537: 9)

นิธิ เอียวศรีวงศ์ มีทัศนะเกี่ยวกับความคิดทั้งหลายของมนุษย์ว่าความคิดทั้งหลายรวมทั้งความคิดทางการเมือง มีปฏิสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมในสังคมหนึ่ง ๆ เสมอ กล่าวคือความคิดและสิ่งแวดลอมในสังคม ต่างปรุงแต่งซึ่งกันและกันตลอดเวลา ความคิดจึงไม่ได้เป็นภาพที่หยุดนิ่งและยังเป็นส่วนหนึ่งที่จะกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์อีกด้วย (นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2525: 42 - 48)

จากความหมายต่าง ๆ ของความคิดทางการเมืองดังที่กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยขอประมวลความหมายของความคิดทางการเมืองว่า “ความคิดทางการเมืองคือระบบความคิดอย่าง

หนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการเมือง คือการแบ่งปันคุณค่าต่าง ๆ ในสังคมโดยความสัมพันธ์ทางอำนาจ ลักษณะของความคิดทางการเมืองเป็นการวินิจฉัยเชิงประเมินค่าโดยมีจุดประสงค์เพื่อสนับสนุน ป้องกันหรือโจมตีความเชื่ออย่างใดอย่างหนึ่ง หรือสถาบันหนึ่ง และเผยแพร่ความคิดทางการเมืองนั้นให้มวลชนรู้และปฏิบัติตาม”

ด้วยเหตุที่ความคิดทางการเมืองไม่อาจอยู่ลอย ๆ ตัดขาดจากสังคมได้ อิทธิพลจากสภาพของสังคม ย่อมมีผลต่อการก่อรูปความคิดทางการเมืองของนักคิดทางการเมืองในขณะเดียวกัน ปัจจัยส่วนตัวของนักคิดได้แก่ ภูมิหลัง ประสบการณ์ การศึกษา นิสัย และสิ่งแวดล้อม ย่อมเป็นปัจจัยที่กำหนดแนวความคิดทางการเมืองอีกส่วนหนึ่งด้วย ในขณะที่ท่านเสนอความคิดออกมาด้วย ความคิดทางการเมืองและสภาพแวดล้อมทางสังคมเป็นสิ่งที่สัมพันธ์ซึ่งกันและกันตลอดเวลา เมื่อนักคิดได้รับผลกระทบจากสภาพการณ์ทางสังคมและการเมือง เป็นส่วนหนึ่งในการก่อรูปความคิดแล้ว ขณะเดียวกัน ความคิดทางการเมืองของนักคิดย่อมมีอิทธิพลหรือผลกระทบต่อสภาพการณ์ทางสังคมและการเมืองด้วย ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงมุ่งที่จะศึกษาของความคิดทางการเมืองสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่มีต่อการเมืองการปกครองและสังคมไทย

3. แนวคิดทางจิตวิทยาทางการเมือง

สำหรับแนวทางจิตวิทยาการเมือง (psychology of politics) นั้น เป็นแนวทางหนึ่งของการศึกษารัฐศาสตร์ เป็นลักษณะพิเศษของแนวทางจิตวิทยาการเมือง คือการศึกษาที่มุ่งวิเคราะห์ถึงพฤติกรรมทางการเมืองของบุคคลเป็นสำคัญหน่วยของการวิเคราะห์ (unit of analysis) แต่แนวทางจิตวิทยาการเมืองนั้นถือบุคคลเป็นหน่วยหลักสำหรับการวิเคราะห์ (ณรงค์ สตินสวัสดิ์ 2527: 327-377)

พฤติกรรมทางการเมืองของบุคคลก็คือสิ่งที่กำหนดชนิดของระบบการเมืองและปรากฏการณ์ ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในระบบการเมือง จะเห็นว่ากระบวนการเหล่านี้ก็เกิดจากพฤติกรรมของบุคคลในสังคมทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้ การที่เราจะเข้าใจวิชารัฐศาสตร์ให้ครบถ้วนจึงละเว้นการศึกษาพฤติกรรมทางการเมืองของบุคคลไม่ได้

การศึกษาวิเคราะห์บุคคลในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของระบบการเมืองทั้งหมดไม่ใช่ของใหม่แต่อย่างใด นักปรัชญาการเมืองได้กล่าวถึงธรรมชาติของมนุษย์มานานแล้ว เช่น

(1) เพลโต นักปราชญ์ชาวกรีกโบราณเชื่อว่าคนส่วนใหญ่ไม่มีความสามารถเพียงพอที่จะเข้ามีส่วนร่วมทางการเมืองการปกครองจึงควรอยู่ในมือของผู้นำซึ่งได้รับการเลือกคัดและฝึกฝนมาอย่างดี

(2) อริสโตเติล ปราชญ์ชาวกรีกโบราณเชื่อว่าคนเป็นสัตว์การเมืองโดยธรรมชาติ ซึ่งหมายความว่าธรรมชาติของคนนั้นมีชีวิตที่สุขสมบูรณ์ได้ต่อเมื่อเข้าไปอยู่ในชุมชนร่วมกับคนอื่น

(3) นิโกลา แมคเคียเวลลี นักปราชญ์ชาวอิตาลีได้เขียนไว้ในหนังสือเรื่องเจ้า (The Prince) ถึงวิธีการที่ผู้ปกครองจะรักษาอำนาจไว้ให้นานที่สุดและในข้อเขียนนั้น เขาพูดถึงธรรมชาติของมนุษย์ไว้มาก เช่น โลกมาก ซ้ำลาด ไร้ใจไม่ได้ ผู้ปกครองจึงต้องรักษาอำนาจโดยเน้นที่การสร้าง ความหวาดกลัวมากกว่าการสร้างความรัก

(4) โทมัส ฮอบส์ นักปราชญ์ชาวอังกฤษ (ค.ศ.1588-1679) กล่าวถึงธรรมชาติของมนุษย์ว่า จุดมุ่งหมายพื้นฐานของมนุษย์ในสังคมก็คือการแสวงหาอำนาจ มนุษย์อยากได้อำนาจเพื่อใช้เป็นเครื่องมือหาความสุข ฐานะและความภูมิใจของตนความต้องการอำนาจนี้จะต้องถูกควบคุม มิเช่นนั้นแล้วสังคมจะอยู่อย่างปกติสุขไม่ได้

(5) จอห์น ล็อก นักปราชญ์ชาวอังกฤษ (ค.ศ.1632-1704) มองมนุษย์ในแง่ดีกว่าโทมัส ฮอบส์ เขาคิดว่าโดยธรรมชาติแล้วมนุษย์มีเหตุมีผลและมีความดีงามอยู่ในตัวซึ่งสามารถสร้างสังคมที่มีความเป็นธรรมชาติและความเป็นธรรมในด้านต่าง ๆ เพื่อประโยชน์สุขร่วมกัน

ที่ยกตัวอย่างของความนึกคิดของนักปรัชญาการเมืองทั้งห้าท่านมานี้ก็เพื่อชี้ให้เห็นว่าอันที่จริงแล้ว การศึกษาวิเคราะห์ตัวบุคคลในฐานะเป็นส่วนประกอบของระบบการเมืองได้มีมานานแล้ว แต่การศึกษามักจะเน้นที่ธรรมชาติของมนุษย์หรือสิ่งที่มนุษย์ในสังคมมีส่วนร่วม แล้วพยายามที่จะชี้ให้เห็นความเกี่ยวพันระหว่างธรรมชาติของคนกับระบบการเมือง (ณรงค์ สิ้นสวัสดิ์ 2527: 332)

พฤติกรรมทางการเมืองของบุคคลการที่จะเข้าใจพฤติกรรมทางการเมืองของบุคคลนั้นไม่เป็นทางการเพียงพอที่จะศึกษาเพียงแต่ธรรมชาติของมนุษย์ตามแนวของนักปราชญ์ที่กล่าวมานี้มาแล้ว ทั้งนี้เพราะนักปราชญ์เหล่านั้น เน้นที่ความเหมือนกันในพฤติกรรมทางการเมือง อันเนื่องมาจากการที่ทุกคนเป็นมนุษย์และมีธรรมชาติเหมือนกันแต่ในความเป็นจริงแล้วมนุษย์แม้จะอยู่ในระบบการเมืองเดียวกันก็จะมีพฤติกรรมทางการเมืองที่แตกต่างกันออกไปมากมาย (ณรงค์ สิ้นสวัสดิ์ 2523: 1-45) สำหรับหน่วยของการวิเคราะห์ (unit of analysis) ปัจจัยทางจิตวิทยาการเมืองที่จะนำมาศึกษานั้นมีดังนี้

1. ทฤษฎีการวิเคราะห์จิต (psychoanalytical theory)
2. การวิเคราะห์พฤติกรรมทางการเมืองของบุคคล
3. ทฤษฎีเกี่ยวกับผู้นำ

1. ทฤษฎีการวิเคราะห์จิต (psychoanalytical theory)

ทฤษฎีการวิเคราะห์จิตนี้ ถูกคิดและพัฒนาขึ้นครั้งแรกโดย ซิกมันด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) (ค.ศ.1856 – 1939) บิดามารดาของฟรอยด์เป็นชาวยิว เขาเกิดในเมืองฟรีบูร์ก ซึ่งในปัจจุบันเป็นส่วนหนึ่งของประเทศเซอร์เบีย เมื่ออายุ 4 ขวบ บิดาได้ย้ายไปกรุงเวียนนา ประเทศออสเตรีย เขาเติบโตและใช้ชีวิตส่วนใหญ่ที่เมืองนี้ เมื่อฮิตเลอร์ผนวกออสเตรียเข้าเป็นส่วนหนึ่งของเยอรมนี ฟรอยด์ได้พาครอบครัวอพยพไปอยู่ประเทศอังกฤษในปี ค.ศ. 1938 ฟรอยด์ถึงแก่กรรมในปีต่อมาด้วยโรคมะเร็ง (ปราโมทย์ วิชาศิลป์ 2526: 1-30)

หลักการของฟรอยด์ ทฤษฎีการวิเคราะห์จิตมีหลักสำคัญอยู่ที่ว่าการกระทำของคนเป็นอันมากถูกใจ ที่เรียกว่าจิตไร้สำนึกเพราะบุคคลไม่รู้สาเหตุที่แท้จริงของการกระทำตรงกันข้ามกับจิตสำนึก (conscious) ซึ่งบุคคลกระทำโดยที่รู้สาเหตุที่แท้จริงของการกระทำนั้น ปัญหาอยู่ที่ว่าทำไมจึงมีจิตไร้สำนึกฟรอยด์อธิบายว่าคนเราเกิดมานั้นมีความต้องการอยู่สามประการด้วยกัน

ประการแรก คือ ความต้องการทางร่างกาย เช่น ต้องการอาหาร อากาศ

ประการที่สอง คือ ความต้องการทางเพศซึ่งรวมความต้องการของอวัยวะเพศและความสุขจากการสัมผัสของร่างกาย

ประการที่สาม คือ ความต้องการ การทำลายล้าง เช่น การทุบทำลายสิ่งของหรือทำให้คนอื่นเจ็บปวด

ความต้องการทั้งสามประการนี้รวมเป็นพลังจิต (psychic energy) พลังจิตนี้จะป็นสิ่งกระตุ้นให้คนมีการกระทำต่าง ๆ พลังจิตนี้จะถูกเก็บไว้ในส่วนหนึ่งของบุคลิกภาพของบุคคลซึ่งเรียกว่าอิด (id) อิดนี้เป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งในสามส่วนของบุคลิกภาพ องค์ประกอบอีกส่วนคืออีโก้ (ego) และซูเปอร์อีโก้ (super - ego)

ทารกเมื่อแรกเกิดนั้นเขาจะมีแต่เพียงอิดเท่านั้น ซึ่งเป็นที่เก็บของพลังจิตทั้งสามชนิดที่กล่าวมา อิดจะกระตุ้นให้ทารกกระทำการเพื่อเกิดความพอใจต่อตนเอง เช่น ดูนม เอาของใส่ปาก ชอบที่จะได้รับความอบอุ่นหรือสัมผัสจากร่างกายคนหรือชอบทุบของเล่น ฟรอยด์จึงกล่าวว่าอิดนั้นทำงานตามหลักความพอใจ คือ หมายความว่าอิดแสวงหาความพอใจที่เกิดจากแรงกระตุ้นของพลังจิตซึ่งมีอยู่ตั้งแต่ทารกเกิดมา

องค์ประกอบส่วนที่สองของบุคลิกภาพคือ อีโก้ เกิดขึ้นที่ทารกเริ่มเข้าใจความเป็นจริงของสิ่งรอบตัวมากขึ้น ทารกรู้ว่าเขาไม่สามารถบำบัดความต้องการจากแรงกระตุ้นของพลังจิตได้ตามใจชอบทุกครั้ง บางครั้งเขาอาจจะไม่ได้สิ่งที่เขาต้องการ เช่น เอาของเล่นใส่ปากแล้วดูก็ไม่เหมือนนม อยากให้มีคนอุ้ม ก็อาจได้รับการตอบสนองทุกครั้ง เขาทำของแตก ก็อาจจะถูกพูดเสียงดังใส่ เด็กจึงเริ่มเรียนรู้ที่จะควบคุมความต้องการของตน และเรียนรู้ที่จะแยกแยะอะไรเป็นการ

ตอบสนองแรงกระตุ้นของพลังจิตและอะไรไม่เป็นเช่น ถ้าหิว เขาก็จะไม่หยิบของเล่นแข็ง ๆ เคี้ยว กิน หรือไม่พยายามดูของเล่นแทนคุณนม พรอยด์อธิบายว่า การทำงานของอีโก้ขึ้นอยู่กับหลักความเป็นจริง เมื่อเด็กยิ่งโตขึ้น อีโก้ก็จะพัฒนามากขึ้นไปด้วย

องค์ประกอบส่วนที่สามของบุคลิกภาพของคน คือ ซูเปอร์อีโก้เกิดขึ้นเพราะสังคมรอบตัวบุคคล ซึ่งเริ่มโดยพ่อแม่ได้ถ่ายทอดความคิดที่ว่าอะไรดี อะไรไม่ดี ซึ่งเป็นความคิดในลักษณะของศีลธรรมจรรยา ซิกมันด์ พรอยด์ อธิบายว่า การทำงานของซูเปอร์อีโก้ขึ้นกับหลักศีลธรรม เช่น การกินอาหารต้องไม่ส่งเสียงดัง หรือการขโมยของคนอื่นไม่ดี เป็นต้น ซูเปอร์อีโก้จึงเป็นแรงที่คอยห้ามการกระตุ้นของอิดอีกประการหนึ่ง ถ้าหิวและเห็นขนมในร้านอาหาร อิดจะบอกว่าเราหิว อีโก้จะบอกเราว่าขนมนั้นกินได้และซูเปอร์อีโก้จะบอกเราว่า จะไปหยิบเอาขนมนั้นโดยไม่จ่ายเงินไม่ได้

ซูเปอร์อีโก้ นอกจากจะคอยห้ามแรงกระตุ้นของอิดแล้ว ก็อาจจะขัดกับอิดอีโก้ได้ด้วย เช่น พ่อแม่สอนให้เด็กเป็นระเบียบมากเกินไป อีโก้ของเด็กจะบอกว่าไม่ต้องมีระเบียบมากขนาดนั้นก็ไม่ใช่

อีโก้ จะทำหน้าที่ประสานความต้องการของอิด ความต้องการของซูเปอร์อีโก้และความเป็นจริงของโลกภายนอก ซึ่งบางครั้งก็ทำไม่ได้ ทำให้เกิดความกังวลขึ้น เช่น อิดอาจจะสั่งให้บุคคลมีความต้องการทางเพศกับญาติผู้ใหญ่ของตน แต่ซูเปอร์อีโก้จะบอกว่าการเช่นนั้นเป็นสิ่งชั่วร้ายมาก ทำให้บุคคลอาจฆ่าคนอื่นโดยอิทธิพลจากอิด แต่ซูเปอร์อีโก้ก็จะบอกว่าเป็นสิ่งที่ไม่ดีเมื่อเกิดความขัดแย้งภายในจิตขึ้นมา อีโก้ก็แก้ปัญหาเพื่อลดความกังวลโดยการใช้กลไกสำหรับการป้องกัน

กลไกสำหรับการป้องกันนี้ก็จะลดความกังวล ซึ่งเป็นบ่อเกิดของความไม่มีความสุขของบุคคล กลไกสำหรับป้องกันที่สำคัญที่สุดก็คือ การเก็บกด นอกจากการเก็บกดก็ยังมีวิธีอื่น ๆ อีกซึ่งจะอธิบายเป็นข้อ ๆ ไป

(1) การเก็บกด (repression) การเก็บกดคือความพยายามปฏิเสธว่าอิดของบุคคลได้เคยแสดงอาการปรารถนาที่ไม่ดีงาม หรืออิดได้เคยกระตุ้นให้บุคคลนั้นได้ทำสิ่งชั่วร้ายบางอย่างทำให้บุคคลรู้สึกกังวลใจ หรือมีความสำนึกผิด อีโก้จะทำหน้าที่ผ่อนคลายนความกังวลหรือความคิดชั่วร้ายหรือเคยกระทำการที่ชั่วร้ายมาก่อน การเก็บเป็นกลไกสำหรับลดความกังวลที่มีอิทธิพลมากที่สุด พรอยด์เห็นว่า จิตไร้สำนึกจะมีอิทธิพลต่อการกระทำของบุคคลมากกว่าจิตสำนึก ถ้าเปรียบเทียบกับก้อนน้ำแข็งลอยอยู่ในน้ำ ส่วนใหญ่จะจมอยู่ใต้น้ำ มีพื้นน้ำเพียงเล็กน้อย พรอยด์กล่าวว่า จิตไร้สำนึกมีมากดังส่วนของก้อนน้ำแข็งที่จมอยู่

(2) การสวมแทนบทบาท (identification) ตัวอย่าง เช่น ความพยายามเลียนแบบบุคคลผู้ที่รัก มาก ๆ หรือถ้าบุคคลผู้ที่รักมาก ๆ เสียชีวิตไปแล้ว ก็พยายามกระทำบางอย่างให้เหมือนบุคคลนั้นยังมีชีวิตอยู่เคยกระทำ

(3) การทดแทน (sublimation) เกิดขึ้นเมื่ออึดต้องการบางสิ่งบางอย่าง ซึ่งบุคคลไม่สามารถจัดหาสิ่งที่ต้องการนั้นมาได้ ก็จะเอาสิ่งอื่นซึ่งอาจหามาได้จริง ๆ และซูเปอร์อีโก้ก็ไม่คัดค้าน ถึงแม้ว่าสิ่งที่หามาทดแทนนั้นจะไม่ดีเท่ากับสิ่งที่ต้องการครั้งแรกก็ตามที่ ยกตัวอย่าง เช่น คนที่มีความรู้สึกอยากทำร้ายคนอื่น ๆ มาก แต่สังคมไม่ยอมรับหรือตัวเองเป็นคนขี้ลาดจึงเลี่ยงไปเป็นการวิพากษ์วิจารณ์ คำหัตถ์เขียนคนอื่นหรืองานเขียนของคนอื่น

(4) การทำตรงกันข้าม (reaction formation) กรณีที่อึดให้กระทำบางอย่าง แต่บุคคลรู้สึกว่ากระทำนั้นไม่ดี เขาจึงแก้โดยการกระทำในสิ่งที่ตรงกันข้ามกับความต้องการของอึด เช่น มารดา รู้สึกไม่ค่อยชอบลูกของตน ซึ่งทำให้เกิดความไม่สบายใจว่า ทำไมจึงมีความคิดเช่นนั้น ซึ่งไม่ดี วิธีแก้ประการหนึ่งคือ ตามใจลูกหรือคอยปกป้องลูกให้มาก

(5) การปฏิเสธสิ่งที่ทำให้เกิดความกังวล (denial) เป็นกรณีที่หลอกตัวเองว่า สิ่งที่ทำให้เกิดความกังวลหรือความไม่สบายใจนั้นไม่มีอยู่จริง ๆ ซึ่งเป็นการบิดเบือนความจริงภายนอกเป็นกลไกของการทดแทนที่ไม่คงทน เพราะเป็นการบิดเบือนความเป็นจริงของสภาพแวดล้อมซึ่งยังคงอยู่จริง ๆ ซึ่งแสดงว่าอีโก้ไม่ได้รับการพัฒนาเพียงพอ

(6) การโทษคนอื่น (projection) เมื่อบุคคลรู้สึกว่าการกระทำบางอย่างที่ชั่วร้ายก็เกิดความกังวล จึงแก้โดยพยายามโทษว่า คนบางคนมีความต้องการทำการชั่วร้ายนั้น ส่วนตัวเองไม่เคยคิดจะกระทำการดังกล่าว ซึ่งเป็นการหลอกกลวงตนเองอีกแบบที่แสดงว่าอีโก้ของบุคคลนั้นยังได้รับการพัฒนาเพียงพอ

(7) การทำตัวเป็นเด็กกว่าวัยจริง (regression) เกิดขึ้นในกรณีที่บุคคลหันไปใช้วิธีการบางอย่างเมื่ออายุน้อยกว่าที่เป็นอยู่ เช่น กรณีที่เด็กโตทำตัวเหมือนเด็กเล็กเมื่อน้องเกิดมา เพื่อจะเรียกร้องความรักจากบิดาที่รู้สึกรักน้องมากกว่าตน

ในกลไกการป้องกันทั้งหมดที่กล่าวมาแล้วนี้ การเก็บกดหรือความพยายามที่จะเลือกอย่างถาวรเป็นกลไกที่ได้รับการศึกษามากที่สุด ฟรอยด์เชื่อว่า การลี้ภัยอย่างถาวรเป็นไปไม่ได้ ความทรงจำที่ไม่พึงปรารถนาจะถูกเก็บอยู่ในจิตไร้สำนึก ซึ่งเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการกระทำของบุคคลมากกว่าจิตสำนึกมาก ถ้าเปรียบก็เหมือนก้อนน้ำแข็งลอยอยู่ในน้ำส่วนใหญ่จะจมอยู่ในน้ำอยู่ที่ลอยพ้นน้ำมีเพียงเล็กน้อย จิตไร้สำนึกนั้นมีมากดังส่วนของก้อนน้ำแข็งที่จมอยู่

การเก็บกดที่สำคัญตามความเห็นของฟรอยด์ คือ การเก็บกดความต้องการทางเพศ ฟรอยด์มีสมมติฐานที่เรียกว่า โอดิปัส คอมเพลกซ์ (oedipus complex) ตามสมมติฐานนี้เด็กเมื่อมีอายุ

ประมาณ 5 ขวบ จะเกิดความคิดเพื่อฝันว่ามีความรักอย่างมากกับบิดาในกรณีเด็กหญิง และกับมารดาในเด็กชาย ความคิดเพื่อฝันนี้มีมากจนกระทั่งอยากให้บิดาตายในกรณีเด็กชายหรือมารดาตายในกรณีเด็กหญิง เมื่อบิดาหรือมารดาตายแล้วจะได้เป็นพ่อหรือแม่เสียเอง ความคิดเห็นของฟรอยด์ยังรวมความเชื่อที่ว่า เด็กทารกก็มีความต้องการทางเพศแล้ว

นักทฤษฎีวิเคราะห์จิตระยะหลังไม่เห็นด้วยกับฟรอยด์ที่ให้ความสำคัญกับความต้องการทางเพศในการศึกษาพฤติกรรมของบุคคลมากเกินไป

สาณศิษย์คนสำคัญ 2 คนของฟรอยด์ ซึ่งถูกนับเข้าเป็นพวกยึดทฤษฎีวิเคราะห์จิตเหมือนกัน คือ คาร์ล จี. จุง (ค.ศ.1875 - 1961) และอัลเฟรด แอดเลอร์ (ค.ศ. 1870 - 1937) ทั้งสองคนนี้เคยศึกษาอยู่กับฟรอยด์ แต่ได้วิวัฒนาการความคิดที่แตกต่างออกไปจากฟรอยด์

คาร์ล จุง ให้ความสำคัญแก่ความต้องการทางเพศน้อยกว่าฟรอยด์ จุงคิดว่าเมื่อบุคคลอายุมากขึ้น เขาก็จะมีความคิดที่ฉลาดสามารถเรียนรู้เข้าใจพลังภายในจิตที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของเขาและก็สามารถปรับตัวให้ดีขึ้นและตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของประสบการณ์ในวัยเด็กน้อยลง นอกจากนี้จุงยังได้ชี้ให้เห็นแบบของบุคลิกภาพที่ชอบเก็บตัวและบุคลิกภาพที่ชอบแสดงตัว

อัลเฟรด แอดเลอร์ นั้นก็ไม่เห็นด้วยที่จะเน้นปัจจัยทางชีววิทยาโดยเฉพาะความต้องการทางเพศว่าเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของคน แอดเลอร์เชื่อว่าสังคมที่แวดล้อมบุคคลอยู่มีความสำคัญในการกำหนดบุคลิกภาพของบุคคลมากกว่าที่ฟรอยด์คิด แอดเลอร์เห็นว่ามนุษย์มีความสนใจและมีความต้องการที่จะมีส่วนร่วมกับสังคมที่เกิดมาและมนุษย์มีความต้องการที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมให้ดีขึ้น แอดเลอร์เป็นผู้ริเริ่มศึกษาเรื่องปมด้อยในบุคลิกภาพของบุคคล แอดเลอร์คิดว่ามนุษย์ทุกคนมีความต้องการอยากเด่นกว่าคนอื่นและต้องการ ไปถึงเป้าหมายในชีวิตของตน เป้าหมายนี้อาจจะเป็นเป้าหมายที่มีทางเป็นไปได้จริงหรือเป็นความเพ้อฝัน แต่จะเป็นไปได้หรือเป็นความเพ้อฝันก็ตาม มนุษย์จะมีความคิดที่มีมาตามธรรมชาติที่จะพยายามไปให้ถึงเป้าหมายนั้น ความรู้สึกเป็นปมด้อยจะมีมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับสัดส่วนที่เขาสามารถสร้างความสำเร็จในเป้าหมายของเขาถ้าสำเร็จมากปมด้อยก็จะน้อย สำเร็จน้อยแต่ถ้าปมด้อยก็จะมากส่วนความสำเร็จจะมากหรือน้อยเป็นการตีความของแต่ละบุคคลเอง

ฮาโรลด์ ลาสเวลล์ นักจิตวิทยาชาวอเมริกันศึกษาเรื่องอำนาจกับบุคลิกภาพของบุคคล แล้วสรุปว่าคนเล่นการเมืองเพราะให้ค่านิยมอย่างมากแก่อำนาจและการให้ค่านิยมอย่างมากแก่อำนาจก็เพราะรู้สึกตัวเองไม่ได้รับการยอมรับจากคนอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่ออยู่ในวัยเด็ก การแสวงหาอำนาจทางการเมืองก็เพื่อลบเลือนความรู้สึกนี้ ทั้งนี้คนนั้น ๆ จะต้องมีความสามารถในการแสวงหาอำนาจอยู่บ้าง ซึ่งการวิเคราะห์ของ ลาสเวลล์นั้นได้รับอิทธิพลจากแนวความคิดเรื่องการชดเชยปมด้อยของแอดเลอร์ ซึ่งเรื่องการแสวงหาอำนาจทางการเมืองเพื่อชดเชยปมด้อยถ้าจะสรุปก็

จะกล่าวได้ว่าการเกิดของบุคลิกภาพตามทฤษฎีวิเคราะห์จิตนั้นเน้นพลังทางจิตในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งมีติดตัวกับมนุษย์ทุกคน (ฌรงค์ สีนส์วส์ดี 2527: 343)

2. การวิเคราะห์พฤติกรรมทางการเมืองของบุคคล

เนื่องจากพฤติกรรมทางการเมืองของคนในระบบการเมืองเดียวกันนั้น แตกต่างกันไปมากมาจากการศึกษาวิชารัฐศาสตร์ให้เข้าใจครบถ้วนจึงต้องเข้าใจพฤติกรรมทางการเมืองของบุคคลซึ่งเป็นองค์ประกอบของสังคม แต่พฤติกรรมทางการเมืองเป็นเพียงส่วนหนึ่งในพฤติกรรมอีกมากมายของมนุษย์ แต่ละคน วิชาที่ศึกษาวิเคราะห์พฤติกรรมของมนุษย์ทั่วไปคือวิชาจิตวิทยา เพราะฉะนั้นการที่จะศึกษาวิเคราะห์พฤติกรรมทางการเมืองของบุคคลก็มีความจำเป็นที่จะต้องใช้ความรู้จากวิชาจิตวิทยาเป็นเครื่องช่วย วิชาจิตวิทยาได้รับการพัฒนาอย่างเป็นระบบมาตั้งแต่ทศวรรษที่ 19 และได้วิวัฒนาการเรื่อยมาจนเป็นที่ยอมรับกันว่าเป็นศาสตร์ที่สำคัญแขนงหนึ่ง ความรู้ที่มีอยู่ในวิชาจิตวิทยาได้มาจากการตั้งสมมติฐานและศึกษาจากหลักฐานทางประจักษ์ว่าท (empirical evidence) จุดมุ่งหมายหลักของวิชานี้ก็เพื่อศึกษาพฤติกรรมของคนและสัตว์

ชาร์ลส์ อี เมอริแอม (Charles E. Merriam) นักรัฐศาสตร์คนสำคัญแห่งมหาวิทยาลัยชิคาโกได้เขียนไว้ตั้งแต่ ค.ศ.1925 ว่า นักรัฐศาสตร์ไม่ควรมองข้ามวิชาจิตวิทยาตามทรรศนะของเขานั้น เห็นว่าวิชาจิตวิทยาจะมีความสำคัญต่อการศึกษารัฐศาสตร์ไม่น้อยกว่าวิชาประวัติศาสตร์และเศรษฐศาสตร์เลยทีเดียว (ฌรงค์ สีนส์วส์ดี 2527: 334)

จากข้อเขียนของนักจิตวิทยาทั้งหลายพอจะนำมาประมวลสรุปได้ว่าพฤติกรรมของบุคคลนั้นมีสิ่งกำหนดมาจากลักษณะนิสัยส่วนหนึ่งและสิ่งที่ไม่ใช่ลักษณะนิสัยอีกส่วนหนึ่งซึ่งจะกล่าวได้โดยสังเขป ดังนี้

1 ลักษณะนิสัย

ลักษณะนิสัยอาจแบ่งได้เป็นสามประการ คือ ความเชื่อ ค่านิยม และบุคลิกภาพ (ฌรงค์ สีนส์วส์ดี 2527: 335-337)

1.1 ความเชื่อ นั้นเกี่ยวกับข้อเท็จจริงคือ การที่บุคคลคิดว่าข้อเท็จจริงของสิ่งนั้นหนึ่งเป็นเช่นนั้นเช่นนี้ ข้อเท็จจริงนี้อาจถูกต้องหรือไม่ก็ได้ แต่ถ้าบุคคลคิดเชื่ออย่างไรแล้ว ความเชื่อนั้นก็จะมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของเขา เช่น คนในศาสนาพุทธเชื่อว่าตายแล้วเกิดใหม่ เขาจึงทำบุญมาก ๆ เพราะคิดว่าบุญจะติดตัวไปถึงชาติหน้าได้

1.2 ค่านิยม นั้นไม่เน้นที่ข้อเท็จจริงแต่เน้นที่การตีความว่าอะไรดีหรือไม่ดีเหมาะสมหรือไม่เหมาะสมในส่วนที่เกี่ยวกับการเลือกเป้าหมายและวิธีการในการปฏิบัติตน ค่านิยมจึงเป็นสิ่งที่มอิทธิพลต่อการเลือกเป้าหมายของชีวิตแนวประพฤติปฏิบัติ เช่น ความเชื่อ ความ

กตัญญู ความอ่อนโยน ความเมตตา และเป้าหมายของชีวิตก็ เช่น ความร่ำรวย ความมีอำนาจ ความสงบในจิตใจ เสรีภาพ ความเสมอภาค

1.3 บุคลิกภาพคือเครื่องมือในการกำหนดพฤติกรรมที่มีลักษณะเด่นหลายประการ ซึ่งบุคคลได้มาจากประสบการณ์ของชีวิต เช่น การชอบแสดงตัวหรือชอบเก็บตัว ได้แก่ คนบางคนชอบสังสรรค์กับคนมาก ๆ ช่างพูดแม้กับคนแปลกหน้าซึ่งเป็นลักษณะของการชอบแสดงตัว บางคนอาจจะไม่สบายเวลาที่อยู่ท่ามกลางคนแปลกหน้า ไม่ชอบอยู่ในที่ ๆ มีคนมาก ๆ ซึ่งเป็นลักษณะของการชอบเก็บตัว หรือการมีใจกว้างหรือใจแคบ ได้แก่ บางคนยินดีรับฟังความคิดเห็นของคนอื่นแม้จะขัดแย้งกับความคิดของตนก็ตาม ซึ่งเป็นลักษณะของการเปิดใจ

2 สิ่งกำหนดพฤติกรรม

สิ่งกำหนดพฤติกรรมที่ไม่ใช่ลักษณะนิสัย สิ่งกำหนดพฤติกรรมที่ไม่ใช่ลักษณะนิสัยมีสาม ประการ คือ สิ่งกระตุ้นพฤติกรรม ทศนคติ และสถานการณ์

2.1 สิ่งกระตุ้นพฤติกรรมลักษณะนิสัย คือ ความเชื่อ ค่านิยม บุคลิกภาพนั้นมีอิทธิพลแต่พฤติกรรม แต่พฤติกรรมจะยังไม่เกิดถ้าไม่มีสิ่งกระตุ้น สิ่งกระตุ้นอาจจะเป็นอะไรก็ได้ เช่น อาหาร เสียงปืน คำสบประมาท หนังสือ ความหิว ฯลฯ

2.2 ทศนคติ ทศนคติเกิดจากการรวมกันของสิ่งกระตุ้นกับลักษณะนิสัย ซึ่งจะ เป็นลักษณะจำเพาะเจาะจง เช่น เวลาเราไปออกเสียงเลือกตั้ง พรรคหนึ่งเน้นที่เสรีภาพ อีกพรรคหนึ่งเน้นที่ความเสมอภาค ถ้าเรามีค่านิยมยกย่องความเสมอภาค เราก็จะมีทศนะที่คัดต่อพรรคหลังมากกว่าพรรคแรก และเมื่อเราไปเลือกตั้งเราก็จะเลือกพรรคนี้อย่างใด ๆ ที่มีพรรคอื่นอีกหลายพรรค

2.3 โอกาสและสถานการณ์ สถานการณ์ หมายถึง สิ่งแวดล้อมที่เป็นบุคคลและไม่ใช่บุคคลซึ่งอยู่ในภาวะที่กำลังจะมีพฤติกรรม เช่น อากาศร้อนมาก อากาศเป็นสิ่งกระตุ้นเราให้รู้สึกร้อนอยากถอดเสื้อ ถ้าเป็นในบ้านของเราเองเราก็ถอดเสื้อ แต่ถ้าเป็นกลางงานเลี้ยงเราจะร้อนอย่างไรเราก็ไม่ถอดเสื้อออก

นักวิชาการบางท่านอาจถือว่าสิ่งแวดล้อมก็คือสิ่งกระตุ้นด้วยแต่จะเป็นการดีกว่าถ้าแยกกันระหว่างสิ่งกระตุ้น โดยตรงกับสิ่งแวดล้อม

แนวทางการศึกษาที่มีเนื้อหาใกล้เคียงกับแนวทางจิตวิทยาการเมืองก็คือ แนวทางสังคมวิทยาการเมือง (political sociology) (ฌองส์ สีนส์วัสต์ 2527: 337-338) แนวทางสังคมวิทยาการเมืองก็มุ่งศึกษาพฤติกรรมทางการเมืองเช่นกัน หากแต่ว่าเน้นการศึกษาที่กลุ่มบุคคลโดยศึกษาทั้งพฤติกรรมในกลุ่มและระหว่างกลุ่ม กลุ่มบุคคล เช่น ครอบครัว ชนชั้น องค์กรทางศาสนา กลุ่มผลประโยชน์ เป็นต้นแนวทางสังคมวิทยาการเมืองนั้นศึกษาวิธีการที่กลุ่มต่างๆ เหล่านี้ สร้าง

รักษา และเปลี่ยนแปลงวิธีการแบ่งสันปันส่วน เกียรติ อำนาจ และหน้าที่ของคนในกลุ่มโดยวิธีการทางการเมือง

แนวทางสังคมวิทยาการเมืองจึงเน้นที่กลุ่มในขณะที่จิตวิทยาการเมืองเน้นที่ตัวบุคคลซึ่งในบางกรณีก็จะต้องศึกษาทั้งสองอย่างควบคู่กันไป ทฤษฎีที่ใช้ศึกษาทฤษฎีของจิตวิทยาที่นำมาใช้ก็คือ ทฤษฎีที่อธิบายความเกี่ยวพันระหว่างบุคลิกภาพกับพฤติกรรม ทฤษฎีที่เกี่ยวกับบุคลิกภาพนี้อาจแบ่งเป็นสองแนวทาง คือ แนวทางการวิเคราะห์จิตและแนวทางทฤษฎีการเรียนรู้ทฤษฎีการวิเคราะห์จิตนั้นได้รับการพัฒนามาก่อนทฤษฎีแห่งการเรียนรู้ในปัจจุบันถือว่าทั้งสองทฤษฎีมีความสำคัญ การไม่ศึกษาแนวทางใดแนวทางหนึ่งก็จะให้ความเข้าใจเรื่องบุคลิกภาพไม่ชัดเจนเท่าที่ควรเป็น(ณรงค์ สินสวัสดิ์ 2527: 339)

นอกจากทฤษฎีเกี่ยวกับบุคลิกภาพแล้วยังมี ทฤษฎีเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ ซึ่งได้รับการนำมาใช้ในแนวทางจิตวิทยาการเมืองด้วย แต่ทฤษฎีที่นำมาใช้ในการศึกษามากที่สุดคือทฤษฎีเกี่ยวกับบุคลิกภาพ ต่อไปนี้จะขอกล่าวถึงทฤษฎีต่างๆ จากจิตวิทยาซึ่งได้มีการนำมาใช้ในแนวทางจิตวิทยาการเมืองคือทฤษฎีการวิเคราะห์จิต ทฤษฎีการเรียนรู้ ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ(ณรงค์ สินสวัสดิ์ 2527: 340)

2.4 อิทธิพลการอบรมกล่อมเกลาทงสังคม

สาเหตุสำคัญของความแตกต่างในพฤติกรรมของบุคคลแต่ละคนก็คือความแตกต่างในลักษณะนิสัย ซึ่งหมายความรวมถึง ความเชื่อ ค่านิยม และบุคลิกภาพของแต่ละคนตามทฤษฎีทางจิตวิทยานั้น ลักษณะนิสัยขึ้นอยู่กับประสบการณ์ในชีวิตของเขาโดยเฉพาะอย่างยิ่งประสบการณ์จากครอบครัว โรงเรียน เพื่อนและสถาบันทางศาสนา

2.5 อิทธิพลจากประสบการณ์ฝังใจ

ประสบการณ์ส่วนมากจะลืมเมื่อเวลาผ่านไปนาน ๆ แต่จะมีประสบการณ์บางอย่างที่คนจะจดจำไปนาน และจะมีอิทธิพลต่อความคิดและพฤติกรรมไปนาน และจะมีอิทธิพลต่อความคิดและพฤติกรรมไปนาน คนที่ถูกเพื่อนรักคดโกง จะจดจำไปนานและจะระมัดระวังที่จะคบหากับคน จะไม่ไว้ใจคนง่าย ๆ คนที่เคยได้รับความสำเร็จอย่างใหญ่หลวงก็จะจดจำความสำเร็จนั้นไปนาน และจะพยายามกระทำอย่างเดียวกันอีกเมื่อมีโอกาส คนที่ประสบความสำเร็จในการพูดในที่ชุมชน เมื่อวัยเด็กก็จะจำความสำเร็จครั้งแรกได้ดี และจะพยายามใช้มันอีกเมื่อมีโอกาส ประสบการณ์ฝังใจนี้อาจจะเป็นสิ่งที่ดีเช่นความสำเร็จในบางเรื่องหรือความผิดหวังในบางสิ่งบางอย่างก็ได้และประสบการณ์นั้นอาจเกิดขึ้นในครอบครัว ในโรงเรียน หรือที่อื่น ๆ ก็ได้

3. ทฤษฎีเกี่ยวกับผู้นำ

3.1 ความหมายของผู้นำ

Roderick Bell ให้ความหมายของคำว่าผู้นำว่าเป็นผู้ซึ่งอยู่ในอำนาจหรือในตำแหน่งที่ถูกกำหนดให้เป็นผู้เป็นผู้ซึ่งสามารถมีอิทธิพลในการจัดสรรและจัดการต่อสิ่งที่มีคุณค่าต่าง ๆ มากกว่าคนอื่น ๆ ในชุมชนนั้น เพื่อให้เกิดผลสำเร็จตามความมุ่งหมายที่ปรารถนาทั้งของตนเองและสมาชิกของชุมชน (Roderick Bell, David V. Edwards and R. Harrison Wagner, 1969: 112 ; อ้างใน ณรงค์ สนิทสวัสดิ์ 2527: 335-337)

T.N. Whitehead กล่าวว่าผู้นำคือบุคคลที่ได้รับการคัดเลือกจากคนอื่น ๆ ในกลุ่ม และเป็นผู้ที่สามารถช่วยเหลือผู้อื่นในสิ่งที่ผู้อื่นร้องขอสามารถชี้แนะหนทางให้ผู้อื่นทำตามโดยผู้ตามให้ความเชื่อฟัง (T.N. Whitehead, 1963: 6; อ้างใน ณรงค์ สนิทสวัสดิ์ 2527 : 335-337)

John M. Pfiffner และ Robert V. Presthus ได้ให้ความหมายของผู้นำในเชิงปฏิบัติว่าเป็นผู้ที่บริหารงานกลุ่มโดยทำหน้าที่เกี่ยวกับการอำนวยความสะดวก การจูงใจ การริเริ่ม การประนีประนอม และการประสานงาน สำหรับการศึกษากลุ่มพฤติกรรมนั้น จะเน้นความสำคัญของภาระหน้าที่ของผู้นำเกี่ยวกับการวินิจฉัยสั่งการเป็นส่วนใหญ่ พฤติกรรมของผู้นำดำเนินไปได้ก็โดยอาศัยอำนาจหน้าที่และอำนาจarmiเป็นเครื่องมือ ทั้งในลักษณะที่เป็นแบบพิธีการ และไม่เป็นพิธีการทั้งนี้เพื่อก่อให้เกิดพลังร่วมของกลุ่มมุ่งให้การดำเนินงานบรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ (John M. Pfiffner and Robert V. 1965:350; อ้างใน ณรงค์ สนิทสวัสดิ์ 2527: 335-337)

Raymond J. Burby กล่าวว่า “ผู้นำ” คือบุคคลที่สามารถชักจูงให้คนอื่นปฏิบัติตามไปด้วยความเต็มใจ ทำให้ผู้ตามมีความเชื่อมั่นในตนเอง สามารถช่วยเหลือคลายความเครียดต่าง ๆ ลงได้และนำกลุ่มให้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งเอาไว้ (Raymond J. Burby 1972: 43; อ้างใน ณรงค์ สนิทสวัสดิ์ 2527: 335-337)

ธรรมรส โชติคุณุชร์ ได้ให้ความหมายผู้นำว่าเป็นบุคคลซึ่งถูกแต่งตั้งขึ้นมาหรือได้รับการยกย่องขึ้นมาให้เป็นหัวหน้ามีความสามารถในการปกครองบังคับบัญชาและอาจชักพาผู้ใต้บังคับบัญชาหรือหมู่ชน ไปในทางดีหรือชั่วได้ (ธรรมรส โชติคุณุชร์ 2519: 131)

สำเร็จ สิงหะวาระ กล่าวว่าผู้นำคือสัญลักษณ์แห่งความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และเป็นผู้รับฝากไว้ซึ่งปณิธานและความหวังของประชาคม ผู้นำจึงเป็นเงารูปภาพสะท้อนของประชาคม(สำเร็จ สิงหะวาระ 2506: 48)

กล่าวโดยสรุปผู้นำคือบุคคลใดก็ตามที่มีอิทธิพลเหนือคนอื่นในกลุ่มหรือมีบทบาทสำคัญในการนำกลุ่มไปสู่ความสำเร็จตามเป้าหมาย ในการที่จะบันดาลให้จุดมุ่งหมายบรรลุผล

สำเร็จเร็วขึ้น ก็อยู่ที่ความสามารถในการควบคุมและระดมการสนับสนุนจากประชาชนอย่างแพร่หลายและทั่วถึง

3.2 ลักษณะของผู้นำ

ลักษณะของผู้นำได้มีผู้ศึกษาไว้มากมายเป็นหลักกว้าง ๆ ส่วนใหญ่ก็มีลักษณะคล้ายคลึงกันคือ เน้นถึงคุณสมบัติอันเลิศของผู้นำและผู้นำแต่ละคนก็จะมีคุณสมบัติพิเศษแตกต่างกันออกไปดังนั้นการศึกษาลักษณะของผู้นำก็เป็นการช่วยชี้ให้เห็นพฤติกรรมของผู้นำและการดำเนินงานตามบทบาทหน้าที่ที่ผู้นำนั้นพึงมีต่อองค์กรได้เป็นอย่างดี ซึ่ง ชูบ กาญจนประกร ได้จำแนกลักษณะของผู้นำโดยพิจารณาลักษณะวิธีการใช้อำนาจเป็นสามแบบ กล่าวคือ (ชูบ กาญจนประกร 2509: 74 – 77)

3.2.1 ผู้นำแบบอัตตนิยม เป็นผู้นำที่ถืออำนาจเป็นใหญ่มีลักษณะคือตัวเชื่อมั่นในตัวเองมาก บริหารงานและกำหนดนโยบายโดยใช้อารมณ์และอำนาจวางท่าใหญ่โต ไม่ให้เกียรติคนอื่นใช้อำนาจเป็นที่ตั้งเน้นสมรรถภาพของการทำงานของตนเองและต้องการขยายอำนาจของตนออกไปในทุกวิถีทาง

3.2.2 ผู้นำแบบเสรีนิยม เป็นผู้นำที่ใช้อำนาจในการควบคุมการบริหารแต่น้อยบรรดาผู้ใต้บังคับบัญชาต่างก็มีเสรีภาพก็มีเสรีในการที่จะวินิจฉัยสั่งการ มาตรฐานการปฏิบัติงานหรือระบบการจัดงาน ไม่คำนึงถึงหลักการหรือกฎเกณฑ์เท่าใดการกำหนดนโยบายไม่มีความแน่นอนขาดความริเริ่มและไม่มีการประเมินผลงานเพื่อหาแนวทางแก้ไขอย่างใด

3.2.3 ผู้นำแบบประชาธิปไตย ถือว่าเป็นแบบผู้นำที่ดีที่สุดและอำนวยผลในการบริหารมากที่สุด เป็นการบริหารงานโดยยึดถือความคิดเห็นของกลุ่มเป็นสำคัญจะดำเนินการในสิ่งใดก็มักจะกระทำไปในนามกลุ่มเพราะต้องการความร่วมมือร่วมแรงร่วมใจจากผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายการบริหารเน้นหนักในรูปการสร้าง ความเข้าใจอันดีต่อกันก่อน โดยเปิดโอกาสให้มีการแสดงความคิดเห็นเพื่อร่วมกันวินิจฉัยเลือกวิธีที่จะทำให้งานบรรลุวัตถุประสงค์ ดังนั้นในการปฏิบัติงานจะเป็นลักษณะของการร่วมมือ ประสานงานกันอย่างจริงจัง

นอกจากนี้ ยังมีการศึกษาลักษณะผู้นำจากวิธีการทำงาน โดยแบ่งออกเป็น 4 แบบ คือ (สมพงษ์ เกษมสิน 2541: 362 – 364)

3.2.4 ผู้นำแบบเจ้าระเบียบ ผู้นำแบบนี้มักถือระเบียบแบบแผนเป็นสำคัญ ไม่ชอบให้มีการเปลี่ยนแปลงผู้นำแบบนี้คล้ายผู้นำแบบอัตตนิยม การสั่งการมักใช้กฎหมายระเบียบเป็นเครื่องมือ โดยยกเหตุผลในระเบียบมาใช้ในการปฏิบัติงานมากกว่าการยกตัวเองแบบผู้นำอัตตนิยม การติดต่อสื่อสารสั่งงานมักเป็นในรูปทิศทางเดียว

3.2.5 ผู้นำแบบขงการผู้นำแบบนีชอบปฏิบัติงานแบบใช้อำนาจ ขาดหลักมนุษยสัมพันธ์ทำงานแบบสั่งการเพื่อแสดงถึงควมมีอำนาจ ความสัมพันธ์ในการทำงานเป็นแบบ Informal

3.2.6 ผู้นำแบบจูงใจ การทำงานของผู้นำแบบนี นิยมให้ผู้ได้บังคับบัญชาร่วมพิจารณาเพื่อแสดงความคิดเห็น และเป็นการบรรเทาอาการต่อต้านไปด้วยการติดต่อสั่งงานเป็นแบบสองทิศทาง

3.2.7 ผู้นำแบบร่วมใจ การทำงานของผู้นำแบบนีนิยมการปรึกษาหารือและเสริมสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างผู้บังคับบัญชาและผู้ใต้บังคับบัญชา ยึดหลักการประนีประนอมและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกันในฐานะผู้ร่วมงานอาศัยศิลปะการจูงใจเมื่อประสงค์ให้ผู้ร่วมงานปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งใช้ความร่วมมือในการแสดงความคิดเห็นและการปฏิบัติงาน

3.3 ภาวะผู้นำ (สมพงษ์ เกษมสิน 2541: 362 – 364)

โดยทั่ว ๆ ไปนักวิชาการมักถือว่า “ผู้นำ” (Leaders) นั้นเป็นตัวบุคคลหรือกลุ่มของบุคคล (persons) ส่วน “ภาวะผู้นำ” นั้น เป็นสิ่งที่แสดงออกมาจากบุคคลหรือกลุ่มบุคคลข้างต้นอย่างเป็นทางการ (process)

Solomon Ben ได้กล่าวถึงภาวะผู้นำว่าเป็นคุณสมบัติของการที่บุคคลใช้อิทธิพลต่อบุคคลอื่นและสามารถทำให้บุคคลอื่นรับฟังและเห็นด้วยกับวัตถุประสงค์ของกลุ่ม ขอมทำตามคำแนะนำของเขา ทั้งนี้เพื่อให้กลุ่มดำเนินการตามวัตถุประสงค์

R. Dubin ได้เสนอว่า ภาวะผู้นำก็คือ การบริหารอำนาจและการตัดสินใจ

George Terry ได้กล่าวว่า ภาวะผู้นำเป็นกิจกรรมเพื่อการมีอิทธิพลต่อบุคคลให้มีการกระทำเพื่อให้บรรลุเป้าหมายของกลุ่ม

Chester I. Barnard ได้อธิบายว่า ภาวะผู้นำหมายถึงคุณภาพของพฤติกรรมของบุคคลเพื่อชี้นำบุคคลอื่น ๆ หรือชี้่นำกิจกรรมต่าง ๆ ในภารกิจขององค์กร(อูคร ขอมเจริญ 2537: 27) สำหรับภาวะผู้นำในที่นี้จึงหมายถึงคุณลักษณะส่วนตัวของบุคคลที่แสดงออกมา เมื่อมีปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มในระหว่างทำงาน หรือผู้ร่วมงานในสถานการณ์เดียวกันในอันที่จะทำให้กิจกรรมของกลุ่มดำเนินไปสู่เป้าหมายและความสำเร็จ หรือกลุ่มโดยสรุปว่าภาวะผู้นำเป็นลักษณะของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ซึ่งเรียกว่าผู้นำในการที่จะทำให้บุคคลอื่นคล้อยตามไปในทิศทางและวิธีการซึ่งผู้กำหนดขึ้น เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายที่วางไว้

3.4 คุณสมบัติของผู้นำ

คุณสมบัติบางอย่างที่มนุษย์ธรรมดาอาจจะมีหรือไม่มีก็ไม่สำคัญอะไร แต่ถ้าเป็นหัวหน้าแล้วผู้นำแล้ว ควรจะมีบางคนว่าผู้นำนั้นจะต้องพูดเก่งบางคนว่าผู้นำต้องเป็นคนใจกว้างขวางอย่างที่เรียกว่าใจถึง บางคนว่าผู้นำจะต้องเป็นนักฉวยโอกาส บางคน เช่น นิคโคโลแมเคียเวลลี กล่าวว่าผู้นำควรจะเป็นสิ่งโตและสุนัขจึงจอกในเวลาเดียวกัน คือ จะต้องเป็นคนที่กล้าใช้อำนาจเด็ดขาดและก็ต้องมีเล่ห์เหลี่ยมแพรวพราว บางคนว่าผู้นำจะต้องมีโชคก่อนข้างดี คือ โชคชะตาจะต้องเข้าข้าง ใครจะปองร้ายก็จะแคล้วคลาดทำอะไรก็ให้มีเหตุบังเอิญ ทำให้ประสบแต่ความสำเร็จอยู่เสมอ อยู่ดี ๆ ก็มีราชมารดาเกย พังดูแล้วก็สมเหตุสมผลทั้งนั้นแนวคิดของออร์ดเวย์ ทีด (Ordway Tead) ซึ่งเคยเป็นอาจารย์อยู่ที่มหาวิทยาลัยโคลัมเบียประเทศสหรัฐอเมริกา ได้พยายามรวบรวมคุณสมบัติสำคัญ ๆ ที่เขาคิดว่าผู้นำควรจะต้องมีคือ (ฌรงค์ สินสวัสดิ์ 2537: 1-30)

3.4.1 พลังกายและพลังประสาท ผู้นำที่ประสบความสำเร็จจำเป็นจะต้องมีพลังกายและพลังประสาทเข้มแข็ง ในเมื่อใคร ๆ จำนวนมากก็อยากจะเป็นผู้นำเพราะฉะนั้นคนที่จะถีบตัวเองขึ้นมาเหนือคนอื่น ๆ จำเป็นที่จะต้องมีความอดทนและสมบูรณ์อย่างยิ่งทั้งทางกายและใจมากกว่าคนธรรมดาสามัญและประสิทธิภาพในการทำงานของผู้นำจะมีมากขึ้นเพียงใดก็ขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งของประสาท ผู้นำที่เข้มแข็งทั้งทางกายทางใจก็สามารถกระตุ้นให้บรรดาผู้เลื่อมใสพลอยมีความเข้มแข็งทะมัดทะแมงมากขึ้น แม้ในคนธรรมดานั้นก็รู้สึกได้เลยว่า การทำงานของเราจะหย่อนสมรรถภาพทันทีได้ หากรู้สึกเหนื่อยหน่าย ทำงานอย่างซังกะตายหรืออย่างที่เราเรียกว่าความเซ็ง สิ่งเหล่านี้เป็นศัตรูสำคัญของผู้นำที่ดี

ออร์ดเวย์ ทีด (ฌรงค์ สินสวัสดิ์ 2537: 1-30) กล่าวว่าพลังกายและพลังประสาทของคนเรานั้นมีอิทธิพลมาจาก 3 ทางด้วยกัน คือ (1) อิทธิพลมาจากกรรมพันธุ์ (2) อิทธิพลมาจากการอบรมเลี้ยงดูในวัยเด็ก (3) เนื่องมาจากวิธีการใช้ส่วนต่าง ๆ ของร่างกายในชีวิตประจำวัน

ความสำคัญของอิทธิพลของกรรมพันธุ์และการเลี้ยงดูในวัยเด็กแล้ว ออร์ดเวย์ ทีด กล่าวว่า ซ้อยกเว้นย่อมจะต้องมี แต่เขาขอให้ดูว่าโดยทั่ว ๆ ไปแล้ว ผู้นำมักจะสูงกว่าและน้ำหนักกว่าคนทั่วไปโดยเฉลี่ยมักจะมาจากพ่อแม่ที่ฉลาดและแข็งแรงและจะถูกเลี้ยงดูในวัยเด็กในครอบครัวที่ค่อนข้างสบายเป็นครอบครัวที่ให้การดูแลในด้านอาหารอย่างเพียงพอ และให้การดูแลสุขภาพของเด็กอย่างพอเพียง และเด็กได้มีโอกาสใกล้ชิดหรือสัมผัสกับครอบครัวอื่น ๆ หรือคนอื่น ๆ นอกครอบครัว จึงฉลาดกว่าคนธรรมดาทั่วไปโดยเฉลี่ย

ถ้าคนสามารถพิสูจน์ให้เห็นว่าเขาเหนือกว่าคนอื่น ๆ เมื่ออยู่ในวัยหนุ่มก็จะสามารถรักษาความเหนือกว่าคนอื่นไปจนตลอดชีวิต

ที่นี้มาถึงข้อสามหมายความว่า เมื่อบุคคลมีกรรมพันธุ์มาแบบหนึ่ง และมี การอบรมเลี้ยงดูอย่างใดอย่างหนึ่งจนกระทั่งเติบโตมาเป็นผู้ใหญ่เต็มที่แล้ว ก็ยังมีวิธีการซึ่งสามารถ ใช้พลังกายและประสาทเท่าที่ตนมีอยู่ให้เป็นประโยชน์ได้มากที่สุดซึ่งวิธีการนี้ก็ขึ้นอยู่กับวิธีการ ดำเนินชีวิตประจำวันนั่นเอง เช่น การบริโภค การนอนหลับ พฤติกรรมทางเพศ ความวิตกกังวล ฯลฯ

บุคคลควรจะรู้จักระบบต่าง ๆ ของร่างกาย รู้จักที่จะคอยหมั่นตรวจเช็ค สุขภาพ คอยดูว่าเกิดการป่วยไข้ได้ป่วย เหนื่อยหน่าย ขาดสมาธิ โกรธง่าย นอนไม่หลับหรือเปล่า สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้จะต้องได้รับการแก้ไขเยียวยารักษาเมื่อเกิดผิดปกติขึ้นอาจทำให้ประสิทธิภาพการ ทำงานของบุคคลต่ำลง ผู้นำที่จะมีประสิทธิภาพเหมาะในการนำจะต้องมีสุขภาพดีพักผ่อนเพียงพอ และรู้สึกสดชื่นอยู่เสมอเขาจะต้องมีวันพักหยุดงานเพื่อจะพักผ่อนและคลายความตรึงเครียด

ไม่แต่เพียงจะรักษาพลังกายและพลังประสาทให้เข้มแข็งอยู่เสมอเท่านั้น ผู้นำจะต้องรู้จักใช้พลังที่มีอยู่อย่างฉลาด ผู้นำจำนวนมากสูญเสียพลังไปอย่างไม่ได้ผลตอบแทน คู่คุณค่า เพราะใช้พลังเหล่านั้นอย่างผิด ๆ เช่น ใช้เวลาและพลังกายและสมองไปในเรื่องรายละเอียด มากเกินไปซึ่งไม่ใช่หน้าที่ของผู้นำ มีพลังงานเท่าไรก็ใช้ไปจนหมดเรื่องรายละเอียดมากเกินไป ซึ่ง ไม่ใช่หน้าที่ของผู้นำ มีพลังงานเท่าไรก็ใช้ไปจนหมดในเรื่องต่าง ๆ ที่ประดังเข้ามา ไม่ใช่ใส่ใจกับการ ทำให้ตนมีพละนามัยที่เข้มแข็ง มีสติสัมปชัญญะที่ปกติ และมีความสามารถจูงใจให้คนอื่นทำงาน ให้กับตน

ผู้นำควรจะทำงานด้วยท่าทีที่เข้มแข็ง กระตือรือร้นเพราะจะทำให้ผู้ตามมี ความเข้มแข็งและกระตือรือร้นตามไปด้วย ผู้นำที่ใช้แต่เหตุผลปัญญาความคิดอย่างเดียวแต่มีท่วงท่า ที่ไม่กระฉับกระเฉงสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งที่ผู้นำควรมีผู้นำควรมีก็คือ เมื่อคิดหวังก็ จะต้องไม่เสียกำลังใจและจะต้องกล้าเผชิญหน้ากับฝ่ายตรงข้ามซึ่งมีความเก่งกล้าอย่างไม่พริ้งพริ้ง ซึ่งทั้งสองประการนี้เป็นสิ่งที่จะมีคุณสมบัติทั้งสองประการนี้ผู้นำที่จะประสบความสำเร็จ และ เพื่อที่จะมีคุณสมบัติทั้งสองประการนี้ผู้นำจะต้องมีพลังกายและพลังประสาทที่เข้มแข็ง

3.4.2 คุณสมบัติประการที่สองของผู้นำที่ดีก็คือ การมีจุดมุ่งหมายและแนวทาง สำคัญ ๆ ของการที่จะบริหารวิธีการที่เขาคิดว่าที่เขาจะพาประเทศไปสู่เป้าหมายที่เขาเห็นดีงาม เป้าหมายและวิธีการของเขานี้จะเป็นผลขึ้นมาได้อย่างจริงจังถ้า (1) เป้าหมายและวิธีการนั้นมี แน่นนอน (2) คนอื่นสามารถจะเข้าใจหรืออธิบายให้คนอื่นเข้าใจได้ (3) คนอื่นนอกจากจะเข้าใจแล้ว ต้องเป็นสิ่งที่คนส่วนใหญ่เห็นว่า (4) ผู้นำจะต้องยึดมั่นอย่างแข็งขันอย่างจริงจัง และพยายามกระทำ ให้เป้าหมายและวิธีการไปสู่เป้าหมายนั้นได้เป็นจริงเป็นจัง

3.4.3 ความกระตือรือร้น (enthusiasm) นอกจากผู้นำจะต้องมีเป้าหมายและแนวทางแน่นอนแล้ว เขายังจะต้องมีความแข็งขันที่จะทำให้แผนการของเขานั้นได้บรรลุผลขึ้นมา จะต้องเต็มไปด้วยความหวังและกำลังใจที่จะบากบั่นเอาชนะอุปสรรค นอกจากนั้น ผู้นำจะต้องรู้สึกสนุกในการดำเนินการไปตามแผนของเขา สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้อาจจะรวมเรียกว่า “ความกระตือรือร้น” ซึ่ง ออร์ดเวย์ทิด ถือว่าเป็นคุณสมบัติสำคัญมากอีกประการหนึ่งของผู้นำที่ดี ความกระตือรือร้นอย่างจริงจังต่อแผนการของเขานั้นมีความสำคัญ เพราะมันจะทำให้เขาได้ยึดมั่นอยู่กับแผนการนั้นและถ้าเขามีความกระตือรือร้นคนใกล้ชิดก็就会有ความกระตือรือร้นตามไปด้วย ซึ่งเท่ากับเป็นการช่วยให้แผนการของเขาดำเนินไปโดยราบรื่นขึ้น

3.4.4 ความเป็นมิตรและความรัก ผู้นำที่ดีควรจะทำให้ผู้ตามโดยเฉพาะอย่างยิ่งคนใกล้ชิดมีความรู้สึกได้ว่า นอกจากเขาจะเป็นผู้นำแล้ว เขายังเป็นเพื่อนที่มีความผูกพันกับผู้ตาม ให้ความรักใคร่สนิทสนม การรู้จักครอบครัวของบริวารใกล้ชิด การคอยถามถึงความเป็นอยู่ของครอบครัวของคนใกล้ชิด ก็เป็นเครื่องแสดงถึงความรักใคร่สนิทสนมที่ผู้นำมีต่อผู้ใกล้ชิด ซึ่งก็ย่อมจะเพิ่มความรักใคร่นับถืออย่างจริงใจที่บริวารมีต่อผู้นำมากขึ้น

3.4.5 ความน่าเชื่อถือ (integrity) ผู้ที่เป็นผู้ตามจะต้องมีความรู้สึกใส่ใจผู้นำตนเอง พวกเขาต้องการความเชื่อมั่นว่าผลประโยชน์ของพวกเขาจะปลอดภัยภายใต้การดำเนินการของผู้นำ นั่นคือพวกเขาจะต้องเชื่อว่าผู้นำคงจะไม่ทรยศ หลอกลวงพวกเขา หักหลังพวกเขาและจะต้องเชื่อว่าผู้นำคงจะไม่เบี่ยงเบนทอดทิ้งหน้าที่ไปเสียก่อนที่งานจะสำเร็จนอกจากนั้นบรรดาผู้ตามจะต้องรู้สึกว่าผู้นำของเขาไม่มีความประพฤติเสื่อมเสียอันไม่เหมาะสมกับตำแหน่งหน้าที่ กล่าวโดยย่อก็คือผู้ตามจะต้องรู้สึกว่าผู้นำนั้น “ไว้ใจได้” และเป็นคน “สัตย์สุจริตแล้วต้องทำให้สำเร็จ”

3.4.6 ความกล้าตัดสินใจ ผู้นำย่อมจะต้องประสบปัญหาต่าง ๆ มากมาย และอาจจะเกี่ยวกับความเป็นความตายของชาติ ความสงบสุขของสังคม ผู้นำจะต้องเป็นผู้ตัดสินใจเลือกเอาทางใดทางหนึ่ง บางครั้งการตัดสินใจของผู้นำอาจจะมีเวลาได้ปรึกษาหารือกับผู้ชำนาญในการแก้ปัญหาที่เกี่ยวข้องอย่างเพียงพอแต่บางครั้งอาจจะไม่มาก และเขาจะต้องตัดสินใจเลือกทางใดทางหนึ่งโดยทันที

หัวหน้าที่ดีไม่แต่เพียงแต่จะกล้าตัดสินใจและตัดสินใจอย่างมีหลักมีเกณฑ์เท่านั้น แต่จะต้องกล้าที่จะรับผิดชอบต่อผลตามมา แสดงว่าตนเองมีความเชื่อมั่นต่อการตัดสินใจของตน และทำไปโดยไม่ได้หวาดกลัวปัญหาที่จะเกิดจากการตัดสินใจนั้น โดยประการใด ๆ ทั้งสิ้น เหมือนดังที่จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เคยพูดว่า “ข้าพเจ้าขอรับผิดชอบแต่ผู้เดียว” ผู้นำบางคนทำอะไรมั่วไปแล้วผิดพลาดก็พยายามแก้ตัวเพื่อรักษาหน้าเอาไว้ แต่ทางที่ดีแล้วการยอมรับความผิดพลาดอย่างกล้าหาญ จะเป็นการดีกว่า ผู้นำบางคนเห็นว่าการตัดสินใจอะไรลงไปแล้วก็ต้องยึดมั่นกับการ

ตัดสินใจอันนั้น ซึ่งความเป็นจริงไม่จำเป็น ถ้าดำเนินการตัดสินใจเก่าแล้วไม่เกิดผลดีก็อาจเปลี่ยนวิธีใหม่ได้

3.4.7 สถิติปัญญาความรอบรู้ ผู้นำควรเป็นผู้มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด รอบรู้เรื่องราวต่าง ๆ กว่าคนสามัญทั่วไป ผู้นำบางคนอาจจะมีการศึกษาน้อย แต่ก็อาจจะสร้างความรอบรู้จากการอ่าน ความเฉลียวฉลาดรอบรู้ หมายถึง ความสามารถที่จะมองเห็นปัญหา มองเห็นสาเหตุ และวิธีแก้ ความสามารถที่จะเอาประสบการณ์ในอดีตมาใช้เป็นเครื่องมือช่วยตัดสินใจเหตุการณ์ปัจจุบัน ทำให้สามารถแก้ปัญหาได้อย่างถูกต้อง

ออร์ดเวย์ ทิค เชื่อว่าสิ่งแวดล้อมในวัยเด็กมีส่วนสร้างสติปัญญาให้แก่บุคคลได้ เพราะถ้าสิ่งแวดล้อมทั้งในครอบครัวและสังคมครอบครัวเด็กมีลักษณะที่ทำทลายความฉลาดหลักแหลมเป็นสิ่งแวดล้อมที่ทำให้เขาต้องใช้สติปัญญาพลังความคิดอยู่เสมอและเมื่อเด็กแสดงสติปัญญาหรือพลังความคิดที่ดี ครอบครัวและสังคมจะต้องให้สิ่งตอบแทนที่เด็กชอบอาจจะเป็นคำยกย่องชมเชยหรือรางวัลที่เป็นวัตถุก็ได้เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว เด็กก็สามารถใช้สติปัญญาของเขาอย่างเต็มที่ พร้อมทั้งได้หมั่นฝึกใช้มันอยู่เสมอด้วยซึ่งถ้าเป็นไปในทางตรงกันข้ามคือเด็กไม่ค่อยมีโอกาสจะใช้ความคิดของตน หรือเมื่อใช้ความคิดหรือสติปัญญาอย่างเฉลียวฉลาดสมควรจะได้รับคำยกย่องชมเชยแล้วก็ยังไม่มีใครยกย่องชมเชยเป็นเช่นนี้แล้วเด็กก็จะไม่มีโอกาสพัฒนาพลังสติปัญญาความเฉลียวฉลาดรอบรู้ได้เท่าที่ควร

เชาวันปัญญาความรู้รอบเป็นสิ่งสำคัญผู้นำที่มีเชาวันปัญญาความรู้จะได้เปรียบในหลาย ๆ ด้าน เขาจะเป็นคนที่คล่องและเก่งรอบตัวสามารถตัดสินใจได้อย่างแยบคายผู้เป็น ผู้นำจะต้องเป็นผู้ที่มองเห็นปัญหาได้ดีและต้องแสดงความสามารถของเขาด้วยความมั่นใจในตนเองไม่แสดงความลังเลใจให้ผู้เป็นลูกน้องเห็น เพราะจะทำให้ขาดความเชื่อถือและไว้วางใจ แน่แน่นอนที่คนบางคนแม้จะไม่มีสติปัญญาสูงก็สามารถแสวงหาอำนาจและถึบตัวเองขึ้นเป็นผู้นำได้ เนื่องจากเขาเป็นคนที่มีความปรารถนาแก่กล้าอยากเป็นผู้นำให้ได้ หรือเป็นคนที่มีความประพฤติไม่มีประวัติค้างพร้อยและเป็นคนที่เข้ากับคนอื่นได้ง่าย มีที่ท่าเป็นมิตรกับคนทั่ว ๆ ไปใจคอกว้างขวาง แต่อย่างไรก็ตาม บุคคลที่มีโอกาสเป็นผู้นำได้เนื่องด้วยคุณสมบัติด้านต่าง ๆ ก็ไม่ควรที่จะเป็นผู้นำ ถ้าสติปัญญา ความรอบรู้และเชาวันไหวพริบไม่ดีพอ

คุณสมบัติที่น่าจะไปด้วยกับกับสติปัญญาความรอบรู้ คือ การมีจินตนาการและการมีอารมณ์ขัน จินตนาการคือ ความสามารถที่สร้างแผนหรือแนวทางปฏิบัติขึ้นล่วงหน้าซึ่งจินตนาการเหล่านี้หมายถึงเฉพาะจินตนาการที่จะนำมาปฏิบัติได้ การสร้างจินตนาการซึ่งจะนำไปใช้ในทางปฏิบัตินั้น ไม่ใช่ของง่าย จะเป็นความพยายามใช้เหตุใช้ผลหลาย ๆ ประการรวมทั้งข้อมูลต่าง ๆ มาปะติดต่อกัน

ปัญหาของเรื่องการเมืองจินตนาการนั้น ต้องไม่ใช่ว่ามีแต่จินตนาการ ที่เป็น การสร้างวิมานในอากาศแต่ไม่เคยได้นำเอาออกมาใช้ หรือถ้าอยากนำมาปฏิบัติก็ทำไม่ได้เพราะเป็น การเพื่อฝันมากเกินไป เพราะจินตนาการแบบนี้ไม่มีประโยชน์อะไร

ส่วนในด้านอารมณ์ขันนั้นเป็นประจักษ์นัยที่หลอกล่อในการติดต่อสัมพันธ์ กับผู้อื่น เพราะจะช่วยไม่ให้เกิดความตึงเครียดจนเกินไป ในบางครั้งผู้ที่ผู้นำบางครั้งอาจจะรู้สึก ทนงทำตัวเหนือคนอื่น เมื่อจะทำอะไรก็อาจจะมีความมั่นใจมากเกินไปหรืออาจจะให้งานเสร็จ โดยรีบด่วนจนกลายเป็นคนเอาแต่ใจ ซึ่งในกรณีอย่างนี้การเมืองอารมณ์ขันอาจจะช่วยได้เพราะจะทำให้ บริวารมองว่าในบางส่วนผู้นำก็ยังให้ความสำคัญเพื่อแก่พวกเขาอยู่ ไม่ใช่มาขู่เข็ญเอาแต่ใจเห็นพวก เขาเป็นเครื่องมือที่จะต้องทำงานให้แต่ประการเดียวยิ่งกว่านั้น การทำให้คนที่ในกลุ่ม ๆ หัวเราะได้ ในเวลาเดียวกัน จะทำให้เกิดความรู้สึกว่ามีอะไรร่วมกัน เป็นพวกเดียวกันได้

ออร์ดเวย์ ทิค แนะนำว่าการเล่าเรื่องข้างต้นนั้น ผู้นำจะต้องไม่เล่าเรื่องที่คน บางคนจะต้องได้รับความอับอายหรือเสื่อมเสีย ควรจะเป็นเรื่องราวทั่ว ๆ ไปหรืออาจจะเป็นการเล่า ประสบการณ์ให้ฟัง

3.4.8 ครูที่ดีผู้นำที่ดีจะต้องเป็นครูที่ดี เพราะฐานะของผู้นำนั้นเขาจะต้องสามารถ ชี้แนวทางที่ควรจะทำ เหนือเหตุผลหรือความทรงจำเป็นที่ต้องแก้ไขวิธีการบางอย่าง บางครั้ง บริวารอาจจะไม่มีความคิดอย่างที่ผู้นำคิดมาก่อนผู้นำที่ดีต้องสามารถถ่ายทอดความคิด ชักจูงให้ บริวารคล้อยตามเขาให้ได้ เพราะมิฉะนั้นแล้วการทำงานก็ไม่อาจจะสำเร็จลุล่วงไปได้ เพราะ ลูกน้องไม่เข้าใจ หรือลูกน้องอาจจะทำตาม แต่ถ้าเขาไม่เข้าใจเหตุผลอย่างแน่ชัด ว่าทำไมถึงต้องทำ อย่างนั้นเขาก็อาจจะลังเลได้ เช่น อาจจะคิดว่าการทำตามผู้นำสั่งในกรณีอย่างนี้ดูไม่ถูกศีลธรรม ไม่สมเหตุผล หรืออาจจะนำไปสู่ความหายนะเสียมากกว่า เพราะฉะนั้นจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง ที่ผู้นำจะต้องมีความสามารถอธิบายวิธีการ จุดมุ่งหมาย และเหตุผลในการดำเนินการให้ลูกน้อง เข้าใจให้ได้ รวมทั้งการรู้จักที่จะมอบหมายงานให้ผู้อื่นทำด้วย

3.4.9 ศรัทธาและความเชื่อมั่นในการทำงานบริหารประเทศนั้น บางครั้งกลุ่มที่ทำ หน้าที่บริหารบ้านเมืองอาจจะรู้สึกเหนื่อยหน่ายเฉื่อยชา ผู้นำจะต้องสามารถกระตุ้นให้พวกบริวาร เกิดความกระตือรือร้นอยู่เป็นระยะ ๆ เขาจะต้องคอยทำให้ผู้ที่กำลังนำอยู่เกิด ความรู้สึกว่า สิ่งที่กำลังทำอยู่นั้นเป็นสิ่งที่มีความเหมาะสมสำหรับการที่จะลงทุนลงแรงทำไป ข้อสำคัญก็คือจะต้อง ไม่ให้ผู้ตามสงสัยว่าสิ่งที่กำลังทำอยู่นั้นจะสำเร็จได้แน่หรือ หรือว่าสำเร็จแล้ว มันจะคุ้มค่าหรือเปล่า เมื่อผู้ตามเกิดความรู้สึกเช่นนั้นขึ้นมา ผู้เป็นผู้นำจะต้องสร้างศรัทธาและความ เชื่อมั่นให้แก่ผู้ตามของเขาให้มากขึ้น การที่จะสร้างศรัทธาดังกล่าวให้แก่ผู้ตามนั้น ผู้นำที่ดีเองก็ควร จะมีศรัทธาเชื่อมั่นด้วย เขาจะต้องมีความเชื่อมั่นด้วย เขาจะต้องมีความเชื่อมั่นในความสามารถ

และพยายามของมนุษย์ เขาจะต้องเชื่อโลกนี้เป็นที่ที่มีทั้งดีและเลว มนุษย์จะไปถึงที่ที่ดีได้ให้ใช้ความพยายาม

ความสามารถของมนุษย์ที่จะทำงานอย่างอุทิศตนกับสิ่งหนึ่งนั้นมีมากมายมหาศาล ถ้าผู้นำมีความสามารถที่จะทำให้มนุษย์เหล่านี้เกิดความศรัทธาเชื่อมั่น และยอมใช้พลังงานที่พวกเขามีอยู่ ซึ่งก็หมายความว่า ผู้นำจะต้องสามารถทำให้ผู้ตามเกิดความเชื่อว่าสิ่งที่พวกเขาจะทำนั้นย่อมจะเป็นผลประโยชน์อย่างยิ่งต่อตัวพวกเขาเองด้วย

ในด้านตัวของผู้นำนั้น เขาจะศรัทธาและความเชื่อมั่นต่อสิ่งที่เขาจะทำมากขึ้น ถ้าเขาเชื่อว่าตัวเองนั้นเป็นผู้ที่มีโชคชะตาหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อะไรก็แล้วแต่จะเชื่อให้มาเกิดเพื่อที่จะทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งจะทำให้เขาเกิดพลังงานได้อย่างมหาศาลมากกว่าคนธรรมดาสามัญ

ศรัทธาความเชื่อมั่นและพลังใจและกำลังกายที่ผู้นำมีบางครั้งอาจจะเกิดจากการเอาชนะอุปสรรคหรือต้องการเอาชนะคนอื่น ๆ ต้องการเอาชนะศัตรูซึ่งใคร ๆ เชื่อว่าเอาชนะไม่ได้เป็นศรัทธาและความเชื่อมั่นที่เกิดจากการไม่ยอมแพ้ และยอมเสียสละทุกอย่างที่ตนมีอยู่เพื่อเอาชนะสิ่งนั้น ๆ ให้ได้และในท้ายที่สุดผู้นำที่ดีต้องไม่ท้อถอย ดูเหมือนว่าเขากำลังจะสูญเสียทุกอย่าง เขาจะต้องยืนหยัดสู้อย่างทรหด ดูเหมือนว่าผู้ที่เคยเป็นบรืวารจะทอดทิ้งหรือทรยศต่อไปแทบหมดแล้วสิ่งนี้เป็นสิ่งสำคัญเพราะชีวิตมิได้โรยด้วยกลีบกุหลาบแม้แต่ชีวิตของผู้นำเองก็ตามที เพราะฉะนั้นเมื่อถึงคราวเขาคดดำโชคชะตาชีวิตไม่เข้าข้าง ผู้คนละทิ้งเขาไปจนเกือบหมดเขาก็จะต้องยืนหยัดในความศรัทธาต่อแผนการของเขาอย่างกล้าหาญ ปล่อยให้เวลาได้ค่อย ๆ พิสูจน์ความถูกต้องในตัวเขา ซึ่งความหมายว่าเขาจะต้องมีความอดทนรู้จักที่จะรอเวลาหรือโอกาสที่เหมาะสม การที่จะมีศรัทธาความเชื่อมั่นอย่างนี้จะทำให้เขาไม่ท้อถอยและสิ้นหวัง ถึงแม้ชีวิตกำลังตกต่ำก็ตาม

3.4.10 ทักษะในเรื่องใดเรื่องหนึ่งเป็นพิเศษ (Technical Skill) ผู้นำแต่ละคนไม่สามารถจะมีทักษะหรือมีความรู้ความเข้าใจในทุก ๆ ด้านได้ ชั่วชีวิตคน ๆ หนึ่งนั้นสั้น ไม่มีเวลาที่จะเรียนวิชาความรู้ในหลาย ๆ ด้าน ยิ่งการเอาวิชาความรู้ไปประกอบอาชีพหรือไปปฏิบัติให้เกิดประสพการณ์ก็ยิ่งต้องใช้เวลาาน คน ๆ เดียวไม่สามารถเรียนทั้งแพทยศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์ ประวัติศาสตร์ การทหารได้เพราะจำกัดด้วยเวลาของการดำรงชีวิตของมนุษย์ยิ่งกว่านั้นผู้นำไม่ต้องทำทุกอย่าง รู้ทุกอย่าง เพราะเขาสามารถหาคนอื่นมาช่วยงาน

4. แนวความคิดการเมืองการปกครองในพุทธศาสนา

การปกครองที่ดีในทัศนะของพุทธศาสนาค้นคว้าถึงกับทัศนะทางปรัชญาการเมืองสากล คือ การปกครองที่ดี คือระบอบการปกครองที่มุ่งสร้างสรรค์สังคมมนุษย์ ให้เป็นสังคมที่ดีมีระเบียบให้อยู่กันด้วยความสงบสุขและอุดมสมบูรณ์ ในระบอบการเมืองเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าวแล้ว ให้ถือว่ากิจกรรมของสังคม หรือกิจกรรมการเมืองนั้นคือ กิจกรรมส่วนรวมของสังคม เมื่อมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของสังคม มนุษย์จำต้องช่วยรักษาและทำนุบำรุงผลประโยชน์ส่วนรวมของเขาเอาไว้

ในทัศนะของพุทธศาสนา ระบอบการปกครองที่ดีอาจจะเป็นระบอบการปกครองแบบใดก็ได้ที่ยึดหลักการสำคัญดังต่อไปนี้(สมบุรณ์ สุขสำราญ 2527: 19-20)

(1) การได้มาซึ่งอำนาจ การใช้อำนาจ การขยายอำนาจและการรักษาไว้ซึ่งอำนาจนั้นเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนมากที่สุด อำนาจของผู้ปกครองมิใช่เพื่อสร้างความยิ่งใหญ่ของตนเอง แต่เพื่อประโยชน์สุขแก่มหาชน

(2) ความมั่นคงของระบบการปกครองหรือของรัฐบาลและผู้ปกครองมิใช่เป็นจุดหมายในตัวเอง หรือจุดประสงค์สุดท้ายของระบอบการเมืองการปกครอง แต่เป็นเพียงอุปกรณ์หรือเครื่องมือเพื่อใช้สร้างสรรค์ประโยชน์สุขสวัสดิภาพบูรณาการและความสงบสุขของประชาชน

(3) ให้ความสำคัญแก่คุณค่าของความเป็นมนุษย์ โดยเน้นความเท่าเทียมกัน การปราศจากชั้นวรรณะจากชาติกำเนิด ความเสมอภาคในทางเพศ หมายความว่าไม่ถือว่าหญิงมีสถานภาพต่ำกว่าเพศชาย เน้นเสรีภาพด้วยการห้ามทางทาส รวมตลอดถึงการแนะนำให้ใช้หลักเหตุผลในการพิจารณาตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ดังปรากฏในหลักกาลามสูตร

(4) ยึดธรรมเป็นแนวทางในการปกครองจะเห็นได้ว่า พุทธศาสนา มีความเข้าใจในระบบการเมืองการปกครองเป็นอย่างดีและเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งที่ช่วยให้สังคมนั้น ๆ อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข (สมบุรณ์ สุขสำราญ 2527: 19-20)

4.1 แนวความคิดที่เกี่ยวกับการเมืองการปกครองในพุทธศาสนา

ในการวิเคราะห์แนวความคิดเกี่ยวกับการเมืองการปกครองในพุทธศาสนา ผู้ศึกษาใช้หลักฐานจากพระไตรปิฎกเป็นหลักเพราะถือว่าเป็นข้อมูลปฐมภูมิโดยเลือกจากพระสูตรที่กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้อย่างชัดเจนได้แก่ อัครัญญสูตร จักกวัตติสูตร ญกัณฑสูตร เป็นต้น

4.1.1 อัครัญญสูตร คำสอนด้วยการเกิดรัฐสูตร เป็นพระสูตรหนึ่งที่อยู่ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย คัมภีร์เก่าแก่ที่สุดที่กล่าวถึงเรื่องกำเนิดของรัฐ กษัตริย์ และการปกครองในพระพุทธศาสนา ได้แก่อัครัญญสูตร (พระไตรปิฎก เล่มที่ 11) พระสูตรนี้เป็นพุทธาธิบายเกี่ยวกับ

กำเนิดโลก จักรวาล และมนุษย์ซึ่งเดิมเป็นเทวดาชั้นพรหม แต่จุติมาเป็นสัตว์ในโลกรที่เพิ่งเกิดขึ้นใหม่ ความประพฤติของสัตว์เหล่านี้ได้เสื่อมโทรมลงเป็นลำดับ แต่ละชั้นที่เสื่อมลง ความเป็นอยู่ก็ลำบากมากขึ้น เพราะธรรมชาติจะเปลี่ยนแปลงไปไม่เอื้ออำนวยให้อยู่ได้อย่างสะดวกสบายเหมือนยุคแรก ๆ เช่น ต้องหาอาหารกินเองจนต้องเกิดเป็นเพศชายเพศหญิงและเกิดโรคภัยไข้เจ็บขึ้นจนมีเพศสัมพันธ์กัน ปลูกบ้านเรือนอยู่อาศัยเพื่อปิดบังสิ่งที่เรียกว่า “เมถุนธรรม” นั้น ต่อมาความเสื่อมโทรมทางศีลธรรมได้เกิดขึ้นเป็นลำดับ เพราะอธรรมเกิดขึ้นแก่บุคคลในสังคม เกิดการลักขโมย การทำร้ายร่างกายกันและการฆ่ากัน ในที่สุดก็มีความคิดเห็นร่วมกันว่าควรจะได้แต่งตั้งสัตว์ (บุคคล) หนึ่งซึ่งเป็นผู้มีรูปร่างหน้าต่าดี มีความสามารถในการพิจารณาว่าการใดดีการใดชั่ว บุคคลอัครกัญญาสูตร กล่าวถึง กำเนิดมนุษย์ สังคม ความคิดทางการเมือง และสถาบันทางการเมือง โดยแสดงลำดับวิวัฒนาการมาเป็นขั้น ๆ

ส่วนทางด้านอาหารการกินนั้นก็เริ่มมีที่เกียจคร้านคิดสะสมอาหารไว้เกินกว่าความจำเป็น คนอื่น ๆ เลยสะสมบ้างและแข่งขันกันสะสมมากขึ้นเรื่อย ๆ จากความเกียจคร้านก็กลายเป็นความโลภ เมื่อมีคนโลภมากความอึดอัดเกิดขึ้นแก่ส่วนรวมและเพื่อแก้ปัญหานี้จึงเกิดการปักปันเขตแดนกันขึ้น ทรัพย์สินส่วนตัวก็เกิดขึ้นแต่ความโลภทำให้บางคนลักทรัพย์ในส่วนที่นี้เป็นเขตของผู้อื่นจึงถูกตำว่า ทูบตี คือการลงโทษ การลงโทษจึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเพราะการมีทรัพย์สินส่วนตัว แต่การลงโทษเช่นนี้ก็ไม่มีกำหนดกฎเกณฑ์หาความชอบธรรมไม่ได้ ความปรารถนาจะให้มิระเบียนการปกครองจึงเกิดขึ้น จึงได้ตกลงกัน สมมติคนผู้หนึ่งขึ้นทำหน้าที่ว่ากล่าวติเตือน โดยที่คนผู้นั้นได้ส่วนแบ่งผลผลิตจากคนในความดูแลของตน จึงเกิดคำเรียกผู้ปกครองว่า มหาชนสมมติ คือ เป็นผู้ที่คนทั่วไปสมมติขึ้น เรียกว่ากษัตริย์ เพราะเป็นหัวหน้าดูแลเขตหรือที่ทำกินเรียกว่า “ราชา” เพราะทำให้เกิดความสุขใจโดยการให้ความเป็นธรรม ส่วนคนทั่วไปต้องแบ่งงานกันทำเป็นหน้าที่ ๆ ในสังคมเพราะการมีครอบครัวทำให้ต้องทำมาหากินบำรุงบำเรอกายมากขึ้น

ดังนั้นรัฐตามทฤษฎีทางพุทธศาสนานี้ไม่ใช่รัฐบาลแบบเทวสิทธิ์ซึ่งถือว่าอำนาจอันชอบธรรมในการปกครองมาจากเทวะหรือพระเจ้าแต่ผู้ปกครองมีลักษณะเป็นธรรมราชา คือผู้ทรงไว้ซึ่งธรรมะในการปกครอง อำนาจการปกครองยังเป็นของประชาชนอยู่เพราะในระบบนี้ประชาชนมิได้มอบอำนาจให้แก่ผู้ปกครองอย่างสิ้นเชิง ดังเช่นในปรัชญาการเมืองของฮอบส์ ซึ่งถือว่าประชาชนทำสัญญากันเองแล้วยกอำนาจให้แก่ผู้ปกครองโดยที่ผู้ปกครองมิใช่ผู้สัญญา ในกรณีอัครกัญญาสูตรประชาชนพร้อมใจกันมอบอำนาจ ให้ผู้ปกครองก็จริง แต่ก็มีพันธสัญญาว่าผู้ปกครองโดยธรรมและประชาชนจะแบ่งผลประโยชน์ให้

เมื่อพิจารณาบทบาทของผู้ปกครองในกรณีเช่นนี้จะเห็นว่ามิบทบาทจำกัดคือ แก้อภัยพิพาทเท่านั้น เป็นบทบาทเพื่อรักษาสังคมให้เป็นปกติสุขมากกว่าจะมีบทบาทสร้างสรรค์

หรือกำหนดนโยบายหรือนำสังคมไปสู่จุดหมายไม่มีการใช้กฎหมายเพื่อสร้างความเจริญอะไรให้
 มากไปกว่าสภาวะที่ดำเนินอยู่โดยปกติไม่มีการจัดสรรผลประโยชน์ดังเช่นรัฐสังคมนิยมรัฐตาม
 ทศนะนี้มีลักษณะค่อนข้างไปทางเสรีนิยม ซึ่งผู้ปกครองและมีอำนาจน้อยที่สุดผู้ปกครองมีหน้าที่
 ปกป้องปัจเจกชนมากกว่าจะสร้างสถาบันและปกครองสถาบัน เช่น การสร้างและรักษาสาธารณ
 สมบัติ การกำหนดระบบเศรษฐกิจ และการคุ้มครองระบบเศรษฐกิจนั้น (พระเทพเวที 2520: 1 – 22)

4.1.2 จักวัตตีสสูตร กล่าวคือ จักวัตตีสสูตรเป็นหน้าที่ของผู้ปกครองพระเทพเวทีได้
 สรุปจักวัตตีสวรรค์ไว้ว่าเป็นหน้าที่ของนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่ 5 ประการ คือ (พระเทพเวที 2520: 21 – 22)

- 1) **ธรรมาธิปไตย** คือ ธรรมเป็นใหญ่เป็นตั้งตนอยู่ในธรรม
- 2) **ธรรมการรักษาวรรณคูปติ** จัดการรักษาคุ่มครองป้องกันอันชอบธรรมแก่
 ชนทุกหมู่เหล่าในแผ่นดิน คือคนภายใน ข้าราชการฝ่ายทหาร ข้าราชการฝ่ายปกครอง ข้าราชการ
 พลเรือน นักวิชาการ และคนต่างอาชีพ พ่อค้าเกษตรกรชาวนิยมชนบทและชายแดน พระสงฆ์
 และบรรชิตผู้ทรงศีลทรงคุณธรรม และสัตว์เทวา สัตว์ปีกอันควรสงวนพันธุ์ทั้งหลาย
- 3) **มา อธรรมการ** มิให้การอันอธรรม คือ จัดป้องกัน แก้ไขปราบปราม
 มิให้การทำความผิด ความชั่วร้ายเดือดร้อนขึ้นในบ้านเมือง
- 4) **ธนาอุประทาน** ปันทรัพย์เฉลี่ยให้แก่ชนผู้ไร้ทรัพย์มิให้คนขัดสน
 ยากไร้ในแผ่นดิน
- 5) **สมณพราหมณ์ปริจจาคา** แสวงหาปัญญาและคุณธรรมด้วยการปรึกษา
 สอบถามปัญหา กับสมณพราหมณ์ ท่านที่ปรึกษาซึ่งเป็นนักปราชญ์ทรงวิชาการ ทรงคุณธรรม ผู้
 ประพฤติดีประพฤติชอบ มิใช่ผู้ประมาทมัวเมา อยู่โดยเสมอตามกาลอันควร เพื่อชักจูง
 ตรวจสอบตนให้เจริญก้าวหน้าในทางที่ถูกที่ชอบธรรมดีงาม และเป็นไปเพื่อประโยชน์

จักวัตตีสสูตร ได้กล่าวเน้นข้อ 3 คือ การปันทรัพย์ให้แก่ผู้ยากไร้ โดยกล่าวถึง
 การละเว้นข้อนี้ว่า จะนำไปสู่ความยากและการประพฤติละเมิดธรรมข้ออื่น อันทำให้เกิดความ
 ยุ่งยากแก่การปกครองกล่าวคือ เมื่อพระราชาทรงใช้อำนาจคุ้มครองรักษาทรัพย์ แต่ปล่อยให้คนจน
 อดอยาก คนจนก็กลายเป็นขโมย ครั้นพระราชาทรงขโมยว่าทำไมจึงขโมย ขโมยนั้นก็ให้การว่า
 เพราะไม่มีอะไรจะเลี้ยงชีพ พระราชาก็พระราชทานทรัพย์ให้ ครั้นคนทั้งหลายทราบว่าขโมยได้รับ
 พระราชทานทรัพย์ก็พากันเป็นขโมย พระราชาก็ใช้วิธีตรงกันข้ามคือประหารชีวิต ครั้นถูกจับได้
 ก็โกหกและใส่ความผู้อื่น เพื่อเอาตัวรอด ยิ่งกว่านั้นความยากจนยังอาจก่อให้เกิดคำพูดที่ไม่เพราะ
 การประพฤติผิดในกาม และมีจลาจลต่าง ๆ ศีลธรรมก็เสื่อมลงเพราะความยากจน

4.1.3 กฎทันสมัยกว่าด้วยระบบเศรษฐกิจ เป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้รัฐมั่นคง พระสุตตันต์กล่าวถึง สาเหตุของอาชญากรรม และได้ทรงชี้ว่า การที่จะให้อาชญากรรมหมดไปนั้น ต้องทำให้เศรษฐกิจของประชาชนดี ชาวนาจะต้องได้สิ่งที่จำเป็นแก่การทำนา คนเคื่องร่อนจะต้องได้รับการยกเว้นภาษี หากทำให้ประชาชนมีโอกาสที่จะมีรายได้เพียงพอแล้วรัฐก็จะสงบใน กฎทันสมัย จะให้ความสำคัญแก่ระบบเศรษฐกิจว่าเป็นพื้นฐานที่สำคัญทางการเมือง แต่ก็มีได้ ชี้ชัดว่าการจัดการทางเศรษฐกิจควรเป็นอย่างไร แต่อย่างไรก็ตาม ทรงไม่ได้ให้ความสำคัญแก่ เศรษฐกิจในฐานะจุดหมาย หากแต่ทรงเห็นความสำคัญเพราะเป็นเหตุแห่งความสงบของรัฐ การ แบ่งปันผลผลิตที่ไม่ดีนั้นนำความเคื่องร่อนมาสู่รัฐ ก็เพราะเป็นเหตุให้คนประพฤติดีศีล ศีลนั้น เป็นสิ่งสำคัญมากกว่าเศรษฐกิจ แต่ถ้าเศรษฐกิจไม่ดี การรักษาศีลก็ยากไปด้วยเศรษฐกิจจึงเป็น รากฐาน ส่วนคือศีลธรรมเป็นจุดหมาย ซึ่งผู้ปกครองจะต้องยึดศีลธรรมและการจัดการเศรษฐกิจทั้ง คู่ (ปริชา ช้างขวัญยืน 2534: 26 – 29)

4.2 หลักพุทธธรรมที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเมือง

พระพุทธเจ้าได้ทรงประกาศหลักพุทธธรรมที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเมือง การ ปกครอง ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ซึ่งในการศึกษานี้รวมเรียกหลักธรรมเหล่านี้ว่าหลักการปกครอง โดยธรรม หลักธรรมการปกครองนี้ประกอบด้วยหลักอธิปไตย 3 หลักจักรวรรดิวัตร หลัก ทศพิธราชธรรม หลักกัลยาณวัตร หลักราชสังคัตถุ หลักพรหมวิหารและพละธรรม เป็นต้น ดังจะ กล่าวโดยสรุปดังนี้

4.2.1 หลักอธิปไตยหรือหลักอธิปไตย 3 (พระไตรปิฎก เล่ม 4:1) เป็นหลักธรรม และเป็นข้อปฏิบัติอยู่ในแต่ละบุคคล แต่ละคนจึงเป็นอัคราธิปไตยได้ เป็นโลกาธิปไตยได้ และเป็น ธรรมาธิปไตยได้ กล่าวคือ

1) **อัคราธิปไตย** เป็นการถือตน ถือฐานะ ศักดิ์ศรี เกียรติภูมิ ตลอดจน ประโยชน์ของตนเป็นใหญ่อาจจะทำให้เกิดความระอายใจไม่กล้าทำความชั่วบางอย่าง หรืออาจทำ ให้เกิดความเพียรพยายามในการทำงาน เพื่อรักษาฐานะและศักดิ์ศรีของตน แต่ผู้ยึดติดในสิ่งเหล่านี้ มักกระทำอะไรได้ทุกอย่าง เพื่อรักษาศักดิ์ศรีและฐานะของตน จนไม่คำนึงว่าชาวบ้านจะเคื่องร่อน สักเพียงใด ถ้าเป็นผู้ปกครอง ก็จะมุ่งแต่การรักษาอำนาจและการใช้อำนาจไปเพื่อรักษาอำนาจ มิใช่เพื่อความถูกต้อง ความดีงาม ความสมควรแก่เหตุ

2) **โลกาธิปไตย** ถือความนิยมของโลกเป็นใหญ่ ผู้เป็นโลกาธิปไตยอาจทำ ให้เกิดความเกรงกลัวไม่กล้าทำความชั่วบางอย่าง หรืออาจทำให้กระตือรือร้นทำความดีบางอย่าง เพราะกลัวถูกติฉินนินทาหรือเสียความเคารพนับถือของหมู่ชน แต่ผู้เป็นโลกาธิปไตยมักเป็น ตัว ของตัวเอง ไม่มีหลักการที่แน่นอน อาจทำการเพียงเพื่อเอาใจหมู่ชนบ้าง หากความนิยมบ้างเมื่อใด

หากเสียงหมู่ชนที่จะควบคุมเขา ก็ทำความชั่วร้ายต่าง ๆ ได้ ถ้าคนที่กลายเป็นโลกาธิปไตยได้เป็นผู้ปกครองบริหารบ้านเมือง จะมุ่งหน้าเอาอกเอาใจประชาชน ด้วยการหาคะแนนนิยมจากประชาชน จะทำสิ่งใดก็อ้างประชาชนจนพรั่นพร้อ ถ้าเห็นว่าถ้าทำไปแล้วจะกระทบกระเทือนความนิยมแม้สิ่งนั้นจะเป็นประโยชน์สุขต่อประชาชนอย่างแท้จริงก็ไม่ยอมทำ ถ้าเป็นโลกาธิปไตยเป็นสามัญชนเวลาไปออกเสียงลงคะแนน ไม่ได้ใช้ปัญญาพิจารณาให้ชัดเจนดั่งเงี้ยวใครดีใครมีความสามารถ มีสติปัญญาและเหตุผล แต่จะนึกว่าคนเขาว่ากันอย่างไร ก็ว่าตามที่นิยมกัน ไม่มีหลักของตนเอง

3) *ธรรมาธิปไตย* ถือธรรมเป็นใหญ่ ถือเอาที่ได้วิเคราะห์พิจารณาอย่างดีที่สุดจนเต็มสติปัญญาของตนจะวินิจฉัยได้ และอย่างใจกว้างที่สุดเห็นว่าเป็นสิ่งใดจริง ถูกต้องดีงาม จึงตัดสินใจไปตามนั้น ถ้าเป็นผู้เป็นธรรมาธิปไตยได้เป็นผู้ปกครอง จะมุ่งเน้นทำการเพื่อประโยชน์สุขของราษฎรอย่างแท้จริง การยอมตามเสียงส่วนใหญ่ ก็เพราะได้พิจารณาตามหลักการตามกติกากฎระเบียบแล้วเห็นว่า การใดเป็นไปเพื่อผลดีต่อประชาชนอย่างแน่นอน ก็พยายามทำการนั้น แต่ถ้าการใดอาจได้รับความนิยมนิยมจากประชาชนอย่างแท้จริง ก็จะไม่ทำการนั้นหากประชาชนไม่เห็นด้วย ก็ต้องชี้แจงเหตุผลให้ประชาชนฟัง ถ้าประชาชนยังยืนยันไม่เห็นชอบก็ยอมตามประชาชนได้ โดยต้องประกาศให้ประชาชนได้รับรู้ความบริสุทธิ์ใจของตนหากมติมหาชนผิดต่อสำนักแห่งธรรมของตนจนเกินไป ก็อาจยอมสละตำแหน่งนั้นจากตน (พระราชวรมุณี 2535: 13-14) ถ้าเป็นธรรมาธิปไตย ประชาชนจะสามารถใช้สิทธิใช้เสียงตามที่ได้พิจารณาแล้วว่า สิ่งนั้นถูกต้องเป็นประโยชน์จริง

4.2.2 *หลักราชสังคัตถุเป็นหลักการสงเคราะห์ประชาชนและบำรุงประเทศชาติ*

ให้อุดมสมบูรณ์มีห้า ข้อ (พระไตรปิฎก เล่ม 15: 65) คือ

ประการแรก การทำนุบำรุงการเกษตรกรรม ให้มีผลผลิตอุดมสมบูรณ์ พอเลี้ยงประชาชนและส่งขายออกต่างประเทศ(สัตสเมระ)

ประการที่สอง บำรุงข้าราชการ รู้จักเลือกสรรส่งเสริมคนดีมีความสามารถ รู้จักใช้คน (ปฐิสเมระ)

ประการที่สาม รู้จักแก้ปัญหาสังคมให้เป็นไปตามเจตนารมณ์ของคนส่วนใหญ่ ส่งเสริมสังคมสงเคราะห์ ดูแลสารทุกข์สุกดิบของประชาชน ด้วยการส่งเสริมอาชีพ (สัมมาปาสะ)

ประการที่สี่ ความมีวาจาอันคู่คี่มีน้ำใจ ประกอบด้วยเหตุผลมีประโยชน์ เป็นทางแห่งความสามัคคีทำให้เกิดความเข้าใจอันดีต่อกัน ไม่พุดจาก้าวร้าวดูต่ำ ขั้วยุแตกแยกกัน (วาชเปยยะ)

ประการที่ห้า ปกครองแผ่นดิน / บ้านเมืองให้อยู่เย็นเป็นสุขปราศจากโจรผู้ร้าย (นริศคพะ)

หลักราชสังคหวัคณี่ เป็นคำสอนที่พระพุทธเจ้าปรับปรุงมาจากหลักมหายัตน์ ห้าในศาสนาพราหมณ์ซึ่งเป็นการบูชาอัน เพื่อลาภสักการะของพราหมณ์ แต่พระพุทธองค์ทรง ปรับวัตถุประสงค์ใหม่ เพื่อให้การปกครองเป็นไปในลักษณะคล้ายกับหลักจักรวรรดิวัตรที่เกื้อกูล หลักการปกครองที่ว่า มนุษย์เป็นผู้มีความสำคัญ มีคุณค่าและศักดิ์ศรีของตน ผู้ปกครองจึงต้อง สงเคราะห์ให้ประชาชนบรรลุถึงความสำคัญ คุณค่าและศักดิ์ศรีของตนเอง (พระยาสุนทรพิพิธ 2508: 2 – 9, 107 – 111, 291)

4.2.3 *หลักทศพิธราชธรรม (พระไตรปิฎก เล่ม 28 ข้อ 240 หน้า 88.)* เป็นคุณธรรม ของผู้ปกครองบ้านเมืองหรือธรรมของนักปกครอง สำหรับการควบคุมตนเอง การใช้อำนาจหน้าที่และ การบำเพ็ญตนเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม 10 ประการ (ทินพันธ์ นาคะตะ 2529: 1 – 10) คือ

1) *ทาน* การให้คือการสละทรัพย์สินสิ่งของ บำรุงเลี้ยง ช่วยเหลือ ประชาชน และบำเพ็ญสาธารณประโยชน์

2) *ศีล* ความประพฤติดีงาม คือ การรักษาความสุจริต เป็นตัวอย่างของความดีงามทั้งด้านความประพฤติ การปฏิบัติและเป็นที่เคารพนับถือของผู้ที่ได้รับการปกครอง

3) *บริจาคะ* การบริจาค หมายถึง การปฏิบัติหน้าที่ด้วยความเสียสละ ประโยชน์สุขของมหาชนและความสงบเรียบร้อยของสังคม

4) *อาชวะ* ความซื่อตรง หมายถึง การปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อตรงมี สัตย์ ไม่ฉ้อราษฎร์บังหลวง หลอกลวงประชาชน

5) *มัทวะ* ความอ่อนโยน หมายถึง ความมั่นคงในด้านจิตใจไม่หลงใหล มัวเมาในกิเลสตัณหา ไม่หมกมุ่นในสิ่งชั่ววน มุ่งมั่นทำความเพียรเพื่อกระทำให้สมบูรณ์

6) *อัก โภชะ* ความเอาชนะความชั่ว หมายถึง การไม่มีจิตใจครอบงำ ควบคุมด้วยอารมณ์โกรธ ขุนมัว กระทำกิจด้วยจิตสุขุมราบเรียบและเพียบด้วยวิจรรณญาณ

7) *อวิหิงสา* ความไม่ลุแก่อำนาจหมายถึงการไม่หลงใหลระเริงอำนาจไม่ บีบบังคับคั่ง มีความกรุณาไม่หาเหตุเบียดเบียนลงโทษอาชญากรรมแก่ประชาราษฎร์ด้วยอาศัยความ อาฆาตเกลียดชัง

8) *ตบะ* ความเพียร หมายถึง มีความเพียรพยายามปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับ มอบหมาย และที่ตนรับผิดชอบอย่างไม่ทอดย

9) *ขันติ* ความอดทน หมายถึง ความอดทน อดกลั้นต่อสิ่งเร้า หรือ อุปสรรคต่อการปฏิบัติหน้าที่ที่ถูกต้อง

10) *อวิโรธนะ* ความไม่คลาดธรรมดา หมายถึง การไม่ประพฤติดิไปจากธรรม อันถือประโยชน์สุขแสนดีงามของรัฐและราษฎรเป็นที่ตั้ง ไม่เอนเอียงไปด้วยโลกะ โมหะ โทสะ ปกครองด้วยหลักนิติธรรมและขนบธรรมเนียมแห่งการปกครองอันดีงาม (ชยอนันต์ สมุทวณิช 2519: 59 – 65, 74 – 84, 106 – 111)

4.2.4 หลักกถยานวัตรเป็นหลักธรรมสำหรับผู้ปกครอง (พระไครปิฎก เล่ม 13 : 144) ซึ่งมีการวินิจฉัยเนื้อหาสาระเช่นเดียวกับหลักทศพิธราชธรรม คือ เป็นหลักธรรมสำหรับที่ใช้ควบคุมความประพฤติของตนเอง ซึ่งเท่ากับเป็นการเพิ่มคุณภาพให้กับชีวิต คุณภาพของชีวิตนี้มีความสัมพันธ์กับการปกครองตนเองหรือการควบคุมตนเอง ยิ่งบุคคลมีคุณภาพเพิ่มขึ้นจะสามารถควบคุมตนเองได้มากขึ้น ให้ทำได้ในสิ่งที่ควรทำและหลีกเลี่ยงในสิ่งที่ควรยกเว้น เมื่อมีคนมีความรับผิดชอบ ก็สามารถใช้ลัทธิและเสรีภาพในการแสวงหาและนำชีวิตให้เข้าถึงสิ่งที่ดีงาม หรือใช้เสรีภาพในการปรับปรุงตนเองให้มีคุณค่าต่อสังคม (บวรศักดิ์ อุวรรณโณ 2542: 182-183)

4.2.5 หลักพรหมวิหาร เป็นหลักธรรมสำหรับการกำกับความประพฤติและการปฏิบัติตนต่อผู้อื่นโดยชอบธรรม กล่าวคือ ต้องมีความเมตตา เป็นความปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุข มีจิตแผ่ไมตรีและประโยชน์แก่มนุษย์ทุกคน มีกรุณา คือความสงสาร คิดช่วยผู้อื่นให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์เดือดร้อนของมนุษย์ มีมุทิตา คือ ความยินดีเมื่อผู้อื่นมีความสุข และมีอุเบกขาคือการวางใจเป็นกลาง พิจารณานั่นกรรมและวิบากของมนุษย์ว่าเป็นไปอย่างมีเหตุปัจจัย(พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตญาโณ) 2526: 66 - 70) ผู้มีพรหมวิหารจึงเป็นผู้ที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมถือว่าตนเองต้องรับผิดชอบต่อสังคม

4.2.6 พลธรรม (พระธรรมปิฎก (ประยูรค์ ปยุตโต) 2546: 228)

พลธรรม 5 (ธรรมอันเป็นกำลัง power)

- 1) สัทธา (ความเชื่อ confidence)
- 2) วิริยะ (ความเพียร energy; effort)
- 3) สติ (ความระลึกได้ mindfulness)
- 4) สมาธิ (ความตั้งจิตมั่น concentration)
- 5) ปัญญา (ความรู้ทั่วชัด wisdom; understanding)

5. วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

5.1 วิทยานิพนธ์และงานวิจัย

5.2 งานเขียน

5.3 ประวัติพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

5.4 ประวัติการศาสนาและธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

การวิจัยเรื่องความคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ผู้วิจัยได้ค้นคว้างานวิจัยอื่นที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

5.1 วิทยานิพนธ์และงานวิจัย

ประจวบ แสนกลาง วิทยานิพนธ์เรื่องบทบาทและผลกระทบของสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่มีต่อสังคมอีสานระหว่างพ.ศ.2436 – 2529 การศึกษาบทบาทและผลกระทบของสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่มีต่อสังคมอีสานเหนือระหว่างปี พ.ศ.2436 – 2529 ตลอดจนศึกษาเกี่ยวกับแนวความคิด แนวทางปฏิบัติ และคำสอนของพระสงฆ์สายนี้อีกด้วยผลการวิจัยพบว่าพระสงฆ์สายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายฝ่ายปฏิบัติที่แยกออกมาจากฝ่ายบริหารโดยมีพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นผู้นำ ก่อนที่จะแยกออกมาเป็นพระสงฆ์ฝ่ายปฏิบัติโดยตรงนั้นในยุคต้น ๆ ของพระธรรมยุติกนิกายในอีสานนับตั้งแต่ยุคที่ 1 ซึ่งเป็นยุคของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต และสาธุศิษย์ได้มีการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานควบคู่ไปกับการบริหาร การศึกษา และการอบรมสั่งสอน พระสงฆ์สายนี้มีแนวความคิด การปฏิบัติ และคำสอน ที่มีส่วนสนับสนุนเอื้ออำนวยอย่างมากในการที่จะช่วยให้การปฏิบัติธรรม ได้บรรลุตามเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา โดยการปฏิบัติตามธุดงค์วัตร 13 ข้อ อย่างเคร่งครัด อาทิ ฉันทอาหารมือเดียว บำเพ็ญสมณะธรรมในป่าเปลี่ยวห่างไกลจากผู้คน ฉันทนินบาตร บิณฑบาตฉันท ฯลฯ ส่วนทางด้านระเบียบข้อปฏิบัติและธรรมเนียมของพระสงฆ์สายนี้ล้วนแล้วแต่เป็นแบบอย่างที่ดีตามสถานภาพของสมณะภาพของสมณะผู้ทรงศีล และมุ่งปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นอย่างแท้จริง คือเพื่อมุ่งนิพพาน หรือเป็นพระอรหันต์ (ประจวบ แสนกลาง 2531: 208-213)

สุนัย เศรษฐ์สร้าง วิทยานิพนธ์เรื่องอุดมการณ์ทางการเมืองในพระพุทธศาสนา : ศึกษากรณีแนวคิดของสำนักสันตติโศก ผลการศึกษาความปลดปล่อยให้เป็นอิสระจากภาวะบีบคั้นของปัญหาและนำสังคมไปสู่ตัวแบบในอุดมคติ ที่สามารถประสานความขัดแย้งทางตรรกเข้าด้วยกันจนก่อให้เกิดประสิทธิภาพในการผลิต ขณะเดียวกับที่มีประสิทธิภาพในการกระจายผลผลิต เสริมสร้างให้มนุษย์เข้าถึงเสรีภาพในชีวิต และรังสรรค์ให้เกิดเสถียรภาพในสังคม ที่สามารถเพิ่ม

ศักยภาพในการสร้างสรรค์สิ่งตอบสนองความต้องการที่มีการลดปริมาณความต้องการส่วนเกินในชีวิต (สุนัย เศรษฐ์สร้าง 2533: 162-173)

สมยศ จันทะวงษ์ วิทยานิพนธ์เรื่องความคิดทางการเมืองของพระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต) ผลการศึกษาพบว่า พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต) ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาโดยตรงและจุดเด่นความคิดของท่าน คือ ความคิดที่เป็นระบบต่อเนื่องมีการติดตามการเปลี่ยนแปลง อันถือได้ว่าความคิดทางการเมืองของท่านเป็นตัวแทนของกลุ่มกระแสความคิดที่เห็นว่าการแก้ปัญหาสังคมการเมืองควรเน้นที่ระดับจุลภาคก่อน (สมยศ จันทะวงษ์ 2535:147-155)

ธวัชชัย ธรรมรักษ์ วิทยานิพนธ์เรื่องทัศนะของพระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญา นันทภิกขุ) เกี่ยวกับชนชั้นผู้ปกครองในระบบการเมืองไทยผลการศึกษาพบว่า ท่านปัญญา นันทภิกขุ มีทัศนะว่าจุดหมายของการเมืองตามแนวทางพุทธศาสนา มิใช่เพื่อความมั่นคงของระบบการปกครองหรือเพื่อความมั่นคงของรัฐ แต่มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ทุกคนในระบบการเมืองรู้จักปกครองตนเองคุ้มครองตนเองและควบคุมตนเองให้ได้ รัฐที่ดีจะต้องมีจุดหมายเพื่อส่งเสริมความดีงามและสร้างศีลธรรมให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชน คือการปกครองโดยธรรม ทางแก้ไขก็คือ ผู้ปกครองต้องมีความเห็นว่าการเมืองกับธรรมะเป็นสิ่งเดียวกัน ถ้าแยกจากกันแล้วบ้านเมืองจะเสียหาย (ธวัชชัย ธรรมรักษ์ 2539: 134-140)

อุราลักษณ์ สิริบุตร วิทยานิพนธ์เรื่องมณฑลอีสานและความสำคัญในทางประวัติศาสตร์ ผลการวิจัยพบว่ามณฑลอีสานในเบื้องต้นมีอำนาจปกครองตนเองและได้รับการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเรื่อยมาจนมีฐานะเป็นมณฑลหนึ่งมีระเบียบการปกครองเป็นแบบเดียวกับมณฑลอื่นในอื่นๆ ส่วนใหญ่เป็นการเปลี่ยนแปลงเพื่อตอบสนองนโยบายของรัฐบาลมากกว่าความสัมพันธ์ระหว่างเขตนี้กับรัฐบาลจึงคงอยู่ในฐานะที่มีภาระหน้าที่ต่อกันเท่านั้น ส่วนขนบธรรมเนียมประเพณีส่วนใหญ่ก็คงเป็นไปแบบเดิมแม้จะถูกผสมกลมกลืนไปมากแล้วก็ตาม (อุราลักษณ์ สิริบุตร 2526: 191-192)

นาฏนภา ปัจจกะโต วิทยานิพนธ์เรื่อง บทบาทของคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานในการสนับสนุนนโยบายการปกครองของรัฐ ระหว่าง พ.ศ.2435-2505 จากการศึกษาพบว่า ด้านการศึกษา พระสงฆ์ได้ให้การศึกษแก่ประชาชนตามนโยบายรวมชาติในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีผลให้ประชาชนในหัวเมืองอีสานได้เรียนรู้ภาษาไทยก่อให้เกิดความรู้สึกเป็นคนไทย บทบาทในการให้การศึกษาก่อนของพระสงฆ์ดังกล่าว ช่วยส่งเสริมให้ประชาชนมีความผูกพันกับรัฐบาลมากขึ้น ด้านการเผยแผ่วัฒนธรรมไทย พระสงฆ์ได้ช่วยเผยแผ่วัฒนธรรมไทยตามนโยบายของรัฐบาลสมัยจอมพลป.พิบูลสงคราม การทำหน้าที่ในการเผยแผ่วัฒนธรรมไทย ได้ช่วยส่งเสริมอำนาจของรัฐบาลในหัวเมืองอีสานให้มั่นคงขึ้น ด้านการพัฒนาชุมชน พระสงฆ์เข้าไป

มีส่วนพัฒนาชนบท และช่วยแก้ไขปัญหาคความอยู่ดีกินดีของประชาชนควบคู่กับรัฐบาล ตามนโยบายการพัฒนาชุมชนของรัฐบาลสมัยจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ จากบทบาททั้งสามด้านของคณะสงฆ์ ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมในหัวเมืองอีสานและส่งผลให้พระสงฆ์ได้มีส่วนช่วยเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลและประชาชนหัวเมืองอีสานมาตลอดจนถึงปัจจุบัน(นาฏนภา ปัจจกะโต 2536 : 123-157)

เปรมวิทย์ ท่อแก้ว วิทยานิพนธ์เรื่องการก่อตั้งและขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (พ.ศ. 2394-2473) เพื่อทราบถึงกระบวนการในการก่อตั้งและขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยวิเคราะห์ถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อการก่อตั้งและขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในช่วงระยะเวลาดังกล่าว การศึกษาครั้งนี้ได้รวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับธรรมยุติกนิกายทั้งในกรุงเทพมหานครและท้องถิ่น ผลการศึกษาพบว่า การก่อตั้งและขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในระยะแรกนั้น ได้รับความอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์และกลุ่มผู้ปกครองทั้งจากกรุงเทพฯและท้องถิ่นรวมทั้งองค์ประกอบอื่น ๆ เช่น การได้รับหน้าที่ในการจัดการคณะสงฆ์ การศาสนาและการศึกษาจนกระทั่งปี พ.ศ. 2445 การขยายตัวของธรรมยุติกนิกายจึงเริ่มหันมาพึ่งพากำลังทรัพย์ของประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งถือได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของการขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จากปัจจัยนี้เองทำให้ธรรมยุติกนิกายสามารถขยายตัวครอบคลุมเขตสำคัญๆทั่วภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้สำเร็จปี พ.ศ. 2473 (เปรมวิทย์ ท่อแก้ว 2534: 159-162)

วีระศักดิ์ จารุแพทย์ วิทยานิพนธ์เรื่องชีวิตและผลงานของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันโท จันทร) ผลการศึกษาพบว่าพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันโท จันทร) เป็นพระเถระธรรมยุติกนิกายชาวอีสานที่มีบทบาทที่มีบทบาทยิ่งต่อการจัดการศึกษาของชาวอีสาน ในสมัยที่มีการปฏิรูปหัวเมืองอีสาน เพื่อดำเนินงานกับคุณภาพของอำนาจตะวันตก โดยท่านมีบทบาทเป็นกำลังสำคัญในการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลอีสานและรจนาวรรณกรรมอีสานเพื่อให้ความรู้แก่ชาวอีสาน แม้ว่าจะกระทบต่อการศึกษาและแนวคิดขนบธรรมเนียมของชาวอีสาน ทำให้ชาวอีสานมีโอกาสรียนรู้ภาษาไทยทัดเทียมชาวไทยทั่วประเทศและสร้างความรู้สึกรักเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาวอีสานกับคนไทยทั่วไป ซึ่งส่งผลต่อความมั่นคงในสมัยนั้น (วีระศักดิ์ จารุแพทย์ 2533: 187-190)

กิติรัตน์ สีหพันธ์ วิทยานิพนธ์เรื่อง การรวมคณะสงฆ์อีสานเข้ากับคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. 2434-พ.ศ. 2468 ผลการศึกษาพบว่าก่อนหน้าที่จะมีการรวมคณะสงฆ์อีสานเข้ากับคณะสงฆ์ไทยใน พ.ศ. 2434 คณะสงฆ์อีสานค่อนข้างอยู่อย่างเอกเทศจากการปกครองของคณะสงฆ์ไทย ยกเว้นบริเวณนครราชสีมา ทั้งนี้เพราะในสมัยโบราณหัวเมืองอีสานมีความสัมพันธ์กับกรุงเทพฯมาก นับแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 และหลังเหตุการณ์กบฏเจ้า

อนววงศ์ พ.ศ. 2368 ราชสำนักกรุงเทพฯ ได้ให้ความสนใจที่จะปกครองหัวเมืองอีสานมากขึ้น ทำให้มีการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างหัวเมืองอีสานกับกรุงเทพฯ เป็นไปอย่างใกล้ชิดทำให้พระสงฆ์อีสานเดินทางเข้าไปศึกษาเล่าเรียนในกรุงเทพฯ ทั้งในสำนักธรรมยุติกนิกายและมหานิกายและการกลับมาของพระสงฆ์ที่ผ่านการศึกษามาจากกรุงเทพฯ ทำให้มีการนำจารีตการศึกษาของกรุงเทพฯ เข้ามาจัดการศึกษาในหัวเมืองอีสาน อย่างไรก็ตามปรากฏการณ์ ดังกล่าวมีผลกระทบต่อการจัดรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานให้เข้ามาไว้ภายใต้การปกครองของคณะสงฆ์ไทยน้อยมาก (กิติรัตน์ สีสหพันธ์ 2533:146-152)

ไพฑูริย์ มิกุล วิทยานิพนธ์เรื่องการปฏิรูปการปกครองในมณฑลอีสานสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรพลทิธิประสงค์ทรงเป็นข้าหลวงใหญ่ (2436-2453) ผลการศึกษาพบว่า การปกครองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือก่อน พ.ศ. 2425 นั้น เจ้าเมืองกรมการในหัวเมืองต่างๆ มีอำนาจในการปกครองตนเองมาก หัวเมืองเอกมีอำนาจในการปกครองหัวเมืองเล็ก โดยได้รับพระบรมราชานุญาตจากพระเจ้าอยู่หัวที่กรุงเทพฯ ต่อมาใน พ.ศ. 2425 รัฐบาลได้ส่งข้าหลวงไปกำกับราชการที่เมืองจำปาศักดิ์และในปีต่อ ๆ มา รัฐบาลได้ส่งข้าหลวงไปประจำเมืองสำคัญ ๆ ที่เห็นได้ชัดคือในระหว่าง พ.ศ. 2435-พ.ศ. 2453 รัฐบาลได้แต่งตั้งข้าหลวงใหญ่ไปปกครองมณฑลอีสาน เพื่อจัดการปกครองตามแผนใหม่หรือการปกครองแบบเทศาภิบาล การนำระบบใหม่เข้าไปใช้ในระยะแรก มิได้ประสบผลสำเร็จทันที ทั้งนี้เพราะราษฎรส่วนใหญ่และเจ้ากรมการเดิมบางพวกยังไม่ได้รับการศึกษาเพียงพอ จึงมิได้เข้าใจวัตถุประสงค์ของรัฐบาลอย่างถ่องแท้ และเกิดความไม่พอใจในการปฏิรูปของรัฐบาล ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดขบถผู้มีบุญขึ้นใน พ.ศ. 2445 แต่รัฐบาลก็สามารถปราบได้และต่อมาได้ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการปกครองในทุก ๆ ด้าน จนเป็นแบบแผนที่ยึดถือปฏิบัติสืบต่อมาตราบเท่าทุกวันนี้ (ไพฑูริย์ มิกุล 2515: 143-146)

ศรีสุพร ช่วงสกุล วิทยานิพนธ์เรื่องความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์: ศีขากรรณิธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ. 2368 - พ.ศ. 2464) ผลการศึกษาพบว่า การสถาปนาธรรมยุติกนิกายมิได้เกิดจากปัจจัยทางการเมืองเท่านั้น แต่เกิดจากลักษณะทางอัตตวิสัยของผู้ทรงสถาปนา นิกายนี้ด้วย ส่วนในด้านแนวคิดของผู้นำที่สำคัญของธรรมยุติกนิกายมีลักษณะมนุษยนิยม เหตุผลนิยมและสังคมนิยม ปรากฏว่ามีการเน้นความคิดเรื่องกรรมและผลของกรรมในชาตินี้อย่างมากแนวคิดเกี่ยวกับมนุษย์ในระยะแรกคงอธิบายถึงมนุษย์ด้วยความคิดทางพุทธศาสนาทั้งหมด (ศรีสุพร ช่วงสกุล 2530: 154-157)

เฉลิมเกียรติ ภาวะเวช วิทยานิพนธ์เรื่องบทบาททางการเมืองของผู้นำท้องถิ่นอีสาน ระหว่าง พ.ศ. 2481-2495 ผลการศึกษาพบว่ากลุ่มผู้นำท้องถิ่นอีสานได้ดำเนินบทบาทและเคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่อผลักดันให้ระบอบการเมืองเป็นเสรีนิยม และระบบเศรษฐกิจเป็นสังคมนิยม เพื่อที่ผลประโยชน์ของคนในท้องถิ่นได้รับการปกป้องมากขึ้น (เฉลิมเกียรติ ภาวะเวช 2542: 70-72)

อัจฉรา กาญจนมัย รายงานการวิจัยเรื่องอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตอนพระป่า-วัดป่าและตอนพระป่ากับการพัฒนาชนบท ผลการศึกษาพบว่าพระวิปัสสนาสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตมีการปฏิบัติที่โดดเด่นและมีศิษย์จำนวนมากและทำให้มีประชาชนที่สนใจปฏิบัติตามทำให้เกิดวัดป่าและมีการออกธุดงค์กรรมฐานจนทำให้พระสงฆ์กลุ่มนี้เรียกตัวเองว่าพระป่า(อัจฉรา กาญจนมัย 2520: 70-80)

5.2 งานเขียน

พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน ได้กล่าวถึงประวัติของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ว่ามีประวัติความเป็นมาที่ดั่งงามและสมบูรณ์ทั้งภายนอกและภายในยากที่จะหาผู้เสมอเหมือนได้ในปัจจุบันท่านได้ปฏิบัติธรรมตามแบบอย่างของพระอรหันต์สาวกในสมัยพุทธกาล โดยปฏิบัติธุดงค์วัตรทั้ง 13 ข้ออย่างเคร่งครัด ท่านได้ดำรงสมณเพศส่วนใหญ่ในป่า เขา ที่สงัดห่างไกลจากผู้คน ซึ่งเป็นสถานที่เต็มไปด้วยอันตรายต่าง ๆ รอบด้าน เมื่อเกิดปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ ในขณะปฏิบัติธรรม ท่านก็พยายามแก้ปัญหาด้วยตนเอง จนสำเร็จลุล่วงไปทุกครั้ง จนในที่สุดท่านก็ได้บรรลุธรรมขั้นสูงสุด คือบรรลุพระอรหันต์ หลังจากนั้นพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้ธุดงค์ไปปฏิบัติตามสถานที่ต่าง ๆ ทั่วภาคอีสานและภาคอื่น ๆ เป็นต้นว่า ภาคกลาง ภาคเหนือ ในขณะที่เดียวกันนั้นได้อบรมสั่งสอนประชาชนให้เลิกละความเชื่อเกี่ยวกับภูตผีวิญญูญาณ การประกอบสัมมาอาชีพะ หันมานับถือพระไตรสรณคมน์ ส่วนพระภิกษุสงฆ์นั้นท่านได้เน้นการปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุความหลุดพ้นอย่างแท้จริง ทำให้ลูกศิษย์ของท่านได้บรรลุธรรมขั้นสูงสุดหลายรูป อาทิ พระอาจารย์แหวน สุจิณฺโณ พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร ฯลฯ จนได้รับการยอมรับจากบรรดาคณะศิษย์ว่าเป็นปรมาจารย์ทางวิปัสสนากรรมฐานในปัจจุบัน(พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน 2538)

คณะศิษยานุศิษย์พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต รวบรวมเรียบเรียงในหนังสือบูรพาจารย์ กล่าวถึงชีวประวัติ ธรรมปฏิบัติทาและโอวาทธรรม วัตรปฏิบัติธรรมท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต คติพจน์คำที่เป็นคติ อันท่านพระอาจารย์กล่าวอยู่บ่อย ๆ เพื่อเป็นหลักวินิจัยและมูมมองด้านต่างของลูกศิษย์ที่อยู่ใกล้ชิดทั้งเป็นพระภิกษุและประชาชนซึ่งมองผ่านความคิดความเห็นแนวทางหลักการและอุดมการณ์แนวทางปฏิบัติธรรมของท่านที่เป็นการบำเพ็ญประโยชน์ของท่าน

เช่น ประโยชน์ของชาติ ประโยชน์ศาสนา หน้าที่ในวงการคณะสงฆ์ (คณะศิษยานุศิษย์พระอาจารย์
มั่น ภูริทัตโต 2549: 1-5)

พระทองคำ จารุวัณโณ (หรือในอดีตคือ พระอาจารย์ทองคำ ฉฺวาโณภาโส)เป็นพระ
อุปัฏฐากผู้ใกล้ชิดพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต อยู่หลายปี ได้มีโอกาสอยู่กับท่านทั้งในช่วงที่พระ
อาจารย์มั่น ภูริทัตโต จำพรรษาอยู่ที่บ้านโคกและบ้านนามน อ.โคกศรีสุพรรณ จ.สกลนคร ระยะเวลา
พ.ศ. 2486-2487 จนเมื่อพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ย้ายมาอยู่ที่วัดป่าบ้านหนองผือ อ.พรรณานิคม
จ.สกลนคร พ.ศ.2488-2492 ท่านก็ได้ติดตามมาอยู่ด้วย ได้เป็นผู้อุปฐากพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต
ร่วมกับพระอาจารย์วัน อุตตโม และหลวงปู่หล้า เขมปัตโต จนกระทั่งพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต
มรณภาพ แม้ว่าท่านจะได้ลาสิกขาไปเมื่อครั้งพรรษาประมาณ 20 เศษ แต่เมื่ออายุได้ 70ปี ได้กลับมา
บวชอีกครั้ง เมื่อปี พ.ศ.2536 หลวงตาทองคำเป็นผู้ที่มีความจำแม่นยำ ได้เขียนบันทึกนี้ขึ้นเมื่อ
พ.ศ.2541 เป็นเกร็ดประวัติ และ ปกิณกรรมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตจากหนังสือ “รำลึก
วันวาน” เก็บบันทึก การบอกเล่า หลังจากท่านเทศน์เสร็จแล้ว “นอกจากข้าพเจ้าที่ได้ฟังแล้ว ก็มีท่าน
อาจารย์วิริยงค์ สิรินุชโร ท่านอาจารย์วัน อุตตโม ท่านอาจารย์หล้า เขมปัตโต ท่านก็พูดแต่ไม่มาก
แต่สองรูปที่ท่านพูดให้ฟังมาก คือ ข้าพเจ้ากับท่านอาจารย์วิริยงค์ สิรินุชโร ส่วนท่านอาจารย์มหาบัว
ญาณสัมปันโน ท่านเป็นเจ้าปัญญา ท่านพระอาจารย์ไม่ได้พูดโดยตรง จะพูดโดยอ้อม สลับมากับ
พระธรรมเทศนา ด้วยสติปัญญาของท่านสูงส่ง ท่านก็เลยนำมาเขียน แต่บางอย่างก็ผัดกันกับข้าพเจ้า
บางอย่างก็ถูกกัน โดยเฉพาะเนื้อหาสาระสำคัญ จะผัดกันบ้างก็คงเป็นส่วนปลีกย่อย” (พระทองคำ
จารุวัณโณ 2547: 1)

พระญาณวิริยาจารย์ (วิริยงค์ สิรินุชโร) เป็นการเขียนประวัติของพระอาจารย์มั่น
ภูริทัตโตของพระญาณวิริยาจารย์(วิริยงค์ สิรินุชโร) โดยท่านได้ยินได้ฟังจากตัวของพระอาจารย์มั่น
ภูริทัตโต เองและครูบาอาจารย์ของท่าน ตลอดถึงลูกศิษย์ของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต นี้ท่านเป็น
นักผจญภัย เพื่อต่อสู้กับกิเลสอย่างขอดเยี่ยม จึงเป็นประวัติที่น่าศึกษาเป็นอย่างยิ่ง ข้าพเจ้าเองตั้งแต่
เป็นสามเณร เพียงแต่ได้ยินอาจารย์ของข้าพเจ้าเล่าให้ฟัง ก็รู้สึกเลื่อมใสจริง ๆ จนอยากจะพบท่าน
ทีเดียว แต่ประวัติของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต นั้น เข้าใจว่าตัวข้าพเจ้าเองไม่สามารถจะ
พรรณนาได้หมดแน่ เพราะเหลือวิสัยเนื่องจากมีอะไรหลายอย่างที่เป็นสิ่งลึกลับอยู่แต่ว่าความจริง
แล้วการแนะนำพร่ำสอนในธรรมทั้งหลายนั้น ข้าพเจ้ายอมรับอย่างไม่มีข้อแม้เลยว่า เป็นธรรมที่มี
เหตุผลและเป็นผลที่ได้รับจริง ๆ (พระญาณวิริยาจารย์ (วิริยงค์ สิรินุชโร) 2521: 1)

พระอริยคุณาธาร (เส็ง ปุสฺโส) เป็นผู้รวบรวมการเทศน์และการอบรมโดยให้เชื่อ
ว่า มุตโตทัย นั้นขึ้น ซึ่งท่านได้ให้ความหมายหมายว่า

“...มุตโตทัย เป็นอสาธณนัย มี ความหมายเป็นอสาธณนัยก็จริง แต่อาจเป็น ความหมายมาเป็นสาธณนัยก็ได้ จึงได้นำมาใช้เป็นชื่อธรรมเทศนาของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต โดยมุ่งให้มีความหมายว่า เป็นธรรมเทศนาซึ่งบอกแนวทางปฏิบัติให้บังเกิดความหลุดพ้นจากกิเลส อาสวะ ซึ่งถ้าจะแปลสั้นๆ ก็ว่า แคนเกิดแห่งความหลุดพ้น นั่นเอง...” (พระอริยคุณาธาร (เส็ง ปุสฺโส) 2493: 1-15)

โดยธรรมเทศนานั้นชุดแรก พระภิกษุวิริยงค์ สิรินุชโร กับ พระภิกษุทองคำ ฉญาณภาโส เป็นผู้บันทึกในสมัยพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตอยู่จำพรรษา ณ เสนาสนะป่าบ้าน โคกนามน ตำบลตองโขบ อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร ธรรมเทศนานั้นชุดสอง พระภิกษุทองคำ ฉญาณภาโส และ พระภิกษุวัน บันทึกตอนอยู่ที่เสนาสนะป่าบ้านหนองผือ ตำบลใน อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร ซึ่งท่านรับเอาบันทึกนั้นพร้อมกับขออนุญาตท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ซึ่งท่านก็อนุญาตและสั่งให้เรียบเรียงเสียใหม่ให้เรียบร้อย ตัดส่วนที่ไม่ควรเผยแพร่ออกเสียบ้าง พิมพ์เผยแพร่ ซึ่งถ้าแบ่งเป็นเรื่องจะได้ถึง 33 เรื่อง

5.3 ประวัติพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เกิดวันพฤหัสบดี เดือนยี่ ปีมะแม ตรงกับวันที่ 20 เดือนมกราคม พ.ศ.2413 ณ บ้านบงคำ ตำบลโขงเจียม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี มีชีวิตอยู่ในช่วงรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ. 2413-พ.ศ.2492) ต้นตระกูลของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มีตำแหน่งในกรมการเมืองของหัวอีสานสมัยก่อนซึ่งมีเพียงแก่นท้าวเป็นปู่หรือถ้าเทียบกับตำแหน่งในระบบการปกครองกรุงศรีอยุธยา คือตำแหน่งพระยา บิดาคือนายคำด้วง แก่นแก้ว มารดาคือนางจันทร์ แก่นแก้ว บรรพบุรุษของท่านนับถือพุทธศาสนาตลอดชั่วตระกูลและเป็นครอบครัวที่เคร่งครัดในทางปฏิบัติของพระพุทธศาสนามาก อาชีพหลักเป็นชาวนาพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นลูกผู้ชายคนเดียวในตระกูลและมีพี่น้องร่วมท้องเดียวกัน 9 คน ดายเสียแต่เล็กและมีชีวิตรอดเป็นผู้ใหญ่เพียง 3 คนกับท่าน (พระอริยคุณาธาร (เส็ง ปุสฺโส) 2493: 1-50)

รูปร่างลักษณะและนิสัยท่านเป็นคนกตัญญูบิดามารดาเป็นที่ประจักษ์แก่บุคคลทั่วไปและเป็นที่รักของครอบครัว ในบุคลิกที่แตกต่างของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตนั้นจึงทำให้ท่านมีความสามารถพิเศษกว่าบุคคลอื่น ด้านสรีระท่านมีรูปร่างเล็ก ผิวขาวแดง แต่มีความเข้มแข็งส่งผ่านหน้าตาคนสัน ว่องไว มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดมาแต่เล็ก เป็นผู้ว่านอนสอนง่ายในทางที่ถูก ไม่ยอมทำตามในทางที่ผิด (คณะศิษยานุศิษย์พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต 2549: 1) และน้ำเสียงของท่านนั้นจะทุ้มก็ไม่ใช่ จะแหลมก็ไม่เชิง อยู่ในระหว่างกลางทุ้มกับแหลม เสียงดังฟังชัด เสียงกังวาน เสียงชัดเจน ไม่มีแหบ ไม่มีเครือ ทำให้ท่านตอนเป็นเด็กได้เป็นหมอลำที่มีน้ำเสียงที่ไพเราะและกลายเป็นหมอลำกลอนที่มีชื่อเสียงในชุมชน ในด้านจิตใจแล้วกล้าหาญมีความอดทนและเข้มแข็ง

ทางจิตใจ มากและเป็นผู้ใหญ่เกินตัวมาแต่เด็ก และเพื่อนที่ท่านคบหาด้วยคือพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ และยังมีความเกี่ยวเนื่องจนกระทั่งบวชเป็นพระภิกษุในธรรมยุติกนิกาย

การศึกษาสามัญของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้เรียนอักษรสมัยในสำนักของอาว์ หรือสำนักน้องชายของพ่อได้เรียนอักษรไทยน้อย อักษรไทย อักษรธรรมและอักษรขอม อ่านออก เขียนได้ นับว่าท่านเรียนได้รวดเร็ว เพราะมีความทรงจำดี และมีความขยันหมั่นเพียร ชอบการเล่าเรียนศึกษา การศึกษาจากสถาบันสังคมและสิ่งแวดล้อม ขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่น สถาบันครอบครัวอันได้แก่ บิดามารดา ปู่ ย่า ตา ยาย จะเป็นครูสอนให้โดยธรรมชาติโดยจะเป็นผู้ถ่ายทอดวัฒนธรรมที่ฝังงมและค้นคว้าด้วยตัวท่านเอง เพราะเรื่องนิทานต่าง ๆ มีอยู่ในหนังสือใบลาน และสมุดข่อยอยู่ในสมัยนั้นเช่น นิทานเรื่องกำพร้าไก่อ่แก้ว ขุนทิง ขุนเทือง จำปาสี่ต้น ท้าวสุริวงศ์ ท้าวกำกาคำ ฮิตขุน ซึ่งเป็นนิทานพื้นเมืองอีสานที่นิยมกันอยู่ในสมัยนั้น (ปฐม นิคมานนท์ 2550: 19)

ชีวิตการบวชเริ่มต้นที่การบรรพชา เมื่อท่านได้อายุ 15 ปี ซึ่งตรงกับปีระกา พ.ศ. 2418 ที่โบสถ์วัดคำบังโดยมี ญาท่าน โครต บ้านตุงลูกกลาง ซึ่งอยู่ห่างจากบ้านคำบังประมาณ 3 กม. เป็น บรรพชาจารย์ของท่าน ครั้นบวชแล้วได้ศึกษาความรู้ทางศาสนา มีสวดมนต์และสูตรต่าง ๆ ในสำนักบรรพชาจารย์ จดจำได้รวดเร็ว อาจารย์เมตตาปราณีมาก เพราะเอาใจใส่ในการเล่าเรียนดี ประพฤติปฏิบัติเรียบร้อย เป็นที่ไว้เนื้อเชื่อใจได้ เมื่ออายุท่านได้ 17 ปี บิดาขอร้องให้ลาสิกขาเพื่อช่วยการงานทางบ้าน ท่านก็ได้ลาสิกขาไปช่วยงานของบิดามารดาเต็มความสามารถ

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต กล่าวว่า เมื่อลาสิกขาไปแล้ว ยังคิดที่จะบวชอีกอยู่เสมอ ไม่ลืมเลย คงเป็นเพราะมีอุปนิสัยในทางบวชมาแต่ก่อนอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่ง เพราะตัดสินใจในคำสั่งของยายว่า “เจ้าต้องบวชให้ยาย เพราะยายก็ได้เลี้ยงเจ้ายาก” คำสั่งของยายนี้คอยสะกิดใจอยู่เสมอ(พระอริยคุณาธาร (เส็ง ปุสฺโส) 2493:1-50)

การอุปสมบทที่เป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาในคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย เมื่ออายุท่านได้ 22 ปี ซึ่งขณะนั้นคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ท่านกล่าวว่า มีความอยากบวชเป็นกำลัง จึงอำลาบิดามารดาบวชท่านทั้งสองก็อนุญาติตามประสงค์ ได้อุปสมบทกรรมเป็นภิกษุภาวะในพระพุทธศาสนา ณ วัด ศรีทอง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี พระอริยทวิเป็นพระอุปัชฌายะ พระครูสีทา หยเสโน เป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระครูประจักษ์อุบลคุณ เป็นพระอนุสาวนาจารย์ เมื่อวันที่ 12 มิถุนายน พ.ศ.2436 พระอุปัชฌายะ ขนานนามมคธไว้ว่า ภูริทัตโต เสร็จอุปสมบทกรรมแล้วท่านก็ได้ศึกษาในสำนัก ท่านพระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล วัดเลียบ เมืองอุบล จังหวัดอุบลราชธานี ออกไปอาศัยอยู่วัดบูรพา เมืองอุบลเป็นบางคราวในระหว่างนั้นได้ศึกษาขอปฏิบัติเบื้องต้นอันเป็นส่วนแห่งพระวินัย คือ อาจารย์ ความประพฤติ มารยาท อาจารย์วัตร และ อุปัชฌายวัตร ปฏิบัติได้เรียบร้อยดี จนเป็นที่ไว้วางใจของพระอุปัชฌายาจารย์และศึกษาข้อปฏิบัติ

อบรมจิตใจ คือ เดินจงกรม นั่งสมาธิ กับสมาทานธุดงค์วัตรต่าง ๆ ในสมัยต่อมาได้แสวงหาวิเวกบำเพ็ญสมณธรรมในที่ต่าง ๆ ตามราวป่า ป่าช้า ป่าชฎที่แจ้ห่ม หุบเขา ซอกห้วย ธารเขา เงี่ยมเขา ท้องถ้ำ เรือนว่าง ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงบ้างทางฝั่งแม่น้ำโขงบ้าง แล้วลงไปศึกษากับนักปราชญ์ทางกรุงเทพฯ จำพรรษาอยู่ที่วัดปทุมวนาราม ได้ไปสดับธรรมเทศนากับเจ้าพระคุณพระอุบาลีฯ 3 พรรษา และที่วัดสระปทุมนั้นเองท่านได้เขียนหนังสือขึ้นชื่อ “ขันธวิมุตติธรรม” ในช่วงที่ศึกษาในกรุงเทพฯ ละหลังจากนั้นแล้วออกแสวงหาวิเวกในถิ่นภาคกลาง เช่น ถ้ำสาธิตาเขาใหญ่ นครนายก ถ้ำไผ่ขวาง เขาพระงาม และถ้ำสิงโต ลพบุรีจนได้รับความรู้แจ้งในพระธรรมวินัยสิ้นความสงสัยในสัตตศาสนา จึงกลับมาภาคอีสานทำการอบรมสั่งสอนสมณวิปัสสนา แก่สหธรรมิก และอุบาสก อุบาสิกาต่อไป

ในกาลต่อมามีผู้เลื่อมใสพอใจปฏิบัติตามมากขึ้น โดยลำดับมีศิษย์แพร่หลายกระจายทั่วภาคอีสาน จนมีการกล่าวถึงพระสงฆ์กลุ่มท่านว่า “กองทัพธรรม” และมีสานุศิษย์คนสำคัญ เช่น พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร พระอาจารย์ขาว อนาลโย พระอาจารย์วัน อุตตโม ท่านอาจารย์สิงห์ ขนดะยากโม พระอาจารย์มหาปิ่น ปัญญาพโล พระอาจารย์เทศก์ เทสรังสี พระอาจารย์อ่อน ญาณสิริ พระอาจารย์แหวน สุจิณฺโณ พระอาจารย์กงมา จิรปุญฺโญ พระอาจารย์ชอบ พระอาจารย์มหาบัว ญาณสมฺปนฺโน พระอาจารย์หล้า เขมปัตโต พระอาจารย์ศรี มหาวิโร พระทองคำ จารุวัฒน์ และพระญาณวิริยาจารย์ และยังมีอีกนับได้กว่า 800 รูป (พระญาณวิริยาจารย์ 2521: 70)

ในการต่อมาได้ลงไปพักจำพรรษาที่วัดปทุมวัน กรุงเทพฯ อีกหนึ่งพรรษาแล้วไปที่เชียงใหม่กับเจ้าพระคุณพระอุบาลีฯ จำพรรษาที่วัดเจดีย์หลวง 1 พรรษา แล้วออกไปพักตามทีวิเวกต่าง ๆ ในเขตภาคเหนือหลายแห่งเพื่อสงเคราะห์สาธุชนในที่นั้น ๆ นานถึง 11 ปีจึงได้กลับมาจังหวัดอุดรธานี ตามคำอาราธนาของเจ้าพระคุณพระธรรมเจดีย์ พักจำพรรษาอยู่ที่วัดโนนนิเวศน์เพื่ออนุเคราะห์สาธุชนในที่นั้น 2 พรรษาแล้วมาอยู่ในเขตจังหวัดสกลนคร จำพรรษาที่วัดป่าบ้านมน ตำบลตองโขบ อำเภอเมือง สกลนคร 3 พรรษาจำพรรษาที่วัดป่าหนองผือ ตำบลนาใน อำเภอพรรณานิคม 5 พรรษา เพื่อสงเคราะห์สาธุชนในถิ่นนั้น มีผู้สนใจในธรรมปฏิบัติได้ติดตามมาศึกษาอบรมจิตใจมากมาย สานุศิษย์ของท่านได้แพร่กระจายไปทั่วทุกภาคของประเทศไทยยังเกียรติคุณของท่านให้ฟุ้งเฟื่องเลื่องลือไป

ตลอดเวลา 8 ปีในวัยชรานี้ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตได้เอาธุดงค์อบรมสั่งสอนศิษยานุศิษย์ทางสมณวิปัสสนาเป็นอันมากได้มีการเทศนาอบรมจิตใจศิษยานุศิษย์เป็นประจำศิษย์ผู้ใกล้ชิดได้บันทึกธรรมเทศนาของท่านไว้และได้รวบรวมพิมพ์ขึ้นเผยแพร่แล้วให้ชื่อว่า “มุตโตทัย”

ครั้นมาถึงปี พ.ศ.2492 ซึ่งเป็นปีที่ท่านมีอายุย่างขึ้น 80 ปี ครั้นเมื่อวันที่ 10 พฤศจิกายน พ.ศ.2492 ได้นำท่านมาพักที่วัดป่าสุทธาวาส ใกล้เมืองสกลนครโดยพาหนะรถยนต์

มาถึงเวลา 12.00 น. เศษ ครั้นถึงเวลา 2.23 น. ของวันที่ 11 พฤศจิกายน ศก เดียวกัน พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้ถึงแก่กรรมมรณภาพด้วยอาการสงบ ในท่ามกลางสานุศิษย์ทั้งหลายมีเจ้าพระคุณพระธรรมเจดีย์ เป็นต้น สิริอายุของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้ 80 ปี (คณะศิษยานุศิษย์ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต 2549 : 28)

ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต นั้นเป็นพระภิกษุที่ถือได้ว่าเป็นผู้บุกเบิกเส้นทางการปฏิบัติที่เคร่งครัดในคณะธรรมยุติกนิกายและมีผู้ปฏิบัติตามในฐานะเป็นศิษย์มากที่สุดเท่าที่มีการตั้งคณะธรรมยุติกนิกายและเป็นผู้ได้รับการยกย่องจากสังคมว่าเป็นพระอริยสงฆ์ในยุคปัจจุบัน

5.4 ประวัติการศาสนาและธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

5.4.1 การศาสนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

เกิดการอพยพของชาวลาวเข้าสู่เขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือนี้เริ่มต้นตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 23 ทำให้เกิดชุมชนต่าง ๆ กระจายตัวกันอยู่ในเขตลุ่มแม่น้ำโขงและยังเป็นการนำเอาวัฒนธรรมและความเชื่อทางศาสนาเข้ามาด้วย เช่นการอพยพในปี พ.ศ.2231 ที่นำโดยพระครู โพนเสม็ดในระหว่างที่เดินทางเพื่อหาหลักแหล่งถาวรได้ผ่านชุมชนต่าง ๆ พร้อมทั้งการสร้างศาสนสถานซ่อมแซมบูรณะหรือตั้งชุมชนไว้เพื่ออุปัฏฐากการพระศาสนาตามจุดเหล่านั้น (พระยมหาอำมาตยาธิบดี ในประชุมพงศาวดารเล่มที่ 70: 166-170) และเมื่อพระครู โพนเสม็ดได้ตั้งหลักแหล่งอย่างมั่นคงที่เมืองนครจำปาศักดิ์ เมืองนี้กลายเป็นศูนย์กลางทางพระพุทธศาสนาสำหรับชุมชนที่ตั้งขึ้นในแถบลุ่มแม่น้ำมูลในเวลาต่อมา พระสงฆ์จากเมืองนครจำปาศักดิ์จะถูกอาราธนาไปครองวัดตามชุมชนต่าง ๆ ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ(ไตรภพ กุมารทองสิงห-จันทร์ กานกายน (ม.ป.ท. 2481):16-17)และยังเป็นแหล่งให้ความช่วยเหลือต่อการศาสนาสำหรับชุมชนต่าง ๆ เหล่านี้ด้วยขนบธรรมเนียมและคติทางพุทธศาสนาแบบนี้ยังได้แพร่หลายอยู่ในแถบนี้อย่างกว้างขวางจนกระทั่งพุทธศตวรรษที่ 25 (ระลึก ธาณี 2527: 45-46)

จารีตทางพุทธศาสนาในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีลักษณะเป็นพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน มีความผูกพันกับท้องถิ่นของตนเป็นอย่างมาก มีลักษณะพื้นฐานของสังคมเกษตร จำเป็นที่จะต้องมีการร่วมมือกันในการทานต่าง ๆ สถาบันทางศาสนามีส่วนเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางด้านต่าง ๆ ของสังคมแม้จะเป็นกิจกรรมที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับกิจของสงฆ์โดยตรงก็ตาม ในทางปฏิบัติแล้ววัดเป็นศูนย์กลางของท้องถิ่นต่าง ๆ ในชนบทของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งสภาพเช่นนี้คงดำรงอยู่แม้แต่ในปัจจุบันแต่การที่ศาสนามีความสัมพันธ์กับท้องถิ่นอย่างมามีจุดด้อยที่สำคัญประการหนึ่ง คือ พระสงฆ์ต้องมีความสัมพันธ์กับกิจกรรมต่าง ๆ ของท้องถิ่น ทั้งกับบทบาทในทางธรรมและบทบาทโลกด้วยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ลักษณะเด่นของพุทธศาสนาแบบนี้คือการนับถือญาติีรวมทั้งการประกอบพิธีต่างๆ เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ตัวเอง และสมาชิกภายในครอบครัว ตลอดจนคนที่คล้ายๆ จัดปัดเป่าปัญหาชีวิตที่แก้ ไม่ตก กล่าวอีกนัยหนึ่ง พุทธศาสนาแบบนี้มีการนำเอาพิธีกรรมแบบพราหมณ์เข้ามาปะปนแนวความเชื่อในพระพุทธรูปที่ชาวบ้านยึดถือ คือ เรื่องบุญกรรม สวรรค์ นรกชาตินี้ชาติหน้า ส่วนการ เช่น สรวงอ้อนวอนภูมิวิญญูณเป็นพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์

5.4.2 ธรรมเนียมปฏิบัติในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

การสถาปนาธรรมเนียมปฏิบัติในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หลักการของธรรมเนียมปฏิบัติในภาคนี้เป็นความเปลี่ยนแปลงทางความคิดของผู้นำธรรมเนียมปฏิบัติในภาค โดยเฉพาะแนวคิดเรื่องกรรม แนวความคิดเกี่ยวกับมนุษย์และเป้าหมายของชีวิต ตลอดจนแนวคิดเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์และเปลี่ยนแปลงด้านบทบาทของธรรมเนียมปฏิบัติต่อคณะสงฆ์และต่อสังคมส่วนรวมในระหว่าง พ.ศ. 2368-2464 (ศรีสุพร ช่วงสกุล 2530: บทคัดย่อ) ผลเกิดจากการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ตั้งแต่ครั้งยังเสด็จออกผนวช มีพระนามในพระศาสนาว่า “วชิรญาณโณ” พระองค์สืบวงศ์บรรพชาอุปสมบทมาแต่คณะสงฆ์ผู้อุปสมบทในนิคมสีมาภักตยาณี ในรามัญประเทศ อันสืบมาแต่ลังกา และสืบๆ ขึ้นไป ได้จนถึงต้นเดิม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงอุปสมบทในพระสงฆ์ไทยที่สืบมาแต่เดิม ซึ่งเรียกภายหลังว่ามหานิกาย แล้วได้ทรงรับอุปสมบทอีกในวงศ์สีมาภักตยาณีนี้ขึ้น ได้ทรงปฏิบัติและวางระเบียบให้เคร่งครัด ถูกตรงตามพระธรรมวินัย ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงบัญญัติไว้ อันปรากฏในพระบาลีพระไตรปิฎก ได้มีผู้บรรพชาอุปสมบทและปฏิบัติตามในวงศ์และระเบียบวิธีเดียวกันมากขึ้น จนเกิดเป็นพระสงฆ์นิกายหนึ่ง เรียกนามในภายหลังว่า “ธรรมเนียมปฏิบัติในภาค” หรือ “นิกายสงฆ์คณะธรรมเนียมปฏิบัติในภาค” เรียกสั้นๆ ว่า “ธรรมเนียมปฏิบัติ” ซึ่งแปลว่า “ผู้ประกอบด้วยธรรม” หรือ “ชอบด้วยธรรม” หรือ “ปฏิบัติตามธรรม” เป็นนิกายนามอันหมายถึงเหตุที่คณะสงฆ์นี้เกิดขึ้นด้วยมุ่งแสวงหาว่า ข้อใดเป็นธรรม เป็นวินัย เป็นสัตตคุณสาสน์ (คำสั่งสอนของพระศาสดา) แล้วปฏิบัติข้อนั้น เว้นข้อที่ไม่เป็นธรรมไม่เป็นวินัย ไม่เป็นสัตตคุณสาสน์ แม้จะเป็นอาชิตปฏิบัติ (ข้อปฏิบัติที่ประพฤติตามกันมาแต่ผิดพระธรรมวินัย) ถึงแม่หลวงปู่ใหญ่เสาร์ กนดสีโล กับศิษย์ของท่านคือ หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต จะได้ชื่อว่าเป็นปฐมปรมาจารย์สายพระกรรมฐาน ก็จริง แต่ทั้งสององค์ไม่ได้เป็นผู้เริ่มต้นของคณะธรรมเนียมปฏิบัติในภาคอีสาน(ปฐม นิคมา 2550 : 19)

ในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้มีการเดินของพระสงฆ์อีสาน เพื่อไปศึกษาปริยัติธรรมจากสำนักวัดต่างๆ ในกรุงเทพฯ ทำให้จารีตทางพุทธศาสนาจากกรุงเทพฯ ได้ขยายเข้าสู่ชุมชนในภาคอีสานเห็นได้จากเมื่อพระสงฆ์เหล่านี้(ท่านพนฺธุโล ตี)กลับไปยังท้องถิ่นของตน ได้จัดการ

สอนปรีชัทธิธรรม ก่อสร้างถาวรเลียนแบบมาจากกรุงเทพฯ ในท้องถิ่นตน (พระมหาชัยวัฒน์ ชยวทณ โณ 2513: 25) แต่อย่างไรก็ตามยังไม่สามารถระบุเวลาที่แน่นอนที่พระสงฆ์เหล่านี้ได้เดินทางเข้า กรุงเทพฯ แต่สามารถได้จากสภาพแวดล้อมความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการศาสนาที่เกิดขึ้นว่า คงเริ่มต้นขึ้นหลังปี พ.ศ. 2369 หลังกรณีเหตุการณ์กบฏของเจ้านุวงศ์แห่งเมืองนครเวียงจันทน์ ซึ่ง ตรงกับสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าอยู่หัว มีการกล่าวถึงการเดินทางไปศึกษาปรีชัทธิธรรมใน กรุงเทพฯ พร้อมกับชาวบ้านกลุ่มหนึ่งที่จะเดินทางไปกรุงเทพฯ เพื่อสืบหาญาติของตนที่ถูกกวาด ต้อนไปยังกรุงเทพฯ หลังเหตุการณ์กบฏเจ้านุวงศ์ของท่านพญูลอ (ดี) (หมุน โสมะจิติ 2504: 30)

การก่อตั้งและขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในระยะแรกนั้น ได้รับความ อุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์และกลุ่มผู้ปกครองทั้งจากกรุงเทพฯ และท้องถิ่น รวมทั้งองค์ประกอบ อื่นๆ เช่น การได้รับหน้าที่ในการจัดการคณะสงฆ์ การศาสนาและการศึกษาจนกระทั่ง พ.ศ. 2445 การขยายตัวของธรรมยุติกนิกายจึงเริ่มหันมาพึ่งพากำลังทรัพย์ของประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งถือได้ว่าเป็น จุดเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของการขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จากปัจจัยนี้เองทำให้ธรรมยุติกนิกายสามารถขยายตัวครอบคลุมเขตสำคัญ ๆ ทั่วภาค ตะวันออกเฉียงเหนือได้สำเร็จปี พ.ศ. 2473 (เปรมวิทย์ ท่อแก้ว 2534: บทคัดย่อ)

พระอาจารย์เทศก์ เทศรังสี ได้เขียนหนังสือชื่อ “วงศ์ธรรมยุตในภาคอีสาน” ท่านเริ่มต้นดังนี้ “วงศ์ธรรมยุตสายภาคอีสาน คือ ท่านพญูลอ (ดี) ก็เป็นสหธรรมิกของพระองค์ ท่าน องค์หนึ่ง แต่น่าเสียดายไม่ทราบว่าท่านมีภูมิลำเนาอยู่ไหน ประวัติความเป็นมาของท่าน อย่างไร จึงได้มาอยู่วัดสุปฏิภูมิ อุบลราชธานี ก่อนที่จะมาอุบลราชธานีนี้ เจ้าเมืองอุบลฯ ได้ลงไป ราชการในกรุงเทพฯ ไปเห็นเข้าเกิดศรัทธาเลื่อมใสในคณะธรรมยุต จึงได้ขออนุมัติจากพระเจ้า แผ่นดิน รัชกาลที่ 4 ขอให้ได้โปรดให้วงศ์ธรรมยุตไปตั้งที่เมืองอุบลฯ ตอนนั้นรัชกาลที่ 4 สึกออกไป เสวยราชย์แล้ว ยังเหลือแต่สหธรรมิกของท่าน จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พระพญูลอ (ดี) ขึ้นมาอยู่เมืองอุบลฯ ตามคำขอร้องของเจ้าเมืองอุบลฯ แล้วทรงพระราชดำรัสว่า จงรักษาให้ดีนะ อย่า ให้มีอันตราย เจ้าเมืองรับใส่เกล้าใส่กระหม่อม แล้วก็อาราธนาพาขึ้นมาเมืองอุบลฯ ตั้งวงศ์ธรรมยุต ขึ้นที่วัดสุปฏิภูมิ ตำบลในเมือง วัดสุปฏิภูมิ นี้ เดิมทีเข้าใจว่าเป็นป่า แล้วมาตั้งวัดลงที่นั่น เพราะลักษณะ ก็คล้าย ๆ กับเป็นวัดป่า ข้าพเจ้าไม่ได้ถามคนเฒ่าคนแก่ว่าวัดตั้งมาได้อย่างไร เรื่องทั้งหมดที่เล่ามานี้ ก็เป็นเรื่องคนเฒ่าคนแก่เล่าให้ฟัง เมื่อตั้งวงศ์ธรรมยุตแล้ว ก็ไม่ทราบอีกด้วยว่าท่านพระราชทานให้ เป็นอุปชฌาย์มาด้วยหรือเปล่าก็ไม่ทราบ”(พระอาจารย์เทศก์ เทศรังสี 2538: 1-12)

สำหรับธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีบทบาทต่อคณะสงฆ์ และต่อสังคมซึ่งมีพัฒนาการจนเป็นวิถีชีวิตของคนในสังคมอีสาน และได้ขยายมากขึ้นทั้งนี้โดย สัมพันธ์กับฐานะของธรรมยุติกนิกายที่เปลี่ยนจากการเป็น “สำนัก” มาเป็น “คณะ” สัมพันธ์กับ

แนวคิดของผู้นำธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในแต่ละช่วงและสัมพันธ์กับ
พัฒนาการของรัฐเพราะมีแรงขับเคลื่อนจากกลุ่มพระสงฆ์สายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ(qualitative research)โดยอาศัยกรอบการวิเคราะห์คือเป็นการระเบียบวิธีการตีความในบริบทต่าง ๆ ของพระอาจารย์มั่น การตีความ (interpretation) นั้นเป็นวิธีการหรือเป็นขั้นตอนที่สำคัญมาก ในการใช้ศึกษาหาความหมายหรือจุดมุ่งหมายของสรรพสิ่ง รวมทั้งแนวความคิดทางการเมืองด้วย และแนวทางในการศึกษาหรือตีความ (interpretation) ประชากรเมืองนั้นมีอยู่อย่างไม่จำกัด ซึ่งแนวทางเหล่านั้นอาจมีทั้งที่ถูกจำกัดโดยตัวผู้ศึกษาเองโดยบริบททางสังคมหรือจากภูมิปัญญาที่เราคุ้นเคย ซึ่งอาศัยทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับจิตวิทยาการเมือง เพื่อที่จะอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล คือ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตกับคนในระบบการเมืองและสังคม ที่เป็นตัวสะท้อนแนวคิดของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เช่น ครอบครัว การศึกษา อาชีพ เพื่อน โดยเป็นการอธิบายถึงสภาพแวดล้อม การเมือง เศรษฐกิจ สังคมในยุคนั้นเพื่อวิเคราะห์แนวความคิดทางการเมือง โดยใช้แนวคิดพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการเมืองการปกครองและสังคม ของแนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เพื่อความสมบูรณ์ของเนื้อหาโดยแบ่งการศึกษาเป็น 5 บทคือ

1. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย เป็นการวิจัยเอกสาร (documentary research) และการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) โดยใช้การตีความวรรณกรรม (interpretation)

2. การเก็บรวบรวมข้อมูล

2.1 ข้อมูลปฐมภูมิ (primary data) ได้แก่ เรื่องที่เกี่ยวกับพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต โดยมีบุคคลใกล้ชิดที่อยู่ในเหตุการณ์ในสมัยพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นผู้บันทึกไว้ดังนี้

- พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน เขียนประวัติพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

- พระทองคำ จารุวัฒน์ ได้เขียนบันทึกนี้ขึ้นเมื่ออาศัยอยู่กับพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นเกร็ดประวัติ และ ปกิณกรรมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตจากหนังสือ “รำลึก วันวาน”
- พระญาณวิริยาจารย์ (วิริยงค์ สิรินุชโร) ประวัติของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต โดยท่านได้ยินได้ฟังจากตัวของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต
- พระอริยคุณาธาร (เส็ง ปุสฺโส) เป็นผู้รวบรวมการเทศน์และการอบรมโดยให้เชื่อว่า มุตโตทัย โดยธรรมเทศนานั้นชุดแรก พระภิกษุวิริยงค์ สิรินุชโร กับ พระภิกษุทองคำ ญาณภาโส เป็นผู้บันทึกในสมัยพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตอยู่จำพรรษา ณ เสนาสนะป่าบ้านโลกนามน ตำบลตองโขบ อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร ธรรมเทศนานั้นชุดสอง พระภิกษุทองคำ ญาณภาโส และ พระภิกษุวัน บันทึกตอนอยู่ที่เสนาสนะป่าบ้านหนองผือ ตำบลใน อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร ซึ่งท่านรับเอาบันทึกนั้นพร้อมกับขออนุญาตพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ซึ่งอนุญาตและสั่งให้เรียบเรียงเสียใหม่ให้เรียบร้อย ตัดส่วนที่ไม่ควรเผยแพร่ออกเสียบ้าง พิมพ์เผยแพร่ ซึ่งถ้าแบ่งเป็นเรื่องจะได้ถึง 33 เรื่อง

2.2 ข้อมูลทุติยภูมิ (secondary data) ได้แก่ ตำรา หนังสือ เอกสาร บทความ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนข้อมูลจากสื่ออิเล็กทรอนิกส์ และการเมือง สถานการณ์ทางสังคมในช่วงนั้นที่เกี่ยวกับพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เพื่อเป็นการเพิ่มความน่าเชื่อถือในงานที่ทำ

3. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) โดยการวิเคราะห์เชิงพรรณนา (descriptive analysis) โดยพิจารณาจากองค์ประกอบภายในวรรณกรรม คือ วิเคราะห์โดยอิงตัวบทของวรรณกรรมเป็นหลัก โดยพิจารณาจากบริบท (context) ของวรรณกรรม จากระเบียบวิธีการตีความ (interpretation) แนวความคิดทางการเมืองที่เชื่อมโยงถึงปัจจัยทางจิตวิทยาทางการเมืองและสภาพแวดล้อมที่มีต่อแนวคิดทางการเมืองแนวความคิดเกี่ยวกับการเมืองการปกครองในพุทธศาสนา แนวความคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับผู้นำวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง เช่น ประวัติผู้แต่ง วัฒนธรรม สังคม และประวัติศาสตร์เป็นส่วนประกอบด้วย

ด้านเนื้อหา ศึกษาเนื้อหา (content) ด้านการเมือง การปกครอง ตลอดจนความคิดเห็นทางการเมือง โดยการอ่านอย่างละเอียด ตีความในวรรณกรรมที่เกี่ยวกับพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เพื่อมุ่งหาคำตอบของปัญหาการวิจัย โดยอาศัยข้อมูลปฐมภูมิ (primary data) ข้อมูลทุติยภูมิ (secondary data) มาประกอบการศึกษาและวิเคราะห์ผล เพื่อจะทำให้งานมีความสมบูรณ์มากขึ้น

โดยนำมาวิเคราะห์เนื้อหาให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นวิธีการหรือเป็นขั้นตอนที่สำคัญมากในการใช้ศึกษาหาความหมายหรือจุดมุ่งหมายของสรรพสิ่งรวมทั้งแนวความคิดทางการเมืองด้วยและแนวทางในการศึกษาหรือตีความ ปรากฏการณ์เมืองนั้นมีอยู่อย่างไม่จำกัด ซึ่งแนวทางเหล่านั้นอาจมีทั้งที่ถูกจำกัดโดยตัวผู้ศึกษาเองโดยบริบททางสังคมหรือจากภูมิปัญญาที่เราคุ้นเคยซึ่งอาศัยทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับจิตวิทยาการเมืองเพื่อที่จะอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลคือพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต กับคนในระบบการเมืองและสังคมที่เป็นตัวสะท้อนแนวคิดของท่านพระอาจารย์มั่น เช่น ครอบครัว การศึกษา อาชีพ เพื่อน โดยเป็นการอธิบายถึงสภาพแวดล้อมทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมในยุคนั้นเพื่อวิเคราะห์แนวความคิดทางการเมืองโดยใช้แนวคิดพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครองและสังคม การวิจัย เป็นการวิจัยเอกสารและการวิเคราะห์เนื้อหา โดยใช้การตีความวรรณกรรม เพื่อจะทำงานมีความสมบูรณ์มากขึ้น การวิเคราะห์ข้อมูลใช้การวิเคราะห์เนื้อหา โดยการวิเคราะห์เชิงพรรณนา โดยพิจารณาจากองค์ประกอบภายในวรรณกรรม คือ วิเคราะห์โดยอิงตัวบทของวรรณกรรมเป็นหลัก โดยพิจารณาจากบริบท ของวรรณกรรม แนวความคิดทางการเมือง ที่เชื่อมโยงถึงปัจจัยทางจิตวิทยาทางการเมืองและสภาพแวดล้อมที่มีต่อแนวคิดทางการเมืองแนวความคิดเกี่ยวกับการเมืองการปกครองในพุทธศาสนา แนวความคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับผู้นำวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง เช่น ประวัติผู้แต่ง วัฒนธรรม สังคม และประวัติศาสตร์ เป็นส่วนประกอบด้วยด้านเนื้อหา ศึกษาเนื้อหา ด้านการเมืองการปกครอง ตลอดจนความคิดทางการเมือง โดยการอ่านอย่างละเอียด ตีความในวรรณกรรมที่เกี่ยวกับพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เพื่อมุ่งหาคำตอบของปัญหาการวิจัย โดยอาศัยข้อมูลปฐมภูมิ ข้อมูลทุติยภูมิ มาประกอบการศึกษา และวิเคราะห์ผลข้อมูลปฐมภูมิ ได้แก่ เรื่องที่เกี่ยวกับพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตและ ข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ ตำรา หนังสือ เอกสาร บทความ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนข้อมูลจากสื่ออิเล็กทรอนิกส์ และการเมือง สถานการณ์ทางสังคมในช่วงนั้นที่เกี่ยวกับพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

บทที่ 4

บทวิเคราะห์

แนวคิดของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ไม่ได้มุ่งหมายหวังเพื่อหลุดพ้นตามหลักคำสอนของศาสนาหรือเป็นปัจเจกบุคคลเท่านั้น แต่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มีแนวคิดการเมืองและสังคมแฝงอยู่และต้องการเพื่อแสวงหาความหมายหรือคำตอบในแนวคิดของท่าน ซึ่งแนวคิดบางอย่างมุ่งหวังเพื่ออบรมประชาชนในสังคมให้มีศีลธรรมและความสงบสุขไปพร้อม ๆ กัน โดยพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตเป็นผู้นำแนวคิดและทฤษฎีที่เป็นของธรรมยุติกนิกายไปสู่การปฏิบัติที่ประสบผลสำเร็จมากที่สุดและขณะเดียวกันพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ถือได้ว่าการปฏิบัติตามแนวทางของท่านมักจะประสบความสำเร็จประโยชน์ตามวิธีการของท่าน การศึกษาแนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มีปัจจัยหลักที่ศึกษาดังนี้

1. ปัจจัยทางจิตวิทยาและสภาพแวดล้อมที่มีต่อแนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์ มั่น ภูริทัตโต
2. สาระสำคัญของแนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต
3. วัตรปฏิบัติของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่สะท้อนถึงแนวคิดทางการเมืองและสังคม
4. ผลกระทบจากแนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่สะท้อนถึงแนวคิดทางการเมืองและสังคม

1. ปัจจัยทางจิตวิทยาและสภาพแวดล้อมที่มีต่อแนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

ปัจจัยทางจิตวิทยาที่มีต่อแนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต แนวทางการวิเคราะห์แบบนี้เป็นการนำเอาวิธีการทางจิตวิทยาและจิตวิเคราะห์มาใช้ในการศึกษาวิเคราะห์ตัวพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต โดยที่แนวทางการวิเคราะห์นี้เห็นว่าแนวคิดของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่ปรากฏออกมาเป็นลายลักษณ์อักษรนั้นเป็นเพียงจุดเริ่มต้นของข้อมูลตามแนวการวิเคราะห์นี้ การวิเคราะห์จะทำการพิจารณาชีวิตและการนำเสนอผลงานทั้งหมดของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เพื่อนำมาสร้างให้เห็นขั้นตอนของความคิดที่เกิดขึ้นซึ่งแนวทางการวิเคราะห์ที่เชื่อมาก่อนที่ก่อให้เกิดความคิดของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต นั้นเกิดจากพลังการกระตุ้นต่าง ๆ ทาง

จิตวิทยาของนักคิดเองที่เกิดขึ้น โดยไม่รู้ตัวซึ่งบางครั้งมีผู้มองว่าแนวทางการวิเคราะห์หรือตีความแบบนี้ความคิดที่เกิดขึ้นทั้งหมดนั้นเป็นเพียงความพยายามของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่จะต่อสู้กับปัญหา ปัจจัยทางจิตวิทยาของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่มีต่อแนวคิดทางการเมืองและสังคมที่ท่านได้พบเห็นและนำเสนอความคิดออกสู่สาธารณชน เมื่อตอนท่านเป็นผู้นำคณะสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระและผู้นำกองทัพธรรมที่เกี่ยวข้องทางการเมืองและสังคม เป็นสิ่งกระตุ้นพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องทางการเมืองและสังคม โดยพิจารณาถึงลักษณะนิสัย ความเชื่อ ค่านิยม บุคลิกภาพ ทัศนคติ และสถานการณ์ที่อิทธิพลในการอบรมกลุ่มเถาทางสังคม เช่น ครอบครัว การศึกษา กลุ่มเพื่อน และอิทธิพลจากประสบการณ์ที่ฝังใจ โดยแบ่งขอบเขตของการศึกษาออกเป็น 2 ช่วงคือช่วงแรก ปัจจัยทางจิตวิทยาและสภาพแวดล้อมที่มีต่อแนวคิดทางการเมืองและสังคมในวัยเยาว์จนถึงชีวิตในวัยหนุ่ม (พ.ศ. 2428- พ.ศ. 2435) ช่วงที่สอง ศึกษาปัจจัยทางจิตวิทยาและสภาพแวดล้อมที่มีต่อแนวคิดทางการเมืองและสังคมในช่วงของการเป็นพระภิกษุจนกระทั่งมรณภาพ (พ.ศ. 2436 - พ.ศ. 2492)

1.1 ปัจจัยทางจิตวิทยาและสภาพแวดล้อมที่มีต่อแนวคิดทางการเมืองและสังคมในวัยเยาว์จนถึงชีวิตในวัยหนุ่ม (พ.ศ. 2428- พ.ศ. 2435)

1.1.1 ปัจจัยทางจิตวิทยาในวัยเยาว์ที่มีต่อแนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

1) ปัจจัยทางสรีระร่างกายและบุคลิกภาพ

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต นั้นในด้านสรีระท่านมีรูปร่างเล็ก ผิวขาวแดง แต่มีความเข้มแข็ง สง่าผ่าเผย หน้าตาคมสัน ว่องไว มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดมาแต่เด็ก (คณะศิษยานุศิษย์พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต 2549: 1) ลักษณะที่โดดเด่นทางร่างกายและพลังประสาทแตกต่างจากคนทั่วไป ลูกศิษย์ของท่านได้กล่าวในลักษณะพิเศษของร่างกายที่เกี่ยวกับบุคลิกภาพของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ว่า คิ้ว ท่านมีไฝตรงระหว่างคิ้ว ลักษณะคล้ายกับพระอุณาโลมของพระพุทธเจ้า ไฝอันนี้เป็นจุดดำเล็ก ๆ ไม่ได้นูนขึ้นมา มีขนอ่อน 3 เส้น ไม่ยาวมาก และโค้งหักเป็นตัวอักษร ก เป็นเส้นละเอียดอ่อนมาก ถ้าไม่สังเกตจะไม่เห็น ขณะท่านปลงผมจะปลงขนนี้ออกด้วย แต่จะขึ้นใหม่ในลักษณะเดิมอีกใบหูของท่าน มีลักษณะหูยาน จมูกโค้ง แหวงตาของท่านก็เหมือนแหวงตาไก่ป่า คือ เป็นวงแหวนในตาดำ มือของท่านนิ้วชี้จะยาวกว่า แล้วไล่ลงมาจนถึงนิ้วก้อย นิ้วเท้าก็เหมือนกัน ลักษณะของเท้าจะเห็นได้ว่าฝ่าเท้าของท่านเป็นลายกันหอย 2 อัน และมีรอยอยู่กลางฝ่าเท้า เหมือนกากบาท เวลาท่านเดินไปไหน ท่านเดินก่อน สาธุศิษย์จะไม่เหยียบรอยท่าน พอท่านเดินผ่านไปแล้ว ชาวบ้านจะไปมองดู จะเห็นเป็นลายตารางปรากฏอยู่ทั้งสองฝ่าเท้า รอยนิ้วเท้าก็เป็นกันหอยเหมือนกัน จะเรียกกันหอยหรือวงจักรก็ได้ มีอันใหญ่กับอันเล็ก 2 อัน เป็นลักษณะพิเศษของท่าน หลวงปู่จันทร์โสม กิตติกาโร วัดป่านาสีดา อำเภอบ้านฝ้อ จังหวัดอุดรธานี ได้กล่าวเกี่ยวกับ

เรื่องนี้ว่า ขณะหลวงปู่จันทร์โสมพักอยู่วัดป่าบ้านหนองผือ นั้น ได้ถวายเป็นพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เมื่อท่านหลับแล้ว หลวงปู่ได้พลิกดูฝ่ามือของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต พบว่า มีเส้น กากบาทเต็มฝ่ามือทั้งสองข้าง และมีท่านก็นิ่มมาก (พระทองคำ จารุวัณ โณ 2547: 41-42) อาจ กล่าวได้ว่าบุคลิกที่แตกต่างของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต นั้นจึงทำให้ท่านมีความพิเศษกว่าบุคคล อื่น ออร์ดเวย์ ทิด กล่าวว่พลังกายและพลังประสาทของคนเรานั้นมีอิทธิพลมาได้จาก 3 ทางด้วยกัน คือ (1) อิทธิพลมาจากกรรมพันธุ์ (2) อิทธิพลมาจากการอบรมเลี้ยงดูในวัยเด็ก (3) เนื่องมาจากวิธีการใช้ส่วนต่าง ๆ ของร่างกายในชีวิตประจำวันบุคคลที่ประสบความสำเร็จ จำเป็นจะต้องมีพลังกายและพลังประสาทเข้มแข็ง เพราะฉะนั้นคนที่จะเติบโตขึ้นมาเหนือคนอื่น ๆ จำเป็นที่จะต้องมีความอดทน และสมบูรณ์อย่างยิ่งทั้งทางกายและใจมากกว่าคนธรรมดาสามัญ และประสิทธิภาพในการทำงานของบุคคลจะมีมากน้อยเพียงใดก็ขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งของประสาท เมื่อการทำงานที่หนัก ความจำเป็นอย่างยิ่งที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จะต้องมีความเข้มแข็งในด้านพละทานามัย และเข้มแข็งในระบบประสาท จึงทำให้เขาสามารถมีความกระตือรือร้นที่จะทำงานให้สำเร็จได้ ถ้าเปรียบก็คือ คนที่สามารถพิสูจน์ให้เห็นว่าเขาเหนือกว่าคนอื่น ๆ เมื่ออยู่ในวัยหนุ่มก็จะสามารถรักษาความเหนือกว่าคนอื่น ไปคนตลอดชีวิต ดังนั้นพระอาจารย์มั่นมีส่วนเหนือกว่าคนอื่น ๆ เพราะมีอะไรเด่นชัด กว่าคนอื่น เช่น ความฉลาด ความขยัน แต่ขณะเดียวกันแต่พระอาจารย์มั่นเองก็มีปัญหาด้านสุขภาพพละทานามัยมีโรคประจำตัว เช่น ริดสีดวง จมูก(พระญาณวิริยาจารย์ (วิริยงค์ สิรินุชโร) 2521: 5) และริดสีดวงทวารหนัก (พระหล้า เขมปัตโต 2538: 128) และมีการป่วยเป็นโรคท้องเป็นประจำ (พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน 2538:19) ในวัยเด็กท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตเป็นคนเลี้ยงยากโดยยายของท่านได้กล่าวว่า “เจ้าต้องบวชให้ ยาย เพราะยายก็ได้เลี้ยงเจ้ายาก” ที่เป็นคำสั่งยายที่สะกิดอยู่เสมอ (คณะศิษยานุศิษย์พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต 2549:1) ถึงพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มีปัญหาเรื่องโรคประจำตัวก็ตามแต่ในด้านจิตใจแล้ว มีความอดทนและเข้มแข็งมาก และบางอย่างที่เด่นกว่า เช่นการเป็นหมอลำที่มีชื่อเสียง ร้องลำได้หลายชั่วโมงเสียงเป็นสิ่งสำคัญ เนื่องจากการเป็นหมอลำในสมัยนั้นนอกจากเสียงต้องดีแล้ว ต้องมีความรู้และต้องศึกษาเรื่องราวต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการเมือง สังคม นิทาน จึงจะสามารถเป็นหมอลำที่ดีได้ ซึ่งสิ่งเหล่านี้สนับสนุนและเป็นผลดีให้ต่อท่านเป็นพระสงฆ์อย่างมาก เพราะการเทศน์การใช้เสียงต้องใช้เสียงดังเสียงต้องชัดเจนแสดงธรรมโดยลำดับ ไม่ดัดจริตให้ขาด ความอ้างเหตุผลยกประกอบแนะนำให้ผู้ฟังเข้าใจ

ลักษณะสำคัญของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต คือ การที่ท่านเป็นหมอลำฝิปากดี (หมายถึง ลำได้ไพเราะหรือเป็นคติเตือนใจ)ในวัยเยาว์ของหมู่บ้าน ซึ่งส่งผลดีทำให้ท่านเมื่อเป็นพระภิกษุท่านเทศน์ได้เข้าใจและมีเหตุผลยกโยงประเด็นได้ดี ด้วยเหตุนี้ผู้ฟังธรรมของท่าน

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ผู้ฟังไม่ยอมลุกหนี ถ้าท่านเทศน์ไม่จบ ลูกศิษย์ของท่านกล่าวว่า เทศน์ชวนฟังต้องติดตามตลอด ซึ่งคล้ายเป็นของง่าย เหมือนปอกกล้วยเข้าปาก ลักษณะเสียงของท่านขณะเทศน์อบรมพระเถรนั้น จะทุ้มก็ไม่ใช่ จะแหลมก็ไม่เชิง อยู่ในระหว่างกลางทุ้มกับแหลม เสียงดังฟังชัด เสียงกังวาน เสียงชัดเจน ไม่มีแหบ ไม่มีเคือ ชั่วโมงแรกนะไม่เท่าไร ธรรมดา 1 ชั่วโมงผ่านไป เสียงจะดังขึ้น 2 ชั่วโมงผ่านไป เสียงจะดังขึ้นอีก ถ้าติดต่อกัน 3-4 ชั่วโมงแล้วเหมือนกับติดไม้ก็ ปกติท่านจะเทศน์ 2 ชั่วโมง เทศน์กรณีพิเศษ เช่น เดือน 3 เพ็ญ เดือน 6 เพ็ญ วันเข้าพรรษา ออกพรรษา อย่างน้อยก็ประมาณ 4 ชั่วโมงถึง 6 ชั่วโมง (พระทองคำ จารุวัณโณ 2547: 41-50) พระอาจารย์เทศน์ฯ เคยกล่าวว่า ครั้งหนึ่งสมัยท่านพระอาจารย์มั่นอยู่ที่เชียงใหม่ การเทศน์ที่วัดเจดีย์หลวง เทศน์ตั้งแต่ 1 ทุ่มถึง 11 นาฬิกาวันใหม่ ลงจากธรรมาสน์ ท่านจึงจะมานั่งฉันจังหัน นั่นเป็นที่ชั่วโมง ต้นเช้าขึ้นมาท่านยังเทศน์อยู่ เสียงมันดัง ทีนี้พวกข้าราชการ แม่บ้านหัวตะกร้าไปตลาดตอนเช้า พอได้ยินเสียงท่านเทศน์ คิดว่าพระทะเลาะกันพากันเข้าไป ก็เห็นท่านพระอาจารย์มั่นเทศน์เลยอยู่ฟังเทศน์ ลืมว่าจะไปตลาด และต้องกลับไปทำกับข้าวให้ลูกสาวกิน ฝ่ายลูกสาวตามมาเห็นอยู่ที่วัดเจดีย์หลวง กำลังฟังเทศน์อยู่ ก็เลยบอกว่าจะไปจ่ายตลาดเอง แล้วก็เลยไปทำงาน ผู้ที่จะไปขายของก็เหมือนกันผ่านมาพอได้ยินเสียง คิดว่าพระทะเลาะกันก็พากันเข้าไป ไม่ต้องขายของ วางตะกร้าแล้วก็ฟังเทศน์ต่อ จนกระทั่งท่านเทศน์จบจึงไป และท่านเทศน์นานอีกครั้งเมื่อปีสุดท้ายก่อนมรณภาพ เป็นวันมาฆบูชา หลังจากเวียนเทียนเสร็จแล้ว ท่านก็เริ่มเทศน์ มีชาวบ้านหนองผือมานั่งฟังอยู่ข้างล่าง มีทั้งผู้หญิงผู้ชาย ลูกเล็กเด็กแดงอุ้มนอนอยู่ที่ตัก เด็กก็ไม่ร้อง ปราภาคว่ามีคนอุ้มเด็กกลับไปแค่ 3 คน นอกนั้นอยู่จนรุ่งถึงจะกลับบ้านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เทศน์ตั้งแต่ 1 ทุ่มจนถึงเช้า (พระทองคำ จารุวัณโณ 2547: 41-51)

บุคลิกภาพที่พิเศษอย่างหนึ่งของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต คือ มีอารมณ์ขันถึงจะมองว่าท่านดุแต่เมื่อลูกศิษย์ใกล้ชิดแล้วดูท่านมีมุขให้หัวเราะตลอด ส่วนในด้านอารมณ์ขันนั้น เป็นประจักษ์นัยมั่นหล่อสลับในการติดต่อสัมพันธ์กับผู้อื่น เพราะจะช่วยไม่ให้เกิดความตึงเครียดจนเกินไปในบางครั้ง ผู้ที่เป็นผู้นำบางครั้งอาจจะรู้สึกทระนงทำตัวเหนือคนอื่น เมื่อจะทำอะไรก็อาจจะมีความมั่นใจมากเกินไปหรืออาจจะให้งานเสร็จโดยรีบด่วนจนกลายเป็นคนจะเอาแต่ใจ ซึ่งในกรณีอย่างนั้น การมีอารมณ์ขันอาจจะช่วยได้ เพราะจะทำให้บริวารมองว่าในบางส่วนท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ก็ยังให้ความเป็นเพื่อนแก่เหล่าศิษย์ ไม่ให้มาขู่เข็ญเอาแต่ใจ เห็นพวกเขาเป็นเครื่องมือที่จะต้องทำงานให้แต่ประการเดียว ยิ่งกว่านั้น การทำให้คนที่ในกลุ่ม ๆ หัวเราะได้ในเวลาเดียวกัน จะทำให้เกิดความรู้สึกว่ามีอะไรร่วมกัน เป็นพวกเดียวกันได้และไม่เล่าเรื่องที่คนบางคนจะต้องได้รับความอับอายหรือเสื่อมเสีย ควรจะเป็นเรื่องราวที่ทั่ว ๆ ไปหรืออาจจะเป็นการเล่าประสบการณ์ให้ฟัง

คุณสมบัติหลายประการดังกล่าวได้ส่งเสริมให้พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มี คือ ความกล้าที่จะเผชิญหน้ากับฝ่ายตรงข้ามซึ่งมีความเก่งกล้าอย่างไม่พริ้งพริ้ว เช่น การที่ท่าน รุดงค์ไปอยู่ถ้ำสาริกาจังหวัดนครนายก มีพระภิกษุมรณภาพก่อนหน้าพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จะไปถึง พระมรณภาพอยู่ในถ้ำนี้ถึง 4 รูป ล้วนมีแต่พระองค์เก่ง ๆ ทั้งนั้น (พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน 2538: 18) พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ยังยืนหยัดที่อยู่บำเพ็ญเพียรภาวนาและบรรลु วัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้คือบรรลุธรรมชั้น 3 คือสกทาคามี (พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน 2538: 20-25)

ทัศนคติของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นลักษณะจำเพาะเจาะจง บุคคลทุกระดับ เมื่อเข้าไปถึงท่านแล้ว ท่านจะเป็นกันเองมาก คุยสนุกสนานเหมือนคนรู้จักกันมานาน แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า บุคคลที่มักจะเอาเปรียบเพื่อนมนุษย์ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จะไม่ค่อยเป็นกันเองเท่าไร ถามคำถามตอบกันนั้น ถ้าไม่ถามท่านก็นิ่งเฉยท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เคยกล่าวว่า

"ผู้ที่มาศึกษาธรรมะกับเรา จะเป็นญาติโยมก็ดี หรือเป็นพระสงฆ์ก็ดี ขอให้เก็บหอมเก็บดาบไว้ที่บ้านเสียก่อน ยอานำมาที่นี่ อยากรมาปฏิบัติ มาฟังเทศน์ฟังธรรม ถ้านำ หอกนำดาบมาจะไม่ฟังเทศน์ของพระแก่องค์นี้" (พระทองคำ จารุวัณโณ 2547: 41-51) ลักษณะดังกล่าวจึงเท่ากับว่าเป็นการเลือกคบคน โดยเฉพาะลูกศิษย์ที่เป็นพระภิกษุท่านจะเลือกเฟ้นเป็นพิเศษ เท่าที่จะอบรบให้ได้รับผลทางธรรมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เอง และเป็นที่สังเกตว่าลูกศิษย์ของท่านจะถูกมองว่าเป็นสงฆ์ที่เป็นพระอริยบุคคล

2) สถานะครอบครัว

สถานะภาพทางครอบครัวของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นชานาซึ่งสภาพครอบครัวต้องทำนาเป็นอาชีพหลัก ท่านเป็นลูกชายคนแรกและเป็นผู้ชายคนเดียวของครอบครัว อาจกล่าวได้ว่าท่านเป็นกำลังหลักของครอบครัวในการประกอบอาชีพทำนา เพราะเมื่อท่านอายุ 15 ปี ได้บรรพชาเป็นสามเณรถึง 2 ปี จนอายุท่าน 17 ปี แล้วนั้นบิดาของท่านต้องขอร้องให้ลาสิกขาเพื่อช่วยการงานทางบ้านซึ่งแสดงให้เห็นว่าครอบครัวต้องการแรงงานในการทำนาและเลี้ยงน่อง ๆ ท่านเองได้ลาสิกขาไปช่วยงานของบิดามารดาเต็มความสามารถ จึงเท่ากับว่าชีวิตครอบครัวของท่านค่อนข้างลำบาก (คณะศิษยานุศิษย์พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต 2549: 3)

ดังนั้นเมื่อท่านปกครองคณะสงฆ์ ท่านก็แสดงถึงได้เคร่งครัดและจริงจังในด้านหลักคำสอนและพระธรรมวินัยนั้น ๆ อาจมีผลมาตั้งแต่เด็กเนื่องจากท่านเป็นลูกคนแรก และมีพี่น้องถึง 9 คนตายเสียแต่เด็กเหลือมีชีวิตรอดเพียง 3 คนกับท่าน (พระอริยคุณาธาร (เส็ง ปุสฺโส)

2493:1-50) ซึ่งการรักษาพยาบาลในสมัยนั้นไม่ดีพอ เมื่อท่านเป็นที่ชายคนโตและคนเดียวนั้นต้องดูแลน้อง ๆ แทนพ่อแม่ ทำให้ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เอาใจใส่ตัดเดือนสานุศิษย์อย่างเป็นกันเองที่มาปฏิบัติกับท่านซึ่งได้รับผลในทางปฏิบัติที่ทุกคนยอมรับ

ถึงแม้ฐานะทางครอบครัวนั้นต้องค้ำนเพราะความลำบาก ซึ่งในช่วงดังกล่าวการสาธารณสุขคงมีไม่ดีเลยทีเดียว เพราะครอบครัวของท่านมีลูกจำนวนมากแต่สุดท้ายเหลือรอดไม่กี่คน แต่ครอบครัวของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต คงเป็นที่รู้จักของคนทั่วไปเพราะมีปู่ได้รับตำแหน่งเป็นเพี้ยแก่นท้าว ซึ่งเป็นตำแหน่งที่พิเศษของแบบแผนการปกครองในหัวเมืองอีสานหรือถ้าเปรียบในสมัยกรุงศรีอยุธยา น่าจะเป็นตำแหน่งพระยา(พระอริยคุณาธาร (เส็ง ปุสฺโส) 2493: 1-15) ซึ่งสมัยนั้นตำแหน่งทางการเมืองยังคงใช้ระบบขุนนางโดยอาศัยแบบแผนตำแหน่งจากเวียงจันทน์ เช่นตำแหน่งที่สำคัญที่พิเศษในระบบการเมืองของกรมการเมืองหรืออาญาสี่ ที่มีเจ้านครอุปราช ราชวงษ์ ราชบุตร ตำแหน่งของปู่ท่าน พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต คงมีความใกล้ชิดกับเจ้านคร ครอบครัวของท่านพระอาจารย์มั่นจึงมีส่วนปลูกฝังอบรมกล่อมเกลาให้เกิดการเรียนรู้ทางการเมืองซึ่งให้เป็นคนดีมาตั้งแต่เด็ก

การมีปู่ที่เป็นเพี้ยแก่นท้าวทำให้การเลี้ยงดูในวัยเด็กของท่าน นำมีโอกาสใกล้ชิดหรือสังสรรค์กับครอบครัวอื่น ๆ หรือคนอื่น ๆ นอกจากครอบครัว จึงทำให้ฉลาดกว่าคนธรรมดาทั่วไปโดยเฉลี่ย ซึ่งในช่วงวัยเด็กได้มี หลวงปู่เสาร์ รุดงค์ไปในบริเวณหมู่บ้านของท่านครั้งแรก (หลวงปู่เสาร์เป็นอาจารย์ของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่สอนเรื่องวิปัสสนาและกรรมฐาน) พ่อแม่ของท่านได้นำท่านไปอุปฐากกับหลวงปู่เสาร์ ซึ่งขณะนั้นพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตเป็นเด็กได้ “เดินเข้าเดินออกเป็นประจำ บางคืนก็ไม่กลับเข้าไปนอนที่บ้าน อยู่ฝึกสมาธิกัมมัฏฐานเพื่ออุปฐากรับใช้หลวงปู่เสาร์” และได้มอบตัวเป็นศิษย์กับหลวงปู่เสาร์ซึ่งได้ขอเอาพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตในสมัยเด็กเพื่อไปบวชจากโยมแม่ของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต” (ปฐม นิคมานนที่ 2550: 34)

สถานภาพทางครอบครัวยังส่งเสริมท่านมีโอกาสในด้านการงานและด้วยความขยันขันแข็ง ท่านยังเป็นหมอลำฝีปากดีของหมู่บ้านด้วย ทั้งท่านยังสามารถลำเดินกลอนนิทานพื้นเมืองอีสานได้ไพเราะจับใจผู้ฟัง (ปฐม นิคมานนที่ 2550: 7-8) แม้ว่าครอบครัวของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จะมีฐานะที่ลำบากต้องทำงานอยู่เป็นประจำ แต่เป็นครอบครัวที่ถือได้ว่าเป็นชนชั้นนำของชุมชนทำให้ท่านก็ได้รับการกล่อมเกลาจากครอบครัวให้เป็นคนดี

ในทางจิตวิทยานั้น หลุยส์ สจ๊วต วิเคราะห์ว่าลูกคนแรกจะเป็นคนเข้มแข็งเด็ดเดี่ยวเพราะลูกคนแรกนั้นมีความเคยชินกับกิจกรรมของคนอื่นและจะแสดงออกถึงความก้าวร้าว ถ้าเป็นผู้นำต้องเป็นยุควิฤตการณ์ระหว่างประเทศและสงคราม (ณรงค์ สินสวัสดิ์ 2537:

117) จึงเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นว่า ความเข้มแข็งเด็ดเดี่ยวเป็นที่ประจักษ์แก่สาธารณะว่าการที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ท่านใช้การเดินธุดงค์ตลอดชีวิตของท่าน ในทุก ๆ ถิ่นฐานที่ท่านได้สัญจรไป ต้องเผชิญอุปสรรคนานัปการ เช่น เดินธุดงค์ภาคกลางบางส่วนและภาคเหนือกับภาคอีสานเกือบทั่วทุกจังหวัด บางส่วนของต่างประเทศ อาทิ ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงของประเทศลาว แต่ส่วนมากท่านจะไม่จำพรรษาที่เดิมจะมีบ้างก็เมื่อวัชรา ซึ่งการเดินธุดงค์เป็นเรื่องแปลกมากของคนสมัยนั้น และต้องเดินด้วยเท้าไปทุกที่ซึ่งเสี่ยงต่ออันตรายที่ต้องเผชิญต่าง ๆ ที่พบเจอ เช่น สິงห์สาราสัตว์ การที่เป็นบุคคลจะปฏิบัติได้อย่างนั้นต้องมีจิตใจที่เข้มแข็งและอดทนเท่านั้นถึงจะทำได้

ความเข้มแข็งเด็ดขาด ของท่านที่เน้นให้ปฏิบัติศีลวัตรที่เคร่งครัดมีแบบฉบับที่ไม่หย่อนยานในพระวินัย อันเป็นส่วนเบื้องต้นให้บริสุทธิบริบูรณ์ไว้เสมอมีระเบียบวินัยไม่ยอมทำตามทางที่ผิดนั้น พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ถือกติว่า “เมื่อมีวัตรก็เชื่อว่ามีศีล ศีลเป็นเบื้องต้นของการปฏิบัติ” และคติที่ว่า “ต้นดี ปลายก็ดี ครั้นผิดมาแต่ต้น ปลายก็ไม่ดี” อุปมาอุปไมยเปรียบเทียบอย่างว่า “การทำนาเมื่อบำรุงรักษาลำต้นข้าวดีแล้ว ย่อมหวังได้แน่ซึ่งผลดังกล่าว” พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มีความเข้มแข็งทางใจ สามารถกระตุ้นให้บรรดาผู้เลื่อมใสพลอยมีความเข้มแข็งขึ้นแม้ในคนธรรมดานั้นก็จะรู้สึกได้เลยว่า การทำงานจะหย่อนสมรรถภาพทันทีได้ หากรู้สึกว่าเหนื่อยหน่าย ทำงานอย่างซังกะตายหรืออย่างที่เราเรียกว่าความแข็งสิ่งเหล่านี้เป็นศัตรูสำคัญ พระอาจารย์มหาบัวฯ กล่าวว่า ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เริ่มคุณค่าขุ่เจริญ เรานับแต่พรรษานั้นเป็นต้นมา จนกลายเป็นที่รองเซ็ดเท้าท่านเรื่อยมา แต่ก่อนท่านมีแต่ใช้อุบายอนุโลม และ เอ้อออกับเราไปเรื่อย ๆ จากนั้นท่านคงคิดว่าควรจะเขกเสียบ้าง ขึ้นอนุโลมไปนานก็หนักอกเปล่า ๆ ผู้นั้นก็จะมีวนนอนหลับแบบไม่มีวันตื่นขึ้นมองดูคืนฟ้าอากาศ เดือนดาว ตะวันบ้างเลย (พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน 2538: 90) พระอาจารย์กงมา กล่าวว่า ใครที่มีภูมิจิตอ่อน โคนท่านดูเขาก็สู้ไม่ไหว (พระญาณวิริยาจารย์ (วิริยงค์ สิรินุชโร) 2521:5) และมองอีกนัยหนึ่งคนทั่วไปมองว่าท่านดูจะเป็นเหตุผลหนึ่งที่มีผลมาแต่วัยเด็ก แต่สาธุศิษย์มองท่านว่าถึงท่านดู แต่เป็นนายช่างเจียรระโนด้วยดี (พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน 2538: 91)

ความผูกพันในครอบครัวเป็นสิ่งจรรโลงใจและให้กำลังใจที่ดี และท่านเองมีความกตัญญูต่อบิดามารดาเป็นแบบอย่างให้แก่ศิษย์เช่นท่านได้ให้มารดาบวชชีกับพระอาจารย์เสาร์ฯ หลังจากที่ท่านเที่ยวธุดงค์ไปยังสถานที่ต่างๆ แล้วนั้น เมื่อท่านได้กลับไปที่บ้านของท่านอีกได้แนะนำธรรมปฏิบัติซึ่งท่านได้เคยแนะนำมาก่อนแก่มารดาของท่านจนได้รับความอัศจรรย์อันเป็นภายในอย่างยิ่งมาแล้ว ท่านจึงได้ไปลามารดาของท่าน และได้มอบให้นางห้วน จำปาสีลผู้น้องสาวเป็นผู้อุปฐากรักษาทุกประการ แม้มารดาท่านก็ได้กล่าวในขณะนั้นว่า

“...ลูกเอ๋ย อย่าได้หวังแม่เลย ลูกไม่มีหนี้สินในแม่แล้ว ลูกได้อุตสาหะพากเพียรเรียนธรรมวินัย ก็ได้มาสงเคราะห์ให้แม่นี้ ได้รู้จักหนทางแห่งข้อปฏิบัติแล้ว แม่ก็จะดำเนินข้อปฏิบัติของตนไปตามหนทางที่ได้อ่านแล้วนั้น จนตราบเท่าชีวิตของแม่ ก็ขอให้ลูกจงประพฤติพรหมจรรย์ไปโดยสวัสดิเทอญ...” (พระญาณวิริยาจารย์ (วิริยงค์) 2521: 45) ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ท่านก็ได้ทำสมาธิภาวนาให้มารดาได้อโหสิกรรมในโทษเพราะความประมาทพลาดพลั้ง และล่วงเกินต่อมารดาตั้งแต่กำเนิดเกิดมาจนถึงปัจจุบัน

ดังนั้นลูกศิษย์ท่านให้ความสำคัญกับเรื่องความกตัญญูแก่บิดามารดา ถือว่าการเลี้ยงดูบิดามารดาให้มีความสุขเป็นยอดคุณธรรม ทำให้ลูกศิษย์ของท่านได้ถือเอาแบบอย่างของท่าน เมื่อบวชแล้วได้ให้มารดาบวชตาม เช่น พระอาจารย์เทศก์ เทศรังสี พระอาจารย์มหาบัว ญาณสมปັນโณ ได้บวชให้กับมารดาเช่นกัน นอกจากนี้แล้วสถาบันของครอบครัวยังมีส่วนผลักดันให้แก่บุคคลรอบข้างมองถึงความสมบูรณ์แบบในชีวิตแล้วยังส่งผลให้หน้าที่ในการทำงานด้วย

3) การศึกษา

การศึกษายังบุคคลให้ฉลาดยังเป็นการพัฒนาตนเองยกระดับคุณภาพชีวิตให้มีค่าในสังคมซึ่งพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นแบบอย่างในการศึกษาเรียนรู้ตลอดชีวิต แม้พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จะปฏิบัติตรง ธรรมฐานและอยู่ตามป่าเขาต่าง ๆ เป็นประจำก็ตามแต่ก็มีได้ละเว้นการศึกษาหนังสือธรรมอื่น ๆ มีหลักธรรมคำสอนต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้าที่สำนักพิมพ์ต่าง ๆ พิมพ์เผยแพร่ และมีทั้งหนังสือนิทาน ซึ่งเก็บรวบรวมไว้ในพิพิธภัณฑสถาน ซึ่งแสดงได้ว่าเป็นผู้ค้นคว้าหาความรู้อยู่ตลอดเวลา การศึกษาของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นลักษณะสำคัญดังนี้

(1) การศึกษาจากสถาบันสังคมและสิ่งแวดล้อม ขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่น สถาบันครอบครัวอันได้แก่ บิดามารดา ปู่ ย่า ตา ยาย จะเป็นครูสอนให้โดยธรรมชาติโดยจะเป็นผู้ถ่ายทอดวัฒนธรรมที่ดีงามและค้นคว้าด้วยตัวท่านเอง เพราะเรื่องนิทานต่าง ๆ มีอยู่ในหนังสือโบราณและสมุดข่อยอยู่ในสมัยนั้น เช่น นิทานเรื่องกำพรว้าไก่แก้ว ขุนทิง ขุนเทือง จำปาสี่ต้น ท้าวสุริวงศ์ ท้าวกำกาคำ สิตขุน ซึ่งเป็นนิทานพื้นเมืองอีสานที่นิยมกันอยู่ในสมัยนั้น (ปฐม นิคม 2550 : 19) วรรณกรรมเหล่านี้ส่วนใหญ่จะมีคำสอนเน้นการดำรงชีวิตของครอบครัว การอยู่ร่วมกันในสังคม การเป็นผู้ปกครองที่มีธรรม การที่ท่านมีปู่ที่เป็นเพียงแก่นท้าวอาจได้รับการศึกษาเรื่องผู้ปกครองหรือขุนนาง หรือการพิจารณาคุณโทษให้ปฏิบัติตามกฎหมายบ้านเมืองของตนเช่น การศึกษา เรื่อง สิตครองขุน หมายถึง แนวทางปฏิบัติของผู้ปกครองว่าควรปฏิบัติต่อบุคคลผู้อยู่ได้บังคับอย่างไร เสมือนรัฐธรรมนูญ(จารุบุตร เรื่องสุวรรณ 2524:14)การเรียนและค้นคว้าด้วยตัวท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เองนั้น เป็นการศึกษจากหนังสือโบราณและสมุดข่อยถือได้ว่าเป็นนิทานเหล่านั้นได้

สอดแทรกเรื่องราวการเมืองและสังคม การปกครองโดยธรรม ทำให้ท่านได้เรียนรู้เรื่องราวจากวรรณกรรมเกิดขึ้นตั้งแต่วัยเด็ก ซึ่งพฤติกรรมในวัยเด็กทำให้ท่านเมื่อบวชแล้วค้นคว้าเรียนรู้ในสิ่งต่าง ๆ ได้เองและการค้นคว้ายังส่งผลให้ท่านเป็นผู้นำสงฆ์ที่อบรมสาธุศิษย์ให้รู้จักการอยู่ร่วมกับสังคมอย่างลงตัวที่สุด

(2) การศึกษาโดยอาศัยวัดเป็นสถานศึกษา การศึกษาในวัดจะมีอยู่ 2 ลักษณะ คือการบวชเณร หรืออุปสมบทเป็นพระภิกษุและการฝากตัวเป็นลูกศิษย์วัด ซึ่งมีพระภิกษุเป็นผู้ถ่ายทอดวิชาความรู้ให้ การที่ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เคยบรรพชาเป็นสามเณร ได้ศึกษาวิชาหนังสือไทย-ไทยน้อย-ขอม จากสำนักอ่าวคือน้องชายของพ่อพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่เป็นพระภิกษุที่มีตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาส (คณะศิษยานุศิษย์พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต 2549: 1) ได้ศึกษารูเร็ว จนอาว์ออกปากชมว่าฉลาดมาก เมื่ออ่านหนังสือได้แล้ว ท่านก็ได้ค้นคว้าหนังสือประวัติศาสตร์และนวนิยายของภาคอีสาน

ปัจจัยแวดล้อมในวัยเด็กมีส่วนสร้างสติปัญญาให้แก่ท่านมีความฉลาดรอบรู้ เนื่องจากการบวชนั้นเป็นการศึกษาที่ดีที่สุด ในสมัยนั้นสำนักศึกษาในสมัยก่อนคือ “วัด” ถือว่าวัดเป็นแหล่งรวมความรู้ เป็นที่ประสิทธิ์ประสาทวิทยาด้านต่าง ๆ และเป็นแหล่งเนื้อนาบุญ เป็นที่อยู่ของคนดี การอยู่ในวัดเป็นเสมือนการเปิดโลกทัศน์ให้รู้จักโลกภายนอก เพราะปัจจัยดังกล่าวทั้งในครอบครัวและสังคมครอบครัวในวัยเด็กท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มีลักษณะที่ทำให้ทายความฉลาดหลักแหลมของท่านมาก ซึ่งคนอีสานมีประเพณีและวัฒนธรรมการทำบุญที่เคร่งครัดจึงทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับวัดเป็นไปด้วยระเบียบเรียบร้อย เป็นลักษณะพึงพาอาศัยวัดซึ่งถือว่าวัดเป็นแหล่งศูนย์รวมประกอบพิธีกรรม ประเพณีเป็นแหล่งศึกษาหาความรู้ทั้งทางจริยธรรม และการศึกษาที่มีบทบาทมากที่สุดในสังคมอีสาน ซึ่งเป็นปัจจัยที่ทำให้ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ต้องใช้สติปัญญาปลงความคิดอยู่เสมอ การที่พ่อแม่ผู้ปกครองในสมัยนั้นจึงนิยมส่งบุตรหลานอันเป็นที่รักของตนให้เข้าวัดและบวชเรียน เพื่อที่ว่าจะได้เป็น คนสุก ลบเสียซึ่งคราบของคนดิบและยังเป็นญาคูหรือผู้รู้ เป็นมหาเปรียญ ซึ่งหมายถึงผู้ปราดเปรื่องหรือสีกออกมาเป็น ทิด เป็น นักปราชญ์ มีความรู้รับราชการ ได้เป็นเจ้าเป็นนาย ต่อไปเกิดเป็นชายต้องบวชจะต้องให้เกลี้ยงให้หล่อน (หมดจก) การบวชภิกษุสามเณรในพุทธศาสนาเป็นค่านิยมของสังคมในสมัยนั้นจังหวัดอุบลฯ จึงศูนย์กลางพุทธศาสนาในสมัยนั้น เพราะโรงเรียนสมัยอย่างในปัจจุบันเริ่มมีขึ้นครั้งแรกในรัชสมัยพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5

นอกจากพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ในวัยเด็กที่ได้แสดงสติปัญญาหรือปลงความคิดที่ดีแล้ว ครอบครัวและสังคมจะต้องให้สิ่งตอบแทนที่ อาจจะเป็นคำยกย่องชมเชยหรือ

รางวัลที่เป็นวัตถุก็ได้เช่นอวอ์ออกปากชมว่าฉลาดมากเมื่อเป็นเช่นนี้แล้วทำให้สามารถใช้สติปัญญาของท่านได้อย่างเต็มที่ พร้อมทั้งได้หมั่นฝึกใช้มันอยู่เสมอด้วย ซึ่งถ้าเป็นไปในทางตรงกันข้ามคือเด็กไม่ค่อยมีโอกาสนจะใช้ความคิดของตน หรือเมื่อใช้ความคิดหรือสติปัญญาอย่างเฉลียวฉลาดสมควรจะได้รับการยกย่องชมเชยแล้วก็ยังไม่มีการ ยกย่องชมเชย เป็นอย่างนี้แล้วเด็กก็จะไม่มีโอกาสพัฒนาพลังสติปัญญาความเฉลียวฉลาดรอบรู้ได้เท่าที่ควร

จากการศึกษาแสวงหาความรู้ของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ทำให้ในการแสดงธรรมของท่านจึงน่าเชื่อถือมาก มีอังกัมภีร์ เช่น ธรรมบท ขุททกนิกาย หนังสือที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่บุคคลนั้นที่นั่น เป็นต้น หากแสดงแก่บรรพชิต คือ พระที่เข้าไปนมัสการฟังธรรมเป็นครั้งคราว หรือศิษย์ที่อยู่ประจำ ก็จะอังกัมภีร์มากเป็นพิเศษ โดยเฉพาะหนังสือที่ทรงรจนาโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เช่น บทสวดต่างๆ ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงแสดง มีจตุรารักษกัมมัฏฐาน เป็นต้น ส่วนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ นั้น จะเน้นนวโกวาท วินัยมุข และพุทธประวัติ จะไม่ละเลยแม้แต่ครั้งเดียว ถึลการแสดงธรรมต่างๆ ของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เามาจากพระไตรปิฎกบ้าง แม้ในคัมภีร์ในนิทานต่างๆ เช่น คัมภีร์พระเวสสันดร อุณฺหิสสวีย์ชยสูตร ปัญญาปารมีสูตร หรือพระนิพนธ์ต่างๆ ของสองพระองค์ดังกล่าว ก็นำมาแสดง ท่านมิได้แสดงเป็นอย่างอื่น แต่ทำไมศิษย์และผู้ฟังจึงเคารพเชื่อฟังและเลื่อมใส (พระทองคำ จารุวัฒน์ โณ 2547: 41-51)

คุณสมบัติที่เข้ากันกับสติปัญญาความรอบรู้ของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต คือ การมีจินตนาการของท่าน จินตนาการคือความสามารถที่สร้างแผนหรือแนวทางปฏิบัติขึ้นล่วงหน้าซึ่งจินตนาการเหล่านี้หมายถึงเฉพาะจินตนาการที่จะนำมาปฏิบัติได้ การสร้างจินตนาการซึ่งจะมีผลในทางปฏิบัตินั้นไม่ใช่ของง่าย จะเป็นความพยายามใช้เหตุใช้ผลหลาย ๆ ประการรวมทั้งข้อมูลต่าง ๆ มาปะติดต่อกันเข้า ท่านจะเล่าเรื่องราวในอดีตของท่านที่พบเจอเป็น เรื่องให้เกิดจินตนาการของลูกศิษย์ผู้ใกล้ชิด เช่น พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน กล่าวเกี่ยวกับพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เล่า เรื่องฟังฝูงลิงส่งภาษากันตอนนี้น่าหัวเราะและน่าสงสารมาก เป็นต้น (พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน 2538: 25-271)

ดังนั้นการศึกษาทำให้ท่านเป็นครูและอาจารย์ที่ดีแก่ลูกศิษย์อาจเป็นเพราะเหตุผลในวัยเด็กที่ท่านมุ่งมั่นในการศึกษา เมื่อท่านมีฐานะของผู้นำสงฆ์นั้นจึงทำให้ท่านสามารถชี้แนวทางที่ควรจะดำเนินไป เหตุผลหรือความทรงจำที่ผ่านมาเพื่อเป็นวิธีการแก้ไขบางอย่าง บางครั้งสานุศิษย์อาจจะไม่มีความคิดอย่างที่ท่านคิดมาก่อนท่านต้องสามารถถ่ายทอดความคิดชักจูงให้ศิษย์คล้อยตามให้ได้ เพราะมิฉะนั้นแล้วการทำงานก็ไม่อาจจะสำเร็จลุล่วงไปได้ เพราะสานุศิษย์ไม่เข้าใจหรือสานุศิษย์อาจจะทำตามแต่ถ้าเขาไม่เข้าใจเหตุผลอย่างแน่ชัด ว่าทำไมถึง

ต้องทำอย่างนั้นศิษย์ก็อาจจะล้มได้ เช่น อาจจะคิดว่าการทำตามท่านสั่งในกรณีอย่างนี้ไม่สมเหตุสมผลหรืออาจจะนำไปสู่ความหายนเสียมากกว่า เพราะฉะนั้นจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้นำคณะสงฆ์อย่างท่านจะต้องมีความสามารถอธิบายวิธีการ จุดมุ่งหมายและเหตุผลในการดำเนินการให้สาธุศิษย์เข้าใจให้ได้ รวมทั้งการรู้จักที่จะมอบหมายงานให้ผู้อื่นทำด้วย เช่น มอบหมายให้พระอาจารย์สิงห์ จันตยาภโม เป็นหัวหน้าสงฆ์หรือแม่ทัพใหญ่แห่งกองทัพธรรมเมื่อท่านเดินทางธุดงค์ไปจังหวัดในภาคเหนือ ดังนั้นเมื่อท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นผู้มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด รอบรู้เรื่องราวต่าง ๆ กว่าคนสามัญทั่วไป อาจจะมีการศึกษาน้อย แต่ก็อาจจะสร้างความรอบรู้จากการอ่านความเฉลียวฉลาดรอบรู้ หมายถึง ความสามารถที่จะมองเห็นปัญหา มองเห็นสาเหตุวิธีแก้ หมายถึง ความสามารถที่จะเอาประสบการณ์ในอดีตมาใช้เป็นเครื่องมือช่วยตัดสินใจเหตุการณ์ปัจจุบัน ทำให้สามารถแก้ปัญหาได้อย่างถูกต้อง

4) กลุ่มเพื่อน

บุคคลที่เป็นมิตรและเพื่อนที่เกื้อกูลท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต และเป็นที่ยิ่งนั้นมีส่วนผลักดันให้ท่านประสบความสำเร็จ พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน กล่าวว่า พระคุณอุบาลีคุณูปมาจารย์เป็นเพื่อนในท่านพระอาจารย์มั่นเมื่อวัยหนุ่ม ความเป็นมิตร เป็นเพื่อนที่มีความผูกพันให้ความรักใคร่สนิทสนมความสัมพันธ์ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต กับพระอุบาลีคุณูปมาจารย์มาตั้งแต่เด็กจนถึงท่านบวช เช่น สมัยท่านเป็นฆราวาสกำลังแตกหนุ่ม ท่านเคยเป็นหมอลำหมอละออ เพลง คราวหนึ่งท่านขึ้นไปขับลำทำเพลงประชันกันกับหญิงสาว ซึ่งเป็นนักประชันที่มีชื่อคนหนึ่งในงานใหญ่ มีคนไปในงานนั้นเป็นพัน ๆ ท่านนึกสนุกขึ้นมาก็ขึ้นไปบนเวทีขอประชันเพลงกับหญิงคนนั้น หญิงคนนั้นยินดีเป็นคู่แข่งกับท่าน พอเริ่มกลอนประชันยังไม่ถึงไหน ท่านก็เป็นฝ่ายแพ้กลอนเขาเข้าไปสองสามกลอนแล้ว พอดีในงานนั้นท่านเจ้าคุณอุบาลีคุณูปมาจารย์ ซึ่งเวลานั้นท่านเป็นฆราวาสและอยู่ในวัยหนุ่มเช่นเดียวกัน แต่อายุแก่กว่าท่านอาจารย์มั่นบ้าง ได้ไปในงานนั้นด้วย และเข้าฟังเพลงระหว่าง พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ซึ่งเป็นชายหนุ่ม กับหญิงสาวคนนั้น ขับเสวกันในงานต่าง ๆ ท่านเจ้าคุณอุบาลีฯ เห็นทำไม่ได้การจึงเข้าไปหาทางออกช่วยโดยหลอกให้ท่านลงเวที เพราะท่านอาจารย์มั่น แพ้เขาไปหลายกลอนแล้ว ถ้าตลกก็ไปกว่านี้ คงจะลงเวทีไม่ได้แน่ อาจจะถูกหญิงสาวคนนั้นหามลงแบบ ไม่มีหน้าติดตัวลงมาเลย เพราะหญิงสาวเป็นนักต่อสู้มาหลายเวทีแล้ว ส่วนคนของเราเพิ่งจะเริ่มขึ้นเวที และก็ใจป้ำอีกหาญสำคัญ (พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน 2538: 169-171)

นั่นหมายความว่าความสัมพันธ์ของท่านในวัยเด็กกับเจ้าคุณอุบาลีฯ มีมาตั้งแต่เด็ก ความเป็นมิตรที่ดีทำให้เพื่อนที่มีความผูกพันกับผู้ตาม ให้ความรักใคร่สนิทสนมจน

ถึงกับท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้บวช การบวชในคณะธรรมยุติกนิกายน่าจะเพราะเพื่อนอย่างท่านอุบาลีฯ น่าจะมีส่วนผลักดันและปัจจัยอื่น ๆ ด้วย การได้ท่านเจ้าคุณอุบาลีฯ เป็นเพื่อนของท่าน บังเกิดผลดีหลายอย่างเพราะพระอาจารย์มั่นตั้งแต่การเข้ามาบวชในคณะธรรมยุติกนิกายนั้น ได้อาศัยความสนิทสนมในอดีตกับพระอุบาลีฯ ซึ่งในภายหลังเจ้าคุณอุบาลีฯ เมื่อมีตำแหน่งที่สูงเป็นพระเถระชั้นผู้ใหญ่ ได้ให้การสนับสนุน พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จนท่านมีตำแหน่ง หน้าที่ในวงการคณะสงฆ์ ซึ่งได้รับแต่งตั้งเป็นอุปัชฌาย์จากสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ในฐานะเจ้าคณะใหญ่คณะที่ธรรมยุติกนิกาย ตั้งแต่ให้ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต อยู่จังหวัดเชียงใหม่ และได้รับตั้งเป็น พระครูวินัยธร ฐานานุกรมของเจ้าพระคุณพระอุบาลีฯ (พระญาณวิริยาจารย์ (วิริยงค์ สิรินุชโร) 2521:12) นั้น แสดงว่าท่านเจ้าคุณอุบาลีฯ นั้นรักและผูกพันกันมากกับ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มาก เพราะเจ้าคุณอุบาลีฯ เมื่อมีตำแหน่งปกครองยังใช้โอกาสขอตำแหน่งให้เพื่อนได้รับตำแหน่งที่ดีและเป็นเกียรติประวัติในหน้าที่ของสงฆ์

1.1.2 สภาพแวดล้อมในวัยต้นที่มีต่อแนวคิดทางการเมืองและสังคม

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มีปูเป็นเพียงแก่นท้าวเป็นตำแหน่งพิเศษที่แบบแผนการปกครองในหัวเมืองที่สืบเชื้อสายมาจากอาณาจักรล้านช้าง แต่ก่อนมานั้นแบ่งออกเป็นตำแหน่งนี้มีหลายตำแหน่ง บางตำแหน่งจะตั้งหรือไม่ตั้งก็ได้ การที่ปู่ได้รับตำแหน่งเป็น เพียงแก่นท้าว ตำแหน่งของปู่ของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตคงมีความใกล้ชิดกับเจ้านคร ซึ่งพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต น่าจะได้เรียนรู้การเมืองการปกครองตั้งแต่สมัยเด็ก ซึ่งสมัยนั้นยังใช้การปกครองภายในตามธรรมเนียมของล้านช้างเดิมเมืองที่สำคัญ เช่น เมืองอุบลราชธานี โยโสธร ร้อยเอ็ด มหาสารคาม กาฬสินธุ์ ขอนแก่น สกลนคร หนองคาย นครพนม มุกดาหาร เป็นต้นเมืองเหล่านี้จึงต้องส่งส่วยหรือราชบรรณาการต่อกรุงเทพมหานครทุกปี (ไพฑูริย์ มีกุล 2515: 11)

ในสมัยต้นพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นช่วงขึ้นครองราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 บ้านเมืองขณะนั้นเรียกว่าปลัดแผ่นดินจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 พระองค์ท่านเพิ่งเสด็จสวรรคต (เมื่อวันพฤหัสบดี ขึ้น 15 ค่ำ คือวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2411 เมื่อพระชนมายุ 64 พรรษา เท่านั้นเอง) มีธรรมเนียมว่าเมื่อพระเจ้าอยู่หัวสวรรคต ราษฎรต้อง โคนผมไว้ทุกข์ทั่วพระราชอาณาจักร รวมทั้งหัวเมืองลาว ประเพณีการไว้ทุกข์ด้วยการ โคนผมหมคนี่ พวกผู้หญิงหาได้พึงพอใจไม่ เพราะพากันอายข้อนี้นับว่าน่าสนใจ (เอนก นาวิกมูล 2545:3) นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวไว้ว่า อำนาจปกครองของพระมหากษัตริย์ในศูนย์กลางหนึ่งๆ เป็นเสมือนดวงเทียนที่ถูกจุดขึ้นในห้องมืด แสงสว่างหรือพระราชอำนาจมีอย่างเข้มแข็งแต่เพียงในอาณาบริเวณที่ใกล้แสงเทียนหรือพระราชอำนาจมีอย่างเข้มแข็งแต่เพียงในอาณาบริเวณที่ใกล้กับองค์พระมหากษัตริย์หรือดวงเทียนนั้น ยิ่งไกลออกไปเพียงไรแสง

เทียนหรือพระราชอำนาจก็ยังส่วลง จนกว่าจะไปเผชิญกับดวงเทียนอีกดวงหนึ่งที่จุดสว่าง ณ อีกที่หนึ่ง แสงสว่างจากเทียนแรกค่อยๆสว่างขึ้นเมื่อเข้าใกล้เทียนดวงที่สองและตรงที่ซึ่งสว่างของเทียนสองดวงชนกันนั้นคืออาณาเขตที่บอก ไม่ได้แน่ชัดว่าเป็นของใครหรือใครเป็นนายอย่างแท้จริง (นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2550: 163-164)

ดินแดนเหล่านี้จึงเป็นปัญหาเมื่อต้องระบุให้ชัดเจนว่าเป็นดินแดนของใคร ซึ่งมีความสำคัญตั้งแต่สมัยโบราณมา ทั้งนี้เพราะดินแดนส่วนนี้เคยมีเจ้าผู้ครองตามหัวเมืองต่าง ๆ โดยทั่วไป ดังนั้นหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกและเขมรป่าดงซึ่งเป็นดินแดนของภาคอีสานในปัจจุบันถือว่าเป็นหัวเมืองชั้นนอกปลายพระราชอาณาเขตหรือรัฐชายขอบ

อีกมุมมองหนึ่งกล่าวกันว่าดินแดนส่วนใหญ่ของเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือยังไม่มีอำนาจฝ่ายใดขยายเข้าไปควบคุมอย่างใกล้ชิดเท่าใดนัก แต่หากมองย้อนไปในอดีตภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นส่วนหนึ่งของดินแดนชายขอบหรือรัฐชายขอบที่เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรกลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง ดังเช่นล้านช้างกับอาณาจักรกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ดังเช่นกรุงศรีอยุธยาสลับกันไปมาขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งของอาณาจักรทั้งสองแต่ในฐานะที่เป็นดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงที่มีลักษณะเป็นภูเขาสูงเป็นชายขอบด้านตะวันตกและควบคุมกับมหาอำนาจตะวันตก ดังเช่น อังกฤษและฝรั่งเศสที่เป็นผู้ล่าเมืองขึ้นระดับโลก (global colonialists) อันเป็นผลให้สิ้นสุดของการปกครองส่วนภูมิภาคในรูปแบบของการปกครองในลักษณะหัวเมืองชั้นใน หัวเมืองชั้นนอกและประเทศราช อันนำไปสู่การสถาปนารัฐชาติของประเทศไทยสมัยใหม่ในที่สุด (ธโรธร ผู้ทองคำ 2545: 1-2)

ในช่วงวัยเด็กของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต การปกครองภายในของภาคอีสานแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม (สุรจิตต์ จันทรสาขา 2532: 209) กลุ่มแรก หัวเมืองซึ่งมิได้สืบเชื้อสายมาจากอาณาจักรล้านช้าง เช่น เมืองนครราชสีมา สุรินทร์ บุรีรัมย์ ศรีสะเกษ มีเจ้าเมืองหรือผู้ว่าราชการเมืองประกอบด้วยปลัดเมือง ยกบัตรเมือง และผู้ช่วยราชการเมือง ส่งส่วยเมืองขึ้นกับกรุงเทพมหานคร กลุ่มสอง แบบแผนการปกครองที่ใช้โดยมากแล้วจะมาจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงหรืออาณาจักรศรีสัตนาคนหุต ล้านช้าง ผู้คนเหล่านั้นมีความคุ้นเคยกับขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมที่เคยประพฤติปฏิบัติอยู่เมื่อครั้งอาศัยอยู่ในอาณาจักรล้านช้างเมื่อเข้ามาอยู่ยังภูมิภาคอีสานก็มีได้เปลี่ยนแปลงไปในทันทีทันใดมีลักษณะการปกครอง ขนบประเพณี สีด คอง และกฎหมายที่ใช้อยู่ในหัวเมืองเหล่านั้น ก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงด้วยกระบวนการต่างๆในสมัยปฏิรูปการปกครอง (ธีรชัย บุญมาธรรม 2542: 29)

แบบแผนการปกครองในหัวเมืองที่สืบเชื้อสายมาจากอาณาจักรล้านช้างแต่ก่อนมานั้นแบ่งออกเป็น 5 ชั้น (สมเด็จพระมหาวิรวงศ์ (พิมพ์ ธรรมโร) 2509: 26) คือ

1) อาญาสี่หรืออาญาสี่ เป็นตำแหน่งผู้บังคับบัญชาสูงสุดมีอยู่ 4 ตำแหน่ง ดังนี้ (ไพฑูรย์ มีกุศล 2515:11)

(1) เจ้าเมือง เป็นผู้มีอำนาจสิทธิขาดในการสั่งการบ้านเมืองทั้งปวง แต่ถ้าเป็นเมืองขึ้นกับเมืองใหญ่ เจ้าเมืองไม่มีอำนาจตัดสินประหารชีวิตผู้ร้ายอุกฉกรรจ์และไม่มีอำนาจถอดถอนกรมการเมืองผู้ใหญ่(อุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร) ต้องฟังคำสั่งจากเมืองใหญ่หรือแล้วแต่พระมหากษัตริย์จะมีพระราชกระแสรับสั่ง

(2) อุปฮาด มีหน้าที่ทำการแทนเจ้าเมือง เมื่อเจ้าเมืองไม่อยู่หรือไม่สามารถว่าราชการได้ อุปฮาดจะเป็นผู้ทำการแทนทั้งสิ้น

(3) ราชวงศ์ มีหน้าที่เกี่ยวกับบรรดาศักดิ์ ตัดสินชำระความในการปกครองทั่ว ๆ ไปราชวงศ์มีหน้าที่ปฏิบัติตามคำสั่งของอุปฮาด เช่น ผู้รวบรวมสรรพบัญชี ส่วยอากร เป็นต้น

(4) ราชบุตร มีหน้าที่ควบคุมเก็บรักษาผลประโยชน์ของราชการ ราชบุตร แปลว่า บุตรเจ้าเมือง แต่ความเป็นจริงแล้วไม่จำเป็นต้องเป็นเชื้อวงศ์ของเจ้าเมืองเสมอไป แต่อาจเป็นผู้ที่มีความสามารถในราชการ ที่พระเจ้าแผ่นดินโปรดเกล้าให้ตำแหน่งราชบุตรก็ทรง เรียกว่า “ราชบุตร”เหมือนเดิม (เดิม วิกาศย์พจนกิจ 2530: 338-340)

ในขณะอาญาสี่ ให้ราษฎรขึ้นทะเบียนใน 4 กองนี้ได้ตามใจสมัครแต่วิธีการนี้ทำให้เป็นอุปสรรคในการปกครอง เพราะแต่ละกองมุ่งแก่งแย่งคนมาขึ้นอยู่กับตนเมื่อถึงคราวเก็บส่วยสาอากรจะสับสนกันไปหมดและจะเป็นที่สังเกตได้ว่าปัญหานี้ได้รับการหยิบยกขึ้นมาพิจารณาก่อนปัญหาอื่นเมื่อมีการปฏิรูปครั้งแรกในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตำแหน่งอัญญาสี่นี้ ถ้าเป็นเมืองเล็กหรือเมืองขึ้นกับเมืองใหญ่เรียกว่า เจ้าเมือง อัครฮาด อัครวงศ์และอัครบุตร เมื่อเมืองเจริญมีผู้คนมากก็ได้เลื่อนตำแหน่งสูงขึ้น เช่น เมืองมหาสารคามได้เลื่อนตำแหน่งอาญาสี่ในพ.ศ. 2411 คือ อัครราช เป็นอุปราช อัครวงศ์เป็น ราชวงศ์และอัครบุตรเป็นราชบุตร (ผู้ว่าราชการจังหวัดมหาสารคามและคณะ 2500)

2) ตำแหน่งผู้ช่วยอาญาสี่ มี 4 แห่งคือ ท้าวสุริยะหรือท้าวขัตติยะ ท้าวสุริโย ท้าวโพธิสาร ท้าวสิทธิสาร ผู้ช่วยอาญาสี่มีหน้าที่พิจารณาบรรดาศักดิ์พิพากษาแห่งศาลเมืองชั้นสูงและการปกครองแผนกต่าง ๆ ของเมือง(เฉลิมเกียรติ ภาวะเวช 2542: 12)

3) ชื่อบ้านขางเมือง เป็นตำแหน่งรองจากคณะผู้ช่วยอาญาสี่ มี 17 ตำแหน่ง คือ (เดิม วิกาศย์พจนกิจ 2530: 340-346)

เมืองแสนมีหน้าที่กำกับฝ่ายทหาร

เมืองจันทน์ มีหน้าที่กำกับฝ่ายพลเรือน

เมืองขวา เมืองซ้าย เมืองกลาง สามตำแหน่งนี้มีหน้าที่ดูแลพัสดุทุกอย่าง รักษาและดูแลนักโทษ ปฏิสังขรณ์และสร้างวัด กำกับในการสักเลกและรักษาบัญชีไพร่พลที่ไปมีภรรยาในต่างเมือง

เมืองคุก เมืองฮาม เมืองแพน สามตำแหน่งนี้มีหน้าที่เป็นพะทำมระง (คือพัสดิ)และช่วยเหลือ ตำแหน่งเมืองขวา เมืองซ้าย และเมืองกลาง

นาเหนือ นาใต้ มีหน้าที่จัดหาเสบียงไว้ในยุ้งฉาง สำรวจสามะโนคร้ว 3 ปีต่อครั้ง (สมเด็จพระ มหาวีรวงศ์(พิมพ์ ธรรมุโร) 2509: 26) เก็บส่วย จับกุม ควบคุมสัตว์พาหนะ และแทงจำหน่ายเหล็กที่หาย หนี หรือตาย

ชาเนตร ชานนท์ เป็นเสมียนของเมืองทั้งสองตำแหน่งมหาเสนา มหามนตรี(มนตรี)เป็นหัวหน้าออกคำสั่งนัดประชุม หรือทำพิธีการต่าง ๆ ของเมือง

ชาบัณฑิต เป็นพนักงานอ่านท้องตรา และอ่านประกาศคำสั่งของเจ้าเมืองกรรมการผู้ใหญ่ในเวลาประชุม

กรมเมือง มีหน้าที่รักษาประเพณีของเมือง

สุโป เป็นแม่ทัพฝ่ายทหารของเมือง จัดเป็นตำแหน่งสูงสุดของฝ่ายทหาร ถ้าเมืองใหญ่จะเรียกว่าพญาสุโป หรือพระยาสุโป (หอสมุดแห่งชาติ รัชกาลที่ 3: 51)

4) ตำแหน่งพิเศษ ตำแหน่งนี้มีหลายตำแหน่ง บางตำแหน่งจะตั้งหรือไม่ตั้งก็ได้ คือ

(1) เพ็ชานนชิต ชาภูธร ราชค่างใจ คำมุงคล มีหน้าที่ใกล้ชิดเจ้าเมือง คือองครักษ์ของเจ้าเมือง

(2) เพ็ชบรรทม มีหน้าที่ จัดที่บรรทมเจ้าเมือง

(3) เพ็ชชาตินแทนเล่นดินเมือง เป็นพนักงานติดตามเจ้าเมือง

(4) เพ็ชชาหลาบคำ มีหน้าที่ เชิญพระแสง หรือดาบ

(5) เพ็ชชามนเทียร มีหน้าที่ รักษาพระราชฐานปรางค์ ปราสาท

(6) เพ็ชชานูสม มีหน้าที่ กั้นพัดจามรหรือกั้นกลด

(7) เพ็ชชามาตย์อาชาไนย มีหน้าที่ ทางช่างวิศวกรรม

(8) เพ็ชแจกขวา เพ็ชแจกซ้าย มีหน้าที่รับแจกเมือง

(9) เพ็ชศรีสุธรรม เพ็ชศรีบุญเฮือง เพ็ชอัครฮาด เพ็ชอัครวงค์ มีหน้าที่

จัดการศึกษาและการศาสนา

5) ตำแหน่งสำหรับหมู่บ้านมี 4 ตำแหน่ง ซึ่งเทียบได้กับตำแหน่งทางการปกครองในปัจจุบันคือ

- (1) ท้าวฝ่าย เทียบกับตำแหน่ง นายอำเภอ
- (2) ตาแสง เทียบกับตำแหน่ง กำนัน
- (3) พ่อบ้านหรือนายบ้าน เทียบกับตำแหน่ง ผู้ใหญ่บ้าน
- (4) จำบ้าน เทียบกับตำแหน่ง สารวัตรของหมู่บ้านหรือสารวัตรตำบล

ตำแหน่งสำหรับหมู่บ้านบางตำแหน่งเช่นตำแหน่งตาแสงยังคงใช้อยู่ในประเทศสหราชอาณาจักรลาวมาจนถึงทุกวันนี้(เดิม วิกิพจนานุกรม 2530: 341-341)

เป็นที่สังเกตว่าสังคมในสมัยพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้มีการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองต่อเมืองและสังคมภายนอกต่าง ๆ ทั้งกรุงเทพฯ และสังคมชุมชนของสองฝั่งแม่น้ำโขง ซึ่งดินแดนอีสานในอดีตก่อนการเกิดรัฐชาติสมัยใหม่ตามแนวรัชกาลที่ 5 อีสานมีการติดต่อไปมาของผู้คนสองฝั่งโขงค่อนข้างอิสระ โดยสะดวก สภาพแวดล้อมทางสังคมที่มีผลต่อความคิดทางการเมืองและสังคม ซึ่งสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เรียกหัวเมืองในภาคอีสานบนว่าหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกและเรียกหัวเมืองในภาคอีสานตอนใต้ (ศรีสะเกษ, สุรินทร์, บุรีรัมย์) ว่าหัวเมืองเขมรป่าดงการถือกำเนิดเมืองต่างๆ ในภาคอีสานอาจแยกเป็นกลุ่มใหญ่ได้ดังนี้คือ

(1) กลุ่มโคราชหรือกลุ่มเมืองนครราชสีมา สืบเนื่องมาจากเมืองนครราชสีมาเป็นเมืองโบราณต่อมากลายเป็นนครใหญ่ มีความสัมพันธ์กับราชอาณาจักรไทยมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เมื่อมีการขยายอิทธิพลเข้ามาสู่ตอนกลางของภาคตะวันออกเฉียงเหนือและบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงเมืองนี้ได้มีส่วนสำคัญต่อการดำเนินการ โดยมีบทบาทในการช่วยควบคุมจำนวนประชากรด้วยการสักเลก การส่งเสบียงให้กับกองทัพไทย (หอสมุดแห่งชาติ ร.3 จ.ศ. 1189 เลขที่ 11)

(2) กลุ่มเมืองเขมรป่าดง เริ่มตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย พวกเขมรและส่วย ซึ่งต่อมาก็คือเมืองสุรินทร์, สังขะ, บุรีรัมย์ เป็นต้น

(3) กลุ่มล้านช้าง ส่วนมากเป็นเชื้อสายของอาณาจักรล้านช้าง เริ่มตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 22-23 เมื่อเกิดจลาจลชิงราชสมบัติในนครเวียงจันทน์ กลุ่มของพระครูโพนเสม็ด กลุ่มของพระวอพระตา และกลุ่มของเจ้าฟ้าขาว กลุ่มของเจ้าโสมพะมิตร อพยพมาตั้งถิ่นฐานในดินแดนอีสาน เช่น เมืองอุบลราชธานี, โยธธร, ร้อยเอ็ด มหาสารคาม, กาฬสินธุ์, มุกดาหาร, ขอนแก่น, นครพนม, หนองบัวลุ่มภู ฯลฯ (เดิม วิกิพจนานุกรม 2530: 108-112) กลุ่มของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต น่าจะเป็นกลุ่มของพระครูโพนเสม็ด เพราะชุมชนที่ท่านอยู่ใกล้กับนครจำปาศักดิ์

(4) เผ่าพันธุ์ต่าง ๆ ในภาคอีสาน เช่น ส่วย, เขมร, ผู้ไทย, ข่า, กะเลิง, กะโซ่, ย้อ, แสก, โย้ย เป็นต้น

การเรียนรู้การปกครองจากราชสำนักกรุงเทพฯ และการผสมผสานจากแนวคิดท้องถิ่น ซึ่งมีสภาพแวดล้อมหลายอย่างได้กำหนดสถานะภาพที่เป็นตัวหล่อหลอมให้พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มีแนวคิดทางการเมืองและสังคมที่เกิดขึ้น วิถีชีวิต วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ชีวิตและความเป็นอยู่ของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต และประชาชนในอีสาน มีความแตกต่างกันไปตามสภาพของภูมิประเทศที่ตนอยู่อาศัย สภาพสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ที่มีการสืบทอดวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีกันมาอย่างไม่ขาดสาย สิ่งที่สะท้อนออกมามีสาเหตุมาจากเขตแดนที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต อาศัยอยู่ เป็นดินแดนที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของราชสำนักกรุงเทพฯ เดิมหัวเมืองในบริเวณนี้ราชสำนักกรุงเทพฯ เรียกว่า หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก ซึ่งรวมถึงหัวเมืองทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงอีกหลายหัวเมือง หัวเมืองเหล่านี้ตกอยู่ในเขตอิทธิพลทางการเมืองการปกครองของราชสำนักกรุงเทพฯ จนกระทั่งถึงช่วงการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2433-2450 (ธีรชัย บุญมาธรรม 2542: 1)

ดังนั้น สภาพแวดล้อมที่มีต่อแนวคิดทางการเมืองของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต น่าจะเป็นการผสมผสานระหว่างการเมืองการปกครองของราชสำนักกรุงเทพฯ และสภาพสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ที่มีการสืบทอดวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีที่มีมาในอดีตคือเวียงจันทร์ แต่ในระยะหลังน่าจะรับแนวคิดการปกครองจากส่วนกลางหรือราชสำนักกรุงเทพฯ เพิ่มขึ้นจนวัฒนธรรมท้องถิ่นได้ลดความสำคัญลงไป

1.2 ศึกษาปัจจัยทางจิตวิทยาและสภาพแวดล้อมที่มีต่อแนวคิดทางการเมืองและสังคมในช่วงของการเป็นพระภิกษุจนกระทั่งมรณภาพ (พ.ศ. 2436 - พ.ศ.2492)

1.2.1 ปัจจัยทางจิตวิทยาที่มีต่อแนวคิดทางการเมืองและสังคม

1) สาเหตุที่ทำให้พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต บวชในธรรมยุติกนิกาย

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ในช่วงของการเป็นพระภิกษุอยู่ระหว่าง พ.ศ. 2436 - 2492 เมื่อแรกเริ่มของการเป็นพระภิกษุนั้น ได้อุปสมบทในพระพุทธศาสนา เป็นพระสงฆ์ในธรรมยุติกนิกายได้ศึกษาวิปัสสนาธุระและพำนักอยู่วัดเดียวเป็นสำนักปฏิบัติธรรมท่านพระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล จังหวัดอุบลราชธานี

ขณะนั้นธรรมยุติกนิกายในอีสานเป็นช่วงเริ่มต้น การก่อตั้งและขยายตัว ซึ่งเริ่มขึ้นได้ประมาณ 40 กว่าปีก่อนที่ท่านจะอุปสมบท ในระยะแรกของการขยายตัว ธรรมยุติกนิกายนั้นได้รับความอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์และกลุ่มผู้ปกครองทั้งจากกรุงเทพฯ

และท้องถิ่น รวมทั้งองค์ประกอบอื่นๆ เช่น การได้รับหน้าที่ในการจัดการคณะสงฆ์ การศาสนาและการศึกษา จนกระทั่ง พ.ศ. 2445 การขยายตัวของธรรมยุติกนิกายจึงเริ่มหันมาพึ่งพากำลังทรัพย์ของประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งถือได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของการขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จากปัจจัยนี้เองทำให้ธรรมยุติกนิกายสามารถขยายตัวครอบคลุมเขตสำคัญ ๆ ทั่วภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้สำเร็จ พ.ศ. 2473 (เปรมวิทย์ ท่อแก้ว 2534:1) การที่ คณะธรรมยุติกนิกายเป็นคณะที่เกิดขึ้นใหม่ ซึ่งพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้บวชในพระพุทธศาสนา สังกัดธรรมยุติกนิกาย จึงเป็น โอกาสที่จะได้แสดงความสามารถและบทบาทได้อย่างเต็มที่เพราะวัตรปฏิบัติมีส่วนแตกต่างจากจารีตของพระภิกษุที่ถือครองดั้งเดิมจนทำให้พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เกิดความโดดเด่น มากกว่าครองการบวชดั้งเดิม ที่มีการปฏิบัติที่ไม่เคร่งครัด ถ้าหากท่านบวชในครองนักบวชดั้งเดิมคงไม่มีโอกาสได้เรียนรู้วัตรธรรมของธรรมยุติกนิกายและอาจทำให้ท่านไม่ประสบความสำเร็จก็ อาจเป็นสาเหตุให้ท่านบวชธรรมยุติกนิกาย เมื่อท่านคิดที่จะบวชอีกในรอบสองจึงต้องเลือกบวชคณะธรรมยุติกนิกาย เพราะตอนนั้นท่านอายุได้ 22 ปี ทำให้ท่านเลือกบวชในสิ่งที่ท่านคิดว่าได้ประโยชน์ที่สุด เพราะธรรมยุติกนิกายเป็นที่นิยมกันอย่างแพร่หลาย เพราะเป็นแหล่งวิชาการสมัยใหม่ การที่ท่านเคยบวชเป็นสามเณรอยู่ 2 ปีนั้น เป็นการบวชเพื่อศึกษาในวัยเด็กและการบวชเป็นพระภิกษุในสมัยนั้นก็ไปเพื่อศึกษาเพิ่มเติมและหาสำนักที่เจริญรุ่งเรืองในศาสนา จึงเลือกที่จะศึกษาคณะธรรมยุติกนิกายซึ่งปัจจัยน่าจะมาจากเหตุดังนี้

ประการแรก ในวัยเด็กของท่านได้บวชที่โบสถ์วัดคำบัง โดยมี ญาท่าน โครต บ้านดุงสูงกลาง ซึ่งอยู่ห่างจากบ้านคำบังที่เป็นบ้านเกิดประมาณ 3 กิโลเมตร เป็นบรรพชาจารย์ของท่านซึ่งการบวชเรียนในสังกัดเดิมน่าจะเป็นมหานิกาย เนื่องจากไม่มีแหล่งศึกษาอื่นที่ใกล้ และการเดินทางในระหว่างหมู่บ้านด้วยกันพอไปมาหาสู่กันได้ หลังจากท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ลาสิกขาบทแล้วได้มีพระครูองค์ที่เป็นพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายคือหลวงปู่เสาร์ กันตสีโล ออกไปชูดงค์ใกล้หมู่บ้าน (ปฐม นิคมานนท์ 2550 : 34)เนื่องจากท่านหลวงปู่เสาร์เป็นพระธรรมยุติกนิกายอยู่แล้วจึงเป็นสาเหตุหนึ่งของการบวชธรรมยุติกนิกายเพราะเมื่อท่านบวชแล้วก็เข้าศึกษาในวัดเลียบ โดยได้ติดตามชูดงค์ไปกับหลวงปู่เสาร์ จนพรรษามากถึงได้ออกไปที่อื่น

ประการที่สอง ท่านมีความสัมพันธ์กับท่านพระอุบาลีฯ ในสมัยวัยหนุ่ม ดังได้กล่าวในตอนต้น เนื่องจากเจ้าคุณอุบาลีได้บวชในสังกัดธรรมยุติกนิกายอยู่แล้ว ซึ่งท่านก็เกื้อกูลท่านพระอาจารย์มั่นอยู่แล้ว จึงน่าจะชักชวนให้พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต บวชตาม เพราะเป็นช่วงที่พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ ได้จัดตั้งโรงเรียนสอนหนังสือไทยขึ้นที่วัดมหาธาตุยาราม ในปี พ.ศ.2434 ในนครจำปาศักดิ์ จนกระทั่งถึง พ.ศ.2436 ไทยเสียดินแดนทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศส ซึ่งมีดินแดนนครจำปาศักดิ์ด้วย และกลับมาจำพรรษาที่วัดสุปฏิญาราม ในเมือง

กลุ่มสี่ เป็นกลุ่มที่แตกออกจากกลุ่มที่สามเป็นกลุ่มการปฏิบัติธรรมในแนวใหม่ของหลวงปู่เสาร์ฯ หลวงปู่หนู ฐิตปัญญา (ภายหลังมีสมณศักดิ์ที่พระปัญญาพิศาลเถร เจ้าอาวาสวัดปฐมวราคาราม เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ) ซึ่งพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต อยู่ในกลุ่มนี้เป็นผู้มีบทบาทมากที่สุด โดยใช้การรุดงกรรมฐานและเคร่งครัดในพระธรรมวินัยปฏิบัติเสธแนวความคิดดั้งเดิมของนักบวชในอดีตเป็นการตีความคำสอนที่เป็นแบบวิทยาศาสตร์ ถือการปฏิบัติอย่างเคร่งครัดโดยให้ความสำคัญในการฝึกฝนตนการมององค์ความรู้ที่ตน มุ่งให้สำเร็จพระอรหันต์ตามหลักคำสอนของศาสนา

จึงทำให้ กลุ่มพระสงฆ์สายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ถูกพระเถระชั้นผู้ใหญ่คือสมเด็จพระมหาวิรวงศ์ (ฮ่วน ตีสโล) ไม่ยอมรับในความเป็นคณะของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต และมองว่ากลุ่มภิกษุสายท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ไม่สนใจในการศึกษาพระปริยัติธรรมและได้ละเมิดพระธรรมวินัย (นาฎนภา ปัจฉิมกะ โศ 2536:89) เพราะไม่เข้าร่วมการจัดการศึกษา เหตุการณ์ดังกล่าวนี้ เกิดขึ้นในพ.ศ. 2470 คือ กลุ่มพระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนากรรมฐาน โดยการนำของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตเดินทางเข้ามาใน บ้านหนองขอน เขตอำนาจเจริญ จังหวัดอุบลราชธานีซึ่งในขณะนั้น ได้มีคำสั่งจากเจ้าคณะมณฑลคือสมเด็จพระมหาวิรวงศ์ (ฮ่วน ตีสโล) ให้ นายอำเภอและเจ้าคณะแขวงของอำเภออำนาจเจริญและอำเภอม่วงสามสิบ จัดการขับไล่พระรุดงค์คณะนี้และห้ามประชาชนไม่ให้ใส่บาตร (อนุสรณ์งานศพพระอาจารย์มั่น อาจาโรอาจารย์เถระ 2520: 379-380) และปลุกกระดมให้ชาวบ้านต่อต้านท่านอย่างรุนแรงด้วยวิธีการต่างๆ สารพัด (พระทองคำ จารุวัฒน์ 2547: 39) และให้หน่วยงานของรัฐขับไล่ โดยทำทีขอความช่วยเหลือจากท่านพระอาจารย์มั่น ถ้าไม่ช่วยก็กล่าวหาว่าไม่สนับสนุนรัฐ พระอาจารย์มหาบัวฯ กล่าวว่า ช่วงนั้นมีผู้ว่าราชการจังหวัดกับข้าราชการหลายท่าน ได้แสดงความประสงค์ขอให้ท่านช่วยอุเคราะห์ประกาศเรียโรเงินทอง จากชาวบ้านในตำบล ในอำเภอนั้น เพื่อสร้างโรงเรียนขึ้น 2-3 แห่ง อันเป็นการช่วยเหลือทางราชการ (พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน 2538: 101-102) ความจริงแล้วท่านเองเข้าใจปัญหาและไม่อยากมีเรื่องกับเจ้าคณะผู้ปกครองฝ่ายสงฆ์ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จึงได้ให้ความอนุเคราะห์ แต่ท่านไม่เห็นด้วยกับการเรียโรเงินชาวบ้าน เพราะถือว่าเป็นการเบียดเบียนชาวบ้านมากกว่าที่จะทำบุญด้วยจิตศรัทธา เหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นเพราะท่านไม่ได้เข้ากลุ่มกับสมเด็จพระมหาวิรวงศ์ (ฮ่วน ตีสโล) ดังนั้นน่าจะเป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่เจ้าคณะมณฑล สมเด็จพระมหาวิรวงศ์ (ฮ่วน ตีสโล) ที่เป็นพระเถระชั้นผู้ใหญ่มองว่า พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ไม่ให้การสนับสนุนและกลุ่มของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นกลุ่มที่ทำให้เป็นอุปสรรคในการจัดการศึกษาในมณฑลอีสานในขณะนั้น

เรื่องที่เกิดขึ้นกับพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต อาจเป็นความขัดแย้งกับ พระสงฆ์ฝ่ายปริยัติที่เป็นพระธรรมยุติกนิกายด้วยกันนี้ หลังจากเหตุการณ์นั้นทำให้ท่านต้องเดินทาง ออกจากภาคอีสานไป จำพรรษาที่กรุงเทพฯ และเดินทางต่อไปจำพรรษาที่ภาคเหนือของประเทศ ไทย

ซึ่งถ้ามองอีกด้านหนึ่งจึงพอที่จะคาดการณ์ได้ว่า พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เดินทางจากอุบลไปเผยแพร่ธรรมที่อื่นนั้น อาจเป็นเพราะกลุ่มของท่านไม่ได้เข้าร่วมในการจัด การศึกษา ซึ่งตัวท่านเองมองว่าถ้าไม่ปฏิบัติธรรมให้เคร่งครัดพระภิกษุเหล่านั้นก็ไม่ได้แตกต่างจาก พระภิกษุครองจารีดเดิม

1.2.2 ปัจจัยสภาพแวดล้อมทางการเมืองและสังคมในช่วงการเป็นพระภิกษุท่าน พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

1) สภาพทางการเมืองการปกครอง

ช่วงชีวิตก่อนอุปสมบทพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต บทบาทรัฐบาลกลาง เริ่มขยายเข้าสู่ภูมิภาคนี้ และการปฏิรูปการปกครองเริ่มขึ้นก่อนที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต อุปสมบทไม่กี่ปีเนื่องจากพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต อุปสมบทใน พ.ศ. 2436 มีการปฏิรูปโครงสร้าง และสถาบันการบริหารราชการแผ่นดิน มีการปฏิรูปความรู้สึกเรื่องรัฐชาติมาแทนความรู้สึกของ ภูมิภาคหรือเผ่าพันธุ์ การใช้ระบบการศึกษาโดยมีหลักสูตรจากส่วนกลางใช้ภาษากลาง คือ ภาษา กรุงเทพฯ เป็นสื่อกลางการถ่ายทอดเพื่อให้เกิดการผสมผสานกลมกลืน กล่าวคือทำให้ชาวไทย เผ่าพันธุ์และภาษาต่าง ๆ เป็นชาวไทยโดยวัฒนธรรมและมีภาษาร่วม คือภาษากรุงเทพฯ

การสร้างสำนึกในสังคมและวัฒนธรรมส่วนกลาง โดยนัยการศึกษา สมัยใหม่ จึงเท่ากับเป็นการอบรมกล่อมเกลாதทางการเมือง(political socialization)ของพลเมืองที่มีต่อ รัฐไทยสมัยใหม่ (ช โสธร ตูทองคำ 2545:7) อันเท่ากับเป็นการสร้างค่านิยมใหม่ให้เกิดขึ้น สถาบันการศึกษาและสถาบันศาสนา จึงนับเป็นกลไกสำคัญของรัฐ ในการสร้างสำนึกความเป็น พลเมืองไทย ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่ รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 โดยปกติแล้วทางกรุงเทพฯ จะปล่อยให้เจ้าเมืองและกรมการเมืองมีอำนาจปกครองและบังคับบัญชาตนเองเป็นส่วนใหญ่ จะมีการแต่งตั้งข้าหลวงออกมาตรวจตราแนะนำเป็นครั้งคราวตามเหตุการณ์บ้านการเมืองหรือบางครั้งก็ แต่งตั้งข้าหลวงออกมาเพื่อเร่งรัดเงินทองของส่วยที่ขาดค้าง หรือส่งกองทัพออกมาช่วยปราบปราม ข้าราชการที่เกียจคร้านและตัดสินคดีความเรื่องใหญ่เป็นครั้งคราวตามเหตุการณ์ จะเห็นได้ว่าสภาพการ ปกครองในหัวเมืองอีสาน (หัวเมืองตะวันออก) ดังกล่าวรัฐบาลจากกรุงเทพฯไม่ค่อยมาเกี่ยวข้อง

กับการปกครองเท่าไรซึ่งการปกครองแตกต่างจากภูมิภาคอื่น เพราะถือการปกครองแบบเวียงจันทน์ ซึ่งมีความใกล้ชิดกับหัวเมืองในภูมิภาคนี้ ในสมัยรัชกาลที่ 5 รัฐบาลกลางได้ขยายอำนาจการปกครองไปยังหัวเมืองอีสานมากกว่าเดิม โดยใน พ.ศ. 2425 ได้ส่งข้าหลวงไปออกไปรักษาราชการหัวเมืองตะวันออก อยู่ที่จำปาศักดิ์ น่าจะมีเหตุผลมาจากฝรั่งเศสได้ยึดครองญวนและเขมรเพื่อป้องกันอันตรายจากการรุกราน (ไพฑูริย์ มีกุล 2517:20) และน่าจะเป็นสาเหตุหนึ่งให้เกิดการรวมศูนย์อำนาจใน พ.ศ. 2435 โดยยกเลิกกินเมืองโดยเจ้าเมืองซึ่งมีการต่ออำนาจโดยสายโลหิต แต่เปลี่ยนมาเป็นการปกครองแบบเทศาภิบาล แบ่งเป็นมณฑลและจังหวัด ตัวผู้ว่าราชการแต่งตั้งจากกรุงเทพฯ กินเงินเดือนในฐานะข้าราชการคนหนึ่ง แทนการเป็นเจ้าเมืองซึ่งมีอำนาจและศักดิ์คล้ายกับเจ้านครและได้มีการปฏิรูปการบริหารราชการแผ่นดินโดยตั้งกระทรวงแบบตะวันตก

(1) รูปแบบการปกครองหัวเมืองอีสานในสมัยรัชกาลที่ 5

ก. การแบ่งอำนาจและหน้าที่ในการปกครองของข้าหลวง
การแบ่งอำนาจและหน้าที่ในการปกครองของข้าหลวง เริ่มในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อเห็นว่าฝรั่งเศสได้ยึดครองประเทศญวนและเขมรเป็นอาณานิคมและประเทศอังกฤษเข้าครอบครองพม่า ซึ่งดินแดนญวนและพม่ามีพรมแดนติดกับประเทศไทยแล้ว กรุงเทพฯ จึงเริ่มแต่งตั้งข้าหลวงออกมาอยู่ประจำต่างพระเนตรพระกรรณตามหัวเมืองชายแดนปลายอาณาเขต แต่ก็ยังไม่ได้กำหนดอำนาจหน้าที่และแบ่งแยกเขตการปกครองของข้าหลวงอย่างจริงจัง เช่น ให้พระยามหาอำมาตย์(หรุ่น ศรีเพ็ญ) สมุหมหาดไทยฝ่ายเหนือออกมาเป็นข้าหลวงใหญ่ตั้งอยู่ ณ เมืองนครจำปาศักดิ์ ใน พ.ศ. 2425 ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม เป็นแม่ทัพยกออกมาปราบฮ่อในพ.ศ. 2428 ตั้งอยู่ ณ เมืองหนองคาย และจัดราชการอยู่ถึง พ.ศ. 2429 จึงแต่งตั้งให้พระยาสุริยเดชวิเศษฤทธิ(กาล สิงหนเสนี) ปลัดเมืองนครราชสีมาที่มาในกองทัพอยู่รักษาราชการต่อเป็นข้าหลวงทางหัวเมืองลาวพวนต่อมา แต่ก็ยังไม่ได้กำหนดขอบเขตข้าหลวงว่ามีอำนาจหน้าที่ถึงหัวเมืองใดบ้าง พ.ศ. 2432 เกิดกรณีพิพาทเรื่องอำนาจของข้าหลวงขึ้นเมื่อพระพิทักษ์เขตชั้นท์ เจ้าเมืองหนองหารขอประมูลสีผึ้งในแขวงเมืองหนองหาร ซึ่งมีเขตแดนติดต่อกับเมืองสกลนคร เมืองหนองหารได้แต่งให้ท้าวตาแสงกรมการเมืองออกไปตีผึ้งที่ผาดง آهن,ดงบ่อทองต่อเขตเมืองสกลนคร พระยาจันตประเทศธานี (โง่นคำ พรหมสาขา) เจ้าเมืองสกลนครสั่งให้กรมการเมืองสกลนครออกจับกุมกรมการเมืองหนองหารซึ่งออกมาตีผึ้งจนเกิดกรณีพิพาทกันขึ้น เจ้าเมืองสกลนครไปฟ้องพระยามหาอำมาตย์ที่ข้าหลวงใหญ่จำปาศักดิ์ ส่วนเจ้าเมืองหนองหารก็ไปฟ้องพระยาสุริยเดชฯ ที่เมืองหนองคาย ซึ่งเป็นมูลเหตุให้แบ่งอำนาจปกครองและการบังคับบัญชาของข้าหลวงในหัวเมืองลาว ในปี พ.ศ. 2433 หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกถูกแบ่งออกเป็น 4 ส่วน(เอกสาร ร5 ม.12 เล่ม 11/3 ก.จ.ช.) คือ

- หัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ มีศูนย์กลางบังคับบัญชาที่เมืองพวน แขวงเชียงของ
- หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันตกเฉียงเหนือ มีศูนย์กลางบังคับบัญชาอยู่ที่

เมืองอุบลฯ

- หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก มีศูนย์กลางบังคับบัญชาอยู่ที่เมืองจำปาศักดิ์
- หัวเมืองลาวกลาง มีศูนย์กลางบังคับบัญชาอยู่ที่เมืองนครราชสีมา

ข. ข้าหลวงต่างประเทศสำเร็จราชการ

ในปีต่อมา พ.ศ.2434 ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง
ข้าหลวงต่างประเทศสำเร็จราชการหัวเมืองในภาคอีสานคือ(ธีรชัย บุญมาธรรม 2542: 2)

(1) ได้รวมหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือกับหัวเมืองลาวฝ่าย
ตะวันออกเฉียงเหนือเข้าด้วยกัน เรียกว่า หัวเมืองลาวกาว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระ
เจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากรเป็นข้าหลวงต่างประเทศ ตั้งอยู่ ณ เมืองอุบลราชธานี

(2) ได้รวมหัวเมืองลาวฝ่ายเหนือกับหัวเมืองลาวพวน เรียกว่า
หัวเมืองลาวพวน ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม
เป็นข้าหลวงต่างประเทศ ตั้งอยู่ ณ เมืองหนองคาย.

ค. มณฑลในภาคอีสาน

เมื่อ ร.ศ.112 (พ.ศ. 2436) เสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้แก่
ฝรั่งเศส จึงปรับปรุงและจัดตั้งมณฑลขึ้นในภาคอีสาน พ.ศ.2437 รัฐบาลกรุงเทพฯ ได้เริ่มการ
ปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลมาบังคับใช้ จึงเปลี่ยนคำว่า หัวเมือง เป็น มณฑล หัวเมืองทั้งสามจึง
มีชื่อเป็น มณฑล คือมณฑลลาวพวน มณฑลลาวกาว มณฑลลาวกลาง

(1) มณฑลลาวกาว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระเจ้า
บรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์เป็นข้าหลวงต่างประเทศ สำเร็จราชการมณฑล ตั้งอยู่ ณ
เมืองอุบลราชธานี

(2) มณฑลลาวพวน ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง
พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคมเป็นข้าหลวงต่างประเทศสำเร็จราชการมณฑล
ตั้งอยู่ ณ เมืองอุดรธานี

(3) มณฑลลาวกลาง มีพระยาสิงหเสนี(สอาด สิงหเสนี) เป็น
ข้าหลวงใหญ่สำเร็จราชการมณฑล ตั้งอยู่ เมืองนครราชสีมา พ.ศ. 2442 รัฐบาลกรุงเทพฯ เห็นว่าการ
เรียกชื่อมณฑลว่า “ลาว” และ “เขมร” นั้นไม่เหมาะสม จึงได้เปลี่ยนชื่อมณฑลลาวพวนเป็นมณฑล
ฝ่ายเหนือ และได้เปลี่ยนชื่อมณฑลลาวกาวเป็นมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือต่อมาได้เปลี่ยนชื่อมณฑล
ลาวกลางเป็นมณฑลนครราชสีมา (ราชกิจจานุเบกษา 11มิ.ย.ร.ศ.118 :140) ต่อมา พ.ศ. 2443 ได้มี

พระราชโองการให้เปลี่ยนชื่อบางมณฑล โดยให้เหตุผลว่า “...เป็นคำยาวเรียกยาก การที่จะเปลี่ยนมาเรียกชื่อมณฑลตามทศโบราณซึ่งเป็นคำสั้น เรียกง่าย ความหมายก็ไม่เปลี่ยน...” (ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 17 ร.ศ.119:620) ดังนั้นมณฑลฝ่ายเหนือจึงเปลี่ยนเป็นมณฑลอุดร มณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ จึงได้เปลี่ยนเป็นมณฑลอีสาน ถึงพ.ศ. 2455 มณฑลอีสานได้แยกออกเป็นมณฑลร้อยเอ็ดและมณฑลอุบลราชธานี (จากเอกสาร ร.6 ม.3 2/7 ร.ศ.130 ห.จ.ช)

ง. ข้อบังคับการปกครองท้องที่ ร.ศ. 117 (พ.ศ.2441)

ข้อบังคับการปกครองท้องที่ ร.ศ. 117(พ.ศ.2441) ประกาศใช้ทั่วพระราชอาณาจักรสยาม ยกเลิกตำแหน่งเจ้าเมือง อุปราช ราชวงษ์ ราชบุตร ให้หัวเมืองต่างๆ ในภาคอีสานใช้การปกครองท้องที่มีตำแหน่งผู้ว่าราชการเมือง ปลัดเมือง ขกบัตรเมือง มหาคไทยเมือง โยธามเมือง นครบาลเมือง คลังเมือง เช่นเดียวกับเมืองอื่น ๆ ทั่วราชอาณาจักร การยกเลิกตำแหน่งอุปราช ราชวงษ์ ราชบุตร ผลของการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการปกครองภายใน จากอาญาอาณัติซึ่งเป็นคณะผู้ปกครองสูงสุดของเมืองที่มีอยู่เป็นเวลายาวนาน มาเป็นรูปแบบใหม่ที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติปกครองท้องที่ ร.ศ.117 ส่วนด้านผู้ปกครองเดิมซึ่งเป็นผู้สูญเสียผลประโยชน์นั้น ก็ไม่พอใจต่อการเปลี่ยนแปลงระบบบริหารของส่วนกลาง อันเป็นสาเหตุหนึ่งให้เกิดการต่อต้าน กรณีกบฏฝิ่นหรือผู้มีบุญ ในบริเวณเมืองอุบลราชธานีและเมืองใกล้เคียงในปลายพ.ศ. 2444 จนถึง พ.ศ. 2445 (ระลึก ธานี 2524 : 191)

(2) รูปแบบการปกครองหัวเมืองอีสานในสมัยรัชกาลที่ 6

ใน พ.ศ. 2457 ได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พุทธศักราช 2457 เป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในส่วนภูมิภาค คือในพระราชบัญญัตินี้กำหนดให้กรมการอำเภอมีหน้าที่กว้างขวางออกไปอีกเพราะนอกจากจะมีหน้าที่ในการรักษาความสงบเรียบร้อย ดังที่เคยกำหนดไว้ในพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ ร.ศ. 116 ยังให้มีอำนาจหน้าที่ที่จะต้องบำรุงความเป็นอยู่และการประกอบอาชีพของราษฎรให้ได้ดียิ่งขึ้น รวมทั้งด้านการศึกษา การสาธารณสุข อื่นๆ (ระลึก ธานี 2524: 273)

ใน พ.ศ. 2459 ได้เปลี่ยนชื่อเรียกเมืองที่เป็นศูนย์กลางที่มีอำเภอรวมกันอยู่ด้วยนั้นเป็นจังหวัดทั้งหมด เช่น เมืองอุบลราชธานีก็เปลี่ยนเป็นจังหวัดอุบลราชธานี เปลี่ยนชื่อเรียกผู้ว่าราชการเมืองเป็นผู้ว่าราชการจังหวัด คำว่าอีสาน พังเกิดขึ้น พ.ศ.2465 รัฐบาลกรุงเทพฯ ได้ประกาศรวมมณฑลอุดร มณฑลร้อยเอ็ด และมณฑลอุบลราชธานี เป็นภาคอีสาน ในสมัยรัชกาลที่ 6 เนื่องจากได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งตำแหน่งอุปราชประจำภาคเพิ่มอีกหนึ่งตำแหน่งให้อุปราชประจำภาคเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่รับราชการฝ่ายพลเรือนต่างพระ

เนตรพระกรรณ มีอำนาจเหนือข้าราชการทุกตำแหน่งบรรดาที่ประจำรับราชการอยู่ในภาคหนึ่ง ๆ แห่งพระราชอาณาจักรขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์(เดิม วิกาศย์พจนกิจ 2513: 610)

ดังที่กล่าวมานี้ เพื่อทำความเข้าใจในเบื้องต้นของที่มาของคำว่า อีสานหรือภาคอีสานว่าแท้จริงแล้วเราเพิ่งเริ่มใช้อย่างเป็นทางการ ตั้งแต่วันที่ 1 สิงหาคม 2465 มา นี้เองซึ่งตอนนั้นหัวเมืองทางฝั่งหัวเมืองทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงและฝั่งขวาบางส่วนก็ถูกตัดออกไปขึ้นกับฝรั่งเศสแล้ว ยังคงเหลือแต่ดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขง ซึ่งตอนล่างเป็นที่อยู่ของกลุ่มวัฒนธรรมเขมร ตอนบนเป็นที่อยู่ของกลุ่มวัฒนธรรมลาว (ธีรชัย บุญมาธรรม 2542: 2)

(3) รูปแบบการปกครองหัวเมืองอีสานในสมัยรัชกาลที่ 7

ต่อมาใน พ.ศ. 2486 เป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเสวยราชสมบัติต่อจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นช่วงเศรษฐกิจตกต่ำไปทั่วโลก รวมทั้งประเทศไทย ซึ่งเป็นผลมาจากสงครามโลกครั้งที่ 1 รัฐบาลจำต้องลดค่าใช้จ่ายลงให้เหมาะกับรายได้ วิธีการหนึ่งที่รัฐบาลจัดทำคือการลดตำแหน่งข้าราชการที่ไม่มีความจำเป็นลงไป และมีการยุบตำแหน่งปลัดมณฑลทั่วราชอาณาจักร จนกระทั่งมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราช มาเป็นประชาธิปไตยโดยคณะราษฎร

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการปกครองในส่วนภูมิภาคคือ ประกาศใช้พระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2476 ที่ได้กำหนดให้จัดแบ่งระเบียบการบริหารราชการแผ่นดินออกเป็น 3 ส่วน คือส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น (ระลึก ธาณี 2524: 278) เป็นผลให้มณฑลต่าง ๆ ต้องยุบเลิกไปทั้งหมด จังหวัดทุกจังหวัดในทุกมณฑล กลายเป็นหน่วยงานหนึ่งของการปกครองส่วนภูมิภาคที่ขึ้นตรงต่อกระทรวงมหาดไทย

สภาพแวดล้อมทางการเมืองการปกครองในช่วงก่อนและหลังการปกครองหัวเมืองอีสานสมัยการสถาปนารัฐชาติของประเทศไทยสมัยใหม่ น่าจะเป็นกรอบหรือกฎกติกาของการปกครองบ้านเมืองและจารีตประเพณี เป็นตัวควบคุมกำหนดบทบาททางสังคมทำให้วิถีชีวิตพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต อยู่ในกฎกติกาและเป็นตัวแบบให้เกิดแนวคิดทางการเมือง ช่วงตั้งแต่รัชกาลที่ 5-9 หรือ 5 แผ่นดิน

2) สภาพเศรษฐกิจและสังคม

ชาวอีสานมีสภาพชีวิตผูกพันกับธรรมชาติและลักษณะสังคมอีสานเป็นสังคมเกษตรกรรมมีชีวิตความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ ไม่ซับซ้อน ชีวิตประจำวันอยู่กับธรรมชาติเป็นหลัก ทำให้เศรษฐกิจของชาวอีสานมีลักษณะเป็นเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเอง กล่าวคือประชาชน

สามารถผลิตของขึ้นใช้ภายในชุมชนของตน ได้หลายอย่าง โดยไม่ต้องพึ่งพาผลผลิตจากภายนอก สังคมเกษตรอาชีพหลักคือทำนาและหาของป่าและปลูกพืชเป็นแบบยังชีพ

สภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต คงเป็นสภาพแวดล้อมเดียวกันกับชีวิตชาวอีสานทั่วไป เป็นลักษณะสังคมเกษตร ทำให้ชาวอีสานมีความผูกพันกับธรรมชาติและต้องพึ่งพาสภาพดินฟ้าอากาศอยู่ตลอดเวลา ซึ่งส่วนใหญ่มักจะประสบปัญหาการขาดแคลนน้ำอยู่เสมอ และเมื่อเกิดภาวะฝนแล้งหรือน้ำท่วม ประชาชนก็จะพากันอดอยากและพากันล้มตายเป็นจำนวนมาก เพราะไม่สามารถผลิตสิ่งจำเป็นต่อการดำรงชีวิตได้ (นาฎนภา ปัจจังคะโต 2536: 49) จากสภาพปัญหาดังกล่าวทำให้ชาวอีสานบางท้องถิ่นมักเกิดการอพยพโยกย้ายถิ่นอยู่เสมอ (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร ร.5 ม. 46/1. 6 พฤศจิกายน ร.ศ.110 .) การอพยพย้ายถิ่นของชาวอีสานเนื่องจากความอดอยาก นับเป็นปัญหาสำคัญที่ทำให้รัฐบาลต้องทำการปรับปรุงระบบเศรษฐกิจในหัวเมืองอีสานให้ดีขึ้นจากการที่พื้นที่อาณาเขตของมณฑลอิสานที่กว้างใหญ่มาก จึงทำให้มีลักษณะภูมิประเทศที่แตกต่างกันออกไป โดยพื้นที่ตอนบนของมณฑลเป็นที่ราบเชิงเขาสูงราบเอียงมาทางตอนล่างสุดของภาคอีสาน จากลักษณะพื้นที่ดังกล่าวให้มีแม่น้ำสายสำคัญ ๆ ไหลผ่าน 2 สาย ได้แก่ แม่น้ำมูลและแม่น้ำชี ซึ่งไหลผ่านตลอดที่ราบทางตอนล่างไปทางตะวันออกลงสู่แม่น้ำโขง

การเก็บส่วยอากรและการภาษีอากร ในสมัยก่อนรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ลักษณะการเก็บผลประโยชน์ของแผ่นดินแบ่งเป็น จังกอบอากร และฤชา ทั้งสองอย่างนี้เรียกรวมกันว่า ส่วยอากร หรือ ส่วยสัคพัฒนากร (ดำรงราชานุภาพ สมเด็จพระบรมราชา 2466: 12) พอถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ได้ทรงโปรดเกล้าฯ จัดให้มีผู้ประมูลเงินหลวงรับผูกขาดผลประโยชน์แผ่นดิน ผู้ที่ประมูลได้ เรียกว่า “เจ้าภาษี” ถือเป็นผู้เก็บภาษีจากรายกรอย่างหนึ่ง และมีนายอากรทำหน้าที่ผูกขาดทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ผูกขาดทำนาเกลือในที่บางแห่งผูกขาดเก็บรังผึ้งในป่า ตั้งบ่อนการพนัน ดันสุรา ฯลฯ เป็นต้น การประเมินเงินหลวงผูกขาดผลประโยชน์แผ่นดินทางหัวเมืองตะวันออก เริ่มขึ้นที่เมืองนครราชสีมาเป็นแห่งแรกจากหลักฐานปรากฏว่าเมื่อ พ.ศ. 2388 การเก็บส่วยแบ่งได้เป็นสองชนิดคือชนิดที่เป็นเงินตราและชนิดที่เป็นสิ่งของส่วนชนิดที่เป็นเงินนั้น พอยกตัวอย่างได้จาก ประวัติเมืองนครจำปาศักดิ์ตามที่ปรากฏหลักฐานในพงศาวดารหัวเมืองมณฑลอิสานว่าภายหลังที่เจ้าพระยาราชสุภาวดี (ต่อมาได้เลื่อนเป็น เจ้าพระยาบดินทรเดชา) ได้ปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ราบคาบเมื่อ พ.ศ. 2370 (นาฎนภา ปัจจังคะโต 2536: 51)

การคมนาคมภายในดินแดนอีสานส่วนใหญ่จะอาศัยการคมนาคมทางบกเป็นหลักพาหนะสำคัญที่ใช้ในการเดินทางช่วงก่อน พ.ศ.2435 คือ ม้า และวัวเทียม เกวียน

เดินทางเต็มไปด้วยความยากลำบาก เพราะภูมิประเทศค่อนข้างลาดชันในฤดูฝนน้ำจะท่วมและนอกจากนี้ยังมีป่าดงดิบกั้นอยู่รอบดินแดน และนอกจากนี้ยังมีเทือกเขาที่เป็นแนวขวางกั้นการติดต่อระหว่างราชสำนักกรุงเทพฯ กับดินแดนอีสานคือ ทิวเขาดงพระยาเย็น ทำให้ชาวอีสานไม่สะดวกที่จะติดต่อกับราชสำนักกรุงเทพฯ ในระยะแรก ๆ ส่วนเส้นทางที่สำคัญที่ใช้ในการติดต่อกันในภูมิภาค คือ เส้นทางจากนครราชสีมาถึงหนองบัวลำภู และต่อไปยังเมืองหนองคาย จากนั้นสามารถอาศัยการเดินทางเรือในแม่น้ำโขงเดินทางไปนครเวียงจันทน์หรือนครหลวงพระบางได้ (นาฏนภา ปัจจกะโต 2536: 50) การใช้เส้นทางดังกล่าวพระอาจารย์เทศก์ เทสรังสี ที่เป็นศิษย์คนสำคัญของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เคยใช้เส้นทางนี้เดินธุดงค์เพื่อติดตามพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตเมื่อครั้งท่านจำพรรษาในภาคเหนือใน พ.ศ. 2476 ท่านกล่าวว่า "...ลงเรือยนต์จากนครเวียงจันทน์ทวนกระแสน้ำขึ้นไปนครหลวงพระบาง พักแรมคืนตามบ้านข้างกลางหาดทรายบ้าง สามคืนสี่วันจึงถึงนครหลวงพระบาง..." (พระอาจารย์เทศก์ เทสรังสี 2539: 72-74) สิ่งที่สะท้อนให้เห็นว่าชาวอีสานติดต่อกับชาวลาวได้สะดวกนับเป็นสาเหตุที่ทำให้ชาวอีสานมีความผูกพันกับชาวลาวมากกว่า

ต่อมาใน พ.ศ. 2543 นั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้สร้างเส้นทางคมนาคมติดต่อกับดินแดนอีสานโดยทางรถไฟคือ เส้นทางสายกรุงเทพฯ-นครราชสีมา จึงนับเป็นช่วงที่เปิดประตูอีสานให้กว้างยิ่งขึ้นซึ่งรัฐบาลส่วนกลางได้พยายามให้ประชาชนในภูมิภาคนี้ได้เห็นความเจริญส่วนกลาง เพื่อให้ประชาชนยอมรับรัฐบาลมากขึ้นและเป็นผลดีต่อเศรษฐกิจของรัฐบาลด้วยเนื่องจากรัฐบาลสามารถดึงสินค้าพื้นเมืองในดินแดนอีสานเข้าสู่ส่วนกลางได้สะดวกยิ่งขึ้น

การเดินทางติดต่อกับหัวเมืองต่าง ๆ ของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต นั้นเป็นการเดินทางโดยรถไฟ เช่นเดินทางกลับจากกรุงเทพฯ หลังเข้าไปจำพรรษาวัดสระปทุมเพื่อศึกษาหาความรู้โดยสารรถไฟและเดินทางไปวัดเจติยหลวง จังหวัดเชียงใหม่ ทั้งไปและกลับก็รถไฟในการเดินทาง จึงเป็นที่น่าสังเกตว่าเส้นคมนาคมนี้รถไฟเป็นเสมือนตัวเชื่อมความเจริญไปสู่ภูมิภาคต่าง ๆ และสะดวกในการเดินทาง การติดต่อและเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมทางหัวเมืองเชียงใหม่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นพระภิกษุอีสานที่เดินทางไปเป็นพวกช่วงแรก ๆ และในช่วงหลังจึงมีพระภิกษุอีสานเดินทางไปติดตามและตั้งวัดและมีการย้ายถิ่นของประชาชนในภาคอีสานไปตั้งบ้านเรือนในเขตอำเภอเชียงแสน อำเภอเวียงเชียงรุ้ง และหลายอำเภอในจังหวัดเชียงราย เนื่องจากพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นผู้นำทางไปก่อน (นาฏนภา ปัจจกะโต 2536: 51)

2. สาระสำคัญของแนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

2.1 ทศนะของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่มีต่อการเมืองการปกครอง

2.1.1 ทศนะของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มองเรื่องเกี่ยวกับมนุษย์

ทศนะของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มองเรื่องเกี่ยวกับมนุษย์อาศัยการตีความและแนวทางการตีความ (สมบัติ จันทรวงศ์ 2527: 10-17) แนวทางการวิเคราะห์แบบนี้มีพื้นฐานความคิดของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่ใช้ในการวิเคราะห์ว่า ความคิดของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ย่อมเกิดจากบุคคลหรือมนุษย์ กล่าวคือ ในช่วงชีวิตหนึ่งของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มีเหตุการณ์ต่าง ๆ ในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งหรือทั้งหมดของช่วงเวลาที่เกิดขึ้นชีวิตของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่อาจเรียกรวมได้ว่า “...ประสบการณ์ชีวิตของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต...” นั้นมีอิทธิพลต่อผลต่อแนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่นำเสนอออกมาได้และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเหตุการณ์หรือประสบการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงเดียวกับที่งานเขียนหรือผลงานชิ้นนั้น ๆ ได้เกิดขึ้นมักจะมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อแนวคิดที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้นำเสนอความคิดออกมาผ่านตัวแสดงหรืองานเขียนชิ้นนั้น ๆ ด้วยเหตุนี้การวิเคราะห์งานเขียนชิ้นนี้ ได้วิเคราะห์การศึกษาชีวประวัติของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ด้วย ซึ่งจะทำให้ทราบถึงอิทธิพลของเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดแนวคิดของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มองเรื่องเกี่ยวกับมนุษย์นี้ได้เพราะงานเขียนที่แสดงออกมานั้นก็เปรียบเสมือนภาพสะท้อนความคิดของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ด้วย

ในทศนะของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มองมนุษย์ว่า “...เกิดจาก รากะ โทสะ และโมหะ นั้น เป็นผลของอวิชชา ที่กล่าวไว้ในธรรมจักร (สมุทัยสังขะ) ว่า กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ก็คือ รากะ โทสะ โมหะ อันเป็นผลมาจากอวิชชา นั่นเอง ตัวเหตุคืออวิชชา ครอบงำจิตสันดานของสัตว์ เป็นผลให้สัตว์เกิดรากะ โทสะ โมหะ ทั้งสัตว์ทั้งโลกก็ฉิบหาย คือ กระทบกระเทือนไปหมด ทั้งภายนอก คือ สัตว์และโลกทั้งปวง ทั้งภายใน คือจิตสันดานของสัตว์ แสดงออกมาก็แต่ฉิบหายกับฉิบหายอย่างเดียว...” (พระทองคำ จารุวรรณโณ 2546: 30) ความคิดของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต สอดคล้องกับอัครคัมภีร์คือหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาว่าด้วยการกำเนิดของมนุษย์ สังคม ความคิดทางการเมือง รวมตลอดจนถึงสถาบันทางการเมือง โดยอัครคัมภีร์กล่าวถึง กำเนิดมนุษย์ สังคม ความคิดทางการเมืองและสถาบันทางการเมือง โดยแสดงลำดับวิวัฒนาการมาเป็นขั้น ๆ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ท่านได้กล่าวว่า

“...ได้ความว่า น คือธาตุน้ำ โม คือ ธาตุดิน พร้อมกับบาทพระคาถา ปราภฏ ขึ้นมาว่า มาตาปตีกสมุกโว โอทนกุมมาสปจโย สัมภวธาตฺของมารดาบิดาผสมกัน จึงเป็นตัวตน

ขึ้นมาได้ น เป็นธาตุของ มารดา โม เป็นธาตุของ บิดา ฉะนั้นเมื่อธาตุทั้ง 2 ผสมกันเข้าไป ไฟธาตุของมารดาเคี้ยวเข้าจนได้นามว่า กลละ คือ น้ำมันหยดเดียว ณ ที่นี้เอง ปฏิสนธิวิญญาณเข้าถือปฏิสนธิได้ จิตจึงได้ถือปฏิสนธิในธาตุ นโม นั้น เมื่อจิตเข้าไปอาศัยแล้ว กลละ ก็ค่อยเจริญขึ้นเป็นอัมพชะ คือเป็นก้อนเลือด เจริญจากก้อนเลือดมาเป็น ฆนะ คือเป็นแท่ง และ เปสี คือชิ้นเนื้อ แล้วขยายตัวออกคล้ายรูปจิ้งเหลน จึงเป็นปัญญาสาขา คือ แขน 2 ขา ๒ หัว 1 ส่วนธาตุ พ ก็กลม ฐ คือไฟนั้นเป็นธาตุเข้ามามีอาศัยภายหลังเพราะจิตไม่ถือ เมื่อละจากกลละนั้นแล้ว กลละก็ต้องทิ้งเปล่าหรือสูญเปล่า ลมและไฟก็ไม่มี คนตาย ลมและไฟก็ดับหายสาบสูญไป จึงว่าเป็นธาตุอาศัย ข้อสำคัญจึงอยู่ที่ธาตุทั้ง 2 คือ นโม เป็นเดิมในกาลต่อมาเมื่อคลอดออกมาแล้วก็ต้องอาศัย น มารดา โม บิดา เป็นผู้ทะนุถนอมก่อกำเนิดเลี้ยงเลียมาด้วยการให้ข้าวสุกและขนมกุมมาส เป็นต้น ตลอดจนการแนะนำสั่งสอนความดีทุกอย่าง ท่านจึงเรียкмารดาบิดาว่า บุพพจารย์ เป็นผู้สอนก่อนใครๆ...” (พระอริยคุณาธาร (เส็ง ปุสุโต) 2493: 1-15)

เรื่องที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต กล่าวน่าจะอธิบายว่า มนุษย์ได้รับมรดกมาแล้วจาก นโม คือ บิดามารดา กล่าวคือ ร่างกายเราได้กำเนิดเกิดมาเป็นมนุษย์ซึ่งเป็นชาติสูงสุด เป็นผู้เลิศตั้งอยู่ในฐานะอันเลิศด้วยดี คือ มีกายสมบัติ วิจิตรสมบัติและมโนสมบัติบริบูรณ์จะสร้างสมเอาสมบัติภายนอกคือทรัพย์เงินทองอย่างไรก็ดี จะสร้างสมเอาสมบัติภายในคือมรรคผลนิพพานธรรมวิเศษก็ได้พระพุทธองค์ทรงบัญญัติพระธรรมวินัย ก็ทรงบัญญัติแก่มนุษย์เราเอง มิได้ทรงบัญญัติแก่ ช้าง ม้า โค ควาย ฯลฯ ที่ไหนเลย มนุษย์นี่เองจะเป็นผู้ปฏิบัติถึงซึ่งความบริสุทธิ์ได้ ฉะนั้นจึงไม่ควรน้อยเนื้อต่ำใจว่า ตนมีบุญวาสนาน้อยเพราะมนุษย์ทำได้ เมื่อไม่มีทำให้ไม่ได้ เมื่อมีแล้ว ทำให้อิ่งได้ สมด้วยเทศนานัยอันมาในเวสสันดรชาดกมีคุณสมบัติหรือองค์ประกอบพร้อมทุกอย่าง มนุษย์ผู้เลิศ มนุษย์ผู้ประเสริฐ มนุษย์ผู้มีความสามารถ ทำได้ทั้งโลกีย์ปัญญา และ โลกุตระปัญญา มนุษย์อยู่ในท่ามกลาง จะขึ้นข้างบนก็ได้ จะลงข้างล่างก็ได้ นักปราชญ์ทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้า เป็นต้น (พระทองคำ จารุวัฒน 2547: 85)

ข้อความดังกล่าวน่าจะตีความได้ว่าในช่วงนี้ชี้ให้เห็นว่า ตัณหาทำให้สัตว์โลกตกต่ำลง และเกิดความยึดมั่นถือมั่นคืออุปาทานขึ้น ความแตกต่างซึ่งแต่เดิมไม่ปรากฏเพราะปราศจากรูปร่างก็เกิดขึ้น เพราะความมีผิวพรรณต่างกัน เป็นเหตุให้ยึดเอาผิวพรรณกำหนด ความสูง ต่ำ เกิดทิฐิในวรรณะ ต่อมาร่างกายเปลี่ยนไปเรื่อย ๆ จนเกิดเพศชาย เพศหญิง เกิดการเสพสุข เมถุนขึ้น สัตว์อื่น ๆ ที่เห็นก็ขว้างปาด้วยสิ่งที่ปฏิภูลต่าง ๆ ทำให้ต้องสร้างบ้านเรือนที่กำบังขึ้น ตลอดจนการแนะนำสั่งสอนความดีทุกอย่าง ท่านจึงเรียкмารดาบิดาว่า บุพพจารย์ เป็นผู้สอนก่อนใคร

ดังนั้นสิ่งที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้กล่าวถึงกรณีอัครัญญาสูตรแสดงว่า ครอบครัวยุติกันแล้วและครอบครัวนั้นเป็นเครื่องหมายของความตกต่ำทางจิตใจ แม้มนุษย์จะเห็น

ว่าเป็นการกระทำที่ไม่ดีถึงกับมีการต่อต้านแต่คนที่สร้างที่กำบังไม่ให้เห็นการกระทำนั้นมากนักเรื่อย ๆ ส่วนทางด้านอาหารการกินนั้นก็เริ่มมีที่เกียจคร้านคิดสะสมอาหารไว้เกินกว่าความจำเป็นคนอื่น ๆ เลยสะสมบ้างและแข่งขันกันสะสมมากขึ้นเรื่อย ๆ จากความเกียจคร้านก็กลายเป็นความโลภ เมื่อมีคนโลภมากกวอดความอดคัดเกิดขึ้นแก่ส่วนรวมและเพื่อแก้ปัญหาเรื่องนี้จึงเกิดการบีบกันเขตนแดนกันขึ้น ทรัพย์สินส่วนตัวก็เกิดขึ้นแต่ความโลภทำให้บางคนลักทรัพย์ในส่วนที่นี้เป็นเขตของผู้อื่นจึงถูกค่าว่า ทูบัติ คือการลงโทษ การลงโทษจึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเพราะการมีทรัพย์สินส่วนตัว แต่การลงโทษเช่นนี้ก็ไม่มีกำหนดกฎเกณฑ์หาความชอบธรรมไม่ได้ ความปรารถนาจะให้มิระเบียบการปกครองจึงเกิดขึ้น จึงได้ตกลงกันสมมติคนผู้หนึ่งขึ้นทำหน้าที่ว่ากล่าวเตือน โดยที่คนผู้นั้นได้ส่วนแบ่งผลผลิตจากคนในความดูแลของตน จึงเกิดคำเรียกผู้ปกครองว่า มหาชนสมมติ คือ เป็นผู้ที่คนทั่วไปสมมติขึ้น เรียกว่า กษัตริย์ เพราะเป็นหัวหน้าดูแลผลผลิตจากผู้ที่คนทั่วไปสมมติขึ้น หัวหน้าที่ดูแลเขตหรือที่ทำกินเรียกว่าราชา เพราะทำให้เกิดความสุขใจโดยการให้ความเป็นธรรม ส่วนคนทั่วไปต้องแบ่งงานกันทำเป็นหน้าที่ ๆ ในสังคมเพราะการมีครอบครัวทำให้ต้องทำมาหากินบำรุงบำเรอกายมากขึ้น

แนวคิดเรื่องของมนุษย์และการขึ้นของรัฐตามแนวคิดของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต นี้ไม่ใช่รัฐแบบเทวสิทธิ์ซึ่งถือว่าอำนาจอันชอบธรรมในการปกครองมาจากเทวะหรือพระเจ้าแต่ผู้ปกครองมีลักษณะเป็นธรรมราชา คือผู้ทรงไว้ซึ่งธรรมะในการปกครอง อำนาจการปกครองยังเป็นของประชาชนอยู่เพราะในระบบนี้ประชาชนมิได้มอบอำนาจให้แก่ผู้ปกครองอย่างสิ้นเชิง ดังเช่น ในปรัชญาการเมืองของฮอบส์ ซึ่งถือว่าประชาชนทำสัญญากันเองแล้วยกอำนาจให้แก่ผู้ปกครองโดยที่ผู้ปกครองมิใช่คู่สัญญา ในกรณีอัครัญญาสูตรประชาชนพร้อมใจกันมอบอำนาจให้ผู้ปกครองก็จริงแต่ก็มีสัมพันธสัญญาว่าผู้ปกครองโดยธรรมและประชาชนจะแบ่งผลประโยชน์ให้ แต่ถึงอย่างไรพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตก็มองเรื่องมนุษย์ คือ อัครฐาน เป็นที่ตั้งแห่งมรรคผลนิพพาน (พระอริยคุณาธาร (เส็ง ปุสฺโส) 2493:1-15) เรื่องนี้เป็นได้เฉพาะมนุษย์เท่านั้น ดังนั้น“พระนิพพาน” อันเป็นจุดหมายสูงสุดได้ถูกตีความให้มีมิติของ “ที่นี่-เดี๋ยวนี้” ซึ่งตามความเข้าใจแบบจารีตนิยม โอกาสจะบรรลุพระนิพพานในชาติภพปัจจุบันเป็นสิ่งที่ยากเย็นยิ่งนักสำหรับคนธรรมดา ซึ่งพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จึงเน้นที่การปฏิบัติแบบค่อยเป็นค่อยไปอันมีผล 2 ประการคือ ทำให้พระนิพพานเป็นเรื่องของอีกหลายภพชาติที่ไกลสุดกู่อย่างหนึ่ง และอีกประการหนึ่งคือ ทำให้เกิดเส้นแบ่งที่เห็นชัดระหว่างจารีตการปฏิบัติของภิกษุที่มุ่งพระนิพพานกับจารีตการปฏิบัติของฆราวาสที่ยังคงมุ่งเป้าหมายในระดับโลกียะอยู่ คือ เน้นการทำบุญเพื่อสั่งสมบารมีให้เกิดในชาติภพที่ประณีตยิ่ง ๆ ขึ้นไป ฐานะอันเลิศมีอยู่ในมนุษย์เพราะเป็นที่เกิดของสรรพสัตว์ทุกอย่างมนุษย์จึง

สำคัญที่สุดเพราะการปฏิบัติตัวโดยพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต กล่าวว่า (พระทองคำ จารุวัณ โณ 2547:87)

“... อคฺคํ ฐานํ มนุสฺเสสฺส มคฺคํ สุตฺตวิสุทฺธิยา ฐานะอันคิเลศมีอยู่ในมนุษย์ ฐานะอันคิเลศนั้นเป็นทางดำเนินไปเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์...”

อาจกล่าวได้ว่าทัศนะของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เกี่ยวกับมนุษย์ถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของทุกสิ่งทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นครอบครัวและสังคม การเมือง มนุษย์มีสิทธิ มีอิสระ และมีเสรีภาพ จึงสามารถจะปกครองตนเองได้ แต่การมีเสรีภาพเกินขอบเขตเพราะมีหลักการควบคุมตนเองหลายประการที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมซึ่งเท่ากับเป็นการเพิ่มคุณภาพให้กับชีวิต คุณภาพของชีวิตนี้มีความสัมพันธ์กับการปกครองตนเองหรือการควบคุมตนเองยิ่งมนุษย์หรือบุคคลมีคุณภาพเพิ่มขึ้นจะสามารถควบคุมตนเองได้มากขึ้น ให้ทำได้ในสิ่งที่ควรทำและให้งดเว้นในสิ่งที่ควรยกเว้น เมื่อมีคนมีความรับผิดชอบ ก็สามารถใช้อัตริย์และเสรีภาพในการแสวงหาและนำชีวิตให้เข้าถึงสิ่งที่ดีงามหรือใช้เสรีภาพในการปรับปรุงตนเองให้มีคุณค่าต่อการเมืองการปกครองและสังคม มนุษย์เป็นผู้มีความสำคัญมีคุณค่าและศักดิ์ศรีของตน ผู้ปกครองจึงต้องสงเคราะห์ให้ประชาชนบรรลุถึงความสำคัญ คุณค่าและศักดิ์ศรีของตนเอง

2.1.2. ทัศนะของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เกี่ยวกับการเมืองการปกครอง

ในทัศนะของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เกี่ยวกับการเมืองการปกครองอาจอาศัยการตีความที่เป็นแนวทางอุดมการณ์ (ideological approach) แนวทางการคิดแบบนี้เป็นการเอาทฤษฎีทางพระพุทธศาสนาหรือแนวคิดของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เอง ที่ยอมรับหรือมีอยู่เพื่อไปอธิบายแนวความคิดของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ในอดีต โดยเป็นการตีความแนวคิดของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต โดยมีกรอบของแนวความคิดที่ใช้อยู่ในปัจจุบันเป็นเครื่องมือ ซึ่งวิธีการแนวทางนี้จะทำให้ความหมายหรือสิ่งที่พยายามค้นหาจากผลงานการนำเสนอของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต นั้นถูกรวบงำจากกรอบแนวความคิดและอคติของการศึกษาวิเคราะห์เองซึ่งพื้นฐานของแนวการวิเคราะห์แบบนี้มองเห็นว่าแนวคิดของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดทางการเมืองเป็นความจริงที่ถือได้ว่าเป็นสากลไม่จำกัดด้วยเหตุผลของเวลาซึ่งค่อนข้างจะออกมาในรูปแบบของแนวความคิดที่เป็นนามธรรมเป็นส่วนใหญ่ โดยพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ให้ทัศนะว่าการเมืองการปกครองที่ดีนั้นในระยะแรก เน้นคือการประพฤติดีและทำหน้าที่ในหน่วยของสังคมที่จะส่งผลให้ปัจเจกบุคคลปราศจากทุกข์ในแง่ของความสัมพันธ์ทางสังคมในระดับรัฐ โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับคนกลุ่มต่าง ๆ เพื่อความเจริญและเป็นเอกราชของชาติ โดยมองถึงหลักการปกครองบ้านเมืองโดยจะให้ความสำคัญความพร้อมของถิ่นที่อาศัยอยู่ที่เป็นที่

เหมาะแก่การพักอาศัยของภูมิภาคหรือปฏิกูประเทศอยู่ในประเทศอันควรคือความสมบูรณ์ ท่านยกตัวอย่างโดยมีข้อเปรียบเทียบถึงประเทศอื่น ๆ เช่น ไทยได้เปรียบในความอุดมสมบูรณ์ หากเปรียบกับที่อื่นๆแล้วถือว่าเราได้เปรียบมาก และลูกศิษย์ของท่านได้ขยายแนวคิดของท่านคือเรื่อง รัฐหรือประเทศอันควร ซึ่งบ้านเมืองใดก็ตามที่จะเจริญต้องพร้อมด้วยเหตุ 4 ประการดังนี้ คือ(พระอาจารย์เทสก์ เทสรังสี 2539: 165)

1. ภูมิภาคที่เป็นชัยภูมิเหมาะสมแก่คนที่ไปอยู่อาศัย
2. หัวหน้าผู้บริหารวางระเบียบกฎหมายเป็นยุติธรรม ไม่ทำความเดือดร้อนให้แก่ประชาชนอยู่อาศัยและไม่หย่อนยานเกินไป
3. พลเมืองช่วยกันรักษาระเบียบกฎหมาย เคารพต่อกฎหมายบ้านเมือง
4. ผู้บริหารตั้งอยู่ในความยุติธรรม

ถ้าความพร้อมด้วยเหตุ 4 ประการนี้แล้ว บ้านเมืองก็จะอุดมสมบูรณ์ ถ้าขาดอันใดข้อใด ถึงจะอุดมแต่ก็จะไม่สมบูรณ์ เนื้อหาสาระของแนวคิดของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต อาจกล่าวได้ว่าเป็นปรัชญาทางการเมืองการปกครอง แต่ถ้ามองโดยละเอียดของแนวคิดของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต แล้วเป็นแนวคิดที่ยุคปัจจุบันต้องการเพราะเป็นหลักปฏิบัติโดยความจริงโดยธรรมที่ปกครองโดยไม่ต้องปกครอง เมื่อเทียบหลัก 4 ประการแล้ว มีความชัดเจนยิ่งกว่าปรัชญาเมธีในตะวันตกเพราะครอบคลุมในแง่ของรัฐที่ดีในทุกมิติ หากมองอีกด้านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มีแนวคิดที่เกี่ยวกับสังคมมากมายและเป็นผู้สร้างแนวทางของอริยผลของพระพุทธเจ้าที่กล่าวว่ายอันตราธานไปแล้วในประวัติศาสตร์ของรัตนโกสินทร์ หากแต่แนวคิดทางการเมืองเป็นไปในเชิงให้หลักปฏิบัติและความเห็นเพราะการกระทำถือได้ว่าเป็นรูปแบบที่ทรงคุณค่า ถ้ากล่าวก็คือว่ารัฐในทัศนะท่านเป็นรัฐที่ไม่ทำลายล้างแต่รักษาความสมดุลของสรรพสิ่งและสิ่งแวดล้อมให้อยู่ด้วยกันได้ เรียกว่า “...ทางสายกลาง...”

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต กล่าวว่า “...ความไม่ยั่งยืนเป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่และแน่นอน ความยิ่งใหญ่คือความไม่ยั่งยืน ชีวิตที่ยิ่งใหญ่คือชีวิตที่อยู่ด้วยทาน ศีล เมตตาและกตัญญู ชีวิตที่มีความดี อาจไม่ใช่ความยิ่งใหญ่ ชีวิตที่ยิ่งใหญ่ ต้องอาศัยคุณธรรมความดีเท่านั้น...” (พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน 2538: 21) ซึ่งเท่ากับว่าสิ่งที่ยิ่งใหญ่และแน่นอนของบุคคลที่เป็นผู้ปกครองในด้านการเมืองต้องอาศัยคุณธรรมความดี โดยอาจกล่าวได้ว่าชีวิตที่มีความดี อาจไม่ใช่ความยิ่งใหญ่ ซึ่งทัศนะของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มีความแตกต่างกับ นิโคโล แมคเคียเวลลี (NiccoloMachiavelli) นักปราชญ์ชาวอิตาลีได้เขียนไว้ในหนังสือเรื่องเจ้า (The Prince) ถึงวิธีการที่ผู้ปกครองจะรักษาอำนาจไว้ให้นานที่สุดและในข้อเขียนนั้น เขาพูดถึงธรรมชาติของมนุษย์ไว้มาก เช่น โลกมาก ขี้ขลาด ไร้ใจไม่ได้ ผู้ปกครองจึงต้องรักษาอำนาจโดยเน้นที่การสร้าง ความ

หวาดกลัวมากกว่าการสร้างความรัก(ฉะฐศ สิบสามศต 2527: 332) แต่ทัศนะของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต กล่าวถึงว่า “...ชีวิตที่มีความดีอาจจะไม่ใช่ความยิ่งใหญ่แต่เป็นชีวิตที่มีความสุข...” จึงเท่ากับว่าผู้นำทางการเมืองการปกครองที่ยิ่งใหญ่ในทัศนะของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ต้องอาศัย คุณธรรมความดีและการเมืองการปกครองที่เป็นไปเพื่อความสงบสุขของสังคมแท้จริงแล้วใน แนวคิดของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ไม่ว่าจะรูปแบบใดที่เป็นไปตามเจตนารมณ์ของการเมืองการ ปกครอง ในทัศนะของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ไม่มีใครเป็นผู้ปกครองที่สมบูรณ์แบบ (no perfect men) ผู้ปกครองที่มีคุณธรรมจะต้องทำเพื่อประชาชน แม้ผู้ปกครองที่ยิ่งใหญ่แต่ขาดความดีมี คุณธรรมก็ไม่อาจจะเป็นนักปกครองที่สมบูรณ์แบบได้ หลักที่จะปกครองบ้านเมืองได้ดีที่สุดใน ทัศนะของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต รูปแบบจึงไม่ใช่สาระสำคัญเท่ากับความมุ่งหมาย และการ กระทำที่ปรากฏว่าประกอบไปด้วยธรรมหรือไม่ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของคนส่วนมากหรือไม่ หน้าที่ต้องทำความรู้ความฉลาดที่จะทำตนให้ร่มเย็นเป็นสุขทั้งทางกายและทางใจโดยถูกต้อง คนดี เพียงคนเดียวย่อมมีคุณค่ามากกว่าเงินเป็นล้าน ๆ เพราะเงินเป็น ล้าน ๆ หรือวัตถุ ไม่สามารถทำ ความร่มเย็นให้แก่โลกได้อย่างถึงใจเหมือนได้คนดีทำประโยชน์อะไรๆ ที่เป็นสมบัติของโลกมิใช่ สมบัติอันแท้จริง โดยไม่เพียงสักแต่ว่า “... คนเราใหญ่แต่กาย ใหญ่แต่ชาติ ใหญ่แต่ชื่อ ใหญ่แต่ยศ ใหญ่แต่ความสำคัญว่าตน แต่ความรู้ความฉลาดที่จะทำตนให้ร่มเย็นเป็นสุขทั้งทางกายและทางใจ โดยถูกต้อง ตลอดผู้อื่นได้รับความร่มเย็นเป็นสุขด้วย นั้น ไม่ค่อยเจริญเติบโตด้วยและไม่สนใจบำรุง ให้ใหญ่โตอีกด้วย จึงเกิดความเดือดร้อนกันอยู่ทุกหนทุกแห่ง โดยไม่เลือกเพศวัยและชาติชั้น วรรณะอะไรเลย...” (พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน 2538: 21)

นักปกครองนอกจากมีความดีและคุณธรรมในการปกครองต้องมีความ ฉลาดในการปกครองโดยพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตกล่าวว่า “...คนฉลาดปกครองตนให้มีความสุข และปลอดภัยไม่จำเป็นต้องเที่ยวแสวงหาทรัพย์มากมายหรือเที่ยวกอบโกยเงินเป็นล้านๆ มาเป็น เครื่องบำรุงจึงมีความสุขผู้มีสมบัติพอประมาณในทางที่ชอบมีความสุขมากกว่าผู้ได้มาในทางมิชอบ เสียอีกเพราะนั้นไม่ใช่สมบัติของตนอย่างแท้จริงทั้งๆ ที่อยู่ในกรรมสิทธิ์แต่กฎความจริง คือกรรม สาปแช่งไม่เห็นด้วยและให้ผลเป็นทุกข์ไม่สิ้นสุด นักปราชญ์ ท่านจึงกลัวกันหนักหนาแต่คนโง่อย่าง พวกเราผู้ชอบสุขเอาเผากิน และชอบเห็นแก่ตัวไม่มีวันอิ่มพอ ไม่ประสบผล คือ ความสุขดังใจหมาย หากคนดีมีศีลธรรมในใจหายากยิ่งกว่าเพชรนิลจินดาได้คนเป็นคนดีเพียงคนเดียวย่อมมีคุณค่า มากกว่าเงินเป็นล้านๆ เพราะเงินเป็นล้านๆ ไม่สามารถทำความร่มเย็นให้แก่โลกได้อย่างถึงใจ เหมือนได้คนดีทำประโยชน์อะไรๆ ที่เป็นสมบัติของโลกมิใช่สมบัติอันแท้จริงของเราตัวจริงไม่มี ใครเหลียวแลสมบัติในโลกเราแสวงหาความทุจริตก็เป็นไฟเผาเผาตัวทำให้ฉิบหายได้จริงๆ...” (พระอริยคุณาธาร (เส็ง ปุสฺโส) 2493: 15-3)

นอกจากการปกครองตนเองให้ดีแล้วคือการปกครองใจควบคุมให้มีศีลธรรม แต่ในขณะที่เดียวกันพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เองให้ความสำคัญกับความมั่นคงของรัฐเป็นอย่างยิ่งเนื่องจากการขาดรัฐหรือประเทศชาติแล้วเหมือนกับจอกแห่น้ำกลางน้ำหาที่เกาะไม่ได้ ความมั่นคงของรัฐถ้าขาดแล้วในสถาบันด้านอื่น ๆ คงหมดไปด้วย เพราะว่ารัฐเป็นหลักค้ำจุนการเมือง เศรษฐกิจและสังคมและ ความมั่นคงศาสนา พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต กล่าวถึงความสำคัญองระบบการเมืองหรือรัฐที่ดั้นนั้นเปรียบเหมือนกับว่า

“...ก่อนเส้า 3 ก่อน ก่อนที่ 1 คือ ความเป็นชาติ ก่อนที่ 2 มีศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ ก่อนที่ 3 มีองค์พระมหากษัตริย์เป็นเอกอัครศาสนูปถัมภก หากขาดไปก่อนใดก่อนหนึ่ง ก็จะขาดความสมบูรณ์ไป ไม่สามารถจะใช้นั่งตั้งแกมุงหาอาหารได้...” (พระทองคำ จารุวัณ โณ 2547: 40-41)

เรื่องของรัฐหรือการปกครองแผ่นดิน / บ้านเมืองให้อยู่เย็นเป็นสุข โดยการเปรียบถึงก่อนเส้า 3 ก่อนในความหมายของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต น่าจะหมายถึง*

ก่อนที่ 1 คือ ความเป็นชาติ รัฐต้องมีความเป็นปึกแผ่น การอยู่ในประเทศอันควรคือประเทศไทยเพราะไม่เคยข่มเหงประเทศใด นอกจากป้องกันตัวเท่านั้น ชาติต่าง ๆ จึงยอมรับนับถือเป็นกัลยาณมิตร(พระทองคำ จารุวัณ โณ 2547: 23) พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ยกเอามงคลสูตรมากล่าว ย้ำเป็นพิเศษ คือ บท 2 ปฏีรูปเทสวาโส ฯ ล ฯ เป็นพื้นฐานของมงคลทั้งหมด โดยเฉพาะเรื่องปฏีรูปเทสนี้ สำคัญมาก ท่านจะหมายเอาประเทศไทยโดยเฉพาะท่านกล่าวว่า “ความเป็นคนไทย...พร้อม” การอ้างอิงข้อมูลตั้งแต่ครั้งพุทธกาลจนถึงสมัยปัจจุบัน ทั้งภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ พระไตรปิฎกพร้อมมูล ประเทศไทยไม่เคยอดอยากหิวโหย ตั้งแต่ยุคสุโขทัยถึงปัจจุบัน ประเทศไทยไม่เคยว่างเว้นจากพุทธศาสนา พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภก ทุกยุคทุกสมัย ชาวไทยศรัทธาคือพระพุทธศาสนา ถวายจตุปัจจัยพระสงฆ์ทุกวัน นับมูลค่าไม่ได้ คนไทยจึงมีกินมีใช้ เพราะ บุญเกิด มีข้าวกล้าในนาแกม ผนคกถูกต้องตามฤดูกาล ในป่ามีไม้ มีปลาในน้ำ มีสัตว์บนบก มีนกในอากาศ มีโช่บุญเกิดจากการถวายทานพระสงฆ์ในแต่ละวัน(พระทองคำ จารุวัณ โณ 2547: 62) ดังนั้นการรักษาไว้ซึ่งชาติเท่ากับว่ารักษาตนเองไปด้วยเพราะประเทศชาติอยู่รอดปลอดภัยก็เท่ากับตัวเองอยู่รอดด้วย

ในขณะที่เดียวกันพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เห็นว่าลำพังการรักษาประเทศชาติและความสงบของสังคมอันเป็นหน้าที่ของมหาชน นั้นไม่เพียงพอ เพราะในที่สุดจะ

* พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตอาจได้อิทธิเนวมคิมาจากสถาบันกษัตริย์เพราะในช่วงเวลานั้นท่านได้เดินทางไปศึกษาที่กรุงเทพฯ เป็นช่วงการปกครองโดยรัชกาลที่ 6

รักษาความสงบนั้นไว้ไม่ได้ต้องทำหน้าที่ทำนุบำรุงประชาชนมิให้อดอยาก ความสำคัญของเรื่อง การเลี้ยงชีพหรือเศรษฐกิจเป็นเรื่องหลักที่ผู้ปกครองจะต้องจัดการให้ดี หากแต่เรื่องเศรษฐกิจไม่ดี แล้วศีลธรรมซึ่งเป็นหลักสำคัญแห่งชีวิตของมนุษย์ก็จะพลอยเสื่อมสลายไปด้วยเพราะความอดอยาก มนุษย์จะไม่มีความคิดเรื่องศีลธรรม กล่าวคือเศรษฐกิจไม่ใช่จุดหมายที่สูงสุดของชีวิต แต่ต้อง ควบคู่ไปกับศีลธรรมที่เป็นจุดหมายของชีวิตนั่นคือ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เล็งเห็นว่า ความสัมพันธ์ระหว่าง การเมือง เศรษฐกิจและศีลธรรม (พระทองคำ จารุวัณ โณ 2547: 63)

ก่อนที่ 2 เรื่อง ศาสนาเป็นสถาบันที่สำคัญในการพัฒนาบุคคลเข้าสู่ชาติและ สังคมอาจถือได้ว่าเป็นแหล่งอบรมคน พระพุทธศาสนาคือคำสั่งสอนของท่านผู้ฉลาด ท่านสอนคน เพื่อให้เกิดความฉลาดทุกแง่ทุกมุม ซึ่งพอจะพิจารณาตามท่านได้ แต่เราอย่าฟังเพื่อความงมงาย อยู่ด้วยความงมงาย กินดื่มทำพูดด้วยความงมงาย คำว่างมงายไม่ใช่ของดี คนงมงายไม่ดี สัตว์งมงายไม่ดี เด็กงมงาย ผู้ใหญ่งมงายไม่ใช่ของดีทั้งนั้น เราจึงจะให้ใครเขาชมว่าดี จึงไม่ควรทำความสนิทติดจุ่มอยู่กับความงมงายโดยไม่ใช้ ความพิจารณาไตร่ตรอง ไม่ใช่ทางพ้นทุกข์โดยประการทั้งปวง จึงไม่ควรแก่สมณะซึ่งเป็นเพศที่ ใคร่ครวญไตร่ตรอง นี่คือ ผู้เตรียมพร้อมแล้วในการรบบุ่งชิงชัยระหว่างกิเลสกับธรรมเพื่อความ ชนະเลิศ คือวิมุตติพระนิพพาน อันเป็นหลักเขตแดนมหาชัยที่ปรารถนามานาน (พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน 2538:73)

ดังนั้นในแง่ของศาสนาแล้วเป็นเสมือนการสร้างคนในชาติและสังคมไปสู่ จุดหมายคือรัฐที่ดี ขณะเดียวกันรัฐมั่นคง ศาสนาก็มั่นคงตามพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต กล่าวว่า “... เมื่อพระพุทธเจ้าจะทรงประกาศพระศาสนา ทรงหาหลักคำประกันอันมั่นคง คือ มุ่งไปที่พระเจ้าพิม พิสาร ความสำคัญอันนี้มีมาตลอด หากประเทศใดไม่มีองค์ประกอบนี้ ซึ่งเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภก ก็ไปภูเสธได้เลย ...” (พระทองคำ จารุวัณ โณ 2547: 40)

ก่อนที่ 3 การมองถึงความสำคัญของการปกครองโดยพระมหากษัตริย์ พระ อาจารย์มั่น ภูริทัตโต อธิบายว่า ประเทศไทยไม่เคยอดอยากหิวโหย ตั้งแต่ยุคสุโขทัยถึงปัจจุบัน ประเทศไทยไม่เคยว่างเว้นจากพุทธศาสนา พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภก ท่าน กล่าวว่

“... รัฐใหญ่ในครั้งพุทธกาล คือ รัฐมคธ เป็นไทยในปัจจุบัน รัฐโกศล คือ พม่า (เมียนมาร์ในปัจจุบัน) ท่านพระอาจารย์เล่าว่า พม่าและไทย พระพุทธเจ้าทรงโปรดและตรัส สอนเป็นพิเศษ สองประเทศนี้จึงมีพระพุทธศาสนาที่มั่นคงมายาวนาน และจะยาวนานต่อไป แต่ พม่าเป็นเมืองเศรษฐกิจอุปถัมภ์ สมัยเป็นชาวโกศล ก็มีคหบดี คือ ท่านอนาถบิณฑิกะและนางวิสาขา

เป็นผู้อุปถัมภ์ แต่ไทยมีองค์พระมหากษัตริย์เป็นเอกอัครศาสนูปถัมภก พิเศษกว่าพม่า...”
(พระทองคำ จารุวัฒน โณ 2547: 40)

ดังนั้นในทัศนะของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต แล้วถ้าไม่มีพระมหากษัตริย์ ทรงอุปถัมภ์ คณะสงฆ์ก็คงไม่มี และวัดก็คงไม่เกิดใครที่ทำร้ายหรือคิดร้ายต่อพระมหากษัตริย์ก็คือ การทำลายวัดและพระศาสนา (ศรีศักร วัลลิโภดม 2544 : 119) เมื่อพิจารณาบทบาทของ พระมหากษัตริย์ผู้ปกครองที่เป็นในกรณีเช่นนี้จะเห็นว่ามิบทบาทเพื่อรักษาสังคมให้เป็นปกติสุข มากกว่าจะมีบทบาทสร้างสรรค์หรือกำหนดนโยบายหรือนำสังคมไปสู่จุดหมายไม่มีการใช้กฎหมาย เพื่อสร้างความเจริญอะไรให้มากไปกว่าสภาวะที่ดำเนินอยู่โดยปกติ ไม่มีการจัดสรรผลประโยชน์ ดังเช่น รัฐสังคมนิยม รัฐตามทัศนะของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต นี้มีลักษณะก่อนไปทางเสรีนิยม แต่ต้องเป็นระบบถ่วงดุลองค์กรและสถาบันหลักคือชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ซึ่งผู้ปกครองที่เป็นพระมหากษัตริย์เมื่อมีอำนาจที่สุดแล้วพระมหากษัตริย์ผู้ปกครองต้องมีหน้าที่ปกป้องปัจเจกชน และจะต้องสร้างสถาบันและปกครองสถาบัน เช่น การสร้างสถาบันชาติ การสร้างสถาบันทาง ศาสนา และรักษาสาธารณสมบัติ การกำหนดระบบเศรษฐกิจ และการคุ้มครองระบบเศรษฐกิจนั้น โดยธรรม พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ยกเหตุผลว่า

“...เจ้าชายสิทธัตถะ ก็ต้องทรงคิดอ่านการปกครองรักษาบ้านเมืองและไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ให้ร่มเย็นเป็นสุข การปกครองป้องกันราษฎรทั้งของเขต และการรักษาครอบครัว ตลอดถึงพระองค์ ก็จะต้องทรงคิดรอบคอบเสมอถ้าไม่ทรงคิดไม่มีพระปัญญา ไฉนจะปกครอง บ้านเมืองไพร่ฟ้าให้ผาสุกสบายได้...” (พระอริยคุณาธาร (เส็ง ปุสฺโส) 2493: 1-15)

แนวความคิดเรื่องกษัตริย์นั้นเกิดความเชื่อว่าคนที่เป็นกษัตริย์จะต้องเป็นผู้ที่ ได้สั่งสมบารมีมาไว้มากที่สุด แสดงออกถึงสถานะของชีวิตที่ดีกว่าผู้อื่นในชาตินี้โดยการเป็นผู้ ครอบครองเครื่องราชูปโภค พระราชวังและชีวิตความเป็นอยู่ที่มั่งคั่ง นอกจากนี้กษัตริย์ยังมีหน้าที่ เทียบกับพระอินทร์ในอนุจักรวาลด้วย กล่าวคือเป็นอัครพุทธศาสนูปถัมภก ทรงกระทำโดยการ สร้างปูชนียวัตถุสถาน ปกครองและบำรุงคณะสงฆ์ และเพราะเหตุที่พระพุทธศาสนาเชื่อว่า จุดหมายในชีวิตคือพระนิพพาน ชีวิตปัจจุบันเป็นเพียงทางผ่านจุดหนึ่งไปสู่จุดหมายปลายทางคือ พระนิพพานเท่านั้น ในแต่ละชาติมนุษย์ก็ควรสั่งสมบารมีให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปเพื่อเป็นปัจจัยไปสู่พระ นิพพาน ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตให้ความสำคัญการปกครองโดยพระมหากษัตริย์ โดยมอง ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 นี้ ก็คือ พระเจ้าปเสนทิโกศล นั่นเอง ที่มา ทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเมื่อถึงจุดเสื่อมโดยแสดงถึงพระพุทธเจ้าว่า

"... ตถาคตและพระองค์ก็ย่างเข้าสู่วัชราแล้ว ไม่ช้าตถาคตก็จะปรินิพพาน และก็เช่นกัน พระองค์ก็จะเสด็จสวรรคต ตถาคตไม่กลับมาสู่ภพนี้อีก ส่วนพระองค์เป็นหน่อเนื้อ พุทธาทนุร และเป็นพระสหายของตถาคต ยังต้องกลับมาสร้างบารมีต่อ ถ้าคราวใดศาสนาของ ตถาคตเสื่อมลง ขอพระองค์ทรงกลับมาฟื้นฟูด้วย..." (พระทองคำ จารุวัฒน โณ 2547: 48)

ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่ารัฐตามแนวคิดของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต นี้ไม่ใช่ รัฐแบบเทวสิทธิ์ซึ่งถือว่าอำนาจอันชอบธรรมในการปกครองมาจากเทวะหรือพระเจ้า แต่ผู้ปกครอง มีลักษณะเป็นธรรมราชา คือผู้ทรงไว้ซึ่งธรรมะในการปกครอง อำนาจการปกครองยังเป็นของ ประชาชนอยู่เพราะในระบบนี้ประชาชนมิได้มอบอำนาจให้แก่ผู้ปกครองอย่างสิ้นเชิง ดังเช่น ใน ปรัชญาการเมืองของฮอบส์ ซึ่งถือว่าประชาชนทำสัญญากันเองแล้วยกอำนาจให้แก่ผู้ปกครองโดยที่ ผู้ปกครองมิใช่คู่สัญญาในกรณีอัครัญญาสูตรประชาชนพร้อมใจกันมอบอำนาจ ให้ผู้ปกครองก็ จริง แต่ก็มีสัมพันธสัญญาว่าผู้ปกครองโดยธรรมและประชาชนจะแบ่งผลประโยชน์ให้แบบอย่าง การปกครองในกษัตริย์ในฐานะผู้บำรุงพระพุทธศาสนาจึงมีหน้าที่ดูแลให้ประชาชนอยู่ในศีลธรรม เพื่อไม่ตกไปอยู่ในโลกที่ชั่ว และสั่งสมบารมีไปตามวาสนาของตน ในแง่นี้รัฐจึงเป็นเครื่องมือไปสู่ พระนิพพาน รัฐเป็นสถานที่ที่จะทำการรื้อฟื้นความดีงามของมนุษย์ที่เสื่อมลงตามลำดับ และกษัตริย์ เปรียบเหมือนพระโพธิสัตว์ที่จะนำมนุษย์ไปสู่สุคติ (นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2542: 71-74) เมื่อมาถึงตรงนี้ เราก็เห็นได้อย่างชัดเจนแล้วว่า "การทำลายสถาบันพระมหากษัตริย์" อันมีความหมายเท่ากับ "การทำลายพระพุทธศาสนา" มีความเป็นเหตุเป็นผลหรือสัมพันธ์กันอย่างไร

อย่างไรก็ตามแนวความคิดพระมหากษัตริย์ดังกล่าวได้เปลี่ยนแปลงและ คลี่คลายไปในทางที่พระมหากษัตริย์บางพระองค์ ได้ทรงปฏิเสธแนวความคิดเรื่องกษัตริย์ตามแนว พระพุทธศาสนาซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ซึ่งได้ทรงศึกษา พระพุทธศาสนาจนแจ่มแจ้ง และด้วยอิทธิพลทางวิทยาศาสตร์และวิทยาการสมัยใหม่ทำให้พระองค์ ทรงปฏิเสธแนวคิดเรื่อง "การเป็นพระโพธิสัตว์ของพระมหากษัตริย์" รวมทั้งการปฏิเสธความคิด ทางจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิที่เชื่อกันมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงต้นสมัยรัตน โกสินทร์ว่า เมื่อมอง ในเชิงสัญลักษณ์ การปฏิเสธที่จะปรารณาพุทธภูมิตามแบบบูรพมหากษัตริย์ของพระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว น่าจะหมายถึง จุดเริ่มต้นของการแยกกันระหว่างรัฐกับพระพุทธศาสนา ซึ่ง มาปรากฏขึ้นอย่างชัดเจนอีกครั้งในยุคประชาธิปไตยเพียงพู่อย่างสมัยปัจจุบัน กระนั้น เมื่อ

* หรืออีกนัยหนึ่งจะมองว่าทรงกลับไปหาแนวคิดแบบดั้งเดิมในพระพุทธศาสนาก็ได้ กล่าวคือแทนที่พระองค์จะ มองว่าการได้รับแต่งตั้งเป็นพระมหากษัตริย์เนื่องมาจาก "บุญบารมี" แต่ทรงมองว่ามาจากความประสงค์ร่วมกัน ของบรรดาข้าราชการชั้นผู้ใหญ่

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนารัฐระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชขึ้น ก็ดูเหมือนว่ารัฐกับพระพุทธศาสนาได้มีความใกล้ชิดกันมากขึ้น เพราะพระองค์ได้ทรงใส่พระทัยอย่างมากต่อพระพุทธศาสนาจนทำให้เกิดการปฏิรูปพระพุทธศาสนาขึ้นอย่างเป็นทางการในยุคนั้น ซึ่งนำโดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส(ชาลฺยณฺรํงคฺ ญฺญุหนฺน 2544: 5-29)

ความคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นระบบความคิดที่สะท้อนความคิดเห็นทางการเมืองการปกครอง คือรัฐหรือการปกครองแผ่นดิน / บ้านเมืองให้อยู่เย็นเป็นสุขโดยการเปรียบถึงก้อนเส้า 3 ก้อน บางครั้งอาจมีลักษณะเป็นจินตนาการหรืออุดมคติทางการเมืองของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ไม่ได้เกิดขึ้นลอย ๆ ตัดขาดจากสังคม แต่ของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต สะท้อนที่จะเป็นผลที่ได้รับจากประสบการณ์และการสังเกตการณ์ความเป็นไปของสังคม อาจเปลี่ยนแปลงไปได้ตามกาลสมัยและต้องการเผยแพร่ความคิดนั้น ๆ ให้มวลชนรับรู้และปฏิบัติตาม จึงมักมีส่วนสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับอุดมการณ์การเมือง(สมบัติ จันทวงศ์ และชัยอนันต์ สมุทวณิช 2523: 4) การเมืองการปกครองในทัศนะของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต คล้ายคลึงกับทัศนะทางปรัชญาการเมืองสากลคือการปกครองที่ดีคือระบอบการปกครองที่มุ่งสร้างสรรค์สังคมมนุษย์ให้เป็นสังคมที่ดีมีระเบียบให้อยู่กันด้วยความสงบสุขและอุดมสมบูรณ์ในระบอบการเมืองเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าวแล้ว ให้ถือว่ากิจกรรมส่วนหนึ่งของสังคมหรือกิจกรรมการเมืองนั้นคือ กิจกรรมส่วนรวมของสังคม เมื่อนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของสังคม มนุษย์จำต้องช่วยรักษาและทำนุบำรุงผลประโยชน์ส่วนรวมของเขาเอาไว้ (สมบูรณฺ์ สุขสำราญ 2527: 19-20) ในทัศนะของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ตรงกับหลักการของพระพุทธศาสนา คือ ระบอบการปกครองที่ดีอาจจะเป็นระบอบการปกครองแบบใดก็ได้แต่นักปกครองต้องคำนึงถึงคือชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ซึ่งพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ยึดหลักการสำคัญดังต่อไปนี้

1) ภูมิประเทศที่เป็นชัยภูมิเหมาะสมแก่คนที่ไปอยู่อาศัย เป็นที่อุดมสมบูรณ์ไม่เป็นที่อดอยากเพาะปลูกได้ตามฤดูกาล ไม่มีภัยทางธรรมชาติ

2) การได้มาซึ่งอำนาจ การใช้อำนาจ การขยายอำนาจและการรักษาไว้ซึ่งอำนาจนั้นเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนมากที่สุด อำนาจของผู้ปกครองมิใช่เพื่อสร้างความยิ่งใหญ่ของตนเอง แต่เพื่อประโยชน์สุขแก่มหาชน

3) ความมั่นคงของระบบการปกครองในรัฐเท่ากับการปกครองปกครองตนเองให้มีความสุขและปลอดภัยคือรัฐบาลผู้บริหารตั้งอยู่ในความยุติธรรม หลักการสงเคราะห์ประชาชนและบำรุงประเทศชาติให้อุดมสมบูรณ์และผู้ปกครองหรือหัวหน้าผู้บริหารมิใช่เป็น

จุดหมายในตัวเองเท่านั้น หรือจุดประสงค์ท้ายของระบอบการเมืองการปกครอง แต่เป็นเพียงอุปกรณ์หรือเครื่องมือเพื่อใช้สร้างสรรค์ประโยชน์สุขสวัสดิภาพบูรณาการและความสงบสุขของประชาชน หัวหน้าผู้บริหารวางระเบียบกฎหมายเป็นยุติธรรม ไม่ทำความเดือดร้อนให้แก่ประชาชนที่อยู่อาศัยและไม่หย่อนยานเกินไป

4) ให้ความสำคัญแก่คุณค่าของความเป็นมนุษย์โดยเน้นความเท่าเทียมกัน ฐานะอันเลิศมีอยู่ในมนุษย์ ฐานะอันดีเลิศนั้นเป็นทางดำเนินไปเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ (พระทองคำ จารุวัฒน์ 2547:87) การปราศจากชั้นวรรณะจากชาติกำเนิดความเสมอภาคในทางเพศหมายความว่าไม่ถือว่าหญิงมีสถานภาพต่ำกว่าเพศชาย เน้นเสรีภาพด้วยการห้ามทางทาส รวมตลอดถึงการแนะนำให้ใช้หลักเหตุผลในการพิจารณาตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ดังปรากฏในหลักกาลามสูตร

5) ยึดธรรมเป็นแนวทางในการปกครองจะเห็นได้ว่าพุทธศาสนามีความเข้าใจในระบอบการเมืองการปกครองเป็นอย่างดี และเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งที่ช่วยให้สังคมนั้น ๆ อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข พลเมืองช่วยกันรักษาระเบียบกฎหมาย เคารพต่อกฎหมายบ้านเมือง

2.1.3 รัฐต่าง ๆ ตามตำนานพระพุทธศาสนาในทัศนะพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต (พระทองคำ จารุวัฒน์ 2547: 55-56)

เนื่องจากการกล่าวถึงรัฐต่าง ๆ นั้นถ้ามองได้ถึงแนวคิดของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต และมุมมองเกี่ยวกับรัฐไทย การเกิดของรัฐในภูมิภาคต่างๆ ในรอบประเทศไทยเมื่อมาเทียบเคียงกับแนวคิดในปัจจุบันซึ่ง ใกล้เคียงกันมาก อันเป็นปัจจัยหลักในการตีความหรือวิเคราะห์ ค้นหาความหมายทั้งโดยตรงและที่ซ่อนเร้นของงานเขียนหรือตัวบท (text) ของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่จะทำการศึกษาซึ่งจากแนวทางที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต กล่าวว่า "...ลุดักราช ประมาณ 500 ถึง 900 ปี หลังพุทธปรินิพพาน อาเพศเหตุร้ายก็เริ่มเกิดขึ้น เนื่องจากชนชาติชาวเปอร์เซีย ในปัจจุบัน คือ แถบตะวันออกกลาง เกิดมีลัทธิอย่างหนึ่งขึ้นมา ในปัจจุบันคือ ศาสนาอิสลาม ได้จัดขบวนทัพอันเกรียงไกร รุกรานเข้าสู่ชมพูทวีป คือ ประเทศอินเดียในปัจจุบัน อินเดียสมัยนั้น มีสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นสรณะที่พึ่งอาศัยของชาวชมพูทวีปทั้ง 7 รัฐ รวมทั้งชาว ศากยวงศ์ของพระองค์ อยู่ด้วยกันฉันทที่นี้เอง การเตรียมรบจึงไม่เพียงพอ เมื่อกองทัพอันเกรียงไกร ยกเข้ามา การฆ่าล้างเผ่าพันธุ์แบบสิ้นชาติก็เกิดขึ้น การหนึ่ตายอย่างตูลักทุเลขของรัฐเหล่านั้นจะเป็นอย่างไร มหาวิทยาลัยนาถาเอย พระเวฬุวันเอย พระเชตวันเอย นุพพารามเอย รวมทั้งพระสงฆ์ เป็นหมื่น ๆ ประวัติศาสตร์ก็ได้จารึกไว้แล้ว ตายเป็นเบือราบเรียบเป็นหน้ากลอง..."

โดยพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เปรียบเทียบระหว่างประเทศไทยและประเทศพม่าได้อย่างชัดเจน โดยท่านยกเหตุผลประกอบว่า ชาวรัฐโกศลและรัฐเล็กรัฐน้อย เช่น ลิจฉวี มัลละ ก็ทะลักเข้าสู่ดินแดนชเวดากอง คือ พม่า มอญ ไทยใหญ่ ในปัจจุบัน ชาวมครรัฐ มีเมือง ราชคฤห์ เป็นราชธานี ก็หนีตามสายญาติที่เดินทางมาก่อนแล้ว มุ่งสู่สุวรรณภูมิ รวมทั้งรัฐเล็กรัฐน้อย มีรัฐ สักกะ โกลิยะ และอื่นๆ ก็ติดตามมาด้วย แยกเป็นสองสาย สายหนึ่งไปทางโยนกประเทศคือรัฐฉาน ปัจจุบันอยู่ในพม่าและเลยไปถึงมณฑลยูนนานของประเทศจีน รัฐใหญ่ในครั้งพุทธกาลคือรัฐมคร เป็นไทยในปัจจุบันรัฐโกศลคือพม่า (เมียนมาร์ในปัจจุบัน) ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต กล่าวว่า พม่าและไทย พระพุทธเจ้าทรงโปรดและตรัสสอนเป็นพิเศษ สองประเทศนี้จึงมีพระพุทธศาสนาที่ มั่นคงมายาวนาน และจะยาวนานต่อไป แต่พม่าเป็นเมืองเศรษฐีอุปถัมภ์ สมัยเป็นชาวโกศล ก็มี คหบดีคือท่านอนาถบิณฑิกะและนางวิสาขาเป็นผู้อุปถัมภ์แต่ไทยมีองค์พระมหากษัตริย์เป็นเอกอัคร ศาสนูปถัมภ์ พิเศษกว่าพม่า ชาวพม่ามีอุปนิสัยทุกอย่าง โดยเฉพาะความซื่อสัตย์เหมือนคนไทยเป็น มิตรคู่รักคู่แค้นจะฆ่ากันก็ไม่ได้จะรักกันก็ไม่ลง สมัยพุทธกาลรัฐมครมีปัญหาอะไรก็ช่วยกันบาง คราวก็รบกันผลัดกันแพ้ผลัดกันชนะมาเป็นไทยเป็นพม่าก็รบกัน ซึ่งประวัติศาสตร์ก็จารึกไว้แล้ว

ส่วนพระปฐมเจดีย์นั้นพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต กล่าวว่าคงจะสร้างเป็น อนุสรณ์การนำพระพุทธศาสนาเข้าสู่สุวรรณภูมิเป็นครั้งแรกฟังแต่ชื่อก็แล้วกันปฐมก็คือที่หนึ่งคือ พระเจดีย์องค์แรกท่านกล่าวต่อไปว่าคงบรรจุพระธาตุพระอรหันต์รวมทั้งพระบรมสารีริกธาตุด้วย เมื่อมีการบูรณะแต่ละครั้งผู้จารึกเรื่องราว มักบันทึกเป็นปัจจุบันเสียประวัติศาสตร์เบื้องต้นจึงไม่ ประติดปะต่อเป็นขั้นเป็นตอนว่าคนนั้นสร้างบ้าง คนนี้สร้างบ้างแล้วแต่เหตุการณ์จะเกิดขึ้น

โดยพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ให้เหตุผลว่าคำพูดแต่ละยุคมีการเปลี่ยนแปลง ไปตามสมัยย้อนถอยหลังกลับไป คำว่า ประเทศพม่า คนไทยจะไม่รู้จักรู้จักพม่าว่าเมืองมณฑลพะเย่ หรือหงสาวดีและคนพม่าก็จะไม่รู้จักคำว่า ประเทศไทย จะรู้จักไทยว่า เมืองอโยธยา ส่วนชนชาว ไทย ชนชาวลาวพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตกล่าวว่า ชาวลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ก็คือชาวมครราชคฤห์ หรือรัฐมคร เช่นเดียวกับชาวไทย ไทยและลาวจึงเป็นเชื้อชาติเดียวกัน แต่หนีตายจากการฆ่าล้าง เผ่าพันธุ์มาคนละสาย ลาวเข้าสู่แดนจีน จีนจึงเรียกว่า พวกฮวน คือ คนป่าคนเถื่อนที่หนีเข้ามา โดย ชาวจีนไม่ยอมรับ จึงมีการขับไล่เกิดขึ้น ความจำเป็นเกิดขึ้น จึงมีการต่อสู้แบบจนตรอก ถอยร่นลง มาสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ ตามสายญาติ คือ ไทย สู้สิบสองจุไทย สิบสองปันนา หนองแสและแคว้น หลวงพระบาง ปัจจุบันก็ยังมีคนไทยตกค้างอยู่พอถอยร่นลงมาถึงนครหลวงพระบาง เห็นว่า ปลอดภัยแล้ว และภูมิประเทศก็คล้ายกับนครราชคฤห์ จึงได้ตั้งหลักปักฐานอยู่ที่นั่นและอยู่ใกล้ญาติ ที่สุวรรณภูมิด้วยคือ นครปฐม เป็นพวกที่มาตั้งอยู่ก่อนและพวกที่เข้ามาตอนหนีตายคราวนั้น

การสร้างบ้านแปลงเมืองในลาวนั้นเป็นมาโดยราบรื่น โดยให้ชื่อว่า "กรุงศรีสัตตนาคนหุต" (เมืองล้านช้าง) จนถึงพระเจ้าโพธิสารเป็นพระมหากษัตริย์ พระองค์มีราชโอรส 2 พระองค์ ชื่อเสียดทานไม่ได้บอกไว้ พอเจริญวัย พระเจ้าโพธิสารทรงเห็นว่า เมืองปัจจุบันคับแคบ มีภูเขาล้อมรอบ ขยายขอบเขตยากต่อ การเกษตรกรรมทำนาไม่เพียงพอ และเพื่อเป็นการขยายอาณาจักรด้วย จึงส่งราชโอรสองค์ใหญ่ ไปตามลำแม่น้ำโขง มาถึงเวียงจันทน์ จึงได้ตั้งบ้านเรือนขึ้น มีเมืองหลวงชื่อว่า "กรุงจันทบุรีศรีสัตตนาคนหุต" ส่วนพระราชโอรสองค์น้อง ได้ไปตามลำน้ำ่าน มาตั้งบ้านเมืองอยู่ที่สุโขทัย โดยมีเมืองหลวงชื่อว่า "กรุงสุโขทัย" ท่านพระอาจารย์แปลให้ฟังด้วยว่า "สุโขทัย" แปลว่า "ไทยเป็นสุข" เหตุที่อยู่ที่นี่เพราะปัจจัยในการครองชีพเอื้ออำนวย และใกล้ญาติทางนครปฐม ไปมาหาสู่ก็สะดวก ซึ่งพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตกล่าวไว้ดังนี้

นครปฐมนั้นมีเมืองหลวง คือ "ทวารวดีศรีอยุธยา" ที่เรียกว่า ยุคทวารวดีนั่นเอง เวียงจันทน์จึงเป็นพระเจ้าพี่ สุโขทัยเป็นพระเจ้าน้อง นครปฐม สุโขทัย หลวงพระบาง เวียงจันทน์ก็คือชนชาติ ชาวราชคฤห์ในครั้งพุทธกาลนั่นเองการอพยพหนีตายคราวนั้น บางพวกลงเรือข้ามทะเล ไปขึ้นฝั่งที่นครศรีธรรมราชก็มี ซึ่งมีพระบรมราชานุสรณ์ธรรมราชเป็นสักขีพยานว่า ชาวใต้ทั้งหมดก็เป็นชนชาติรัฐมคธในครั้งพุทธกาล เหมือนกันกับชาวพม่า มอญ กะเหรี่ยง ไทยใหญ่ ก็คือชาวโกศล ในครั้งพุทธกาลนั่นเอง (พระทองคำ จารุวัฒน โณ 2547: 58-59)

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต กล่าวว่าก่อนเราจะเสียกรุงให้แก่พม่าประมาณ 100 ปี การรบราฆ่าฟันดูจะรุนแรงยิ่งขึ้น ซึ่งเราจะสังเกตได้จากพระพักตร์ของพระพุทธรูป มีพระลักษณะเคร่งขรึม เข้มแข็ง เอนเอียงไปทางซ้าย ซึ่งหมายถึง ใจของชาวอยุธยาเตรียมพร้อมรับศึกอยู่ตลอดเวลา หากเกิดมีการรบติดกันเกิดขึ้น ชายทุกคนต้องเป็นทหารออกรบ หญิงทั้งสาวทั้งแก่ก็ต้องร่วมออกรบ ส่งเสบียง ไถนา ดำนาสารพัด แม้แต่พระสงฆ์ก็คงจะระง่ำร้ายช่วยอยู่ด้านหลัง จนกระทั่งกรุงศรีอยุธยาแตก

ความเป็นผู้แพ้มีแต่ทุกข์กับทุกข์ เจ็บป่วยจากการเหน็ดเหนื่อยในสงคราม เอย บาดแผลจากคมหอกคมดาบเอย ออดอยากเอย ชากศพทั้งเด็ก ผู้ใหญ่ ชายหญิง ทั้งตายเก่าตายใหม่ เรื่องเหล่านี้คือเหตุแห่งความเสื่อมของศาสนา ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเริ่มมาฟื้นฟู(ทองคำ จารุวัฒน โณ ,พระ. 2547: 45-48)

ดังนั้นแนวคิดของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต อาจอาศัยการเรียนรู้อิงประวัติศาสตร์(historical approach) เป็นแนวทางศึกษาที่เป็นประวัติศาสตร์ให้ความสำคัญกับอิทธิพลของความแตกต่างกันในเรื่องของเวลาและสถานที่ อันส่งผลก่อให้เกิดแนวความคิดของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มากกว่าการให้ความสำคัญกับความหมายของผลงานหรือ ตัวบท (text)

เพียงอย่างเดียว ซึ่งเท่ากับว่าพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้อาศัยแนวทางประวัติศาสตร์วิเคราะห์ พยายามที่จะแสดงให้เห็นถึงความสำคัญประวัติศาสตร์ต่าง ๆ นับสำคัญคือคนไทยมาจากดินแดนที่มีความสำคัญในอดีตของพระพุทธเจ้าทำให้เกิดการเรียนพระพุทธศาสนาได้รู้ซึ่งและเข้าใจได้ดีกว่าชนชาติอื่นหรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นดินแดนพุทธภูมิเดิมทำให้พระพุทธศาสนาบริสุทธิ์ในคำสั่งสอน อยู่ใกล้แนวทางหลุดพ้นตามแนวทางพระพุทธศาสนา เป็นเส้นทางอริยมรรค ซึ่งพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต นอกจากจะอธิบายเส้นประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาแล้ว ขณะเดียวกันพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้อธิบายถึง การเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงก่อนเกิดแนวคิดของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เกิดขึ้นรวมทั้งภาษาและวิธีการนำเสนอในช่วงเวลาที่ต่าง ๆ กันว่าเป็นสิ่งที่มีอิทธิพลต่อการเกิดแนวความคิดของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

2.2 ทักษะของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตที่เกี่ยวกับสังคม

สังคมที่ดีย่อมส่งผลให้การเมืองดีไปด้วย ซึ่งพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้ให้การอบรมสั่งสอนบุคคลให้เข้าอยู่ในกรอบของศีลธรรม ทำให้คนในสังคมเป็นพลเมืองที่ดีย่างแก่การปกครองโดยถือหลักประโยชน์ 3 ประการ ที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต อาศัยแนวคิดของพระพุทธศาสนาที่ขยายความโดยหลักแล้วบุคคลในสังคมต้องมี คือ

1. ประโยชน์ปัจจุบัน
2. ประโยชน์ภายภาคหน้า
3. ประโยชน์อย่างยิ่ง

ประโยชน์ปัจจุบัน(กฎธรรมมีกัตถประโยชน์)แยกออกเป็นสองกัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์แก่โลก ได้แก่ การปรับปรุงพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจ กัตถประโยชน์ คือ ทำประโยชน์แก่ญาติพี่น้องร่วมโลก ได้แก่ การสงเคราะห์บำรุงซึ่งกันและกันด้วยกายสงเคราะห์ วาจาสงเคราะห์และใจสงเคราะห์ อุตถประโยชน์ส่วนตน ได้แก่ การประพฤติตนให้เป็นประโยชน์แก่ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ยกเว้นอุบายสิ่งเลวร้ายทั้งปวง ประโยชน์ประการที่สอง คือ ประโยชน์ภายภาคหน้า(สัมปรายิกัตถประโยชน์) ได้แก่ การบำเพ็ญประโยชน์ สำหรับ เป็นที่พึ่งเมื่อตายแล้วและประการสุดท้ายคือประโยชน์อย่างยิ่ง (ปรมัตถประโยชน์) ได้แก่ ประโยชน์เพื่อความดับทุกข์คือพระนิพพาน แล้วประโยชน์ที่สอนคือสัมปรายิกัตถประโยชน์จะเป็นสัทธาสัมปทา สีสสัมปทาจากจะสัมปทาปัญญาสัมปทาก็ยังอาศัยปัญญาแม้แต่ในโลกุตตรธรรมก็เหมือนกันถ้าขาดสติปัญญาแล้วไม่สามารถจะบรรลุโลกุตตรธรรมได้ ฉะนั้นปัญญาจะต้องเข้าไปเสริมอยู่เสมอถ้าขาดปัญญาก็หมายถึงว่าทุกสิ่งที่ทำไปในชีวิตประจำวันไม่คุ้มค่า

ซึ่งถ้าพิจารณาโดยหลักการที่สนะที่มีต่อสังคมลักษณะของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ดังกล่าวน่าจะแบ่งได้ ดังนี้

1. ความสัมพันธ์ระหว่างพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต กับสังคม
2. การทำหน้าที่การอบรมสั่งสอนศีลธรรมให้กับสังคม
3. หลักธรรมและแนวคิดจากพระธรรมเทศนาของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

(1) ความสัมพันธ์ระหว่างพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต กับสังคม หลักการของพระพุทธศาสนาทั้งฝ่ายพระธรรมและวินัยได้กำหนดให้ชีวิตของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เกี่ยวเนื่องและผูกพันอยู่กับสังคมโดยพื้นฐาน(พระราชวรมุณี (ประยูรค์ ปยุตโต) 2537: 194) ซึ่งไม่อาจแยกออกจากกันได้ เป็นความสัมพันธ์ภายในของสังคมสงฆ์ระหว่างพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต กับพระสงฆ์ด้วยกันเอง และความสัมพันธ์ในสังคมส่วนรวมระหว่างพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตกับคฤหัสถ์ ความสัมพันธ์ระหว่างพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต กับประชานั่น มีความเกี่ยวข้องผูกพันกันมาก ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ กล่าวคือ ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ต้องอาศัยพึ่งพาอาหารการกินรวมทั้งปัจจัย 4 จากชาวบ้าน ตลอดจนความเป็นอยู่โดยทั่วไปจากคฤหัสถ์เป็นประจำ ความผูกพันดังกล่าว มิได้กำหนดเฉพาะในฝ่ายพระวินัยอย่างเดียวเท่านั้น แม้แต่ในทางธรรม ก็มีพุทธพจน์ตรัสสอนและเตือนสงฆ์ให้ระลึกถึงภาระนี้ เพื่อให้เกิดความสำนึกในการปฏิบัติหน้าที่และความรับผิดชอบของตน เช่น บรรพชิตพึงพิจารณาเนืองๆ ว่าความเป็นอยู่ของเราเนื่องด้วยผู้อื่นวันคืนล่วงไปบัดนี้เราทำอะไรอยู่ (พระไตรปิฎกฉบับหลวง เล่ม 24 2521:194) สิ่งที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้แสดงถึงประโยชน์ 2 อย่าง คือประโยชน์เป็นที่ไปพร้อมในเบื้องหน้าและประโยชน์อย่างยิ่งคือพระนิพพานโดยการยกมาเปรียบเทียบกับประโยชน์ในปัจจุบัน เปรียบด้วยการทำนาหวังผล คือ ข้าวสุก เพื่อใช้บริโภค

“...ผู้ทำนาจะได้ผล คือข้าวสุก นำมาบริโภคอย่างอร่อย อิ่มหน้าสำราญ พร้อมบุตรและภรรยา นั้น เริ่มตั้งแต่การไถ หว่าน ต้องหมั่นเอาใจใส่ เมื่อบักดำแล้วก็คอยดูแลคั้นนํ้า หญ้าที่เป็นศัตรูข้าว และแมลงต่างๆ โดยนํ้าอย่าให้ขาด...” (พระทองคำ จารุวัน โณ 2547: 42)

ดังนั้นการที่ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จะเน้นการสั่งสอนเรื่องศีลธรรมเป็นหลักที่ถูกมองว่าเป็นไปเพื่อปัจเจกบุคคลมุ่งที่ตัวตนเป็นหลัก แต่ขณะเดียวกันพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นผู้ที่สังคมยอมรับมาก โดยเฉพาะการอบรมสั่งสอนสอนบุคคล หมายถึงสอนชาวบ้านโดยพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เน้นเรื่องการต้องสอนปากสอนท้องให้เขาอิ่มก่อน จึงสอนศีลธรรมและ

การอบรมสั่งสอนสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จะเน้นที่จะเกิดประโยชน์และจะนำไปใช้ได้จริง

“...ชาวบ้านนอกบ้านป่า มีอะไรหลาย ๆ อย่างที่เขายังขาดแคลน อาตมามีเรื่องจะสอนเขาอีกมาก ถ้าอาตมาไม่ไปสอน ก็ไม่มีใครสอน นั่นเป็นหน้าที่ของอาตมา หรือใครจะไปสอนแทนอาตมา อาตมาต้องไปสอนเขาเพราะไม่มีใครสอน...” (พระทองคำ จารุวัณโณ 2547: 82)

การทำหน้าที่ของคณะสงฆ์นอกจากเรื่องของการปฏิบัติแล้ว และให้คำแนะนำในการทำมาหากินแก่ชาวบ้าน อันเป็นนโยบายของ 3 พระองค์พ่อลูก (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส) ที่ให้ไว้แก่คณะสงฆ์ในสมัยนั้น แม้ท่านพระอาจารย์ก็ยึดถือมาตลอด การอบรมศิษย์ผู้จะออกแสวงวิเวกท่านกล่าวว่า

“การสอนคน หมายถึง สอนชาวบ้าน ต้องสอนปากสอนท้องให้เขามาก่อน จึงสอนศีลธรรม” (พระทองคำ จารุวัณโณ 2541:43)

การทำหน้าที่ทางสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เกิดขึ้นเพราะความผูกพันในด้านชีวิตความเป็นอยู่เป็นข้อสำคัญ นอกจากนี้แล้วมองในแง่คุณธรรม การที่ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มีหน้าที่จะต้องช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ โดยอาศัยความเมตตา กรุณาของตน ดังพุทธพจน์ในการส่งพระสาวกออกประกาศพระศาสนาบางตอนว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงจาริกไปเพื่อประโยชน์และความสุขของชนหมู่มากเพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย(พระไตรปิฎกฉบับหลวง เล่ม 25 2521: 94) แม้เธอทั้งหลายก็คงเป็นผู้มีอุปการะมากแก่พราหมณ์และคหบดีทั้งหลายจงแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้นงานในท่ามกลางงานในที่สุดจงประกาศแบบการครองชีวิตอันประเสริฐพร้อมทั้ง พญานักษะบริสุทธบริบูรณ์สิ้นเชิงแก่พราหมณ์และคหบดีเหล่านั้นเถิด(พระไตรปิฎกฉบับหลวง เล่ม 25 2521: 293) ดังนั้นหน้าที่สำคัญและความผูกพันของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่มีต่อสังคม เกิดจากองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ประการ คือ

ประการแรก พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ต้องอาศัยปัจจัย 4 จากชาวบ้านในการดำรงชีวิต ชีวิตของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จะดำรงอยู่ได้ย่อมขึ้นอยู่กับชาวบ้าน เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จึงควรอนุเคราะห์แก่สังคมที่อุปการะเลี้ยงดู อย่างไรก็ตามพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จะเน้นที่ “...กาลณญุต ปริสณญุต รู้จักกาล รู้จักบริษัท...” ผู้จะปฏิบัติอันจะเป็นพระภิกษุสามเณรหรือเป็นคฤหัสถ์นั้นมีความจำเป็นที่จะต้องรู้จักสังคม เพราะเราอยู่ในโลก ซึ่ง

จะต้องเกี่ยวข้องกับคนจำนวนมาก แม้แต่พระพุทธศาสนาก็ต้องเกี่ยวกับโลก คืออาณาจักร การเป็นเช่นนี้จึงจะต้องทำตัวให้เข้ากับเขาได้จึงจะเป็นไปตามหลักฐานที่ถูกต้อง แม้แต่พระพุทธองค์ก็ต้องนำมาบำเพ็ญ ญาติตถจริยา โลกตถจริยา คือทำประโยชน์แก่ญาติและแก่โลก บุคคลหรือนักปฏิบัติที่คร่ำเคร่งอยู่ในการปฏิบัติธรรม เขาจะต้องเป็นผู้ กาลญนุตตา รู้จักกาล ปุริสญนุตตา รู้จักบริษัท มิฉะนั้นการปฏิบัติอาจจะเสียผล ดังที่ปรากฏว่าเวลาที่ควรทำอะไร ไม่ควรทำอะไร บริษัทนี้ทำอะไรไม่ควรทำอะไร ควรพูดอะไร ไม่ควรพูดอะไร หากไม่ใช่ปัญญาจะบังเกิดผลเสียหาย จนถึงการทำลายการปฏิบัติของตนเสียก็ได้ (พระญาณวิริยาจารย์ (วิริยงค์) 2521: 76)

ประการที่สอง สภาวะและเหตุการณ์ในสังคม ย่อมมีผลเกี่ยวข้องกับการบำเพ็ญสมณธรรม ของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต คือ ชาวบ้านอยู่ดีมีสุข บ้านเมืองสงบปลอดภัย พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ก็จะบำเพ็ญสมณธรรมได้อย่างราบรื่น ไม่มีปัญหาหนักใจมาเป็นเหตุก่อกวนหรือ ทำลายการปฏิบัติธรรมเช่น การอยู่บ้านห้วยแคน จังหวัดสกลนคร ท่านได้แนะนำชาวบ้านว่า

“...ข้าวเกิดจากดิน ไถคราดแผ่นดิน หว่านลงบนดิน ปักค้ำลงบนดิน นกกบิกขำระดินให้เตียนดี ไถดิน ดินแล้วดินเล่า ก็คนนี่แหละทำ บ้านอื่นเขาก็คน เราก็คนเหมือนกัน เขามีข้าวกิน เราอดข้าวกิน มันอะไรกัน...” (พระทองคำ จารุวัฒน์ โณ 2547: 67)

สิ่งที่ไม่ควรกระทำ เช่น อย่าไปทำตัวเป็นนักการค้าผลิตผลของชาวบ้านเสียเอง เพราะหากทำเช่นนั้น ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต กล่าวว่า มหิจจตา อสนนุญฐิ สลคณิกา ไม่เกิดวิเวก มีความเกียจคร้าน จิตก็ห่างจากศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัตตสนะ อันควรเป็นควรมี ควรได้จาก เพศพรหมจรรย์(พระทองคำ จารุวัฒน์ โณ 2547: 81)

ประการสุดท้ายโดยหน้าที่และคุณธรรมพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต แล้ว ย่อมต้องมีความเมตตาอนุเคราะห์ให้ความช่วยเหลือแนะนำแนวทางสว่างไสว แก่ชาวบ้านเท่าที่จะทำได้ คือ การอบรมศีลธรรม การที่ท่านต้อง อาศัยชาวบ้านอยู่เพื่ออบรมสั่งสอน (ประยูร ชาญโต 2537: 20)

(2) การทำหน้าที่การอบรมสั่งสอนศีลธรรมให้กับสังคมวิธีให้การอบรมแก่พระเณรและประชาชน พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จะแสดงให้เห็นพอเหมาะสมควรกับชั้นภูมิความเป็นอยู่และจริตนิสัยของผู้มาอบรมศึกษาได้ดี และได้รับประโยชน์ทั้งสองฝ่ายขณะที่ฟังอยู่ด้วยกัน เพราะท่านอธิบายแยกแยะธรรมออกเป็นตอน ๆ ซึ่งพอเหมาะสมควรกับภูมิของผู้มาฟังจะเข้าใจและนำไปปฏิบัติให้เกิดผลได้(พระอาจารย์มหาบัว 2538: 210) พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต โดยการเปรียบเทียบถึงพระพุทธเจ้า เวลาตรัสสั่งสอนเวไนยสัตว์ทรงเลือกบริษัทเสมอ(บริษัทหมายถึงผู้ฟังเทศน์หรือผู้ที่มา

รับคำสั่งสอน) ถ้าหากว่าพระองค์ทรงสั่งสอนบรรพชิต คือพระสงฆ์สาวกแล้ว มักจะทรงเทศนาทางด้าน โลกุตระธรรมเท่านั้น เพราะพระองค์เป็นผู้สละโลกแล้ว เป็นผู้ออกจากสังคมแล้ว มุ่งที่จะพ้นทุกข์ หรือมุ่งที่จะเข้าถึง โลกุตระธรรมอย่างเดียวเท่านั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงตรัสสั่งสอนเฉพาะทางด้าน โลกุตระธรรม แต่ถ้ายุทธที่รับฟังพระธรรมเทศนานั้นเป็นบุคคลทั่วไปแล้ว พระองค์จะทรงตรัสสั่งสอนเฉพาะ โลกียธรรมเสมอ เพราะเหตุว่า โลกียธรรม เป็นธรรมที่ร่ำวาทพึงปฏิบัติ และเมื่อปฏิบัติทางโลกียธรรมแล้ว ก็อยู่ร่วมกันได้อย่างเป็นสุข ทำให้ตนเองและสังคมเจริญ จะทำให้มีสันติเกิดขึ้น

ลักษณะการสอนของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จะแนะนำสั่งสอนการอบรมประชาชน โดยจะให้ความสำคัญเรื่อง ทาน ศีล ภาวนา หลัก ธรรม 5 มงคลสูตร ธรรมบท ขุททกนิกาย มหาสมัยสูตร และสูตรอื่นๆ (พระทองคำ จารุวัณ โณ 2547: 86) กรรมอะไรดีและกรรมอะไรชั่ว สำหรับบุคคลหรือผู้ครองเรือนทั่วไปนั้น อยู่ในศีลธรรมของศาสนาพุทธ คือ ศีล 5 และ ธรรม 5 โดยหลักแล้วบุคคลทั่วไป จะเป็นเพราะเหตุใด มักจะแก้แต่เรื่อง ศีล แต่ขาดเรื่องธรรม คือ ถ้าถามว่าอะไรเป็นศีล 5 ก็ตอบได้ แต่พอถามว่า อะไรคือ ธรรม 5 ก็ตอบไม่ได้ ศีล หมายถึง ความชั่วที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต สอนให้ระงับ ไม่ให้ทำ ธรรม หมายถึง ความดีที่ท่านสนับสนุนให้ทำคนที่มิได้ศีล ไม่มีธรรมแล้ว จะถือว่าเป็นผู้มีศีลธรรมไม่ได้

(3) หลักธรรมและแนวคิดจากพระธรรมเทศนาของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต พระธรรมเทศนาที่เป็นการจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรและที่เด่นชัดนั้นน่าจะมีอยู่ 2 เรื่องคือ มุโตทัยเป็นเรื่องรวบรวมการเทศนาของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่ท่านได้ตรวจทานด้วยตัวท่านเองและขั้นระวิมุติสะมังคีธรรมะ เป็นบทประพันธ์ที่ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ประพันธ์ไว้เพื่อคราวพำนัก ณ วัดสระปทุม เขตปทุม กรุงเทพฯ และธรรมอื่นๆ เช่น ที่โอวาทธรรมของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต บันทึกธรรมโดยหลวงปู่หลุย จันทสาโร พ.ศ. 2583 ณ วัดป่าโนนนิเวศน์ จังหวัดอุดรธานีและบรรยายของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระบทธธรรม

ก.มุโตทัย

แนวคิดในมุโตทัย เป็นเรื่องสะท้อนของการปฏิบัติธรรมของพระภิกษุที่ท่านได้อบรมสั่งสอนตลอดถึงประชาชน ซึ่งในยุคนั้นนั้น คำว่า “มุโตทัย” เป็นการที่ให้ชื่อธรรมเทศนาอาศัยตามคำชมของ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) เมื่อคราวพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต แสดงธรรมเรื่อง มูลกรรมฐาน ณ วิหารหลวงเชียงใหม่ พ.ศ.2472 พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) ได้กล่าวว่า

“...ท่านมันฯแสดงธรรมไพเราะมาก ภาสุ์เสมอเหมือนได้ยาก และแสดงธรรม เป็นมุตโตทัย คือแดนแห่งความหลุดพ้น ที่ผู้ฟังไม่มีที่นำเคลือบแคลงสงสัย นับว่าท่านแสดงได้อย่าง ละเอียดลออดีมาก แม้แต่เราเองก็ไม่อาจแสดงได้ในลักษณะแปลก ๆ และชวนให้ฟังเพลินไปอย่าง ท่านเลย จำนวนโวหารของพระรัตนตรัยนี่แปลกมาก ฟังแล้วทำให้ได้ข้อคิดและเพลินไปตาม ไม่มีเวลาอิมพอและเบื่อง่ายเลย ท่านเทศน์ในสิ่งที่เราเหยียบย่ำไปมาอยู่นี้แล คือสิ่งที่เราเคยเห็นเคย ได้ ยินอยู่เป็นประจำ แต่มิได้สนใจคิดและนำมาทำประโยชน์ เวลาท่านเทศน์ผ่านไปแล้วถึงระลึกได้ ท่านมันฯท่านเป็นพระกรรมฐานองค์สำคัญที่ใช้สติปัญญาตามทางมรรคที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ จริง ๆ ไม่นำมาเหยียบย่ำทำลายให้กลายเป็นโลก ๆ เลว ๆ ไปเสียดังที่เห็น ๆ กัน ท่านเทศน์มีบทหนัก บทเบาและเน้นหนักลงเป็นตอน ๆ พร้อมทั้งการคลี่คลายความสลับซับซ้อนแห่งเนื้อธรรมที่ลึกกลับ ซึ่งพวกเราไม่อาจแสดงออกมาได้อย่างเปิดเผย และสามารถแยกแยะธรรมนั้น ๆ ออกมาชี้แจงให้เรา ฟังได้อย่างถึงใจโดยไม่มีปัญหาอะไรเลย นับว่าท่านฉลาดแหลมคมมากในเชิงเทศนา วิธีซึ่งหาตัวจับ ได้ยาก อาตมาแม้เป็นอาจารย์ท่าน แต่ก็ยกให้ท่านสำหรับอุบายต่าง ๆ ที่เราไม่สามารถซึ่งมีอยู่ เยอะแยะ

เฉพาะท่านมันฯท่านมีความสามารถจริง อาตมาเองยังเคยถามปัญหาขัดข้องใจ ที่ตนไม่สามารถแก้ได้โดยลำพังกับท่าน แต่ท่านยังสามารถแก้ได้อย่างคล่องแคล่วว่องไวด้วยปัญญา เราพลอยได้สติจากท่านไม่มีประมาณ อาตมาจะมาเชียงใหม่จึงได้นิมนต์ท่านมาด้วย ซึ่งท่านก็เต็มใจ มาไม่ขัดข้อง ส่วนใหญ่ท่านอาจเห็นว่าที่เชียงใหม่เรามีป่า มีภูเขามาก สะดวกแก่การแสวงหาที่วิเวก ถึงได้ตกลงใจมากับอาตมาก็เป็นได้ เป็นแต่ท่านมิได้แสดงออกเท่านั้นเอง พระอย่างท่านมันฯเป็นพระ ที่หาได้ยากมาก อาตมาแม้จะเป็นผู้ใหญ่กว่าท่าน แต่ก็เคารพเลื่อมใสธรรมของท่านอยู่ภายใน ท่านเองก็ยิ่งมีความอ่อนน้อมถ่อมตนต่ออาตมามากจนละลายท่านในบางคราว ท่านพักอยู่ที่นี้พอสมควรก็ ออกแสวงหาที่วิเวกต่อไป อาตมาก็จำต้องปล่อยตามอัธยาศัยท่าน ไม่กล้าขัดใจ เพราะพระจะหาแบบ ท่านมันฯนี้รู้สึกจะหาได้ยากอย่างยิ่ง เมื่อท่านมีเจตนามุ่งต่อธรรมอย่างยิ่ง เราก็ควรอนุโมทนา เพื่อ ท่านจะได้บำเพ็ญประโยชน์แก่ตนและประชาชน พระเถระในอนาคตอันใกล้นี้

ท่านผู้ใดมีข้อข้องใจเกี่ยวกับการอบรมภาวนาก็เชิญไปศึกษาได้ถามท่าน จะ ไม่คิดหวังแน่นอน แต่กรุณาอย่าไปขอตะกรุดวิชาคาถาอาคมอยู่ยงคงกระพันชาตรี ความแคล้วคลาด ปลอดภัยต่าง ๆ ที่ผิดทาง จะเป็นการไปรบกวนท่านให้ลำบาก โดยมีไฉทาง บางทีท่านอาจใส่ปัญหา เจ็บแสบเอาบ้างจะว่าอาตมาไม่บอก เพราะท่านมันฯมิใช่พระประเภทนั้น ท่านเป็นพระจริง ๆ และสั่งสอนคนให้เห็นคิดเห็นถูก เห็นชั่วเห็นดีและเห็นบาปเห็นบุญจริง ๆ มิได้สั่งสอนออกนอกกลุ่มนอกทาง ไปจากคลองธรรม ท่านเป็นพระปฏิบัติจริงและรู้ธรรมตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้จริง ๆ เท่าที่

ได้สนทนาศรรมกับท่านแล้วรู้สึกได้ข้อคิดอย่างน่าอัศจรรย์ ซึ่งใคร ๆ ไม่อาจพูดได้อย่างท่านเลยเท่าที่ผ่านมาในสมัยปัจจุบัน อาตมาเคารพเลื่อมใสท่านมากภายในใจ โดยที่ท่านไม่ทราบว่ายอาตมาเคารพท่าน ถ้าท่านไม่ทราบด้วยญาณเอง เพราะมิได้พูดให้ท่านฟัง ท่านเป็นพระที่น่าเคารพบูชาจริง ๆ และอยู่ในข่ายแห่ง ปุณฺณกฺเขตต์ โลกุตส ขันใดขันหนึ่งแน่นอน ไม่สงสัย แต่ท่านเองมิได้แสดงตัวว่าเป็นพระที่ตั้งอยู่ในธรรมขั้นนั้น ๆ หากพอรู้ได้ในเวลาสนทนากัน โดยเฉพาะ ไม่มีใครเข้ามาเกี่ยวข้องกับ...” (พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน 2538: 56-57)

ในเรื่องมุตโตทัยของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต นั้นได้มีผู้ให้ความหมาย เช่น พระอริยคุณาธาร (เส็ง ปุสฺโส) จึงได้รวบรวมว่ามุตโตทัยนั้นขึ้น ซึ่งพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตได้ให้ความหมายหมายความว่า “...มุตโตทัย เป็นอสาธารณย์ มีความหมายเป็นอสาธารณย์ก็จริง แต่อาจเป็นความหมายมาเป็นสาธารณย์ก็ได้ จึงได้นำมาใช้เป็นชื่อธรรมเทศนาของท่านอาจารย์ โดยมุ่งให้มีความหมายว่า เป็นธรรมเทศนาซึ่งออกแนวทางปฏิบัติให้บังเกิดความหลุดพ้นจากกิเลส อาสวะ ซึ่งถ้าจะแปลสั้น ๆ ก็ว่า แคนเกิดแห่งความหลุดพ้น นั่นเอง...” (พระอริยคุณาธาร (เส็ง ปุสฺโส) 2493: 1-15)

โดยธรรมเทศนานั้นชุดแรก พระภิกษุวิริยงค์ สิริวัชรโรกับพระภิกษุทองคำ ญาโณภาโส เป็นผู้บันทึกในสมัยพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต อยู่จำพรรษา ณ เสนาสนะป่าบ้านโคกนามน ตำบลดงโขบ อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร ธรรมเทศนา ชุดสองพระภิกษุทองคำ ญาโณภาโส และพระภิกษุวัน บันทึกตอนอยู่ที่เสนาสนะป่าบ้านหนองผือ ตำบลโน อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร ซึ่งท่านรับเอาบันทึกนั้นพร้อมกับขออนุญาตพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ซึ่งท่านก็อนุญาตและสั่งให้เรียบเรียงเสียใหม่ให้เรียบร้อย ตัดส่วนที่ไม่ควรเผยแพร่ออกเสียบ้าง พิมพ์เผยแพร่ ซึ่งถ้าแบ่งเป็นเรื่องจะได้ถึง 33 เรื่อง คือ

ส่วนที่ 1 บันทึกโดย พระภิกษุวิริยงค์ สิริวัชรโรกับพระภิกษุทองคำ ญาโณภาโส เป็นผู้บันทึกในสมัยพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต อยู่จำพรรษา ณ เสนาสนะป่าบ้านโคกนามน ตำบลดงโขบ อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร

1. เรื่องการปฏิบัติ เป็นเครื่องยังพระสัทธรรมให้บริสุทธิ์
2. เรื่องการฝึกตนดีแล้วจึงฝึกผู้อื่น ชื่อว่าทำตามพระพุทธเจ้า
3. เรื่องมูลมรดกอันเป็นต้นทุนทำการฝึกฝนตน
4. เรื่องมูลฐานสำหรับทำการปฏิบัติ
5. เรื่องมูลเหตุแห่งสิ่งทั้งหลายในสากลโลกชาติ
6. เรื่องมูลการของสังสารวัฏ

7. เรื่อง อรรคฐาน เป็นที่ตั้งแห่งมรรคนิพพาน
 8. เรื่องสติปัญญา เป็น ชัยภูมิ คือสนามฝึกฝนตน
 9. เรื่องอุบายแห่งวิปัสสนา อันเป็นเครื่องถ่ายถอนกิเลส
 10. เรื่องจิตเดิมเป็นธรรมชาติใสสว่าง แต่มีดมัวไปเพราะอุปกิเลส
 11. เรื่องการทรมาณตนของผู้บำเพ็ญเพียร ต้องให้พอเหมาะกับอุปนิสัย
 12. เรื่องมุลติกสูตร
 13. เรื่องวิสุทธิเทวาเท่านั้นเป็นสันตบุคคลแท้
 14. เรื่องอภิญญาเป็นที่สุดในโลก - สุตสมมติบัญญัติ
 15. เรื่องตัดดาวาส 9
 16. เรื่องความสำคัญของปฐมเทศนา มัชฌิมเทศนา และปัจฉิมเทศนา
 17. เรื่องพระอรหันต์ทุกประเภทบรรลุทั้งเจโตวิมุตติ ทั้งปัญญาวิมุตติ
- ส่วนที่ 2 บันทึกโดย พระอาจารย์วัน อุตตโม และ พระอาจารย์ทองคำ

ญาโณภาโส ณ วัดป่าบ้านหนองผือ อ. พรรณานิคม จ. สกลนคร พ.ศ. 2491 - 2492

18. เรื่อง มูลกรรมฐาน
19. เรื่อง ศีล
20. เรื่อง ปาฏิโมกขสังวรศีล
21. เรื่อง ธรรมคติวิมุตติ
22. เรื่อง อัจฉริยะ - อัปภูตธรรม
23. เรื่อง วาสนา
24. เรื่อง สนทนาธรรมตามกาลเป็นมงคลอุดม
25. เรื่อง การทำจิตให้ผ่องใส
26. เรื่อง วิธีปฏิบัติของผู้เล่าเรียนมาก
27. เรื่อง ข้อปฏิบัติเป็นของมีอยู่ทุกเมื่อ
28. เรื่อง ได้ฟังธรรมทุกเมื่อ
29. เรื่อง ปริญญะยธรรม

30. เรื่อง บันตัน โปธิสัตว์
31. เรื่อง โสฬสกิจ
32. เรื่อง สำคัญตนว่าได้บรรลุอรหัตผล
33. เรื่อง อุณหสสวิชัยสูตร

แนวคิดในมุตโตทัยเป็นธรรมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นสาธารณนัยก็ได้จึงได้นำมาใช้เป็นชื่อธรรมเทศนาของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต โดยมุ่งให้มีความหมายว่าเป็นธรรมเทศนาซึ่งบอกแนวทางปฏิบัติให้บังเกิดความหลุดพ้นจากกิเลส อาสวะ ซึ่งถ้าจะแปลสั้น ๆ ก็ว่า แคนเกิดแห่งความหลุดพ้น เกี่ยวของกับพระสงฆ์และประชาชนในการดำเนินชีวิตในสังคม หรือการปฏิบัติเพื่อจุดมุ่งหมายที่เป็นคำสอนสูงสุดของหลักการศาสนาโดยการตีความในมุตโตทัยในครั้งนี้ เป็นแนวทางการแยกแยะระหว่างเจตนา (intention) ของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต และผล (effect) อันเกิดจากการยอมรับในมุตโตทัยที่สาธุศิษย์ได้รับการถ่ายทอดและจดบันทึก แนวทางการวิเคราะห์แบบนี้คล้ายคลึงกับแนวทางการวิเคราะห์ด้วยทออย่างมีการพิจารณาจากเจตนาในการนำเสนอของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต นั้นเป็นสำคัญ นอกจากผลลัพธ์ในการนำเอาแนวคิดที่ตีความแล้วซึ่งนำไปใช้ปฏิบัติในสังคมจริงโดยมีความสัมพันธ์ที่แตกต่างกันของสองวิธีการนี้ไม่อาจแยกออกจากกันได้อย่างสิ้นเชิง แต่กลับกลายเป็นว่ารูปแบบแนวทางการวิเคราะห์เช่นนี้ เป็นการนำเอาแนวคิดการตีความด้วยทอหรือผลงานของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต นั้นนำมารวมกับผลกระทบหลังจากการนำแนวการตีความของนักคิดดังกล่าวที่นำมาใช้กับสังคมในภายหลังอันเป็นการนำเอาความคิดในอดีตมารวมกับผลที่เกิดขึ้นในภายหลังก่อนที่จะนำไปใช้ในการตีความโดยภาพรวมทั้งหมดของผลงานการนำเสนอของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เองนั้นโดยที่ความแตกต่างที่สำคัญของแนวทางการวิเคราะห์แบบนี้คือการให้ความสำคัญกับผลกระทบของการนำแนวคิดที่ได้ตีความแล้วของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต นั้นนำย้อนกลับไปมีส่วนในการตีความแนวคิดเดิมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต นั้นเองอีกครั้งหนึ่ง การตีความในการยกหัวข้อธรรมในเรื่องที่ 1 ซึ่งท่านกล่าวธรรมของพระพุทธเจ้า เป็นธรรมบริสุทธิ์ เมื่ออยู่ในปุถุชนแล้วอาจไม่บริสุทธิ์เท่าอยู่ในพระอรียเจ้า ท่านเปรียบเทียบ กะปอมก่า (กิ้งก่า) ซึ่งกิ้งก่าเองจะเปลี่ยนสีตามสภาพพื้นที่ ดังนั้นน่าจะสะท้อนออกมาได้ว่าธรรมบริสุทธิ์ก็เหมือนกับหลักกฎหมายบ้านเมืองที่บุคคลดี (พระอรียเจ้า) นำไปใช้จะเกิดผลลัพธ์ที่เป็นประโยชน์และยังให้บุคคลได้รับผลธรรมบริสุทธิ์ ถ้าบุคคลที่ไม่ถูกมาใช้ให้ถูกวิธี ถ้าไม่ถูกต้องกับหลักบัญญัติแล้วจะไม่บังเกิดผล เรื่องที่ 2 เป็นการจําแนกแจกธรรม สั่งสอนประชาชนและสังคม เรื่องที่ 3 และเรื่องที่ 4 เรื่องที่ 5 มูลมรดกนี้แลเป็นต้นทุน ทำการฝึกหัดปฏิบัติตนไม่ต้องเป็นคนจนทรัพย์สำหรับทำทุนปฏิบัติและให้ความสำคัญในการฝึกใจว่า มโนปุพพกุมาธมา มโนเสฏฐา มโนมยา ธรรมทั้งหลายมีใจถึงก่อน มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ เย ธมมา

เหตุปกวา เตสฺ เหตุ ตถาคโต เตสฺญจ โย นิโรโธ จ เอวํ วาที มหาสมโณ ความว่า ธรรมทั้งหลายเกิด แต่เหตุ...เพราะว่ามหาเหตุนี้เป็นตัวสำคัญ เรื่องที่ 6 เป็นกล่าวถึงการเกิดของมนุษย์วิชาและอวิชา เป็นที่ตั้งในการเกิด เรื่องที่ 7 อุกคฺ ฐานํ มนุสฺเสสุ มคฺคํ สุตฺตวิสุทฺธิยา ฐานะอันติเลศมีอยู่ในมนุษย์ ฐานะอันติเลศนั้นเป็นทางดำเนินไปเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์และชีวิตที่ดีของมนุษย์ เรื่องที่ 8-9 ชัยภูมิและอุบายแห่งวิปีสสนา อันเป็นเครื่องถ่ายถอนกิเลส เรื่องที่ 10 พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เปรียบไว้ในบทกลอนหนึ่งว่า “ไม้ชะงกหกพันง่า(กิ่ง) กะปอมก่ากิ่งก่าฮ้อย กะปอมน้อยขึ้นมือพัน ครั้นตัวมาบ่ทัน ขึ้นนำคู่มือ” โดยอธิบายว่า คำว่าไม้ชะงก 6000 ง่า นั้นเมื่อตัดศูนย์ 3 ศูนย์ออกเสีย เหลือแค่ 6 กง ได้ความว่า ทวารทั้ง 6 เป็นที่มาแห่งกะปอมก่า คือของปลอมไม่ใช่ของจริง กิเลสทั้งหลายไม่ใช่ของจริง เป็นสิ่งสัญจรเข้ามาในทวารทั้ง 6 นับร้อยนับพัน มีใช้แต่เท่านั้น กิเลสทั้งหลายที่ยังไม่เกิดขึ้นก็จะทวียิ่งขึ้นทุกๆ วัน ในเมื่อไม่แสวงหาทางแก้ ธรรมชาติของจิตเป็นของ ผ่องใสยิ่งกว่าอะไรทั้งหมด แต่อาศัยของปลอม กล่าวคืออุปกิเลสที่สัญจรเข้ามาปกคลุมจึงทำให้ หมดรัศมี คุงพระอาทิตย์เมื่อเมฆบดบังฉะนั้น อย่าพึ่งเข้าใจว่าพระอาทิตย์เข้าไปหาเมฆ เมฆไหลมา บดบังพระอาทิตย์ต่างหาก เรื่องที่ 11 เป็นเรื่องการฝึกและอบรมสั่งสอนบุคคลเหมือนกับการฝึกม้า มี 4 ชนิด คือ (1) ทรมานง่าย (2) ทรมานอย่างกลาง (3) ทรมานยากแท้ (4) ทรมานไม่ได้เลย เรื่องที่ 12 การแก้รากเหง้าเค้ามูล เช่น รากะ โทสะ โมหะ เครื่องแก้ก็มี 3 คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เรื่องที่ 13 บุคคลต้องหิริโอตตปโป มีธรรมบริสุทธิ์สะอาด มีใจมั่นคงเป็นสัตบุรุษผู้ทรงเทวธรรมจึงถือได้ว่าเป็นบุคคลโดยสมบูรณ์ เรื่องที่ 14 สัจธรรมทั้ง 4 คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรคเป็นกิริยา เพราะแต่ละสัจจะๆ ย่อมมีอาการต้องทำคือ ทุกข์-ต้องกำหนดรู้ สมุทัย-ต้องละ นิโรธ-ต้องทำให้แจ้ง มรรค-ต้องเจริญให้มาก เรื่องที่ 15 ที่อยู่ของสัตว์และที่อยู่ของพระอรหันต์ 16 ความสำคัญของปฐมเทศนา มัชฌิมเทศนา และปัจฉิมเทศนา (1) ปฐมโพธิกาล ได้ทรงแสดงธรรมแก่พระปัญจวัคคีย์ ที่ป่าอิสิปตมณฤคทายวัน เมืองพาราณสี เป็นครั้งแรกเป็นปฐมเทศนา เรียกว่า ธรรมจักร เบื้องต้นทรงยกส่วน สุต 2 อย่างอันบรรพชิตไม่ควรเสพขึ้นมาแสดงว่า เทว เม ภิกขเว อนตา ปพฺพชิตน น เสวิตพฺพา ภิกขุทั้งหลาย ส่วนที่ สุต 2 อย่างอันบรรพชิตไม่พึงเสพ คือ กามสุขัลลิกา และอตตกิลมถา อธิบายว่า กามสุขัลลิกา เป็นส่วนแห่งความรัก อตตกิลมถา (2) มัชฌิมโพธิกาล ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ใน ชุมชนพระอรหันต์ 1250 องค์ ณ พระราชอุทยานเวฬุวันกถินทกนิวาปสถาน กรุงราชคฤห์ใจความ สำคัญตอนหนึ่งว่า อธิจิตเต จ อาโยโค เอตํ พุทฺธาน สาสนํ พึงเป็นผู้ทำจิตให้ยิ่ง การที่จะทำจิตให้ยิ่ง ได้ต้องเป็นผู้สงบระงับ อธิจฺจา โลกสมาปนฺโน สมโณ ก็ ภวิสุตฺติ เมื่อประกอบด้วยความอยากดิ้นรน โลกหลงอยู่แล้วจักเป็นผู้ทรงระงับได้อย่างไร ต้องเป็นผู้ปฏิบัติคือปฏิบัติพระวินัยเป็นเบื้องต้น และ เจริญกรรมฐานตั้งต้นแต่การเดินจงกรม นั่งสมาธิ ทำให้มาก เจริญให้มาก (3) ปัจฉิมโพธิกาล ทรงแสดงปัจฉิมเทศนาในที่ชุมชนพระอริยสาวก ณ พระราชอุทยานสาละวันของมัลลกษัตริย์กรุงกุสินารา

ในเวลาจวนจะปรินิพพานว่า หนุทานิ อามนุชยามิ โว ภิกขเว ปฎิเวทยามิ โว ภิกขเว ขยวยธมฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ เรบาอกท่านทั้งหลายว่าจงเป็นผู้ไม่ประมาท เรื่องที่ 17 พระอรหันต์ทุกประเภทบรรลุทั้งเจโตวิมุตติ ทั้งปัญญาวิมุตติ เรื่องที่ 18 เป็นเรื่องมูลกรรมฐานคือ เกสา ฌม โลมา ขน นขา เล็บ ทนต์ ฟัน ตโจ หนิง ซึ่งผู้บรรพชาอุปสมบทเข้ามาในพระพุทธศาสนานี้แล้ว ต้องเรียน เรื่องที่ 19 ศิล สิล สีลา วิย ศิล คือความปกติ อุปมาได้เท่ากับหินซึ่งเป็นของหนักและเป็นแก่นของดิน แม้จะมีวาทธาคูมาเป่าสักเท่าใด ก็ไม่มีการสะเทือนหวั่นไหวเลย แต่เราจะสำคัญถือแต่เพียงคำว่า ศิล เท่านั้น ก็จะทำให้เรางมงายอีก ต้องให้รู้จักเสียว่าศิลนั้นอยู่ที่ไหน มีตัวตนเป็นอย่างไร อะไรเล่าเป็นตัวศิล ใครเป็นผู้รักษา ถ้ารู้จักว่าใครเป็นผู้รักษาแล้ว ก็จะรู้จักว่าผู้นั้นเป็นตัวศิล ถ้าไม่เข้าใจเรื่องศิล ก็จะงมงายไม่ถึงศิลเพียงนอกๆ เคี้ยวก็ไปหาเอาที่นั่นที่นี้จึงจะมีศิล ไปขอเอาที่นั่นที่นี้จึงมี เมื่อยังเที่ยวหาเที่ยวขอยังไม่ใช้หลงศิลคอกหรือ ไม่ใช่ศิลพัตตปรามาสถื่อนนอก ๆ ลูบ ๆ คลำ ๆ อยู่หรือ เรื่องที่ 20 ปาฏิโมกขสังวรศิล เรื่อง 21 ธรรมคตวิมุตติจะต้องคิดใช้ปัญญาพิจารณาทุกสิ่งทุกอย่างในการปกครองป้องกันราษฎรทั้งของเขต และการรักษาครอบครัวตลอดถึงพระองค์ ก็จะต้องทรงคิดรอบคอบเสมอถ้าไม่ทรงคิดไม่มีพระปัญญา โฉนจะปกครองบ้านเมืองไพร่ฟ้าให้ผาสุกสบายได้ เรื่องที่ 22 อัจฉริยะ อภภูตธรรม การอุปสมบทของสงฆ์ เรื่องที่ 23 วาสนาอชยาศัยของสัตว์ เป็นมาแล้วต่าง ๆ คือ ดี เลว และกลางๆ วาสนาก็เป็นไปตามอชยาศัย คือวาสนาที่ยิ่งกว่าตัว วาสนาเสมอดี วาสนาที่เลวทราม บางคนเป็นผู้มีวาสนายิ่งในทางดีมาแล้ว แต่คบกับพาลวาสนาก็อาจเป็นเหมือนคนพาลได้ บางคนวาสนายังอ่อนแต่คบกับบัณฑิตวาสนาก็เลื่อนขึ้นไปเป็นบัณฑิต บางคนคบมิตรเป็นกลาง ๆ ไม่ดี ไม่ร้าย ไม่หายนะ ไม่เสื่อมทราม วาสนาก็พอประมาณสถานกลาง ฉะนั้นบุคคลพึงพยายามคบบัณฑิต เพื่อเลื่อนภูมิวาสนาของตนให้สูงขึ้นไปโดยลำดับ เรื่องที่ 24 สนทนารธรรมตามกาลเป็นมงคลอุดมการปรึกษาใต้ถ่ม หรือการสดับธรรมตามกาล ตามสมัย เป็นมงคลความเจริญอันอุดมเลิศ ซึ่งข้อนี้สาธุศิษย์ได้ซักถามในข้อสงสัยในธรรม เรื่องที่ 25 การทำจิตให้ผ่องใส เรื่องที่ 26 วิธีปฏิบัติของผู้เล่าเรียนมาก เรื่องที่ 27 ข้อปฏิบัติเป็นของมีอยู่ทุกเมื่อ 28 เรื่องได้ฟังธรรมทุกเมื่อ เรื่องที่ 29 ปริญญุชฺชธรรมเป็นมงคลชีวิต เรื่องที่ 30 บันดาลโพธิสัตว์สมเด็จพระเจ้าผู้มีพระภาคเจ้าของเรา เสด็จออกจากคัพโภทของพระนางเจ้าสิริมหามายา ณ สวนลุมพินีวัน ระหว่างนครกบิลพัสดุ์กับนครเทวหะต่อกัน ครั้นประสูติแล้ว ก็ทรงพระเจริญวัยมาโดยลำดับ ครั้นสมควรแก่การศึกษาศิลปวิทยา เพื่อปกครองรักษาบ้านเมืองตามชาติดิยประเพณีได้แล้วก็ทรงศึกษาศิลปวิทยา เมื่อพระชนมายุได้ 16 พรรษา ก็ได้ปกครองบ้านเมืองเสวยราชสมบัติแทน พระเจ้าสิริสุทโธทน ผู้พระราชบิดานับว่าได้เป็นใหญ่เป็นราชาแล้วพระองค์ทรงพระนามว่า เจ้าชายสิทธัตถะ ก็ต้องทรงคิดอ่านการปกครองรักษาบ้านเมืองและไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ให้ร่มเย็นเป็นสุข ทรงบังคับบัญชาอย่างไร เขาก็ทำตามทุกอย่าง เรื่องที่ 31 โสฬสกิจ ได้แก่ กิจในอริยสัจ 4 ประการ คือ ทุกข์

สมุทัย นิโรธ มรรค ชั้นโศดาบันก็ประชุม 4 ชั้น สกิทาคามีก็ประชุม 4 สองสี่ก็ เป็น 8 ชั้นอนาคามีก็ประชุม 4 ชั้นอรหัตต์ก็ประชุม 4 สองสี่ก็ เป็น 8 สองแปดเป็น 16 กำหนดสังจะทั้ง 4 รวมเป็นองค์ อริยมรรคเป็นชั้นๆ ไป เรื่องที่ 32 สำคัญตนว่าได้บรรลุอรหัตตผลการเปรียบภิกษุ 2 รูป ที่มีข้อแตกต่าง เรื่องที่ 33 อุณหสสวิชัยสูตรอุณหสสคือความร้อนอันเกิดแก่ตน มีทั้งภายในและภายนอก ภายนอกมีเสื่อสาบ คางแดง ภูตผีปีศาจ เป็นต้น ภายในคือกิเลส วิชัยคือความชนะผู้ที่มาน้อมเอา สรรณะทั้งสามนี้เป็นที่พึ่งแล้ว ย่อมจะชนะความร้อนเหล่านั้นไปได้หมดทุกอย่างที่เรียกว่า “อุณหสส วิชัย”

ดังนั้นแดนเกิดแห่งความหลุดพ้นในแนวคิดของมุตโตทัยของพระอาจารย์ มั่น ภูริทัตโต อาจกล่าวถือได้ว่าเป็นแนวคิดในเชิงปรัชญาเน้นถึงการประพฤตินของบุคคลใน สังคมเพื่อให้ประกอบด้วยกรรมดีในเบื้องต้นจนถึงการฝึกฝนตนให้ได้สำเร็จในการบรรลุธรรมชั้น สูง ขณะเดียวกันถ้ามองโดยละเอียดแล้วแนวคิดในมุตโตทัยของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต แล้วนั้น ได้สะท้อนออกมาให้เห็นว่าการที่การเมืองและสังคมจะอยู่รอดเป็นรัฐที่ดีและการปกครองโดย ธรรมเกิดจากบุคคลในครอบครัวและสังคมมีศีลธรรม โดยเชื่อว่าการฝึกตนดีแล้วจึงเท่ากับฝึกฝน ผู้อื่นไปด้วยและ ชื่อว่าทำตามพระพุทธเจ้า (พระอริยคุณาธาร (เส็ง ปุสฺโส) 2493: 1-15) ในอีกด้าน หนึ่งก็ชี้ให้เห็นสังคมประกอบด้วย ศีล สมาธิ และปัญญา และหลักธรรมของพระพุทธเจ้าโดย ชี้ให้เห็นความเป็นธรรมบริสุทธิ โดยพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ชี้ให้เห็นความสำคัญของมนุษย์ สามารถที่จะเป็นผู้ปฏิบัติถึงซึ่งความบริสุทธิได้ ฉะนั้นจึงไม่ควรน้อยเนื้อต่ำใจว่า ตนมีบุญวาสนา น้อย เพราะมนุษย์ทำได้ เมื่อไม่มี ทำให้มีได้ เมื่อมีแล้วทำให้ยิ่งได้สมด้วยเทศนานัยอันมาใน เวสสันดรชาดก ว่า ทาน์ เทติ สีสั รุกขติ ภาวนั ภาเวตฺวา เอกฺจฺโจ สคฺคํ คจฺฉติ เอกฺจฺโจ โมกฺขํ คจฺฉติ นิสุตฺตํ เมื่อได้ทำกองการกุศล คือ ให้ทานรักษาศีลเจริญภาวนาตามคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว โดยพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เปรียบถึงบุคคลบางพวกกระทำโดยอาศัยต้นทุนคือการทำดีคือถ้าทำดี น้อยก็ต้องไปสู่สวรรค์ บางพวกทำดีมากและขยันจริงพร้อมทั้งวาสนาบารมีแต่หนหลังประกอบกัน ก็สามารุเข้าสู่พระนิพพานโดยไม่ต้องสงสัยเลย พวกสัตว์เดรัจฉานท่านมิได้กล่าวว่เลิศ เพราะจะ มาทำเหมือนพวกมนุษย์ไม่ได้ จึงสมกับคำว่ามนุษย์นี้ตั้งอยู่ในฐานะอันเลิศด้วยดีสามารถนำตนเข้าสู่ มรรคผล เข้าสู่พระนิพพานอันบริสุทธิได้(พระอริยคุณาธาร (เส็ง ปุสฺโส) 2493: 1-15)

ข. ชันระวิมุตติสะมังคีธรรมะ

เป็นบทประพันธ์ที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ประพันธ์ไว้เพื่อคราวพำนัก ณ วัดสระเปทุม เขตปทุม กรุงเทพฯ สิ่งที่สะท้อนออกมาจากแนวคิดในงานประพันธ์สามารถตีความได้ ว่าเป็นไปเพื่ออบรมสั่งสอนบุคคล ที่ผู้สนใจศึกษาปฏิบัติธรรม คือผู้สนใจหาความรู้ความฉลาดเพื่อ คุณงามความดีทั้งหลาย ที่โลกเขาปรารถนากันเพราะคนเราจะอยู่และไปโดยไม่มีเครื่องป้องกันตัว

ยอมไม่ปลอดภัย ต่ออันตรายทั้งภายในและภายนอก เครื่องป้องกันตัวคือหลักธรรมมีสติปัญญาเป็นอาวุธสำคัญ จะเป็นเครื่องมั่นคงไม่สะทกสะท้านมีสติปัญญาแฝงอยู่กับตัวทุกอิริยาบถ จะคิด พูด ทำอะไรไม่มีการยกเว้น มีสติปัญญาสอดแทรกอยู่ด้วยทั้งภายในและภายนอก มีความเข้มแข็งอดทน มีความเพียรที่จะประกอบคุณงามความดี คนอ่อนแอโง่งเงาเต่าคุ่นวุ่นวายอยู่กับอารมณ์เครื่องผูกพันด้วยความนอนใจ และเกียจคร้านในกิจการที่จะยกตัวให้พ้นภัยการอยู่ในสังคมท่านจะสอนเช่น การดำเนินชีวิตผู้อื่น ถึงเขาจะผิดจริงก็เป็นการก่อความจิตใจตนเองให้ขุ่นมัวไปด้วย ความเดือดร้อนวุ่นวายใจที่คิดตำหนิผู้อื่นจนอยู่ไม่เป็นสุขนั้น นักปราชญ์ถือเป็นความผิดและบาปกรรม ไม่มีดีเลยจะเป็นโทษให้ท่านได้สิ่งไม่พึงปรารถนามาประมาณอย่างไม่คาดฝันการกล่าวโทษผู้อื่นโดยขาดการไตร่ตรอง เป็นการสั่งสมโทษและบาปใส่ตนให้ได้รับความทุกข์ จึงควรสลัดสังเวชต่อความผิดของตน งดความเห็นที่เป็นบาปภัยแก่ตนเสีย ความทุกข์เป็นของน่าเกลียดน่ากลัว แต่สาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ ทำไมพอใจสร้างขึ้นเอง ผู้เห็นคุณค่าของตัวเอง จึงเห็นคุณค่าของผู้อื่น ว่ามีความรู้สึกเช่นเดียวกัน ไม่เบียดเบียนทำลายกัน ผู้มีศีลสัตย์เมื่อทำลายขันธไปในสุคติในโลกสวรรค์ ไม่ตกต่ำเพราะอำนาจศีลคุ้มครองรักษาและสนับสนุน จึงควรอย่างยิ่งที่จะพากันรักษาให้บริบูรณ์ ธรรมก็สั่งสอนแล้วควรจดจำให้ดี ปฏิบัติให้มั่นคง จะเป็นผู้ทรงคุณสมบัติทุกอย่างแน่นอนเมื่อเกิดมาอาภัพชาติ แล้วอย่าให้ใจอาภัพอีกผู้เกิดมาชาตินี้อาภัพแล้ว อย่าให้ใจอาภัพ คิดแต่ผลิตโทษทำบาปอกุศลเผาผลาญตนให้ได้ทุกข์ เป็นบาปกรรมอีกเลย คนชั่ว ทำชั่วได้ง่าย และจิตใจไม่ยอมลดละแก้ไขให้ดี คนดี ทำดีได้ง่าย และจิตใจกลายเป็นคนรักธรรมตลอดไปเราต้องการของดี คนดี ก็จำต้องฝึก ฝึกงานดี จะพ้นการฝึกไปไม่ได้ งานอะไรก็ต้องฝึกทั้งนั้น ฝึกงาน ฝึกคน ฝึกสัตว์ ฝึกตน ฝึกใจ นอกจากตายแล้วจึงหมดการฝึก คำว่า ดี จะเป็นสมบัติของผู้ฝึกดีแล้วแน่นอน

การพูดถึงศีลนั้นอยู่ที่ไหนมีตัวตนเป็นอย่างไร ใครเป็นผู้รักษาแล้วก็รู้ว่า ผู้ นั้นเป็นตัวศีล ศีลก็อยู่ที่ตนนี้ เจตนาเป็นตัวศีล เจตนาคือจิตใจ คนเราถ้าจิตใจไม่มีก็ไม่เรียกว่าคน มีแต่กายจะทำอะไรได้ ร่างกายกับจิตต้องอาศัยซึ่งกันและกัน เมื่อจิตไม่เป็นศีล กายก็ประพฤติไปต่างๆ มีโทษต่างๆ ผู้มีศีลแล้วไม่มีโทษ จะเป็นปกติเนบเนียนไม่หวั่นไหว ไม่มีเรื่องหลงหา หลงขอ คนที่หา คนที่ขอต้องเป็นทุกข์ ขอเท่าไรยิ่งไม่มี ยิ่งอดอยากยากเข็ญยากกับจิตเราได้มาแล้ว มีอยู่แล้ว ได้มาจากบิดามารดาพร้อมบริบูรณ์ จะทำให้เป็นศีลก็รับทำ ศีลมีอยู่ที่เราแล้ว รักษาได้ไม่มีกาลได้ผลไม่มีกาลผู้มีศีลยอมเป็นผู้องอาจกล้าหาญ ผู้มีศีลยอมมีความสุข ผู้จักมั่งคั่งบริบูรณ์ไม่อด ไม่ยาก ไม่จน ก็เพราะรักษาศีลให้สมบูรณ์ จิตดวงเดียวเป็นศีล เป็นสมาธิ เป็นปัญญาผู้มีศีลแท้เป็นผู้หมดเวรหมดภัย

คุณธรรมยังมีผู้เข้าถึงให้เป็นผู้ฉลาดปราดเปรื่องเลื่องระบือ มีความฉลาดกว้างขวางในอุบายวิธี ไม่มีคับแค้นจนมุม การปฏิบัติธรรม เป็นการทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ทรงตรัสสอนเรื่องกาย วาจา จิต มิได้สอนเรื่องอื่น ทรงสอนให้ปฏิบัติฝึกหัดจิตใจ ให้เอาจิตพิจารณากาย เรียกว่า กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน หัดสติให้มากในการค้นคว้า เรียกว่า ธรรมวิจยะ พิจารณาให้พอที่เดียว เมื่อพิจารณาพองจนเป็นสติสัมโพชฌงค์ จิตจึงจะเป็นสมาธิรวมลงเองการประกอบความพากเพียรทำจิตให้ยิ่งเป็นการปฏิบัติตามคำสอนของพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า

ค.ธรรมอื่น ๆ

ธรรมอื่น ๆ เช่น ที่โอวาทธรรมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต บันทึกธรรม โดย หลวงปู่หลุย จันทสาโรพ.ศ. 2483 ณ วัดป่าโนนนิเวศน์ จังหวัดอุดรธานี (คณะศึกษานุศิษย์พระอาจารย์หลุย จันทสาโร 2549: 132) เช่น มนุษย์เลิศมนุษย์น้ำใจสูง มีทุกข์ มีสมุทัย มีมรรค มีนิโรธครบทุกอย่าง จึงสำเร็จนิพพานได้ พระอินทร์ พระพรหม เป็นต้น บวชเป็นพระเป็นเณรไม่ได้เหมือนมนุษย์ มนุษย์เป็นธาตุพอ คุณแม่ครัวแกงช่างเอรีคอร้อย มั่นพอพริกพอเกลือ จึงให้สำเร็จมรรคผลได้ไม่ขัดข้องด้วยประการใด ๆ ฉะนั้นมนุษย์ไม่ควรน้อยเนื้อต่ำใจ ปฏิบัติให้ได้สวรรค์ นิพพาน ได้ธาตุพอเป็นชนิดที่สูงที่สุด และบรรยายของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต บทธรรม ที่ได้บันทึกไว้ของสาธุศิษย์หลายๆ รูปเช่น วิเวกธรรม สันติธรรม อนุปาทาปรินิพพาน ปริญญา 3 ประการ อาสวะ 4 ประการ ฯลฯ

1) ทาน ศีล ภาวนา

เรื่องของ ทาน ศีล ภาวนา ที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้แสดงเป็นสาธุธรรมนั้นโดยมากจะเป็นการสั่งสอนประชาชนทั่วไปโดยเฉพาะ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ถือว่าธรรมเหล่านั้นเกี่ยวข้องกับประชาชนเป็นคติปฏิบัติสำหรับฆราวาสโดยตรง การแสดงแก่สาธุชนชนทั่วไปซึ่งเป็นที่สะท้อนออกมาจากแนวคิดของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตในมิติของสังคมในเรื่อง ทาน ศีล ภาวนา เพราะถือได้ว่าเป็นหลักธรรมที่เป็นพื้นฐานของการอยู่ร่วมกันในสังคมโดยพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตให้เหตุผลว่า “...ธรรมทั้งสามนี้เป็นรากแก้วของความเป็นมนุษย์ และเป็นรากเหง้าของพระศาสนา...” (พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน 2538:73) เพราะการที่ผู้คนเกิดมาเป็นมนุษย์ต้องเป็นผู้เคยผ่านคือเคยสั่งสมกรรมเหล่านี้มา อย่างน้อยต้องมีอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นเชื้ออยู่ในนิสัยของผู้จะมาสวมร่างเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ด้วยมนุษย์สมบัติอย่างแท้จริง เพราะเป็นระเบียบวิธีทางสังคมให้อยู่ร่วมกันได้ โดยเนื้อหาในการแสดงการอธิบายจะโยงประเด็นให้เห็นชัดเจน (พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน 2538: 73-80) ที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้กล่าวและอธิบายว่า

ทาน คือเครื่องแสดงน้ำใจมนุษย์ผู้มีจิตใจสูง ผู้มีเมตตาจิตต่อเพื่อนมนุษย์ และสัตว์ผู้อากัปกัฏ ด้วยการให้การเสียสละแบ่งปันเล็กน้อย ตามกำลังของวัตถุเครื่องสังเคราะห์ที่มีอยู่ จะเป็นวัตถุดาน ธรรมทาน หรือวิทยาทานแขนงต่าง ๆ ก็ตาม ที่ให้เพื่อสังเคราะห์ผู้อื่น โดยมีได้หวังค่าตอบแทนใด ๆ นอกจากกุศล คือ ความดีที่เกิดจากทานนั้น ซึ่งจะเป็นสิ่งตอบแทนให้เจ้าของทานได้รับอยู่โดยดีเท่านั้น ตลอดอภัยทานที่ควรให้แก่กัน ในเวลาอีกฝ่ายหนึ่งผิดพลาดหรือล่วงเกิน คนมีทานหรือคนที่เด่นในการให้ทาน ย่อมเป็นผู้สง่าผ่าเผยและเด่นในปวงชนโดยไม่นิยมรูปร่างลักษณะ ผู้เช่นนี้มนุษย์และสัตว์ตลอดเทวดาที่มองไม่เห็นก็เคารพรัก จะตกทิศใดแดนใดย่อมไม่อดอยากขาดแคลน หากมีสิ่งหรือผู้อุปถัมภ์จนได้ ไม่อับจนทนทุกข์

แม้ในแดนมนุษย์เรานี้ก็พอเห็น ได้อย่างเต็มตา รู้ได้อย่างเต็มใจว่า ผู้มีทานเป็นเครื่องประดับตัวย่อมเป็นคนไม่ล้าสมัยในสังคม และบุคคลทุกชั้น ไม่มีใครรังเกียจ แม้แต่คนที่มั่งมีแต่แสนตระหนี่ถี่เหนียวก็ยังหวังต่อการสังเคราะห์ช่วยเหลือจากผู้อื่นเช่นเดียวกับมนุษย์ทั่ว ๆ ไป ไม่ต้องพูดถึงคนที่ช่วยตัวเองไม่ได้ แต่ไม่หวังให้ผู้อื่นช่วยเหลือ จะไม่มีในโลกเมืองไทยเรา อำนาจทานทำให้ผู้มีใจชอบบริจาคเกิดความเคยชินต่ออนิสัย จนกลายเป็นผู้มีฤทธิ์บันดาลไม่ให้ออดอยากในภพที่เกิดกำเนิดที่อยู่ นั้น ๆ ฉะนั้น ทานและคนที่มีใจเป็นนักให้ทาน การเสียสละ จึงเป็นเครื่องและเป็นผู้ค้ำจุนหนุนโลกให้เพียงพอตลอดไป โลกที่ยังมีการสังเคราะห์กันอยู่ยังจัดเป็นโลกที่มีความหมายตลอดไป ไม่เป็นโลกที่ไร้ชาติขาดกระเจิง เหลือแต่ซากคือแผ่นดินแน่ ๆ ทานจึงเป็นสาระสำคัญสำหรับตัวและโลกทั่ว ๆ ไป ผู้มีทานย่อมเป็นผู้อบอุ่นและหนุนโลกให้ชุ่มเย็น ไม่เป็นบุคคลและโลกที่แห้งแล้งแข่งกับทุกข์ตลอดไป

ศีล คือรั้วกันความเบียดเบียนและทำลายสมบัติร่างกายและจิตใจของกันและกัน ศีลคือพีชแห่งความดีอันยอดเยี่ยมที่ควรมีประจำชาติมนุษย์ ไม่ปล่อยให้สูญหายไปเสีย เพราะมนุษย์ที่ไม่มีศีลเป็นรั้วกันและเป็นเครื่องประดับตัวเสียเลย ก็คือกองเพลิงแห่งมนุษย์ชาติ ๆ นี้เอง การเบียดเบียนและทำลายกันย่อมมีไปทุกหย่อมหญ้าและทั่วโลกดินแดน ไม่มีเกาะมีดอนพอจะเอาศีระชะชุกนอนให้หลับสนิทได้โดยปลอดภัย แม้โลกจะเจริญด้วยวัตถุจนกองสูงกว่าพระอาทิตย์บนท้องฟ้า แต่ความรู้ร้อนแผดเผาจะทวีคูณยิ่งกว่าพระอาทิตย์เป็นไหน ๆ โลกจะไม่มีที่ปลงใจได้เลยถ้ายังมัวคิดว่าวัตถุมีคุณค่ายิ่งกว่าศีลธรรมอยู่ เพราะศีลธรรมเป็นสมบัติของจอมมนุษย์ คือพระพุทธเจ้า ผู้ค้นพบและนำมาประดับโลกที่กำลังมีดมัวกัฏฐ์พอให้สว่างไสวร่วมเย็น ควรอาศัยได้บ้างด้วยอำนาจศีลธรรมเป็นเครื่องปิดเป่ากำจัด

ถ้าฟังความคิดของมนุษย์ที่มีกิเลสคิดผลิตอะไรออกมา ทำให้โลกร้อนจะบรรล้อยู่แล้ว ยิ่งจะปล่อยให้คิดตามอำนาจ โดยไม่มีกลิ่นแห่งศีลธรรมช่วยเป็นยาแก้และชะ โลม

ไว้บ้าง ก็น่ากลัวความคิดนั้น ๆ จะผลิตยักษ์ใหญ่ตัวโหดร้ายที่ทรงพิษขึ้นมาที่แสนที่ล้านตัว ออก
เที่ยวหากว่านกินมนุษย์ให้ลิบหายไปทั้งโลก ไม่มีอะไรเหลืออยู่บ้างเลย ความคิดของคนสิ้นกิเลส
ที่ทรงคุณอย่างสูงสุดคือพระพุทธเจ้า มีผลให้โลกได้รับความร่มเย็นชาบซึ่ง กับความคิดที่เป็นไป
ด้วยกิเลสที่มีผลให้ตัวเองและผู้อื่นได้รับความเดือดร้อนจนจะคาดไม่ถึงนี่แล เป็นความคิดที่ผิด
กันอยู่มาก พอจะนำมาเทียบเคียงเพื่อหาทางแก้ไขผ่อนหนักผ่อนเบาได้บ้าง ไม่จมไปกับ
ความคิดประเภทนั้นจนหมดทางแก้ไข ศิลจึงเป็นเหมือนยาปราบโรค ทั้งโรคระบาดและโรค
เรื้อรัง อย่างน้อยก็พอให้คนไข้ที่สุ่มด้วยกิเลสกินอยู่หลับนอนได้บ้าง ไม่ถูกบีบคั้นด้วยโรคที่เกิด
แล้วไม่ยอมหายนี้ตลอดไป มากกว่านั้นก็หายขาดอยู่สบาย

เรื่องของศีล 5 สามารถสะท้อนเกี่ยวกับแนวคิดของพระอาจารย์มั่น ภูริทัต
โต โดยถือว่าเป็นกฎกติกาของสังคม เมื่อรักษาได้ครบทั้ง 5 ข้อถือได้ว่าเป็นข้อบังคับที่ครอบคลุม
กิจกรรมของมนุษย์ทั้งหมดและจะไม่เกิดเหตุการณ์ไม่ดีในสังคมได้โดยสรุปเป็นข้อๆ ได้ดังนี้

1. ทำให้อายุยืน ปราศจากโรคภัยเบียดเบียน
2. ทรัพย์สมบัติที่อยู่ในความปกครอง มีความปลอดภัยจากโจรผู้ร้ายมารา
เวียดเบียนทำลาย
3. ระหว่าง ลูก หลาน สามี ภรรยา อยู่ด้วยกันเป็นผาสูก ไม่มีผู้คอยล่วงล้ำ
กล้ากราบ ต่างครองกัน อยู่ด้วยความเป็นสุข
4. พุดอะไรมีผู้เคารพเชื่อถือ คำพุดมีเสน่ห์เป็นที่จับใจไพเราะด้วยสัจด้วย
ศีล

5. เป็นผู้มีสติปัญญาดีและเฉลียวฉลาด ไม่หลงหน้าหลงหลัง จับ โน่นชนนี้
เหมือนคนบ้าคนบอหาสติไม่ได้

ดังนั้นจึงเท่ากับว่าผู้มีศีลเป็นผู้ปลูกฝังและส่งเสริมสุขบนหัวใจคนและสัตว์
ทั่วโลกให้มีแต่ความอบอุ่นใจ ไม่เป็นที่ระแวงสงสัย ผู้ไม่มีศีลป็นผู้ทำลายหัวใจคนและสัตว์ให้
ได้รับความทุกข์เดือดร้อนทุกหย่อมหญ้าหากประชากรของชุมชน สังคม ของรัฐ และของโลก
ปกครองกาย วาจา ใจ ได้ ตามหลักธรรมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ดังกล่าวนี ชุมชน สังคม
รัฐ และโลกจะสงบสุขเพียงใดได้โปรดพิจารณาด้วยปัญญา แล้วจะเห็นสมจริงด้วยตัวของตนเอง

ภาวนา คือ การอบรมใจให้ฉลาดเที่ยงตรงต่อเหตุผลธรรมชาติ รู้จักวิธี
ปฏิบัติต่อตัวเองและสิ่งทั้งหลาย ไม่ให้จิตผาด โผน โลดเต้นแบบ ไม่มีฝั่งมีฝ้า ยึดการภาวนาเป็นรั้วกัน
ความคิดฟุ้งของใจให้อยู่ในเหตุผลอันจะเป็นทางแห่งความสงบสุข ใจที่ยังมิได้รับการอบรมจาก
ภาวนาจึงยังเป็นเหมือนสัตว์ที่ยังมิได้รับการฝึกหัดให้ทำหน้าที่ของตนอย่างสมบูรณ์ มีจำนวนมาก
น้อยก็ยังมีได้รับประ โยชน์จากมันเท่าที่ควร จำต้องฝึกหัดให้ทำประ โยชน์ตามประเภทของมันก่อน

ถึงจะได้รับประโยชน์ตามควร ใจจึงควรได้รับการอบรมให้รู้เรื่องของตัวเสียบ้าง จะเป็นผู้ควรแก่การทำงานทั้งหลาย ทั้งส่วนหยาบส่วนละเอียด ทั้งส่วนเล็กส่วนใหญ่ ทั้งภายในภายนอก ผู้มีภavana เป็นหลักใจจะทำอะไรชอบใช้ความคิดอ่านเสมอ ไม่ค่อยเอาตัวเข้าไปเสี่ยงต่อการกระทำที่ไม่แน่ใจ ซึ่งอาจเกิดความเสียหายแก่ตนและผู้เกี่ยวข้องตลอดส่วนรวมเมื่อผิดพลาดลงไป การภavana จึงเป็นงานเพื่อผลในปัจจุบันและอนาคต ไม่เสียประโยชน์ทั้งสองทาง ประโยชน์สำคัญคือประโยชน์เฉพาะหน้า ที่เรียกว่า ทิฏฐุธรรมมิกัตถประโยชน์

การทำงานทุกชนิดที่ทำด้วยใจของผู้มีภavana จะสำเร็จลงด้วยความเรียบร้อย ขณะที่ทำก็ไม่ทำแบบขอไปที แต่ทำด้วยความใคร่ครวญ และถึงถึงประโยชน์ที่จะได้รับจากงานเมื่อสำเร็จลงไปแล้ว จะไปมาในทิศทางใดจะทำอะไร ย่อมถึงถึงผลได้เสียเกี่ยวกับการนั้น ๆ เสมอ การปกครองตนก็สะดวก ไม่ฝ่าฝืนตัวเองซึ่งเป็นผู้มีหลักเหตุผลอยู่แล้ว ถือหลักความถูกต้องเป็นเข็มทิศทางเดินของกาย วาจา ใจประจำตัว ไม่ยอมเปิดช่องให้ความอยากอันไม่มีขอบเขตเข้ามาเกี่ยวข้อง เพราะความอยากไป อยากมา อยากทำ อยากพูด อยากคิด ที่เคยเป็นมาดั้งเดิม เป็นไปตามอำนาจของกิเลสตัณหา ซึ่งไม่เคยสนใจต่อความผิดถูกชั่วร้ายมากต่อมาก และพาเราเสียไปจนนับไม่ถ้วน ประมาณไม่ถูก จะเอาโทษกับมันก็ได้ นอกจากยอมให้เสียไปอย่างน่าเสียดาย แล้วพยายามแก้ตัวใหม่เท่านั้นเมื่อยังมีสติอยู่บ้างพอจะหักล้างกันได้ ถ้าไม่มีสติพอระลึกร้างเลยแล้ว ทั้งของเก่าก็เสียไป ทั้งของใหม่ก็พลอยจมไปด้วย ไม่มีวันกลับฟื้นคืนตัวได้เลย นี่แลเรื่องของกิเลส ต้องพาให้เสียหายเรื่อยไป ฉะนั้นการภavana จึงเป็นเครื่องหักล้างความลามกไม่มีเหตุผลของตนได้ดี แต่วิธีภavana นั้นรู้สึกลำบากอยู่บ้าง เพราะเป็นการบังคับใจซึ่งเหมือนบังคับลิงให้อยู่เชื่อง ๆ พองามตาบ้าง ย่อมเป็นของลำบากฉะนั้น

ดังนั้นแนวคิดเรื่อง ทาน ศีล ภavana ธรรมทั้ง 3 นี้ถือได้ว่าพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้อบรมสั่งคมและอาจตีความแนวคิดพระพุทธศาสนามาใช้ให้เกิดผลจริงโดยเป็นรากแก้วของความเป็นมนุษย์ และเป็นรากเหง้าของพระศาสนาแท้จริงแล้วในทัศนะของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต คือ ทาน ศีล ภavana ผู้เกิดมาเป็นมนุษย์ ต้องเป็นผู้เคยสั่งสมกรรมเหล่านี้มาอยู่ในนิสัย ของผู้จะมาสวมร่างเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ด้วยมนุษย์อย่างแท้จริง

2) ธรรม 5 เป็นทางบวกของสิ่งที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ให้กระทำ คือ

(1) เมตตา ผู้มีเมตตาจึง เรียกว่า ผู้อยู่ในธรรม ผู้ไม่ฆ่าสัตว์ เรียกว่า ผู้อยู่ในศีล เมตตา หมายถึงมีความเมตตาต่อชีวิตมนุษย์และสัตว์ทั้งปวง พยายามเกื้อกูลชีวิตต่าง ๆ เหล่านั้นให้เป็นสุขตามควร นี่เป็นความดีที่เราควรจะทำอย่างที่ได้กล่าวมาแล้วว่า เมืองไทยเรานั้น แก่ศีล เมื่อไม่ฆ่าสัตว์ก็ถือว่าดีแล้ว แต่เมื่อเห็นสัตว์ตกทุกข์หรือได้รับบาดเจ็บ ไม่เห็นมีใครสนใจ

เพราะคนไทยเราไม่มีเมตตา มีแต่ศีล โดยถือว่า ไม่ฆ่าสัตว์ก็พอแล้ว เราไม่ได้นึกถึงเมตตา และไม่มี ไครมาสอนเราถึงเรื่อง ธรรม 5

(2) สัมมาอาชีพ คู่กับศีลข้อ 5 คือ ไม่ลักทรัพย์ การไม่ลักขโมยนั้นดี มาก แต่จะให้ได้อย่างสมบูรณ์แล้ว จะต้องมื่ออาชีพโดยสุจริตด้วย การมื่ออาชีพโดยสุจริตนั้น เป็นการ ประกันไม่ให้เราผิดศีลข้อ 2 อยู่ในตัว เพราะคนเราถ้ามีอาชีพสุจริตและมีเงินทองใช้แล้ว ก็ย่อมไม่ ไปลักขโมยเขา

(3) สหารสันโดษ คู่กับศีลข้อ 3 คือการไม่ผิดลูกเมียผู้อื่น สหาร สันโดษ หมายถึง ความพึงพอใจในสามีภรรยาของตนเอง การไม่ผิดลูกเมียผู้อื่นนั้นดี ใน ขณะเดียวกันสำหรับตัวเราเอง เราก็ควรมีธรรม คือ สหารสันโดษ คือ รักใคร่พอใจในสามีภรรยา ของเราเองอีกด้วย ถ้าถือแต่ศีล คือ ไม่ยอมผิดลูกเมียคนอื่น กลับถึงบ้าน ทำร้ายภรรยาทุกวัน ก็ถือว่า ขาดธรรม

(4) สัจจะ คือ ความจริง คู่กับศีลข้อ 4 คือไม่พูดเท็จ สัจจะ หมายถึง ความพูดจริง คือ มีผลในทางบวกที่เดียว เรื่องพูดจริงนี้ ถือว่าเป็นเรื่องใหญ่และสำคัญ ตามเรื่อง ไหน มา เราก็ต้องตอบความจริงทั้งสิ้น นี่มีประโยชน์ยิ่งกว่าความไม่พูดเท็จเฉย ๆ

(5) สติ คือ ความรู้ตัว คู่กับศีล 5 คือ ไม่ดื่มน้ำเมา เพราะถ้าดื่มน้ำเมา แล้วจะทำให้เสียสติ สติ คือ ความรู้ตัวว่าเราทำอะไรอยู่ จะพูดอะไรก็รู้ จำทำอะไรก็รู้ ซึ่งจะทำให้เรา ไม่พลาดพลั้งทำผิดได้ เพราะเรามีสติหรือรู้ตัวอยู่เสมอว่า เรากำลังทำอะไร

ธรรม 5 เหล่านี้ถือได้ว่าเป็นแนวทางที่ชี้ให้เห็นว่า ศาสนาพุทธสอนให้รู้ กรรมดีนั้นเป็นอย่างไร และกรรมที่เรียกว่ากรรมดีนั้นเป็นอย่างไร (คึกฤทธิ์ ปราโมช 2516: 1-20)

3) พลธรรม (ธรรมที่เป็นกำลัง) (power) (พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัม- ปันโน 2538:74)

ธรรมที่ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตสั่งสอนไว้แก่บรรดาศิษย์อยู่เสมอ ได้แก่ พลธรรมที่ท่านสั่งสอน โดยให้เหตุผลว่า ผู้ไม่เห็นห่างจากธรรมเหล่านี้ ไปอยู่ที่ไหนก็ไม่ขาดทุน และล้มจม เป็นผู้มีหวังความเจริญก้าวหน้าไปโดยลำดับ ธรรมทั้ง 5 ข้อนี้ท่านแยกความหมายมาใช้ สำหรับท่านเองเป็นข้อ ๆ ซึ่งโดยมากเป็นไปในทางปลุกใจให้อาจหาญ มีใจความว่า ศรัทธา เชื่อสา สนธรรมที่พระองค์ประทานไว้เพื่อ โลก เราผู้หนึ่งในจำนวนของคนในโลก ซึ่งอยู่ในข่ายที่ควร ได้รับแสงสว่างแห่งธรรมจากข้อปฏิบัติที่แท้จริงแน่นอน ไม่เป็นอื่น และเชื่อว่าเกิดแล้วต้องตาย แต่ จะช้าหรือเร็วไม่สำคัญที่สำคัญอยู่ตรงที่ว่าเราจะตายแบบผู้แพ้กเลสวัณณ์ กรรมวัณณ์ วิกาแก้ววัณณ์หรือ จะเป็นผู้ชนะวัณณสามนี้ก่อนจะตาย คำว่าแพ้ไม่เป็นสิ่งพึงปรารถนา แม้แต่เด็กเล่นก็พากันต่างฝ่าย

เขายังหวังชนะกัน เราจึงควรระส่ำระสาย และไม่ควรทำตัวให้เป็นผู้แพ้ ถ้าเป็นผู้แพ้ก็ต้องทนอยู่อย่างผู้แพ้ทุก ๆ อาการของผู้แพ้ต้องเป็นการกระเทือนใจอย่างมาก และระทมทุกข์จนหาทางออกไม่ได้ ขณะที่จิตจะคิดหาทางออกของผู้แพ้อยู่ทางเดียวคือ “ตายเสียดีกว่า” ซึ่งตายไปแบบที่ว่าดีกว่านี้ ก็ต้องเป็นการตายของผู้แพ้ต่อข้าศึกอยู่นั่นเอง อันเป็นทางกอบโกยโรยทุกข์ใส่ตัวเองจนไม่มีที่ปลงวาง จึงไม่มีอะไรดีเลยสำหรับผู้แพ้ทุกประตูแล้ว ถ้าจะตายแบบผู้ชนะดังพระพุทธเจ้าและพระสาวกท่าน ก็ต้องเชื่อแบบท่าน ทำแบบท่าน เพียรและอดทนแบบท่าน มีสติรักษาใจ รักษาตัว รักษาภริยาที่แสดงออกทุกอาการแบบท่าน ทำใจให้มั่นคงต่อหน้าที่ของตน อย่าโยกเยกคลอนแคลนแบบคนจวนตัวไม่มีสติเป็นหลักยึด แต่จงทำใจให้มั่นคงต่อเหตุที่ทำให้ผลอันพึงพอใจจะได้มีทางเกิดขึ้นได้ อันเป็นแบบที่ท่านพาดำเนิน (พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน 2538 :73)

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต อธิบายคำว่า ปิณญา 5 หมายถึง อินทรีย์ 5 พละ 5 ให้ปิณญามีอยู่ในทุกอิริยาบถ ทุกกิจกรรมทุกอย่าง นับตั้งแต่ การอยู่ การกิน การนุ่ง การห่ม การอยู่ในบ้าน เกี่ยวกับปัจจัยทั้ง 4 ต้องใช้สติปิณญาทั้งนั้น การใช้สอยปัจจัย 4 จึงสมบูรณ์แบบ ถ้าขาดสติปิณญา การใช้สอยปัจจัย 4 นี้ไม่สมบูรณ์แบบ เมื่อไม่สมบูรณ์แล้วความบกพร่องจึงเกิดขึ้น ทุกข์ก็จะเสริมเข้ามา เช่น การใช้จ่ายทรัพย์นี้ ถ้านอกเหนือไปจากพระพุทธเจ้าบัญญัติแล้ว ทรัพย์ที่จ่ายไปไม่คุ้มค่า (พระทองคำ จารุวัณ โณ 2547: 36)

4) ภาคคิหิปฏิบัติ (ธรรมสำหรับฆราวาส)

ความสัมพันธ์ระหว่างฆราวาสและพระสงฆ์ แม้ว่าพระภิกษุจะได้รับการเคารพนับถือจากชาวบ้านอย่างสูง แต่ระบบของไทยก็มีการคานอำนาจของพระภิกษุได้อย่างแบบเนียน เริ่มจากวัดไม่ไช่ของพระ แต่เป็นของชาวบ้าน พระเป็นแขกที่มาอาศัยวัดของชาวบ้านอยู่ ธรรมเนียมไทยพุทธที่มักบวชเพียงระยะเวลาอันสั้น ทำให้พระสงฆ์ที่ตั้งตัวเป็นกลุ่มทางสังคมที่อิสระเป็นไปได้ยาก ในทางเศรษฐกิจพระสงฆ์ก็ต้องพึ่งชาวบ้าน ทั้งในด้านภัตตาหาร เสนาสนะ และการบิณฑบาตขอแรงงานชาวบ้านมาช่วยงานวัด ชาวบ้านจึงมีอำนาจในการควบคุมพระสงฆ์ได้ในระดับหนึ่ง พระสงฆ์จำเป็นต้องมีวัตรปฏิบัติสอดคล้องกับมาตรฐานที่ชาวบ้านยึดถือหนึ่งสื่อนวโกวาท เป็นหนังสือธรรมย่อๆ แต่รวมเศรษฐกิจสัมพันธ์ไปด้วยอย่างสมบูรณ์ เพราะเหตุนี้พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จึงย้ำหนักย้ำหนา ให้ศิษย์ท่องให้ได้ เช่น กัมมัฏฐานสมาธิเสต พระวินัย และธรรมวิภาคหมวด 10 อภินิหารปัจเจกชน ที่ว่า บรรพชิตควรพิจารณาเนื่อง ๆ และคิหิปฏิบัติ เกี่ยวครั้นทำการงานมีโทษ 6 อย่าง

แนวทางของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เรื่องกถาวัตถุ 10 ข้อ 1 ข้อ 2 ว่า มกน้อยสันโดษ อปปีจจกถา สันตุฎฐิถตา คือ ความมัชยัสต์ ใช้สอยพอดีแก่ฐานะของตน ก็ดำรงชีวิต

อย่างมีความสุขส่วนเรื่องความเสื่อมทางเศรษฐกิจ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต แสดงไว้ว่า “..อิติ ทูโต สุรา ทูโต อกขา ทูโต ปาปมิตโต จโย นิโร ลุทธิ ลทฐา วินาเสติ ..” ความเป็นนักเลงหญิง การเป็นนักเลงการพนัน การเป็นนักเลงสุรา การคบคนชั่วเป็นมิตร ผู้ใดประพฤดิเช่นนี้ ทรัพย์ที่ได้ก็จะเสื่อมไป ท่านเทศน์อย่างนี้บ่อยๆว่า กิจฺโล มนุสฺส ปฏฺิลา โภ กิจฺลํ มจฺจาน ชีวติ(พระทองคำ จารุ วัฒน โณ 2547: 85-89)

5) การตอบปัญหาธรรมให้กับชาวบ้าน

การตอบปัญหาธรรมให้กับชาวบ้านในระยะที่พักอยู่ที่ต่างๆ ปรากฏว่ามีคนมาถามปัญหากับพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มาก มีปัญหาของบางรายที่แปลกกว่าปัญหาทั้งหลาย จึงได้นำมากล่าวโดย มีใจความดังนี้ (พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน 2538:56-57)

(1) ปัญหาที่ว่าผีจริงไหม

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต แก้วว่า ไม่ว่าแต่ผีหรือสิ่งใด ๆ ในโลก ถ้าสิ่งนั้นมีอยู่จริง สิ่งนั้นต้องเป็นอิสระไปตามความมีอยู่ของตน ไม่ขึ้นอยู่กับความสนับสนุนหรือทำลายของใครที่ไปว่าสิ่งนั้นมีจริงหรือสิ่งนั้นไม่มี สิ่งนั้นถึงจะมีหรือจะสูญไป แต่สิ่งนั้นต้องมีอยู่ตามธรรมชาติของตน ไม่มีการเพิ่มขึ้นและลดลงตามคำเสกสรรของใคร ๆ ผีที่มนุษย์สงสัยกันทั่วโลกว่ามีหรือไม่มีก็เช่นกัน ความจริงผีที่ทำให้คนเกิดความกลัวและเป็นทุกข์กันนั้น เป็นผีที่คนคิดขึ้นที่ใจ ว่าผีมีอยู่นั้นบ้างที่นี้บ้าง ผีจะมาทำลายบ้างต่างหาก จึงพาให้เกิดความกลัวและเป็นทุกข์ขึ้นมา ถ้าอยู่ธรรมดาไม่ก่อเรื่องผีขึ้นที่ใจ ก็ไม่เกิดความกลัวและไม่เป็นทุกข์ ฉะนั้น ผีจึงเกิดขึ้นจากการก่อเรื่องของผู้กลัวผีขึ้นที่ใจมากกว่าผีจะมาจากที่อื่น แต่ผีจะมีจริงหรือไม่ นั้น แม้จะบอกว่าผีมีจริง ก็ไม่มีพยานหลักฐานยืนยันกันพอให้เชื่อได้ เพราะนิสัยมนุษย์เราไม่ชอบยอมรับความจริง แม้ไปที่ขวช โมขของเขามา เข้าของตามจับตัวได้พร้อมทั้งของกลางและพยานหลักฐานมาอย่างพร้อมมูล ยังไม่ยอมรับตามความจริง แลมยังปั้นพยานเท็จขึ้นหลอกลวงเพื่อหาทางรอดตัวไปจนได้ โดยไม่ยอมรับว่าตัวทำผิด นอกจากถูกบังคับด้วยหลักฐานพยานเท่านั้นก็ยอมรับโทษไป ทั้ง ๆ ที่ใจจริงและกิริยาที่แสดงออกไม่ยอมรับว่าตัวผิด เวลาไปเป็นนักโทษอยู่ในเรือนจำแล้ว มีผู้ไปถามว่าคุณทำผิดอะไรถึงต้องมาติดคุกและเสวยกรรมอย่างนี้ นักโทษคนนั้นจะรีบตอบเป็นเชิงแก้ตัวทันทีว่า เขาหาว่าผมขโมยของเขา แต่จะยอมรับตามความจริงว่า ผมไปขโมยของเขา อย่างนี้ไม่ค่อยมี รายไหนถูกถาม รายนั้นต้องตอบอย่างเดียวกัน นี่คือนิสัยมนุษย์เราโดยมากเป็นอย่างนี้

(2) ปัญหาที่ว่ามนุษย์เกิดมาจากไหน

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ตอบว่า มนุษย์เราต่างก็มีพ่อแม่เป็นแดนเกิด แม่ผู้ถามก็มีได้เกิดจากโพรงไม้ แต่มีพ่อแม่เป็นผู้ให้กำเนิดและเลี้ยงดูมาเหมือนกัน จึงไม่ควรถาม ถ้าจะตอบว่ามนุษย์เกิดจากอวิชชาตัณหา ก็ยังมีคติปิดตายังกว่าไม่ตอบเป็นไหน ๆ เพราะไม่เคยรู้ว่าอวิชชาตัณหาคืออะไร ทั้ง ๆ ที่มีอยู่กับทุกคน เว้นพระอรหันต์ท่านเท่านั้น แต่ไม่สนใจอยากรู้และปฏิบัติเพื่อรู้สิ่งดังกล่าว นอกจากจะตอบว่าเกิดจากพ่อกับแม่ที่เห็น ๆ กันอยู่นี้เท่านั้น ผู้ถามก็จะหาว่าตอบตัดสำนวน จึงลำบากในการตอบตามความจริง เพราะผู้ถามมิได้สนใจกับความจริงเท่าไรนัก

ในธรรมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตว่ามนุษย์และสัตว์เกิดจากอวิชชาปจฺจยา สงฺขารา ฯลฯ สมุทฺทโย โหติ และดับภพชาติอันเป็นความดับทุกข์ทั้งหมด จาก อวิชชาขยเตวว อเสตวิราคณิโรธา สงฺขารนิโรธो ฯลฯ นิโรธो โหติ เหล่านี้ก็มีอยู่กับจิตของทุกคนที่มีกิเลสบนหัวใจ

ถ้ายอมรับความจริงแล้ว ก็นี้แลพาให้เกิดเป็นมนุษย์และสัตว์อยู่เต็มโลก จนจะหาที่อยู่ทีกันไม่ได้อยู่แล้ว เพราะอวิชชาตัณหาความหิวโหยไม่มีเวลาลดตัวเป็นต้นเหตุ ทั้งที่ยังไม่ตายก็เตรียมหาที่เกิดและที่อยู่กันอยู่แล้ว นี่แลตัวที่พาให้มนุษย์และสัตว์เกิดและเป็นทุกข์อยู่เต็มโลก ถ้าอยากทราบ ก็จงดูจิตดวงที่เต็มไปด้วยกิเลส ประเภทที่พาให้ร้อนร่นกระวนกระวาย สายแสง ชาติที่เกิดที่อยู่ทุก ๆ ขณะนี้ จะได้พบสิ่งที่มุ่งหวังอย่างสมใจ และหายสงสัยในตัวเอง ไม่ต้องไปถามใคร อันเป็นการแสดงความมกมายของตัวให้คนอื่นเห็นว่า ตัวยังบกพร่องเรื่องของตัวอยู่มาก เพราะจิตเป็นตัวคะนองและจงหอง ไม่มีอะไรจะเปรียบเทียบได้ในโลก หากแต่ขาดความสนใจ เหลียวแลเท่านั้น จึงไม่รู้ความคือคิงของตัว และทำให้คว้าน้ำเหลวโดยไม่มีอะไรติดมือพอเป็นความสมหวังบ้าง

(3) ปัญหาที่ว่าอะไรที่ทำให้มนุษย์หญิงชายและสัตว์ชนิดเดียวกันเกิดความรักชอบกัน โดยไม่มีโรงรำโรงเรียนสอนให้รักชอบกัน

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ตอบว่า เพราะราคะตัณหาความรักชอบ ไม่ได้อยู่ในหนังสือ ไม่ได้อยู่ในโรงรำโรงเรียน และครูที่ควรจะไปเรียนกับสิ่งดังกล่าวนั้น แต่ราคะตัณหาความหน้าด้านไม่มียางอาย มันเกิดและอยู่กับใจของมนุษย์หญิงชายและสัตว์ต่างหาก จึงทำให้ผู้มีสิ่งลามกนี้ กลายเป็นหญิงชายและสัตว์ผู้ลามกไปตามอำนาจของมัน โดยไม่รู้สีกตัว

และไม่เลือกชาติชั้นวรรณะและวัยอะไรทั้งสิ้น ถ้ามีมากก็ยิ่งทำให้โลกกลายเป็นโลกวินาศไปได้ อย่างไม่มีปัญหา หากไม่มีสติปัญญาสักคนมันไว้ข้างพอให้นำดู ก็จะกลายเป็นน้ำล้นฝั่งท่วมทับ หัวใจและท่วมบ้านเมืองให้ฉิบหายป่นปี้ไปได้ โดยไม่มีอะไรยังเหลือพอให้เป็นที่นำดูบ้างเลย สิ่งที่เกิดอยู่ที่จิตใจของสัตว์โลกและเจริญอยู่ที่จิตใจของสัตว์โลกตลอดมา ก็เพราะมันได้รับการบำรุง ส่งเสริมอย่างเหลือเฟือเพื่อเสมอมา จึงมีกำลังเขย่าก่อกวนและทำลายสัตว์โลกให้ได้รับความทุกข์ เดือดร้อนเสมอมา ไม่มีวันเวลาผ่อนตัวพอให้หายใจบ้างเลย โดยมากเคยได้ยินแต่น้ำท่วมบ้านท่วม เมืองผู้คนและสัตว์ ตลอดทรัพย์สินสมบัติต่าง ๆ ให้พินาศฉิบหาย แต่ไม่เคยสนใจสังเกตดูน้ำ ราคะคัณหาไม่มีเมืองพอดิ ท่วมหัวใจสัตว์โลก ตลอดสมบัติที่พึงพอใจ ให้ฉิบหายวายป่วงไปทุก ระยะเวลา โดยไม่นิยมว่าหน้าแล้งหน้าฝนเลย จึงไม่เห็นความเสื่อมโทรมของโลก ที่กำลังเป็นอยู่ และจะเป็นไป ว่ามีสาเหตุเป็นมาอย่างไร เพราะต่างคนต่างผลิต ต่างคนต่างส่งเสริม โดยไม่สนใจ ดูความเสื่อมโทรมเพราะน้ำนี้เป็นต้นเหตุ การมองหาความสุขของ โลกจึงเป็นสิ่งที่ออกจะ สุกวิสัยไปได้ ถ้าไม่มองดูตัวที่กำลังก่อเหตุ

ผู้ถามถามเฉพาะความรักชอบระหว่างหญิงชายและสัตว์เท่านั้น ไม่ถามถึงความเกลียดชังกริ้วโกรธและทำลาย เพราะราคะคัณหาเป็นต้นเหตุบ้างเลย แต่ท่านก็อธิบาย เกี่ยวโยง ไปถึงความไม่ดีทั้งหลายที่ราคะคัณหาไปเกี่ยวกับกรรมทำลายไว้อย่างไม่มีประมาณบ้าง แล้ว

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ว่าราคะคัณหาที่เล่า เป็นสื่อมวลพาให้หญิง ชายและสัตว์รักชอบกัน และเป็นผู้อำนวยกรให้หญิงชายและสัตว์ยินดีซึ่งกันและกันตามหลัก ธรรมชาติ นอกนี้ไม่มีอะไรทำให้เกิดความรักชอบเกลียดชังซึ่งกันและกันได้ เวลาราคะคัณหาใช้ เล่ห์เหลี่ยมไปทางรัก คนและสัตว์ก็รัก เวลามันใช้เล่ห์เหลี่ยม ไปในทางเกลียด ทางโกรธ หรือทาง ทำลาย คนและสัตว์ก็ต้องเกลียด ต้องโกรธ และทำลายกันได้ มันต้องการเลี้ยงมนุษย์และสัตว์ไว้ ด้วยวิธีให้รักชอบกัน มนุษย์และสัตว์ก็รักชอบกัน ประหนึ่งจะไม่มีวันเห็นห่างจืดจางจากกันเลย เวลามันต้องการให้มนุษย์และสัตว์ที่อยู่ใต้อำนาจของมันเกลียด โกรธกัน ก็จำเป็นต้องเป็นไปตามมัน จนได้ ไม่มีทางขัดขึ้น

พวกโยมไม่เคยทะเลาะกันบ้างหรือ ระหว่างสามีภรรยาซึ่งแสนรักกันมาก่อนวันแต่งงาน จึง ต้องมาถามอาตมา อาตมาคิดว่าโยมรู้เรื่องนี้ดีกว่าพระเป็นไหน ๆ ท่านย้อนถามเขาตอนจบ ประโยค

เขาตอบพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ว่า เคยทะเลาะกันเสียจนเบื่อ ไม่อยากทะเลาะกันเลยท่าน แต่ก็จำต้องทะเลาะกันจนได้ เรื่องของโลกมันเป็นอย่างนี้แล เดี่ยวรักกัน เดี่ยวชังกัน เดี่ยวโกรธกัน เดี่ยวเกลียดกัน ทั้งที่รู้ว่าจะไม่ดีแต่ก็แก้ไม่ตกสักที

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ถามเขาว่า โยมพยายามแก้มันจริง ๆ หรือ มิใช่ว่าโกหกอาตมาเล่นเปล่า ๆ หรือถ้าต่างพยายามแก้กันอยู่บ้าง แม้ไม่ได้มาก เข้าใจว่าจะไม่เป็นไปอยู่บ่อย ทำนองผักชีจิ้มน้ำพริกกับอาหารเข้าเย็น คือ เข้าก็ทะเลาะกัน เย็นก็ทะเลาะกัน ทะเลาะกันไม่หยุด จนได้หย่าร้างกันไปก็มีในบางราย ผู้ที่พลอยเป็นเชื้อเพลิงไปด้วยคือลูก ๆ ที่ไม่รู้เรื่องอะไรด้วยเลยก็จำต้องหาบาปหากรรมไปด้วย ต่างก็ร้อนเป็นไปไฟไปตาม ๆ กัน เข้ากับใครไม่ติด เพราะความอดทนระอาใจละอายเพื่อนฝูง

ถ้าต่างฝ่ายต่างสนใจอยู่บ้างเพียงแต่เริ่มจะทะเลาะกันก็ทราบอยู่ด้วยกันว่าเป็นเรื่องไม่ดี ต่างก็พยายามระงับและแก้ไขตัวให้ถูกต้องเสียในขณะนั้น เรื่องก็ระงับไปเองต่อไปก็ไม่มีเรื่องทำนองนั้นเกิดขึ้นอีก ประการหนึ่ง เวลาจะโกรธจะเกลียดก็ควรคิดถึงความหลังบ้าง คิดถึงอนาคตที่จะอยู่อาศัยกันไปตลอดชีวิตบ้าง มาบวกลบกันกับความไม่ดีที่เกิดขึ้นเวลานั้น จะพอมิทางระงับได้ โดยมากคนเราที่เป็นไปในทางไม่ดี ก็เพราะความอยากให้ได้ตามใจหวังของตัวเองอย่างเดียว และอยากให้อาณาจักรครอบครวมาอยู่ใต้อำนาจของตัวเอง โดยไม่คำนึงถึงความผิดถูก ซึ่งเป็นสิ่งสุดวิสัยที่จะเป็นไปได้ เรื่องจึงระบาดออกมาและลุกลามไปไหม้คนอื่นให้เดือดร้อนไปด้วย

นอกจากนั้น ยังอยากให้อาณาจักรของทุกคนทั้งโลกมารวมอยู่ในอุ้งมือของตัวเอง ซึ่งเป็นลักษณะความคิดเพิกกันน้ำมหาสมุทรด้วยฝ่ามือ อันเป็นความคิดที่ผิดวิสัย จึงเป็นเรื่องไม่ควรคิดไม่ควรทำอย่างยิ่ง ถ้าฝืนคิดไปก็อกแตกตายเปล่า ๆ การอยู่ด้วยกันต้องมีหลักที่ถูกต้องดีงาม เป็นเครื่องยึดเครื่องดำเนินทั้งฝ่ายสามีและภรรยา ตลอดลูก ๆ และคนงานในบ้าน แม้กับคนอื่นหรือคนในวงงาน ก็ควรปฏิบัติอย่างมีเหตุมีผลที่เป็นทางลงรอยกันได้ หากคนอื่นไม่ยอมรับความจริง ก็เป็นความผิดของเขา ผู้ไม่มีขอบเขตเหตุผลสำหรับตัวเขา และเป็นความเสียหายอยู่กับตัวเขาเอง ตนไม่มีส่วนผิด และยังพอมิหลักยึดเพื่อการครองตัวต่อไป ดังนั้นแนวคิดทางสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต อาจแบ่งลักษณะโดยรวมเป็น 3 ประการ ดังนี้

1) ความตระหนักรู้ หมายถึง ความมีสติสำนึกตระหนักรู้สิ่งที่เกิดขึ้นภายในตัวเอง สิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัว รวมทั้งตระหนักรู้ในสภาพความทุกข์ของหมู่สัตว์ในสังคมและโลกถือว่าเป็นพื้นฐานสำคัญที่จะนำไปสู่การทำกิจกรรมทางสังคมความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนในพื้นที่

ต่างที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้อาศัยอยู่มากให้การศรัทธาในการปฏิบัติธรรมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต รวมทั้งพระสงฆ์ที่เป็นสานุศิษย์ ได้รับการเคารพนับถือจากชาวบ้านอย่างสูง ซึ่งพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้ตระหนักถึงความศรัทธาที่ชาวบ้านมีให้และให้การอบรมชาวบ้านการปฏิบัติของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตยังผลให้ชาวชนบทห่างไกลความเจริญแล้วก็ยังมีแต่ความเชื่อกับสิ่งมงาย จึงเป็นสิ่งที่แยกถอนยากทีเดียวโดยการแนะนำทั้งวิธีการจัดการเกี่ยวกับการถอนสิ่งที่ชาวบ้านถือว่าศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ และวิธีการแนะนำอุบายต่างๆ ให้กับประชาชนเลิกเชื่อในเรื่องมงายเหล่านั้น ชาวบ้านก็ให้ความอุปถัมภ์บำรุงด้วยศรัทธาและเลื่อมใสจึงเท่ากับตระหนักอยู่ในสภาพความทุกข์ของหมู่สัตว์ในสังคมและโลก

2) การทำตนให้เป็นหนึ่งเดียวกับโลก (identification of self and world) ได้แก่ ความรู้สึกเป็นหนึ่งเดียว (oneness) การไม่แบ่งแยกเป็นฝักฝ่าย (non-dualism) การพึ่งพาอาศัยกัน (independence) และความรู้สึกเห็นอกเห็นใจกัน ในขั้นแรก เมื่อได้ตระหนักรู้ ได้เห็น และได้ยิน สภาพความทุกข์ที่หมู่สัตว์ได้ประสบอยู่ จากนั้น จึงแผ่ความกรุณา (compassion) หรือ ความรู้สึกสงสาร (sympathy) ความรู้สึกร่วม (co-feeling) หรือความรู้สึกว่าเป็นเพื่อนร่วมทุกข์ (fellow-feeling) เพื่อทำลายพรมแดนที่ขวางกั้นระหว่างตนเองกับคนอื่น ความรู้สึกเป็นหนึ่งเดียวการไม่แบ่งแยกเป็นฝักฝ่าย การพึ่งพาอาศัยกัน เช่น กองทัพธรรมเพื่อเผยแพร่หลักธรรมในการสั่งสอนประชาชน วัตรปฏิบัติสอดคล้องกับมาตรฐานที่ชาวบ้านยึดถือหนังสือนวโกวาท เป็นหนังสือธรรมย่อ ๆ แต่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ยังคำนึงถึงปากท้องของชาวบ้านเรียกรวมก็คือเศรษฐกิจสัมพันธ์ เป็นแนวทางความสมดุลในสังคมและการมีอยู่มีกินพร้อม ๆ กับมีหลักศีลธรรมไปด้วยกันอย่างสมบูรณ์ เพราะเหตุนี้พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จึงเน้นย้ำให้ศิษย์ของท่าน ที่ว่า บรรพชิตควรพิจารณาเนืองๆ และคิหิปฏิบัติ เกียจคร้านทำงานมีโทษ 6 อย่าง จึงเท่ากับว่าความมีสติสำนึกที่เกิดขึ้นภายในตัวพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จึงเท่ากับเป็นการสงเคราะห์โลกและประชาชนไปในตัว เพราะเกิดการปฏิบัติธรรมเพิ่มขึ้นในสมัยพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต และขยายเพิ่มขึ้นในหมู่ศิษย์และประชาชนทั่วไป

3) การลงมือกระทำ (imperative of action) หมายถึง ข้อบังคับที่จะต้องลงมือทำหรือให้การช่วยเหลือทันที เมื่อเห็นหรือได้ยินผู้อื่นมีความทุกข์ ภารกิจที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต คือ การนำแนวคิดธรรมยุคกนิกาจากทฤษฎีไปสู่การปฏิบัติ ในการนำของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต โดยใช้วิธีที่เรียกว่า “กองทัพธรรม” คือการเดินธุดงค์เพื่ออบรมสั่งสอนประชาชนตามชนบทที่อยู่ห่างไกลความเจริญโดยเป้าหมายเพื่อให้ประชาชนมีศีลธรรมอันดีงาม โดยอาศัยพระวินัยของพระพุทธศาสนาเป็นกรอบวิธี โดยจะเน้นลงที่ศีลห้า เพราะถือได้ว่าเป็นแม่แบบของวินัยหรือข้อบัญญัติอื่น ๆ ตามพระพุทธศาสนา นอกจากการอบรมศีลธรรมของ

ประชาชนแล้วยังเป็นการนำความรู้หรือวิทยาการใหม่ไปสู่ชนบท เช่น เมื่อท่านชุงคังไปถึงบ้านห้วยแคน จังหวัดสกลนคร ท่านได้แนะนำชาวบ้านให้รู้จักเพาะปลูกเลี้ยงชีพ ท่านกล่าวเสมอว่า

“ดีใจไม่มีโทษ ดินนั้นชื่อว่าดีเลิศ ได้สมบัติทั้งปวงไม่ประเสริฐเท่าใดคน เพราะตัวคนเป็นที่เกิดแห่งสมบัติทั้งปวง”

การมองที่ตนว่าเป็นที่เกิดแห่งสมบัติทั้งปวงเพราะว่าท่านให้ความสำคัญกับตนแล้วท่านยังถือว่าเป็นแบบอย่างให้กับศิษย์ในเกือบทุกด้าน โดยการแสวงหาความรู้ที่ไม่มีสิ้นสุด

การเดินทางไปศึกษาที่กรุงเทพฯ อยู่จำพรรษาถึง 3 พรรษา ที่วัดปทุมวัน มีสหธรรมิกทางธรรมเป็นพระผู้ใหญ่คือพระอุบาลีเป็นผู้ให้การอุปการะน่าจะเป็นการไปเพื่อที่จะศึกษาครองธรรมยุติกนิกายให้มีความรู้แจ้งมากขึ้นและการคบหากับพระที่เป็นผู้ใหญ่ที่ดำรงตำแหน่งสำคัญส่วนหนึ่งน่าจะเป็นการคุ้มภัยเมื่อมีเหตุการณ์จากแนวคิดของพระภิกษุเดิม เมื่อได้การศึกษาแล้วการออกแสวงหาวิเวกในภาคกลางคือ ถ้าสาธิตาเขาใหญ่ นครนายก ถ้าไผ่ขวาง เขาพระงาม และถ้าสิงโต ลพบุรีจนได้รับความรู้แจ้งในพระธรรมวินัยสิ้นความสงสัยในสัตตศาสนา จึงกลับมาภาคอีสานทำการอบรมสั่งสอนสมถวิปัสสนา แก่สหธรรมิก และอุบาสก อุบาสิกา ต่อไป การกลับมาได้เกิดกลุ่มภิกษุและประชาชนที่มีผู้เลื่อมใสพอใจปฏิบัติตามมากขึ้น โดยลำดับมีศิษย์แพร่หลายและขยายตัวทั่วภาคอีสานตลอด 30 กว่าปี ที่ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต แนะนำสั่งสอนพุทธบริษัทชาวไทยมา แนวทางสั่งสอน คือแนวประโยชน์ทั้ง 3 ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ นั่น ถือเป็นหลักสำคัญพอ ๆ กัน ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน ทุกครั้งแห่งพระธรรมเทศนา ท่านจะไม่ละประโยชน์ทั้ง 3 อ้างที่มาในพระสูตร พระวินัย และพระอภิธรรมไปพร้อม ๆ กัน

2.3 ธรรมสำหรับผู้ปกครองของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

2.3.1 หลักธรรมของผู้ปกครอง

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต กล่าวว่า “...ธรรมเป็นเครื่องปกครองสมบัติและปกครองใจถ้าขาดธรรมเพียงอย่างเดียว ความอยากของใจจะพยายามหาทรัพย์ ได้กองเท่าภูเขาก็ยังหาความสุขไม่เจอ ไม่มีธรรมในใจเพียงอย่างเดียวจะอยู่ในโลกใด กองสมบัติใด ก็เป็นเพียงโลก เศษเดน และกองสมบัติเดนเท่านั้น ไม่มีประโยชน์อะไรแก่จิตใจแม้แต่นิดความทุกข์ทรมาน ความอดทน ทนทาน ต่อสิ่งกระทบกระทั่งต่าง ๆ ไม่มีอะไรจะแข็งแกร่งเท่าใจ ถ้าได้รับความช่วยเหลือที่ถูกทางใจจะกลายเป็นของประเสริฐ ให้เจ้าของได้ชมอย่างภูมิใจต่อเรื่องทั้งหลายทันที...” (พระทองคำ จารุวัฒน์ 2541: 29) ธรรมเป็นเรื่องของการควบคุมตัวเองเมื่อมีอำนาจแล้วจะทำให้ไม่หลงมัวเมาในอำนาจ การเน้นหลักธรรมคือการปกครองใจ ให้ได้ถือว่าเป็นการควบคุมทั้งหมด ธรรมที่เป็นการ

ปกครองคือ พละ 5 ของพระมหากษัตริย์ของบุคคลผู้ยิ่งใหญ่ที่สามารถเป็นกษัตริย์ปกครองแผ่นดินได้

1) พหาลัง หรือ กายพลัง (กำลังแขน หรือกำลังกาย คือ ความแข็งแรงมีสุขภาพดี สามารถและชำนาญในการใช้แขนใช้มือใช้อาวุธ ตลอดจนมียุทธโปกรณ์พร้อมพร้อม (strength of arms)

2) โภคพลัง กำลังโภคสมบัติ คือ มีทุนทรัพย์บริบูรณ์ พร้อมทั้งจะใช้บำรุงเลี้ยงคนและดำเนินกิจการได้ไม่ติดขัด

3) อมัจฉพลัง กำลังอมาตย์ หรือกำลังข้าราชการ คือ มีที่ปรึกษาและข้าราชการ ระดับบริหารที่ทรงคุณวุฒิเก่งกล้าสามารถ และจงรักภักดี ซื่อสัตย์ต่อแผ่นดิน (strength of counsellors or ministers)

4) อภิจักรพลัง กำลังความมีชาติสูงคือกำเนิดในตระกูลสูงเป็นชาติดีชาติดี ต้องด้วยความนิยมเชิดชูของมหาชนและได้รับการฝึกรบมาแล้วเป็นอย่างดีตามประเพณีแห่งชาติตระกูลนั้น

5) ปัญญาพลัง กำลังปัญญา คือ ทรงปรีชาญาณ หยั่งรู้เหตุผล ผิดชอบ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ สามารถวินิจฉัยเหตุการณ์ทั้งภายในภายนอก และดำริการต่างๆ ให้ได้ผลเป็นอย่างดี (strength of wisdom) กำลังแขน หรือกำลังกาย แม้จะสำคัญ แต่ท่านจัดว่าต่ำสุด หากไม่มีพลังอื่นควบคุมค้ำจุน อาจกลายเป็นกำลังอันธพาล ส่วนกำลังปัญญา ท่านจัดว่าเป็นกำลังอันประเสริฐ เป็นยอดแห่งกำลังทั้งปวง เพราะเป็นเครื่องกำกับ ควบคุม และนำทางกำลังอื่นทุกอย่าง

ก. ธรรมของพระมหากษัตริย์

นอกจากทศพิธราชธรรมที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เคยกล่าวถึงความ เป็นพระราชผู้ยิ่งใหญ่แล้ว พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ยังได้กำหนดธรรมอื่นอันจำเป็นสำหรับพระมหากษัตริย์อีก คือ จักรวรรดิวัตร 12 ราชสังคัตถุ 4 การปราศจากอคติ 4 และพละ 5 และธรรมที่เป็นอริยทรัพย์ เช่น สัทธา 1 หิริ 1 โอตตปปะ 1 พหุสัจจะ 1 วิริยะ 1 สติ 1 ปัญญา 1 (พระอริยคุณาธาร (เส็ง ปุสฺโส) 2493: 1-15) มีหลักธรรมที่เสนอหลักคุณธรรมหรือจริยธรรมสำหรับรักษาโลกคุ้มครองโลกและปกครองโลกเอาไว้อย่างเด่นชัด ซึ่งอาจเรียกได้ว่า โลกपालธรรม หลักธรรมสำหรับปกครองโลกตามหลักฐานดังกล่าว มีสั้นๆ เพียง 2 ประการ คือ

(1) หิริ ความละอายใจในการทำชั่วในการทำบาป

(2) โอตตปปะ ความเกรงกลัวต่อการทำชั่วต่อการทำบาป

ด้วยหลักธรรมเพียง 2 ประการนี้ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ท่านกล่าวว่า สามารถจะปกครองโลกให้สงบร่มเย็นได้ เพราะพระพุทธเจ้าทรงเป็นแต่ผู้ชี้ทางให้ ส่วนผู้เดินทาง

จะต้องเดินด้วยตนเอง การปฏิบัติการเดินทางไม่สามารถทำแทนกันได้เช่นเดียวกับการรับประทาน อาหารจะรับประทานแทนกันไม่ได้ หลักการปกครองที่ดีของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ท่านจะมอง ที่ระดับจุลภาคคือจะมองที่ที่ตนเป็นสำคัญท่านกำชับว่าอย่าให้จิตฟุ้งนอก ให้รู้ในตัวตนในตัว เมื่อ รู้ในตัวแล้วรู้ทั่วไป เพราะตัวเป็นต้นเหตุ(จันทสาโรวาท 2547 : 13)และการสั่งในโอวาทธรรม สุดท้ายให้รักษาตนโดยการรักษาคือคือรักษาศีล

“เมื่อเสียดื้อ... หมดทอนี่ละเนื้อ... เอน้ำไปรดไม้แก่นล่อนให้มันป่อง เป็นใบ บ่มีดอกดื้อ... ให้พากันเห็ดพากันทำตามที่เขาเคยพาเห็ดพาท่านั้นดื้อ อย่าลืมดื้อ... ให้พากันรักษาศีลห้า ถ้าผู้ใดรักษาศีลห้าได้ตลอดชีวิต ผู้นั้นเลิศที่สุด หมดทอนี่ละ” (คณะศิษยานุศิษย์พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต 2549:161) หมายความว่า (ให้พวกโยมชาวบ้านหนองผือพากันกลับบ้านเสียดื้อชีวิตของท่านก็คงจะหมดเท่านั้นแหละ จะรักษาเยียวอย่างไรก็คงไม่หาย เปรียบเสมือนกับ เอน้ำไปรดต้นไม้ ที่ตายผุกร่อนเหลือแต่แก่น ให้มันกลับงอกกิ่งใบได้อีก คงเป็นไปไม่ได้ นอกจากนั้น ท่านให้พากันประพฤติปฏิบัติตามแนวทางที่ท่านเคยสั่งสอนและปฏิบัติมาแล้วนั้น ท่านว่าไม่ให้ลืม โดยเฉพาะศีลห้าซึ่งเหมาะสำหรับฆราวาสที่สุด ถ้าผู้ใดรักษาศีลห้าได้ตลอดชีวิตแล้ว ท่านว่าคนนั้น เป็นคนที่เลิศที่สุดในชีวิตของเพศฆราวาส) (คณะศิษยานุศิษย์พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต 2549: 162) ศีล คือ รวบรวมความเบียดเบียนและทำลายสมบัติร่างกายและจิตใจของกันและกันศีล คือ พืชแห่งความดีอันยอดเยี่ยมที่ควรมีประจำชาติมนุษย์ไม่ปล่อยให้สูญหายไปเพราะมนุษย์ไม่มีศีลเป็นราก เป็นเครื่องประดับตัวจะ ไม่มีที่ให้ชุกหัวนอนหลับสนิทได้โดยปลอดภัยแม้โลกเจริญด้วยวัตถุจนสูงส่งกว่าพระอาทิตย์ แต่ความรู้ร้อนแผดเผาจะทวีคูณยิ่งกว่าพระอาทิตย์ ถ้ามันคิดว่าวัตถุมีค่ามากกว่าศีลธรรม

ข. หลักการปกครองตน

หลักการปกครองตนก็คือ หลักปกครองกาย วาจา และใจ ของตนนั่นเอง พระพุทธศาสนาเรียกหลักนี้ว่า กุศลกรรมบถ คือ ทางบุญ 10 ประการหรืออาจเรียกได้อีกว่า หลักจริยธรรมแบ่งเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนปกครองกาย 3 วาจา 4 และทางใจอีก 3 จะแยกให้เห็นชัดเจนดังนี้

หลักปกครองกาย 3 ประการ คือ

- (1) ไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิตมนุษย์
- (2) ไม่ลัก ไม่ขโมย ไม่ฉ้อโกง
- (3) ไม่ประพฤติผิดประเวณี ทำลายบุตรภรรยาผู้อื่น

หลักปกครองวาจา 4 ประการ คือ

- (1) ไม่พูดเท็จ ไม่พูดหลอกลวง
- (2) ไม่พูดส่อเสียดยุ้งให้แตกร้าง
- (3) ไม่พูดหยาบ
- (4) ไม่พูดเพื่อเจ้อ ไม่พูดพาล้าม

หลักปกครองใจ 3 ประการ คือ

- (1) ไม่โลภอยากได้ของผู้อื่น
- (2) ไม่พยาบาทปองร้ายผู้อื่น
- (3) มีความเห็นชอบตามทำนองคลองธรรม

คำว่า คีล ได้แก่ สภาพเช่นไร คีลอย่างแท้จริงเป็นไปด้วยความมีสติ รู้สิ่งทีควรหรือไม่ควร ระวางการระบายออกทางทวารทั้งสาม คอยบังคับกาย วาจา ใจ ให้เป็นไปในขอบเขตของศีลที่เป็นสภาพปกติ คีลที่เกิดจากการรักษามีสภาพปกติ ไม่คะนองทางกาย วาจา ใจ ให้เป็นที่เกลียดนอกจากความปกติงดงามทางกาย วาจา ใจ ของผู้มีศีลว่า เป็นศีล เป็นธรรม

(1) สิ่งมีชีวิต เป็นสิ่งที่มีคุณค่า จึงไม่ควรเบียดเบียนข่มเหงและทำลายคุณค่าแห่งความเป็นอยู่ของเขาให้ตกไป

(2) สิ่งของใคร ใครก็รักและสงวน ไม่ควรทำลาย ฉกฉกปล้นจี้ เป็นต้น อันเป็นการทำลายสมบัติและทำลายจิตใจกัน

(3) ลูก หลาน สามี ภรรยา ใครๆ ก็รักสงวนอย่างยิ่ง ไม่ปรารถนาให้ใครมาอาจเอื้อมล่วงเกิน เป็นการทำลายจิตใจของผู้อื่นอย่างหนัก และเป็นบาปไม่มีประมาณ

(4) มุสา การโกหกพกลม เป็นสิ่งทำลายความเชื่อถือของผู้อื่นให้ขาดสะบั้นลงอย่างไม่มิดี แม้แต่รัจฉานเขาก็ไม่พอใจคำหลอกลวง จึงไม่ควรโกหกหลอกลวงให้ผู้อื่นเสียหาย

(5) สุรา ยาเสพติด เป็นของมีนเมาและให้โทษ คมเข้าไปย้อมทำให้คนดีๆ กลายเป็นคนบ้าได้ ลดคุณค่าลงโดยลำดับ ผู้ต้องการเป็นคนดี มีสติปกครองตัวอย่างมนุษย์ จึงไม่ควรดื่มสุรา เครื่องทำลายสุขภาพทางร่างกายและใจอย่างยิ่ง เป็นการทำลายตัวเองและผู้อื่นไปด้วยในขณะเดียวกันเช่นเดียวกัน ท่านได้ยกพุทธภาษิตว่า “สกุภาโร ปุริสํ หนฺติ” สักการะฆ่าบรุษให้ตาย เพราะมัวเมาในลาภ ในยศ แล้วการปฏิบัติก็ค่อย ๆ จางลง ๆ ทุกที ในที่สุดก็เกิดการฆาตกรรมตัวเองคือเอาแต่สบาย ไม่มีการบำเพ็ญกัมมัฏฐานให้ยิ่งขึ้น มีแต่จะหาชื่อเสียง อยากให้คนนับถือมากยิ่งขึ้น โดยวิธีการต่างๆ นี้คือฆาตกรรมตัวเอง

ดังนั้นการปกครองโดยธรรม จึงเป็นอุดมคติของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ซึ่งการปกครองที่ดีไม่ใช่อยู่ที่กลไกการปกครอง ระบอบการปกครองหรือวิธีการปกครอง หากแต่เน้นเอา

วัตถุประสงค์หรือเป้าหมายที่จะบรรลุ คือ ความเป็นธรรมในแผ่นดิน มีจิตสำนึกของผู้นำผู้มีอำนาจที่ทรงคุณธรรม รูปแบบหรือกลไกการปกครองจะเป็นอย่างไรก็ได้แต่กลไกนั้นต้องใช้อำนาจโดยมีธรรมะเป็นสรณะหรือเน้นการพัฒนาจิตวิญญาณประชาชนที่สำนึกในธรรมะอย่างไรก็ตาม จุดมุ่งหมายอันเดียวกันคือ ต้องการให้ประชาชนอยู่ด้วยความสงบสุขและสังคมมีความเป็นธรรม การศึกษาวิเคราะห์เองซึ่งพื้นฐานของแนวการวิเคราะห์แบบนี้มองเห็นว่าแนวคิดของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดทางการเมืองเป็นความจริงที่ถือได้ว่าเป็นสากลไม่จำกัดด้วยเหตุผลของเวลาซึ่งค่อนข้างจะออกมาในรูปแบบของแนวความคิดที่ที่เป็นนามธรรมเป็นส่วนใหญ่ โดยพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ให้ทัศนะว่าธรรมของผู้ปกครองที่ดั้นในระบอบแรก เน้นคือการประพฤติดีและทำหน้าที่ในหน่วยของสังคมที่จะส่งผลให้ปัจเจกบุคคลปราศจากทุกข์ในแง่ของความสัมพันธ์ทางสังคมในระดับรัฐ โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับคนกลุ่มต่างๆ เพื่อความเจริญและเป็นเอกราชของชาติโดยมองถึงหลักการปกครองบ้านเมือง โดยจะให้ความสำคัญถึงการปฏิบัติด้วยตนเอง ในลักษณะครองตน ครองคน ครองงาน ความเป็นราชาประชาญ์ ในแนวคิดของเพลโต ที่ต้องการให้ความสำคัญของรัฐที่นักปกครองต้องมีความรู้ ความฉลาดในการปกครองธรรมเป็นเครื่องปกครองสมบัติและปกครองใจถ้าขาดธรรมเพียงอย่างเดียว ความอยากของใจจะพยายามหาทรัพย์ ได้กองเท่าภูเขาก็ยังหาความสุขไม่เจอ ไม่มีธรรมในใจเพียงอย่างเดียวจะอยู่ในโลกใด กองสมบัติใด ก็เป็นเพียงโลก เศษเดนและกองสมบัติเดนเท่านั้น ไม่มีประโยชน์อะไรแก่จิตใจแม้แต่นิดความทุกข์ทรมาน ความอดทน ทนทาน ต่อสิ่งกระทบกระทั่งต่างๆ ไม่มีอะไรจะแข็งแกร่งเท่าใจ ถ้าได้รับความช่วยเหลือที่ถูกทาง ใจจะกลายเป็นของประเสริฐ ให้เจ้าของได้ชมอย่างภูมิใจต่อเรื่องทั้งหลายทันที

2.3.2 คุณสมบัติของผู้ปกครอง

ผู้ปกครองในทัศนะของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต น่าจะเป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมองถึงลักษณะว่าต้องเป็นนักเสริมสร้าง นักฟื้นฟู นักบูรณะ นักปฏิสังขรณ์ ทรงทำสิ่งที่ซำรุคให้ดีขึ้น ทำสิ่งที่ผิดจากของเดิมให้เข้าสู่ที่เดิม ถ้าจะเปรียบเทียบก็เหมือนการซ่อมบำรุงวัดดูใช้งานที่เสื่อมสภาพ ให้มีสภาพใช้งานได้เหมือนเดิม การปรับปรุงเสริมสร้าง บูรณะปฏิสังขรณ์ พระพุทธศาสนาให้เจริญก้าวหน้า ทั้งด้านการศึกษา การปกครอง การปฏิบัติ จนเป็นที่ยอมรับกันในปัจจุบันนี้ “...พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต คงจะมีเหตุผลกลใดสักอย่างจึงยอมรับนับถือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นกรณีพิเศษ แบบแผนขนบธรรมเนียม บทสวดพระปริตรและปาฐะต่าง ๆ รวมทั้งพระราชนิพนธ์ พระนิพนธ์ของทั้งสองพระองค์นี้ ท่านจำได้หมด ทั้งบาลีทั้งแปล อธิบายสลับกับพระธรรมเทศนา ได้อย่างละเอียดลึกซึ้ง จะเป็นโมกขุปายคาถา และจตุรารักษ์กัมมัฏฐานก็ดี นับเป็น

ธรรมชาติประจำที่เดียว รวมทั้งขนบธรรมเนียมต่างๆ ท่านฯ มักอ้างเสมอว่า "แบบพระจอมฯ แบบพระจอมฯ..." (พระทองคำ จารุวัฒน์ 2547:19) เมื่อพิจารณาคุณสมบัติของผู้ปกครองในกรณี เช่นนี้จะเห็นว่ามิชอบทบทวนจำกัด คือ แก้อื้อพิพาทเท่านั้น เป็นบทบาทเพื่อรักษาสังคมให้เป็นปกติสุข มากกว่าจะมีบทบาทสร้างสรรค์ หรือกำหนดนโยบายหรือนำสังคมไปสู่จุดหมายไม่มีการใช้กฎหมายเพื่อสร้างความเจริญอะไรให้มากไปกว่าสถานะที่ดำเนินอยู่โดยปกติ ไม่มีการจัดสรรผลประโยชน์ดังเช่นรัฐสังคมนิยมรัฐตามทัศนะนี้มีลักษณะค่อนข้างไปทางเสรีนิยม ซึ่งผู้ปกครองและมีอำนาจน้อยที่สุดผู้ปกครองมีหน้าที่ปกป้องปัจเจกชนมากกว่าจะสร้างสถาบันและปกครองสถาบัน เช่น การสร้างและรักษาสาธารณสมบัติ การกำหนดระบบเศรษฐกิจและการคุ้มครองระบบเศรษฐกิจนั้นเมื่อถึงจุดวิกฤตของศาสนาพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต กล่าวว่า "... พระพุทธเจ้าคงจะทรงเห็นเหตุอันนี้ จึงตรัสกับพระเจ้าปเสนทิโกศลอย่างนั้น ท่านพระอาจารย์เล่าว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็คือ พระเจ้า ปเสนทิโกศล นั่นเอง ที่มาทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเมื่อถึงจุดนั้น..."

ดังนั้นพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มองว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นนักเสริมสร้าง นักฟื้นฟู นักบูรณะ นักปฏิสังขรณ์ ทรงทำสิ่งที่ชำรุดให้ดีขึ้น ทำสิ่งที่ผิดจากของเดิมให้เข้าสู่ที่เดิม ถ้าจะเปรียบเทียบก็เหมือนการซ่อมบำรุงวัสดุใช้งานที่เสื่อมสภาพ ให้มีสภาพใช้งานได้เหมือนเดิม ผู้เล่าจะไม่กล่าวโครงสร้างฟื้นฟู เพราะประวัติศาสตร์ได้บันทึกไว้มากแล้ว จะกล่าวเฉพาะผลงานด้านการศึกษา การพระศาสนา และการปกครองแผ่นดิน ภาษาอังกฤษก็ตรัสได้เป็นคนแรกของชาวไทย ภาษาบาลีก็เป็นพระมหาเปรียญ ทรงรจนาพระคาถาและพระปริตรต่างๆ ไว้มาก มีอรรถรสอันลึกซึ้ง และทรงเป็นนักวิทยาศาสตร์สาขาดาราศาสตร์ติดอันดับโลก

การปรับปรุง เสริมสร้าง บูรณะปฏิสังขรณ์พระพุทธศาสนาให้เจริญก้าวหน้า ทั้งด้านการศึกษา การปกครอง การปฏิบัติ จนเป็นที่ยอมรับกันในปัจจุบันนี้ มีสาเหตุและปัจจัยหลายอย่าง โดยเฉพาะภัยแห่งสงครามเป็นภัยใหญ่ ว่าตามความจริงในปัจจุบัน การศึกษา การปกครอง การปฏิบัติ ล้วนเป็นผลงานของพระองค์ การศึกษาวิทยาการทางพระพุทธศาสนาก็ดี การปกครองคณะสงฆ์ก็ดี การปฏิบัติตามพระพุทธบัญญัติทรงพระวินัยก็ดี การเจริญแสวงหาวิเวกเดินรุกขมุล รุกขกัณฑ์ดี พระองค์ทรงทำเป็นแบบอย่าง ครบถ้วนสมบูรณ์ พอเป็นตัวอย่างให้คนรุ่นหลังได้ แม้ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ก็ยอมรับว่าได้แบบอย่างรองมาจากครั้งพุทธกาล ก็มีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้เป็นแบบฉบับตลอดมา

เมื่อครั้งพระองค์เสด็จจาริกธุดงค์จากกรุงเทพฯ มุ่งหน้าสู่สุโขทัยไปตามฝั่งลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา คำที่ไพเราะก็ปักกลดพักตามชายทุ่งชายป่า ไกลอุปจารคาม เจริญสมณธรรม หากมีชาวบ้านมาฟังธรรม ก็แสดงธรรมให้ฟัง ให้ได้ประโยชน์ทั้งคน ผู้อื่น และพระศาสนาไปพร้อมๆ กัน

พอถึงสุโขทัย กำลังหาที่พัก ชาวบ้านก็มากราบถวายพระพรว่า มีดอนแห่งหนึ่งเป็นดอนศักดิ์สิทธิ์ ปกติชาวบ้านไม่ยินยอมให้เข้าไป เพราะเคยมีพระเจ้าไป แล้วแสดงกิริยาไม่เหมาะสมต่อสถานที่นั้น ทำให้ชาวบ้านเจ็บป่วยเดือดร้อน แต่พระองค์ทรงรับรองกับชาวบ้านว่า นี่คือเจ้าของป่าดอนนั้น หากมีการเจ็บป่วยเกิดขึ้น พระองค์จะตายแทน ชาวบ้านก็ยินยอม อารธนานิมนต์พระองค์ไปพัก เติบงกรมเจริญสมณธรรมที่นั่น พระองค์ได้ไปพบหลักศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงโดยบังเอิญ จากลับทรงนำกลับมาไว้ที่กรุงเทพฯ นี่คือตัวอย่างการออกจารึกชุดงค์กัมมัญฐาน ที่ทรงทำเป็นแบบอย่างมาจนทุกวันนี้

ดังนั้นพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มีทัศนะว่าสิ่งที่ยกสถานะนักปกครองที่ดีนั้นต้องประกอบด้วยคุณสมบัติพิเศษ เป็นนักปกครองชั้นเยี่ยมต้องอาศัยทศพิธราชธรรมนั้นสามารถนำมาใช้ประกอบร่วมกับหลักกฎหมายได้ เพราะมีหลักการควบคุมตนเองหลายประการที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมความไม่คลาดธรรม หมายถึงการไม่ประพฤติดีไปจากธรรม อันถือประโยชน์สุขแสนดีงามของรัฐและราษฎรเป็นที่ตั้ง ไม่เอนเอียงไปด้วยโลภะ โมหะ โทสะ ปกครองด้วยหลักนิติธรรมและขนบธรรมเนียมแห่งการปกครองอันดีงาม การวินิจฉัยเนื้อหาสาระของหลักทศพิธราชธรรมในปัจจุบันมีลักษณะโน้มเอียงไปทางเกื้อกูลต่อแนวทางในการปกครองตนเองและหมู่คณะ และหลักการกัลยาณมิตร เป็นหลักธรรมสำหรับผู้ปกครอง ซึ่งมีการวินิจฉัยเนื้อหาสาระเช่นเดียวกับหลักทศพิธราชธรรม คือ เป็นหลักธรรมสำหรับที่ใช้ควบคุมความประพฤติของตนเอง ซึ่งเท่ากับเป็นการเพิ่มคุณภาพให้กับชีวิต คุณภาพของชีวิตนี้ มีความสัมพันธ์กับการปกครองตนเองหรือการควบคุมตนเอง ยิ่งบุคคลมีคุณภาพเพิ่มขึ้นจะสามารถควบคุมตนเองได้มากขึ้น ให้ทำได้ในสิ่งที่ควรทำและให้งดเว้นในสิ่งที่ควรยกเว้น เมื่อมีคนมีความรับผิดชอบ ก็สามารถใช้ลัทธิและเสรีภาพในการแสวงหาและนำชีวิตให้เข้าถึงสิ่งที่ดีงาม หรือใช้เสรีภาพในการปรับปรุงตนเองให้มีคุณค่าต่อสังคม การวินิจฉัยหลักกัลยาณมิตรว่าเป็นหลักธรรม ไม่ให้ยึดมั่นในทรัพย์สินสมบัติ จึงเท่ากับเป็นการวินิจฉัยที่เกื้อกูลต่อ หลักการปกครองที่ดีที่ว่า มนุษย์มีสิทธิ มีอิสระเสรีภาพ บุคคลจึงควรเคารพในสิทธิเสรีภาพของกันและกัน โดยอาศัยหลักพรหมวิหาร เป็นหลักธรรมสำหรับการกำกับความประพฤติและการปฏิบัติตนต่อผู้อื่น โดยชอบธรรมกล่าวคือต้องมีความเมตตา เป็นความปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุขมีจิตแผ่ไมตรีและประโยชน์แก่มนุษย์ทุกคนมีกรุณา คือความสงสาร คิดช่วยผู้อื่นให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์เดือดร้อนของมนุษย์ มีมุทิตา คือความยินดีในเมื่อผู้อื่นมีความสุขและมีอุเบกขาคือการวางใจเป็นกลางพิจารณาเน่นกรรมและวิบากของมนุษย์ว่าเป็นไปอย่างมีเหตุปัจจัยผู้มีพรหมวิหารจึงเป็นผู้ที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม การวินิจฉัยธรรมสาระของหลักพรหมวิหารนี้ มีลักษณะสอดคล้องกับหลักการปกครองที่ดีในทัศนะพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่ว่าบุคคลต้องมีส่วนร่วมทางการเมือง เพื่อช่วยกัน

แก้ปัญหาสังคมเพราะปัญหาของสังคมที่สำคัญ ไม่สามารถแก้ไขได้โดยคนใดคนหนึ่ง การแก้ไข ปัญหาทางการเมืองและสังคม ต้องเป็นผลของความร่วมมือร่วมใจกัน จึงจะสำเร็จเพื่อประโยชน์ ของสังคมส่วนรวม และสุดท้ายหลักจักรวรรดิวัตรอย่างนี้ มีลักษณะที่สอดคล้องกับหลักการ ปกครองที่ดีที่ว่า บุคคลทุกคนมีความสำคัญ มีคุณค่า และมีศักดิ์ศรี การปกครองจึงต้องคำนึงถึง ความชอบธรรมเป็นหลัก และความชอบธรรมนี้ มีความสัมพันธ์กับหลักความเสมอภาคตาม กฎหมายของบ้านเมืองกุศโลบายในทางการเมืองของจักรวรรดิวัตร จึงอยู่ที่การรักษาความชอบธรรม ในการปกครอง และการให้ความเป็นธรรมแก่ราษฎร มีความซื่อสัตย์ มีผลงานที่ผู้บังคับบัญชา ยอมรับมีความซื่อสัตย์และอดทนสูง (พระทองคำ จารุวัฒน์ 2541: 42)

3. วัตรปฏิบัติของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่สะท้อนถึงแนวคิดทางการเมืองและสังคม

3.1 แนวคิดเกี่ยวกับพระป่าและวัตรปฏิบัติของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต แบบพระป่า

-3.1.1 แนวคิดเกี่ยวกับพระป่า

แนวคิดเกี่ยวกับพระป่าการอยู่ป่านั้นน่าจะเป็นการอธิบายเรื่องพระพุทธเจ้า ประสูติในป่า คือ ป่าลุมพินีวัน ณ เขตติดต่อแดนระหว่างกรุงกบิลพัสดุ์กับกรุงเทวทหะ ตรัสรู้ที่ใต้ ต้นอัสสัตถพฤกษ์ในป่าริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม เขตกรุงสาวัตถี แคว้นมคธ ทรงแสดงพระปฐมเทศนาที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงกรุงพาราณสี และเข้าสู่ปรินิพพานที่ป่าใน เขตกรุงกุสินาราย ตลอดระยะเวลา 51 ปี พระพุทธเจ้าได้ทรงจาริกไปสั่งสอนเวไนยสัตว์ และเสด็จ ประทับอยู่ในป่า เมื่อมีผู้ที่เลื่อมใสศรัทธาสร้างวัดถวายก็จะสร้างวัดในป่า เช่น เขตวัน เวฬุวัน อัมพ วัน ลัญจิววัน ชิวกัมพวัน มัททกัจฉิมฤคทายวัน อันธวัน และนันทวัน เป็นต้น คำว่า “วัน” แปลว่า “ป่า” พระพุทธองค์จะประทับอยู่ในวัดดังกล่าว ตอนช่วงพรรษา ปีหนึ่งไม่เกินสี่เดือน นอกจากนั้น จะเสด็จจาริกนอนตามโคนไม้ตามป่า

ข้อสังเกตประการหนึ่งเกี่ยวกับพระป่า ได้แก่ พระพุทธองค์ไม่ทรงบังคับให้ พระภิกษุทุกรูปปฏิบัติเช่นนี้ตลอดเวลา หลักฐานที่ปรากฏชัด เช่น ข้อเสนอของพระเทวทัต 5 ประการ เช่น การอยู่ป่าเป็นวัตร บิณฑบาตเป็นวัตร เป็นต้น พระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาต โดยให้ถือเป็นทางเลือกก็พอการสร้าง ความเข้าใจให้กับชาวบ้านในเรื่องของพุทธศาสนา และทั้งเรื่องของการ ปฏิบัติทั่วไปของประชาชน เพราะมันมีวัฒนธรรม ประเพณี ที่มีอยู่ในท้องถิ่นเป็นเวลานาน แนวทาง ของพระป่าคือพิธีการที่เรียบง่าย ไม่มีพิธีรีตองตัดสิ่งที่ไม่ค่อยดีต่าง ๆ ลงไป นั่นจะเป็นจุดที่ทำให้

ชาวบ้านเกิดความเลื่อมใส แต่เดิมต้องใช้คำใช้ง่ายมาก จะบวชทีก็ต้องแห่แหนค มีเลี้ยงโน่นเลี้ยงนี่ แต่ไม่จำเป็น

พระป่า หมายถึง พระภิกษุ ฝ่ายที่มุ่งศึกษาธรรม โดยการกระทำ หรือลงมือปฏิบัติ และพำนักอยู่ตามป่าเขา ที่สงบ สงัด สะดวกต่อการปฏิบัติ จึงเรียกว่า "พระฝ่ายอรัญวาสี พระรุดงคกรรมฐาน" หรือพระป่า ซึ่งหมายถึงพระที่อยู่ตามธรรมชาติ ดำรงชีวิตอยู่ตามป่าเขาลำเนาไป ซึ่งบรรพชาอุปสมบทถูกต้องตามหลักพระธรรมวินัย ไม่ผิดกฎหมายบ้านเมือง บวชด้วยความเชื่อ ความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา มีเจตนาบวชด้วยความบริสุทธิ์ในใจ บวชแล้วดำเนินตามหลักคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าผู้เป็นศาสนา(พระปริชา ฉนุทกโร 2548: 1)

แนวคิดเกี่ยวกับพระป่าในสมัยรัตนโกสินทร์เริ่มขึ้นที่เด่นชัดที่สุดเกิดจากการใช้ชีวิตแบบพระป่า พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มีต้นเค้าดั้งเดิมประมาณว่า เริ่มแต่ พระอาจารย์สีทา ชัยเสโน อดีตเจ้าอาวาสวัดบูรพา อำเภอมือง จังหวัดอุบลราชธานี สำหรับพระเถระผู้มีบทบาทในการสร้างหลักปักธงชัย พระกรรมฐานในภาคอีสาน ได้แก่ ท่านเจ้าคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) วัดบรมนิวาส กรุงเทพฯ หลวงปู่เสาร์ กนตสีโล วัดเลียบ อุบลราชธานี ประมาณ พ.ศ. 2459 เป็นต้นมาพระป่าสาย พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เริ่มทยอยเพิ่มจำนวนมากขึ้นขยายงาน การเผยแผ่ในภาคอีสาน โดยเฉพาะทางจังหวัดอุดรธานี หนองคาย นครพนม สกลนคร อุบลราชธานี นครราชสีมา ขอนแก่น และตามภูมิภาคต่างๆ อุปนิสัยที่แท้จริง พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ชอบความสงบ ไม่ระคนด้วยหมู่คณะพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตมักเทศน์บอกลูกศิษย์ลูกหาเสมอว่า "...ใจจริงนั้นไม่อยากจะเอาใคร ต้องการอยู่ป่าเขาลำเนาไพรเพียงผู้เดียว แต่ด้วยบารมีที่เคยสร้างร่วมกันไว้ในอดีตชาติ พอตกลงในภพนี้ชาตินี้ จึงต้องมาเป็นครูบาอาจารย์ลูกศิษย์ลูกหากันอีก.." (ปฐม นิคมานนท์ 2546 : 91)

การอยู่ป่าพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จะให้ความสำคัญ เรื่อง ศีล เป็นฐานที่ตั้งแห่งสมาธิ ทำให้บังเกิดสมาธิ และตั้งมั่น ศีลจะต้องดีก่อน สมาธิจึงจะดีได้ นอกจากนั้น ในการจาริก รุดงค์ แสวงหา ที่สัปปายะ สำหรับบอรัมจิต ต้องพินผ้าอุปสรรค นานัปประการ พระป่าจึงเชื่อว่าศีลที่บริสุทธิ์ จะเป็นเกราะป้องกัน ที่ดีที่สุด สำหรับพระรุดงคกรรมฐาน หรือพระป่าสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต แต่ละรูป ตามประวัติได้ เคยบุกป่าฝ่าดงไปตามป่าเขา เผชิญกับสิ่งสสารสัตว์ ที่ร้าย ผจญกับภัยธรรมชาติ และมนุษย์ที่ตั้งตนเป็นศัตรู แต่ด้วยศีลที่บริสุทธิ์ของท่าน ได้เป็นเกราะแก้วคุ้มกันพิทักษ์ รักษาพระคุณเจ้า ประสบสวัสดิภาพ ด้วยดีด้วยศีล ปฏิปทา คือข้อวัตรข้อปฏิบัติต่างๆ ที่น่าเลื่อมใสศรัทธา เป็นปฏิปทา ที่ทำได้ไม่ง่าย เพราะเป็นปฏิปทา ที่ทวนกระแสโลก ทั้งทางกาย วาจา และใจ ซึ่งหลักปฏิปทานี้ คือ รุดงค์วัตร 13 ชั้นวัตร 14 เป็นเครื่องบำเพ็ญทางกาย และมี

กรรมฐาน 40 เป็นเครื่องบำเพ็ญทางใจ สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันไป ในอริยาบทต่าง ๆ ของความเพียร ทั้งนี้เพราะชุดงควัตร 13 และวัตรต่าง ๆ ตลอดจนกรรมฐานทั้งหมด ล้วนเป็นธรรม เครื่องอบรมบ่มนิสัย ที่ติดกายมา ตั้งแต่ครั้งเป็นฆราวาส และเป็นธรรม ที่จะทำลายล้างข้าศึกภายในใจ คือกิเลส ตัณหา ให้หมดสิ้นไป

ดังนั้นถือได้ว่าอีสานยุคนั้น ยังมีความเข้าใจว่ามรรคผลนิพพาน หมดไปเสียแล้ว ไม่มีเสียแล้วทำให้พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ออกชุดงควัตรโดยการไปอยู่ในหมู่บ้านที่กัณดารหรือป่าเขาลำเนาไพรเป็นมิตที่เกี่ยวข้อกับสังคม การปฏิบัติตามพระธรรมวินัยที่เคร่ง การฉันอาหารหนเดียว การใช้ผ้าสบง จีวรและของใช้อื่นอย่างประหยัดไม่สุรุ่ยสุร่าย การเน้นถึงความแตกต่างระหว่างครองการปฏิบัติจารีตที่มีอยู่เดิมและการปฏิบัติที่ยึดตามพระธรรมวินัยโดยเป้าหมายคือการบรรลุมรรคตามคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นจุดมุ่งหมายของศาสนา สิ่งที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้กระทำตามหลักดังกล่าวเป็นผลให้ท่านมีความโดดเด่นมากกว่าพระภิกษุที่ยึดครองปฏิบัติเดิม และซึ่งการที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ชุดงควัตรไปในที่ต่างได้พบผู้คนมากมาย โดยเน้นที่การบำเพ็ญภาวนาหาสถานที่สงบไม่ทำลายธรรมชาติ อยู่เรียบง่าย แต่จิตใจสูงส่งเป็นอุคมคติที่เราใช้มองรูปแบบของวิถีชีวิตพระสงฆ์ชั้นสูงสุดหรือเราเรียกว่า "พระอริยะเจ้า" สถานภาพพระสงฆ์จากทัศนคติของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ทำให้พระสงฆ์ได้รับการปฏิบัติเหมือนบุคคลชั้นสูงในสังคมพระสงฆ์ จึงได้รับการดูแลอย่างดี ได้รับความเคารพกราบไหว้นับถือ บูชาสักการะได้รับการอุปถัมภ์ทางด้านวัตถุและปัจจัย 4 อันประณีตจึงสมควรปฏิบัติตนให้เป็นแบบอย่าง

3.1.2 วัตรปฏิบัติของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต แบบพระป่า

1) การชุดงควัตรของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

การถือชุดงควัตรของพระป่า พระชุดงควัตรเป็นเจตนา ที่แสดงออกเพื่อประหารกิเลส ของตน เกี่ยวกับเรื่อง เครื่องนุ่งห่ม อาหารการขบฉัน ที่อยู่อาศัย และความเพียรด้วยข้อปฏิบัติ "ชุดงควัตร"นอกจากนั้น ในการออกชุดงควัตร แสวงหา ที่สัปปายะ สำหรับอบรมจิต จะต้องฝ่าอันตราย ต่าง ๆ นานา พระชุดงควัตร หรือพระป่า พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จะคอยติดตาม การดำเนินของการปฏิบัติ อยู่เสมอ โดยการซักถาม ปราบกฏการณ์ ทางจิต ของศิษย์ จึงสามารถ ดัดแปลงแก้ไข การปฏิบัติ ให้เหมาะสม กับภาวะ ของแต่ละคน ช่วยให้ ได้ ผลดีขึ้นไปเรื่อย ๆ ถ้าหากมีอะไร แทรกแซงขึ้นมา เช่น นิमितเห็น กูตผีปีศาจ หรือยักษ์ เห็นมาร อาจารย์ ก็จะชี้แจงให้ทราบความหมาย ของนิมิตนั้น ๆ และบอกวิธี ที่จะป้องกัน ไม่ให้เกิดขึ้น ต่อไป หลักสำคัญ ประการหนึ่ง ซึ่งท่านอาจารย์ ในสายของ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เน้นอยู่เสมอคือ "ธรรมะทั้งหลาย อยู่ภายในกาย ของเราเอง " การอบรมจิต แนะนำการเจริญภาวนา วิปัสสนากรรมฐาน เป็นภาระกิจ ที่

ครูอาจารย์ จะต้องให้การ อบรม แนะนำแก่ศิษย์ ทั้งที่เป็นพระภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา และชาวบ้านทั่วไปปัจจัยที่จำเป็นสำหรับพระภิกษุในพระพุทธศาสนาเพื่อให้พอเหมาะแก่การดำรงชีวิตอยู่สำหรับการปฏิบัติธรรม พระพุทธเจ้าทรงประทานไว้สี่อย่าง พระป่าของไทยได้นำมาประพาดปฏิบัติจนถือเป็นนิสัย คือ

(1) การออกเที่ยวบิณฑบาตมาเลี้ยงชีพตลอดชีวิต การบิณฑบาตเป็นงานสำคัญประจำชีวิต ในอนุศาสน์ท่านสั่งสอนไว้มีทั้งข้อรุกขมุลเสนาสนะ และข้อบิณฑบาต การออกบิณฑบาต พระผู้มีพระภาคทรงถือเป็นกิจจำเป็นประจำพระองค์ ทรงถือปฏิบัติเพื่อโปรดเวไนยสัตว์อย่างสม่ำเสมอตลอดมาถึงวันปรินิพพาน

การบิณฑบาต เป็นกิจวัตรที่อำนวยความสะดวกแก่ผู้บำเพ็ญเป็นเอกปริยาย กล่าวคือ เวลาเดินบิณฑบาตไปในละแวกบ้าน ก็เป็นการบำเพ็ญเพียรไปในตัวตลอดเวลาที่เดิน เช่นเดียวกับเดินจงกรมอยู่ในสถานที่พักประการหนึ่ง เป็นการเปลี่ยนอิริยาบถในเวลานั้นประการหนึ่ง ผู้ที่บำเพ็ญทางปัญญาโดยสม่ำเสมอ เมื่อเวลาเดินบิณฑบาต เมื่อได้เห็นหรือได้ยินสิ่งต่าง ๆ ที่ผ่านเข้ามาสัมผัสทางทวารย่อมเป็นเครื่องเสริมสติปัญญา และถือเอาประโยชน์จากสิ่งนั้น ๆ ได้โดยลำดับประการหนึ่ง เพื่อตัดความเกียจคร้านของตนที่ชอบแต่ผลอย่างเดียว แต่ขี้เกียจทำเหตุที่คู่ควรแก่กันประการหนึ่ง และเพื่อตัดทิฏฐิมานะถือตน รังเกียจต่อการโคจรบิณฑบาต อันเป็นลักษณะของการเป็นผู้ขอ

เมื่อได้อะไรมาจากบิณฑบาตก็ฉันอย่างนั้น พอยังอัตภาพให้เป็นไป ไม่พอกพูนส่งเสริมกายให้มาก อันจะเป็นข้าศึกต่อความเพียรทางใจให้ก้าวหน้าไปได้ยาก การฉันหนเดียวในหนึ่งวันก็ควรฉันแต่พอประมาณ ไม่ให้มากเกินไป และยังคงสังเกตด้วยว่าอาหารชนิดใดเป็นคุณแก่ร่างกาย และเป็นคุณแก่จิต เพื่อให้สามารถปฏิบัติสมาธิภาวนาได้ด้วยดี

(2) การถือผ้าบังสุกุลจีวรตลอดชีวิต ในสมัยพุทธกาล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสรรเสริญพระมหากัสสปะว่า เป็นผู้เลิศในการทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร

ผ้าบังสุกุล คือ ผ้าที่ถูกทอดทิ้งไว้ตามป่าช้า เช่นผ้าห่อศพ หรือผ้าที่ทิ้งไว้ตามกองขยะ ซึ่งเป็นของเศษเดนทั้งหลาย ไม่มีใครหวงแหน พระภิกษุเอามาเย็บติดต่อกันตามขนาดของผ้าที่จะทำเป็นสบง จีวร สังฆาฏิ ได้ประมาณแปดนิ้วจัดเป็นผ้ามหาบังสุกุล ผ้าบังสุกุลอีกประเภทหนึ่งที่เป็นรองลงมา ผู้ที่มีจิตศรัทธานำผ้าที่ตนได้มาด้วยความบริสุทธิ์ไปวางไว้ในสถานที่พระภิกษุเดินจงกรมบ้าง ที่กุฏิบ้าง หรือทางที่ท่านเดินผ่านไปมา แล้วหักกิ่งไม้วางไว้ที่ผ้า หรือจะจุดรูปเทียนไว้ พอให้ท่านรู้ว่าเป็นผ้าถวายเพื่อบังสุกุลเท่านั้น

(3) รุกขมุลเสนาสนะ ถือการอยู่โคนไม้ในป่าเป็นที่อยู่อาศัย มหานุรุช โพรสัตว์ก่อนทรงตรัสรู้ในระหว่างที่แสวงหาโมกขธรรมอยู่หกปี ก็ได้มีความเป็นอยู่อย่างนี้มาโดย

ตลอด คั้งนั้น พระพุทธองค์จึงทรงแนะนำพระสาวกให้เน้นการอยู่ป่าเป็นส่วนใหญ่ จะทำให้การปฏิบัติธรรมก้าวหน้ากว่าการอยู่ที่อื่น

(4) การฉันทยาของด้วยน้ำมูตรเน่าตลอดชีวิต เป็นการฉันทยาตามมีตามได้ หรือเที่ยวแสวงหาตามป่าเขา อันเกิดตามธรรมชาติเพื่อบรรเทาเวทนาของโรคทางกายเท่านั้น

กิจวัตรของพระป่า กิจวัตรที่สำคัญในพระพุทธศาสนาพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่เป็นแนวปฏิบัติของพระป่าปฏิบัติอยู่เป็นประจำมีอยู่สิบประการ คือ (1) ลงพระอุโบสถในอาวาสหรือที่ใด ๆ มีพระภิกษุตั้งแต่สี่รูปขึ้นไป ต้องประชุมกันลงฟังพระปาฏิโมกข์ ทุก 15 วัน (ครึ่งเดือน) (2) บิณฑบาตเลี้ยงชีพตลอดชีวิต (3) ทำวัตรสวดมนต์ เช้า - เย็นทุกวัน เว้นแต่เจ็บไข้ อากาศหนัก พระป่าจะทำวัตรสวดมนต์เอง ไม่ได้ประชุมรวมกันทำวัตรสวดมนต์เหมือนพระบ้าน (4) กวาดเสนาสนะ อาวาส ลานพระเจดีย์ ลานวัด และบริเวณใต้ต้นมหาโพธิ์ ถือเป็นกิจวัตรสำคัญ เป็นเครื่องมือขจัดความเกียจคร้านมักง่ายได้เป็นอย่างดี พระวินัยได้แสดงอานิสงส์ไว้ ห้าประการ คือ หนึ่งในห้าประการนั้นคือผู้กวาดชื่อว่าเป็นผู้ดำเนินตามคำสั่งสอนของพระศาสดา เบื้องหน้าแต่ตายเพราะทำลายชั้นรัย้อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ (5) รักษาผู้ไตรครองคือ สังฆาฏิ จีวร และสบง (6) อยู่ปริวาสกรรม (7) ปลงผม โคนหนวด ตัดเล็บ (8) ศึกษาสิกขาบท และปฏิบัติอาจารย์ (9) แสดงอาบัติคือ การเปิดเผยโทษที่ตนทำผิดพระวินัยที่เป็นลหุโทษ แก่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งให้ทราบ และสัญญาว่าจะสำรวมระวังมิให้เกิดทำผิดเช่นนั้นอีก (10) พิจารณาปัจจุขณะทั้งสี่ ด้วยความไม่ประมาท คือ พิจารณาสังขาร ร่างกาย จิตใจ ให้เป็นของไม่เที่ยงถาวรที่ติงามได้ยาก ให้เห็นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เพื่อเป็นอุบายทางปัญญาอยู่ตลอดเวลาในอิริยาบถทั้งสี่ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน การรุดงกรรมฐานของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

2) รุดงควัตร

รุดงควัตรที่ท่านถือปฏิบัติเป็นอาจิม 4 ประการ

(1) ปังสุกุลิกังครุดงค์ ถือนุ่งห่มผ้าบังสุกุล นับตั้งแต่วันอุปสมบท มาตราบกระทั้งวัยชรา จึงได้ผ่อนให้คหบดีจีวรบ้าง เพื่ออนุเคราะห์แก่ผู้ศรัทธานำมาถวาย

(2) ปิณฑปาติกักรุดงค์ ถือภิกษาจารวัตรเที่ยวบิณฑบาตมาฉันเป็นนิตย์ แม้อาพาธไปในละแวกบ้านไม่ได้ ก็บิณฑบาตในเขตวัด บนโรงฉัน จนกระทั่งอาพาธลุกไม่ได้ในปัจฉิมสมัยจึงงดบิณฑบาต

(3) เอกปัตติกักรุดงค์ ถือฉันในบาตรใช้ภาชนะใบเดียวเป็นนิตย์ จนกระทั่งถึงสมัยอาพาธหนักในปัจฉิมสมัยจึงงด

(4) เอกาสนิกักรุดงค์ ถือฉันหนเดียวเป็นนิตย์ตลอดมา แม้อาพาธหนักในปัจฉิมสมัยก็มีได้เลิกละ

ส่วนรูดงควัตรนอกจากนี้ ได้ถือปฏิบัติเป็นครั้งคราว ที่นับว่า ปฏิบัติได้มาก ก็คือ อรัญญิกังครูดงค์ ถืออยู่เสนาสนะป่าห่างบ้านประมาณ 25 เส้น หลีกเร้นอยู่ในที่สงัดตามสมณวิสัย เมื่อถึงวัชราจึงอยู่ในเสนาสนะป่าห่างจากบ้านพอสมควร ซึ่งพอเหมาะกับการกำลังที่จะศึกษาเจริญวิปัสสนาเป็นที่ยุติจากเสียงอื้ออึง ประชาชนเคารพยำเกรงไม่รบกวน

นับว่า ในสมัยที่ท่านยังแข็งแรง ได้ออกจาริกโคตมเดียวแสวงวิเวกไปในป่าดงพงลึกจนสุดวิสัยที่ศิษย์จะติดตามไปถึงได้ก็มี เช่นในคราวไปอยู่ภาคเหนือ เป็นต้น ท่านไปวิเวกบนเขาสูง อันเป็นที่อยู่ของพวกมูเซอ ยังชาวมูเซอซึ่งพูดไม่รู้เรื่องกัน ให้เกิดศรัทธาในพระศาสนาได้ รูดงค์ที่พระผู้มีพระภาคให้ปฏิบัติเพื่อขจัดกิเลสที่ฝังอยู่ในจิตใจของปุถุชน มีอยู่ 13 ข้อ ดังนี้ (พระมหาบัว ญาณสัมปันโน 2538 : รองปก)

- (1) ปิงสุกุลิกังคะ ถือใช้แต่ผ้าบังสุกุลเป็นวัตร
- (2) เตจิวริกังคะ ถือใช้ผ้าเพียงสามผืนเป็นวัตร
- (3) ปิณฑปาติกังคะ ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร
- (4) สปปทานจาริกังคะ ถือการเที่ยวบิณฑบาตไปตามแคว้นเป็นวัตร เพื่อเป็นความงามในเพศสมณะในทางมรรยาท สำรวมระวังอยู่ในหลักธรรม หลักวินัย
- (5) เอกาสนิกังคะ ถือการฉันมื้อเดียวเป็นวัตร เพื่อตัดกังวลในเรื่องการฉันอาหารให้พอเหมาะแก่เพศสมณะให้เป็นผู้เรียบง่าย ไม่รบกวนคนอื่นให้ลำบาก
- (6) ปัตตปิณฑิกังคะ คือฉันเฉพาะในบาตรเป็นวัตร ฉันเฉพาะในบาตรเพื่อขจัดความเพลิดเพลินในรสอาหาร
- (7) ขลุปีจณภัตติกังคะ ถือการห้ามฉันภัตอันนำมาถวายเมื่อภายหลังเป็นวัตร
- (8) อารัญญิกังคะ ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร
- (9) รุกขมุทิกังคะ ถือการอยู่โคนไม้เป็นวัตร ข้อนี้ตามแต่กาลเวลาและโอกาสจะอำนวยให้
- (10) อัปโภกาลิกังคะ ถือการอยู่ในที่แจ้งเป็นวัตร ข้อนี้ก็คงตามแต่โอกาส และเวลาจะอำนวยให้
- (11) โสสานิกังคะ ถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร ขึ้นอยู่กับผู้ปฏิบัติให้เหมาะกับเวลาและโอกาส
- (12) ยถาสันถติกังคะ ถือการอยู่เสนาสนะแล้วแต่เข้าจัดให้ มีความยินดีเท่าที่มีอยู่ไม่รบกวนผู้อื่น อยู่ไปพอได้บำเพ็ญสมณธรรม
- (13) เนสัชชิกังคะ ถือการ ยืน เดิน นั่ง อย่างเดียว ไม่นอนเป็นวัตร โดย

กำหนดเป็นคืบ ๆ ไป

ทั้งนี้เนื่องมาจากบุคลิกภาพที่น่าประทับใจแก่พุทธศาสนิกชนทั่วไป อันได้แก่ ความเป็นอยู่เรียบง่ายในรูปแบบชีวิต (Life Style) ด้วยพระวินัย และสภาพจิตใจที่ประเสริฐ และสูงส่งด้วยธรรมะ ที่เหนือกว่าสามัญชนทั่วไป

ชุดงฆ์ทั้ง 13 แบ่งได้เป็น 4 หมวด คือ (อรรถา กาญจนมัย 2520: 16-17)

1) เกี่ยวกับการนุ่งห่มมี 2 ข้อ คือ

(1.1) เกี่ยวกับการนุ่งห่ม 3 ผืน (จีวร สบง สังฆาฏิ) เครื่องนุ่งห่มเป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างหนึ่งของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ถือว่าเป็นเพียงเครื่องปกปิดพันกายเท่านั้น เดิมพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตใช้ฝ้านุ่งห่มเพียง 3 ผืน คือ สบง จีวร สังฆาฏิไม่ได้ใช้ผ้าอะไรเกิดความจำเป็นมากกว่านี้ เพราะผ้าที่จะนำมาตัดเย็บเป็นเครื่องนุ่งห่มสมัยนั้นหายากมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 เพิ่งเสร็จสิ้นใหม่ๆ พระสงฆ์ต้องหาเก็บผ้าบังสกุลที่ชาวบ้านทิ้งไว้ตามป่าช้า นำมาเย็บเป็นเครื่องนุ่งห่มใช้สอย ในปัจจุบันได้มีผู้มีจิตศรัทธาเลื่อมใสนำเอาฝ้ามารวบรวมมากมาย เพื่อให้ท่านนำไปตัดเย็บเป็นเครื่องนุ่งห่มต่อไป แต่อย่างไรก็ตาม พระรุดงคกรรมฐานโดยทั่วไปก็ยังใช้ฝ้านุ่งห่ม 3 ผืน เป็นหลักอยู่จนถึงปัจจุบัน

วัตรข้อนี้ทำให้พระรุดงคกรรมฐานเกิดความสบายใจ ไม่ต้องห่วงกังวลเรื่องเครื่องนุ่งห่มให้มากนัก และในเวลาโยกย้ายเปลี่ยนสถานที่รุดงค์ไปในที่ต่างๆจะเกิดความสะดวกคล่องตัวในการเดินทาง รวมทั้งการปฏิบัติธรรม ไม่ต้องหอบหิ้วพะรุงพะรังให้เป็นทุกข์กังวลใจ การปฏิบัติธรรมไม่ว่าจะอยู่ในอริยาบถใดก็จะบังเกิดความก้าวหน้าขึ้นไป

(1.2) นุ่งห่มผ้าบังสกุลท่านถือผ้าบังสกุลเป็นกิจวัตร พยายามอดกลั้นไม่ทำตามความอยากอันเป็นความสะดวกใจ ซึ่งมีนิสัยชอบสวยงามในความเป็นอยู่ใช้สอยโดยประการทั้งปวงมาดั้งเดิม คือ เที่ยวเสาะแสวงหาผ้าที่เขาทิ้งไว้ในที่ต่าง ๆ ที่ป่าช้า เป็นต้น เก็บเล็กผสมน้อยมาเย็บปะติดปะต่อเป็นเครื่องนุ่งห่มใช้สอย โดยเป็นสบงบ้าง เป็นจีวรบ้าง เป็นสังฆาฏิบ้าง เป็นผ้าอาบน้ำฝนบ้าง เป็นบริวารอื่น ๆ บ้าง เรื่อยมา บางครั้งท่านชักบังสกุลผ้าที่เขาพันศพคนตายในป่าช้าก็มีที่เจ้าของศพเขายินดี เวลาไปบิณฑบาตมองเห็นผ้าขาดตกทิ้งอยู่ตามถนนหนทาง ท่านก็เก็บเอาเป็นผ้าบังสกุล ไม่ว่าจะเป็ผ้าชนิดใดและได้มาจากที่ไหน เมื่อมาถึงที่พักแล้วท่านนำมาทำการซักฟอกให้สะอาด แล้วเอามาเย็บปะสบงจีวรที่ขาดบ้าง เย็บติดต่อกันเป็นผ้าอาบน้ำฝนบ้าง อย่างนั้นเป็นประจำตลอดมาต่อมาศรัทธาญาติโยมทราบเข้า ต่างก็นำผ้าไปบังสกุลถวายท่านที่ป่าช้าบ้าง ตามสายทางที่ท่านไปบิณฑบาตบ้าง ตามบริเวณที่พักท่านบ้าง ที่กุฏิหรือแคร่ที่ท่านพักบ้าง การ

บังสุกุลที่ท่านเคยทำมาดั้งเดิมก็ค่อยเปลี่ยนไปตามเหตุการณ์ที่พาให้เป็นไป ท่านเลยต้องชักบังสุกุลผ้าที่เขามาทอดไว้ตามที่ต่าง ๆ ในข้อนี้ปรากฏว่าท่านพยายามรักษามาตลอดอวสานแห่งชีวิต

2) เกี่ยวกับอาหารการขบฉัน 5 ข้อ คือ

(2.1) บิณฑบาตฉัน (ไม่รับนิมนต์) การบิณฑบาตเป็นกิจวัตรประจำวันมิได้ขาด ถ้ายังฉันอยู่ เว้นจะไม่ฉันในวันใด ก็ไม่จำเป็นต้องไปในวันนั้น ไม่รับนิมนต์ไปฉันที่อื่น วัตรข้อนี้ทำให้พระภิกษุสามเณรตั้งอยู่ในความสำรวมกาย วาจา ใจ มีสติอยู่กับความเพียรในขณะบิณฑบาต ไม่ปล่อยให้อใจพลั้งเผลอตามสิ่งยั่วชวนต่างๆ ที่ผ่านเข้ามาสัมผัสกับอายตนะภายใน คือ หู ตา จมูก ลิ้น กาย ใจ

(2.2) บิณฑบาตรับแถวเดียวกิจวัตรในการบิณฑบาต ท่านสอนให้ตั้งอยู่ในท่าสำรวมกายวาจาใจ มีสติประจำตนกับความเพียรที่เป็นไปอยู่เวลานั้น ไม่ปล่อยใจให้พลั้งเผลอไปตามสิ่งยั่วชวนต่างๆ ที่ผ่านเข้ามาสัมผัสกับอายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทั้งไปและกลับ ท่านสอนให้มีสติรักษาใจ ตลอดความเคลื่อนไหวต่าง ๆ ไม่ให้เผลอตัว และถือเป็นการเพียรประจำกิจวัตรข้อนี้ทุก ๆ วาระที่เริ่มเตรียมตัวออกบิณฑบาต

(2.3) ฉันหนเดียวหรือการฉันมือเดียวในวันหนึ่ง ๆ เป็นความพอดีกับพระอุดมกรรมฐาน ผู้มีภาระและความกังวลน้อย ไม่พรั่นพร้อกับอาหารหวานกลาวในเวลาต่าง ๆ อันเป็นการกังวลกับปากท้องมากกว่าธรรมจนเกินไป ไม่สมศักดิ์ศรีของผู้แสวงธรรมเพื่อความพ้นทุกข์อย่างเต็มที่ แม้เช่นนั้น ในบางคราวยังควรทำการผ่อนอาหาร ฉันแต่น้อยในอาหารมือเดียวนั้น เพื่อจิตใจกับความเพียรจะได้ดำเนินโดยสะดวก ไม่อึดอัดมากจนเกินไป และยังเป็นผลกำไรทางใจอีกต่อหนึ่งจากการผ่อนนั้นด้วย สำหรับรายที่เหมาะสมกับจริตของตน รุดงค์วัตรข้อนี้เป็นธรรมเครื่องสังหารลบล้างความเห็นแก่ปากแก่ท้องของพระรุดงค์ที่มีใจมักละโมภ โโลเลในอาหารได้ดี และเป็นธรรมข้อบังคับที่เหมาะสมมาก

ทางโลกก็นิยมเช่นเดียวกับทางธรรม เช่น เขามีเครื่องป้องกันและปราบปรามสิ่งที่เป็นข้าศึก ไม่ว่าจะเป็นข้าศึกต่อทรัพย์สินหรือต่อชีวิตจิตใจ เช่น สุนัขจิ้งจอก ช้างคน เสือคน คนคน ไข้คน หรือ ไข้ทรพิษ เขามีเครื่องมือหรือยาสำหรับป้องกันหรือปราบปรามกันทั่วโลก พระอุดมกรรมฐานผู้มีใจดู ใจหนักในอาหารหรือในทางไม่ดีใด ๆ ก็ตาม ที่ไม่น่าดูสำหรับตัวเองและผู้อื่น จึงควรมีธรรมเป็นเครื่องมือไว้สำหรับปราบปรามบ้าง ถึงจะจัดว่าเป็นผู้มีขอบเขตและงามตา เย็นใจสำหรับตัวและผู้เกี่ยวข้องทั่ว ๆ ไป รุดงค์ข้อนี้จึงเป็นธรรมเครื่องปราบปรามได้ดี หนึ่ง

(2.4) ฉันทในบาตรไม่เกี่ยวกับภาชนะอื่นใด จัดเป็นความสะดวกอย่างยิ่งสำหรับพระชุกงกรรมฐาน ผู้ประสงค์ความมักน้อยสันโดษและมีนิสัยไม่ค่อยอยู่กับที่เป็นประจำ การไปเที่ยวจาริกเพื่อสมณธรรมในทิศทางใด ก็ไม่ต้องหอบหิ้วพระพุทธรูปอันเป็นความสะดวกและเหมาะสมกับพระผู้ต้องการถ่ายเทสิ่งรกรุงรังภายในใจทุกประเภท เครื่องบริขารใช้สอยแต่ละอย่างนั้น ทำความกังวลแก่การบำเพ็ญได้อย่างพอดู ฉะนั้น การฉันทเฉพาะในบาตรจึงเป็นกรณีที่ควรสนใจเป็นพิเศษสำหรับพระชุกง คุณสมบัติที่จะเกิดจากการฉันทในบาตรยังมีมากมาย คือ อาหารชนิดต่าง ๆ ที่รวมลงในบาตร ย่อมเป็นสิ่งที่สะดุดตาสะดุดใจและเตือนสติปัญญามิให้นิ่งนอนใจต่อการพิจารณา เพื่อถือเอาความจริงต่าง ๆ ที่มีอยู่กับอาหารที่รวมกันอยู่ได้อย่างดีเยี่ยม ท่านเล่าว่า ท่านเคยได้รับอุบายต่างๆ จากการพิจารณาอาหารในขณะที่ฉันทมาเป็นประจำ แม้ข้ออื่น ๆ ก็มีนัยเช่นเดียวกัน ท่านจึงได้ถือเป็นข้อหนักแน่นในชุกงวัตรตลอดคามีได้ลละ การพิจารณาอาหารในบาตร เป็นอุบายตัดความทะเยอทะยานในรสชาติของอาหารได้ดี การพิจารณาก็เป็นธรรมเครื่องถอดถอนกิเลส เวลาฉันทใจก็ไม่ทะเยอทะยานไปกัปรสอาหาร มีความรู้สึกอยู่กับความจริงของอาหาร โดยเฉพาะ อาหารก็เพียงเป็นเครื่องยังชีวิตให้เป็นไปในวันหนึ่ง ๆ เท่านั้นกลับไม่เป็นเครื่องก่อกังวลและส่งเสริมให้ใจกำเริบ เพราะอาหารดีมีรสอร่อยบ้าง เพราะอาหารไม่ดีมีรสไม่อร่อยบ้าง การพิจารณาโดยแยกคายทุก ๆ ครั้งก่อนลงมือฉันท ย่อมทำให้ใจคงตัวอยู่ได้โดยสม่ำเสมอ ไม่ตื่นเต้น ไม่อับเฉา เพราะอาหารและรสอาหารชนิดต่าง ๆ วางตัวคือใจเป็นกลางอย่างมีความสุข ฉะนั้น การฉันทในบาตรจึงเป็นข้อวัตรเครื่องกำจัดกิเลสตัวหลงรสอาหารได้เป็นอย่างดี

(2.5) เมื่อลงมือฉันทแล้ว ไม่รับอาหารที่นำมาถวายที่หลังอาหารที่ได้มาในบาตรมากนักถือได้ว่าเป็นอาหารที่พอดี และเหมาะสมกับผู้ตั้งใจจะสั่งสมธรรมคือความมักน้อยสันโดษ โดยให้สมบุรณ์ภายในใจ ไม่จำเป็นต้องแสวงหาหรือรับอาหารเหลือเพื่อที่ตามส่งมาที่หลังอีก อันเป็นการส่งเสริมกิเลสความมักมากซึ่งมีประจำตนอยู่แล้ว ให้มีกำลังผยองพองตัวยิ่ง ๆ ขึ้นจนตามแก้ไม่ทัน อาหารที่ได้มาในบาตรอย่างใดก็ฉันทอย่างนั้น ไม่แสดงความกระวนกระวายอันเป็นลักษณะแปรตผีตัวมีวิบากกรรมทรมาณ มีอาหารไม่พอกับความต้องการ ต้องวิ่งวุ่นขุ่นเคืองเดือดร้อน เพราะท้องเพราะปาก ด้วยความหวังอาหารมากยิ่งขึ้นกว่าธรรม ชุกงค์ข้อห้ามอาหารที่ตามส่งมาที่หลังนี้ เป็นธรรมหรือเครื่องมือหักล้างกิเลสความมักมากในอาหารได้เป็นอย่างดี และตัดความหวังความกังวลต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับอาหารได้อย่างดีเยี่ยม ข้อวัตรต่างๆ เกี่ยวกับอาหารนี้ จะเห็นได้ว่าพระสงฆ์สายนี้มีชีวิตความเป็นอยู่ ที่เรียบง่าย คืออยู่ง่าย กินง่าย ไม่ห่วงกังวลหรือหลงใหลในรสชาติของอาหาร สำหรับอาหารที่เหลือฉันทในแต่ละวันนั้น ทางวัดจะแบ่งเอาไว้เป็นส่วนๆ ประมาณ 2 - 3 ส่วน คือ ส่วนแรกสำหรับญาติโยมหรือแขกที่เดินทางมาเยี่ยมวัด ส่วนที่สองสำหรับชาวบ้านที่มาช่วยงานด้านต่าง ๆ ของวัด อาทิ ล้างถ้วยชาม ตักน้ำ ฯลฯ ห่อไปเลี้ยงครอบครัวของตน และส่วนสุดท้าย

ทางวัดจะนำเอาข้าวหรือผลไม้บางชนิด เช่น กล้วย ส้ม ไปเลี้ยงสัตว์ภายในวัด เป็น ต้นว่า นก ไก่ป่า กระแต ฯลฯ นับได้ว่าวัตรเกี่ยวกับการฉันอาหารของพระสงฆ์สายนี้ นอกจากจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับตัวพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติเองแล้ว ยังเป็นการอนุเคราะห์สังคมภายนอกได้อย่างมากมายอีกด้วย

3) เกี่ยวกับที่อยู่อาศัย

(3.1) การอยู่ป่าเป็นวัตร ทำให้เกิดความวิเวกวิญญูณอยู่คนเดียว ตา เหลือบมองไปในทิศทางใดก็ล้วนเป็นทัศนียภาพเครื่องปลุกประสาทให้ตื่นตนอยู่เสมอ ไม่ประมาท นอนใจ นั่งอยู่ก็มีสติ ยืนอยู่ก็มีสติ เดินอยู่ก็มีสติ นอนอยู่ก็มีสติ กำหนดธรรมทั้งหลายที่มีอยู่รอบตัว เว้นแต่หัตถ์เท่านั้น ในอิริยาบถทั้งสี่เต็มไปด้วยความปลอดโปร่งโล่งใจ ไม่มีพันธะใด ๆ มาผูกพัน มองเห็นแต่ความมุ่งหวังพันทุกข์ที่เตรียมพร้อมอยู่ภายใน ไม่มีวันจิตจางและอัมพอ ยิ่งพักอยู่ในป่า เปลี่ยวอันเป็นที่อยู่ของสัตว์ทุกชนิด ซึ่งตั้งอยู่ห่างไกลจากหมู่บ้านด้วยแล้ว ใจปรากฏว่าเตรียมพร้อม อยู่ทุกขณะ ประหนึ่งจะทะยานเหาะขึ้นจากหล่มลึกคือกิเลสในเดิวนั้น รวากับนกจะเหาะบินขึ้นบน อากาศฉะนั้น ความจริงกิเลสก็คงเป็นกิเลสและฝังอยู่ในใจตามความมีอยู่ของมันนั่นแล แต่ใจมันมีความรู้สึกไปอีกแห่งหนึ่ง เมื่อไปอยู่ในที่เช่นนั้น ความรู้สึกในบางครั้งเป็นเหมือนกิเลสตายลงในวัน ละร้อยละพัน ยังเหลืออยู่บ้างประปรายราวตัวสองตัวเท่านั้น เพราะอำนาจของสถานที่ที่พักอยู่ช่วย ส่งเสริม ทั้งความรู้สึกโดยปกติและเวลาบำเพ็ญเพียร กลายเป็นเครื่องพุงใจไปทุกขณะที่พักอยู่ ความคิดเกี่ยวกับสัตว์ต่าง ๆ ทั้งสัตว์ร้ายและสัตว์ดีที่มีอยู่ทั่วไปในบริเวณนั้น ก็คิดไปในทางสงสาร มากกว่าจะคิดในทางเป็นภัย โดยคิดว่าเขากับเราก็มีความเกิดแก่เจ็บตายเท่ากันในชีวิตที่ทรงตัวอยู่ เวลานี้ แต่เรายังดีกว่าเขาตรงที่รู้จักบุญบาปดีชั่วอยู่บ้าง ถ้าไม่มีสิ่งนี้แฝงอยู่ภายในใจบ้างก็คงมี น้ำหนักเท่ากันกับเขา

เพราะคำว่า “สัตว์” เป็นคำที่มนุษย์ไปตั้งชื่อให้เองโดยที่เขาไม่ได้ รับทราบจากเราเลย ทั้ง ๆ ที่เราก็เป็นสัตว์ชนิดหนึ่ง คือสัตว์มนุษย์ที่ตั้งชื่อกันเอง ส่วนเขาไม่ทราบว่า ได้ตั้งชื่อให้พวกมนุษย์เราอย่างไรหรือไม่ หรือเขาขโมยตั้งชื่อให้ว่า “ยักษ์” ก็ไม่มีใครทราบได้ เพราะสัตว์ชนิดนี้ชอบรังแกและฆ่าเขา แล้วนำเนื้อมาปรุงเป็นอาหารก็มี ฆ่าทิ้งเปล่า ๆ ก็มี จึงน่าเห็น ใจสัตว์ที่พวกมนุษย์เราชอบเอารัดเอาเปรียบเขาเกินไปประจํานิสัย และไม่ค่อยยอมให้อภัยแก่สัตว์ ตัวใดง่าย ๆ แม้แต่พวกเดียวกันยังรังแกและเกลียดชังกัน เบียดเบียนกัน ฆ่ากัน ไม่มีหยุดหย่อนและ ผ่อนเบาลงบ้างเลย ในวงสัตว์ก็รื้อนเพราะมนุษย์เบียดเบียนและฆ่าเขา ในวงมนุษย์เองก็รื้อนเพราะ มนุษย์เบียดเบียนและฆ่ากันเอง ฉะนั้น สัตว์จึงระเวียงระวังมนุษย์ประจําสันดาน การอยู่ในป่ามีทาง คิดทางไตร่ตรองได้กว้างขวาง ไม่มีทางสิ้นสุด ทั้งเรื่องนอกเรื่องใน ซึ่งมีอยู่รอบตัวตลอดเวลา ใจที่มีความใคร่ต่อธรรมแดนพันทุกข์ จึงรีบเร่งตัดดวงความเพียร ไม่มีเวลาลดละ

การที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต กล่าวคงเป็นความจริงในทำนองเดียวกัน เพราะสัตว์แทบทุกชนิดชอบมาอาศัยพระ พระอยู่ที่ไหน สัตว์ชอบมาอยู่ที่นั่นมาก แม้วัดที่อยู่ในเมือง สัตว์ยังต้องมาอาศัย เช่น สุนัข เป็นต้น บางวัดมีเป็นร้อย เพราะท่านไม่เบียดเบียนมัน เพียงเท่านั้นก็พอทราบได้ว่าธรรมเป็นของเย็น สัตว์โลกจึงไม่มีใครคอยรังเกียจ เว้นกรณีที่สุดวิสัยจะกล่าวเสีย เท่าที่ท่านปฏิบัติมาก่อน ท่านว่าป่าเป็นสถานที่ช่วยพยุงใจได้ดีมาก ฉะนั้น ป่าจึงเป็นจุดที่เด่นของพระผู้มีความใคร่ต่อทางพ้นทุกข์ จะถือป็นสมรภูมิสำหรับบำเพ็ญธรรมทุกชั้น โดยไม่ระแวงสงสัยว่าป่าจะกลับเป็นข้าศึกต่อการบำเพ็ญธรรม ตรงกับอนุศาสน์ที่พระอุปัชฌาย์อบรมสั่งสอนภิกษุผู้อุปสมบทใหม่ ให้พากันเสาะแสวงหาอยู่ป่าตามอรัญญิก พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตจึงถือจุดนี้ขึ้นใจจนวาระสุดท้ายแห่งชั้น นอกจากสมัยที่จำต้องอนุโลมผ่อนผันไปตามเหตุการณ์เท่านั้น เพราะทำให้ระลึกว่าตนอยู่ในป่าซึ่งเป็นที่เปลี่ยวกายเปลี่ยวใจตลอดเวลาจะนอนใจมิได้ คุณธรรมจึงมีทางเกิดไม่เลือกกาล หนึ่ง

(3.2) อยู่ตามโคนไม้ รุกขคาวตล รุกขชมูลคือร่มไม้ ก็มีลักษณะคล้ายคลึงกัน ท่านอาจารย์มั่นเล่าว่า ขณะที่จิตของท่านจะผ่านโลกามิสไปได้โดยสิ้นเชิง คืนวันนั้นท่านก็อาศัยอยู่รุกขชมูลคือร่มไม้ ซึ่งตั้งอยู่โคกเดี่ยวต้นเดียว ตอนสำคัญนี้จะรอลงข้างหน้าตามลำดับของการเที่ยวจาริกและการบำเพ็ญของท่าน จึงขอร้องท่านผู้อ่านทั้งหลายโปรดรออ่านข้างหน้า วาระนี้ก็จะเขียนไปตามลำดับความจำเป็นก่อน เพื่อเนื้อเรื่องจะไม่ขาดความตามลำดับ

(3.3) อยู่ในป่าชำระเยี่ยมป่าช้าเพื่อพิจารณาความตาย จึงเป็นทางผ่อนคลายหายกลัว ทั้งเรื่องของตัว และเรื่องของคนอื่น ได้อย่างไม่มีประมาณ จนเกิดความอาจหาญต่อความตาย ทั้ง ๆ ที่โลกกลัวกันทั่วดินแดน ซึ่งไม่น่าจะเป็นไปได้ แต่ก็ได้เป็นไปในวงของนักปฏิบัติธรรมมาแล้ว มีพระพุทธเจ้าและพระสาวกเป็นตัวอย่างอันยอดเยี่ยม เสร็จแล้วจึงประทานพระโอวาทเกี่ยวกับการพิจารณาความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ไว้ทุกแห่งทุกมุม เพื่อหมู่ชนผู้มีความรับผิดชอบในตนและผู้เกี่ยวข้องได้นำไปพิจารณาหาทางแก้ไข บรรเทาความมัวเมาเขลาปัญญาของตนขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ ซึ่งเป็นเวลาที่พอดีพอดี ยังไม่สายเกินไป เมื่อสิ้นลมหายใจจนไปถึงสถาบันใหญ่แล้ว ต้องนับว่าหมดหนทางแก้ไข มีอยู่เพียงอย่างเดียวคือ ถ้าไม่เผาก็คงต้องฝังเท่านั้น จะพาไปปรึกษาเสีลาภานา ทำบุญสุนทานอย่างแต่ก่อนนั้นเป็นไปไม่ได้แล้วป่าช้าเป็นสถานที่อำนวยความสะดวกฉลาด ให้แก่ผู้สนใจพิจารณาอย่างกว้างขวาง เพราะคำว่าป่าช้าเป็นจุดใหญ่ที่สุดของโลก ทุกคน ทุกเพศ ทุกวัย และทุกชาติชั้นวรรณะ จำต้องประสบด้วยกัน จะกระโดดข้ามไปไม่ได้ เพราะไม่ใช่คลองเล็ก ๆ พอจะก้าวข้ามไปอย่างง่ายดาย โดยมีได้พิจารณาจนรู้รอบขอบชิดก่อน ดังพระพุทธเจ้าและพระสาวกอรหันต์ท่านข้ามไป แม้เช่นนั้นก็ปรากฏว่า ท่านต้องเรียนวิชาจากสถาบันใหญ่ คือ ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย จนเชี่ยวชาญทุก ๆ แขนงก่อน แล้วจึงโดดข้ามไปอย่างสบายหายห่วง ไม่ต้องติดบ่วง

แห่งมารอยู่เหมือนพวกที่ล้มตนล้มตาย ไม่สนใจพิจารณาเรื่องของตัวคือมรณธรรมอันขวางหน้าอยู่ ซึ่งจะต้องโดนในไม่ช้านี้ทั้งนักบวชและฆราวาสที่ชอบเข้าเยี่ยมทั้งป่าช้านอกและป่าช้าในตัวเอง โดยการพิจารณาความตาย เป็นต้น เป็นอารมณ์ ย่อมมีทางถอดถอนความเผอเรอเหยี่ยงในวัย ในชีวิต และในวิทฐานะต่าง ๆ ออกได้อย่างน่าชม ไม่ชอบผยองพองตัวในแง่ต่าง ๆ ตามนิสัยมนุษย์ซึ่งมักมีความพิสดารประจำใจอยู่เป็นนิตย์ ทั้งจะเห็นโทษแห่งความบกพร่องของตัว และพยายามแก้ไขไปเป็นลำดับ มากกว่าจะไปเห็นโทษคนอื่น แล้วนำมานินทาเขา ซึ่งเป็นการสังสมความไม่ดีใส่ตน ประจํานิสัยมนุษย์ที่ชอบเป็นกันอยู่ทั่วไป เหมือนโรคระบาดเรื้อรังชนิดแก้ไม่หาย หรือไม่สนใจจะแก้ นอกจากจะเพิ่มเชื้อให้มากขึ้นเท่านั้น การอยู่ได้ร่มไม้ซึ่งปราศจากที่มุงบังและเครื่องป้องกันตัว ย่อมทำให้มีความรู้สึกตัวอยู่เสมอ จิตที่ตั้งความรู้สึกรู้ไว้กับตัว ย่อมเป็นทางถอดถอนกิเลสไปทุกโอกาส เพราะกาย เวทนา จิต ธรรม หรือทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ที่เรียกว่า “สติปัญญาและสังขาร” อันเป็นจุดที่ระลึกรู้ของจิตแต่ละจุดนั้น ย่อมเป็นเกราะเครื่องป้องกันตัวเพื่อทำลายกิเลสแต่ประเภทได้อย่างมันเหมาะ ซึ่งไม่มีที่อื่นใดจะยิ่งไปกว่า ฉะนั้น จิตที่ระลึกรู้อยู่กับสติปัญญาหรืออริยสัจ เพราะความเปลี่ยวและความกลัวเป็นเหตุ จึงเป็นจิตที่มีหลักยึดเพื่อการรับซึ่งชัยเอาตัวรอดโดยสุกโต ตามทางอริยธรรมไม่มีผิดพลาด ผู้ประสงค์อยากทราบเรื่องของตัวอย่างละเอียดทั่วถึง โดยทางที่ถูกและปลอดภัย จึงควรแสวงหาธรรมและสถานที่ที่เหมาะสมเป็นเครื่องพวยทางความเพียร จะช่วยให้มีความสะดวกรวดเร็วขึ้นกว่าธรรมดาที่ควรจะเป็นอยู่มาก ดังนั้น ชุณฺดกวัตรข้ออยู่ รุกขมูล จึงเป็นธรรมเครื่องทำลายกิเลสได้เป็นอย่างดีเสมอมา ที่ควรสนใจเป็นพิเศษอีกข้อหนึ่งการปฏิบัติชุณฺดกวัตรข้อนี้เป็นเครื่องทำลายกิเลสตามความสำคัญคนในแง่ต่าง ๆ ได้ดี ผู้ปฏิบัติจึงควรเข้าใจระหว่างตนกับศีลธรรมด้วยดี อย่าปล่อยให้ตัวมานะเข้าไปยื้อแย่งครอบครองศีลธรรมภายในใจได้ จะกลายเป็นผู้มีเขี้ยวมีเขาแฝงขึ้นมาในศีลธรรมอันเป็นธรรมชาติเยือกเย็นมาดั้งเดิม

การฝึกหัดธรรมานตนให้เป็นเหมือนผ้าเช็ดเท้าจนเคยชิน โดยไม่ยอมให้ตัวทิฐิมานะโผล่ขึ้นมาว่าตัวมีราคาค่างวดนี้ เป็นทางก้าวหน้าของธรรมภายในใจโดยสม่ำเสมอ จนกลายเป็นใจธรรมชาติ เป็นธรรมชาติ ไม่หวั่นไหวเหมือนแผ่นดิน ใครจะทำอะไร ๆ ก็ไม่สะเทือน จิตที่ปราศจากทิฐิมานะทุกประเภทโดยประการทั้งปวงแล้ว ย่อมเป็นจิตที่คงที่ต่อเหตุการณ์ดีชั่วทั้งมวล การปฏิบัติต่อบังสุกุลจิรท่านถือว่า เป็นทางหนึ่งที่จะช่วยตัดถอนลบล้างตัวมีราคาที่ยังอยู่ในใจอย่างลึกกลับ ให้สูญซากลงได้อย่างมั่นใจข้อหนึ่ง

ชุณฺดกวัตรที่เกี่ยวกับการเยี่ยมป่าช้า เป็นชุณฺดกวัตรเครื่องปลุกเตือนพระและหมู่ชนมิให้ประมาทในเวลามีชีวิตอยู่ โดยเข้าใจว่าตัวจะไม่ตาย ความจริงก็คือคนที่เริ่มตายเล็กน้อย ตายไปอยู่ทุกเวลานั่นเอง เพราะคนที่ตายจนถึงกับย้ายบ้านใหม่ไปปลุกสร้างกันอยู่ที่ป่าช้าจน

คายนั่น แทนจะหาที่เผาและที่ฝังกันไม่ได้ ก็ล้วนแต่คนที่เคยตายเล็กตายน้อยมาแล้ว เช่น พวกเราผู้ยังมีชีวิตอยู่ที่นี่เอง จะเป็นคนแปลกหน้ามาจากที่ไหน พอจะเห็นว่าเราเป็นคนที่แปลกกว่าเขา แล้วประมาทว่าตนจะไม่ตาย ที่ท่านสอนให้เขียนญาติพี่น้องผู้เกิด แก่ เจ็บ ตายด้วยกัน ก็เพื่อเตือนไม่ให้หลงลืมญาติพี่น้องอันดั้งเดิมในป่าช้านั่นเอง เพื่อจะได้ท่องบ่นไว้ในใจว่า เรามีความแก่ เจ็บ ตายอยู่ประจำตัวทั่วหน้ากัน ไม่มีใครจะกล้าอุทริเย่หรือยังตัวว่า จะไม่เกิด แก่ เจ็บ ตายได้ เมื่อสายทางแห่งวิญญูะที่ตนยังท่องเทียวเรียนสูตรอยู่ยังไม่จบ

(3.4) อยู่กลางแจ้ง ไม่มีที่มุงบัง วัตรข้อนี้คือการอยู่บริเวณที่โล่งแจ้งไม่มีเครื่องปกปิดมุงบังคล้ายกับการอยู่รุกขมูถ นอกจากอยู่ในกลด ซึ่งเป็นเครื่องบริวารของพระสงฆ์ไม่จัดว่าเป็นเครื่องมุงบังแต่อย่างใด การอยู่ในสถานที่เช่นนี้ ทำให้พระสงฆ์เกิดความกลัวอันตรายต่าง ๆ รอบตัว เนื่องจากไม่มีอะไรที่จะคอยกั้นขวางไว้ ทำให้พระชุกงค์ ธรรมเนียมปฏิบัติธรรมด้วยความมีสติอยู่กับตัวตลอดเวลา ไม่ตกอยู่ในความประมาท อีก ประการหนึ่ง การอยู่ในที่โล่งแจ้ง ซึ่งมีแต่ความว่างเปล่า ไม่มีอะไรขวางหน้า เป็นข้อ เตือนใจให้พระสงฆ์ได้ตระหนักในสังขธรรมข้อที่ว่าในโลกนี้ไม่มีอะไรเป็นแก่นสาร มี การ เกิด แก่ เจ็บ ตาย และ นำเปื้อนทุกข์สลายไป ไม่มีอะไรหลงเหลืออยู่เลย กลายเป็นความว่างเปล่าในที่สุด ทำให้พระสงฆ์เกิดความมานะพยายามปฏิบัติธรรมอย่างเต็มที่ เพื่อให้บรรลุมรรคผลนิพพาน ไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดในวิญญูะสงสารอีกต่อไป

(3.5) ยินดีในที่อยู่ตามมีตามได้ ชุกงค์วัตรข้อนี้ทำให้พระสงฆ์มีความพอใจ ในเรื่องที่อยู่อาศัยที่พอจะหาได้ ไม่พิถีพิถันเลือกเฟ้นที่อยู่อาศัยตามใจของตน แต่ขึ้นอยู่กับสภาพต่างๆ ของชุมชนและความเลื่อมใสศรัทธาของชาวบ้าน เป็นสำคัญ ในระยะแรกๆ กุฎิของพระสงฆ์สายนี้มีสภาพอย่างง่าย ๆ คือ เป็นแคร่หรือกระต๊อบ พื้นปูด้วยฟาก ฝาขัดแตะ หลังคามุงด้วยหญ้าคาไม่สามารถกำบังลมฝนได้ดี แต่พระสงฆ์ก็อยู่เป็นปกติ ปัจจุบันกุฎิชั่วคราว ที่มีมาแต่เดิมก็เปลี่ยนมาเป็นกุฎิกิ่งถาวรหรือถาวรตามกำลังทรัพย์ของผู้เลื่อมใส ศรัทธา

4) การปฏิบัติธรรมและการปฏิบัติอื่น

(4.1) เกี่ยวกับทำความความเพียร

เกี่ยวกับทำความความเพียรมี 1 ข้อ คือการไม่ยอมหลับนอน ตลอดเวลาที่ถือสมาทานหรือตั้งใจเอาไว้ ในขณะที่พระสงฆ์กำลังปฏิบัติธรรมได้ผลดีมีจะปฏิบัติต่อเนื่องกันไปไม่ยอม ลดละความเพียรพยายามทั้งกลางวันและกลางคืน โดยไม่ยอมหลับนอน อยู่ในอริยาบถทั้ง 3 เท่านั้น คือ นั่ง ยืน และ เดิน สลับสับเปลี่ยนกันไป การอดนอนของพระสงฆ์สายนี้ได้ยึดถือกันเป็นวัน สัปดาห์หรือเป็นเดือน มากน้อยตามจริตนิสัยของตน พระสงฆ์บางรูปเป็น

ค้นว่าพระญาณวิริยาจารย์ (วิริยงค์ สิริขันธ์) ศิษย์ผู้ใกล้ชิดของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต รูปหนึ่ง พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เคยสมาทานไม่ยอมหลับนอนเป็นเวลา 3 เดือน ปัจจุบันวัตรข้อนี้ยังมีการปฏิบัติกันอยู่ โดยเฉพาะในรายที่เร่งความเพียรอย่างหนักเพื่อก้าวขึ้นสู่ธรรมขั้นสูงๆ เป็นลำดับ รุดงควัตรต่างๆ ดังที่ได้กล่าวมาทั้งหมดนี้ จะเห็นได้ว่าเป็นเครื่องสนับสนุนส่งเสริมให้พระรุดงคกรรมฐานเป็นผู้อยู่อาศัย สามารถเที่ยวจาริกบำเพ็ญสมณธรรมไปในที่ต่างๆ ได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้ เพราะท่านถือเอาธรรมเป็นเรื่องสำคัญเหนือกว่าสิ่งอื่นใด ทั้งหมดและประการสำคัญรุดงควัตรเหล่านี้เป็นขอบหรือแนวทางการปฏิบัติที่จะช่วยกำจัดกิเลส เพื่อนำไปสู่ความหลุดพ้นทั้งหลาย พระพุทธศาสนา รุดงคะ ในทางพระพุทธศาสนาถือเป็นข้อปฏิบัติ ที่คนเราปฏิบัติได้ยาก เพราะล้วนแต่เป็นสิ่งที่ขัดขืนทั้งนั้น ผู้ใดต้องการเป็นพระอริยเจ้าจะต้องมีรุดงควัตร เป็นเครื่องขัดเกลา เช่น การบิณฑบาตมาฉัน ฉันทกายในบาตร การอยู่ป่า ภูเขาก การอดนอน การอดอาหาร ฯลฯ ซึ่งพระอาจารย์คือ อจลธมโม วัดแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ ได้กล่าวถึงคุณสมบัติของพระรุดงคกรรมฐานว่าต้องมีนิสัยเหมือนเสือโคร่ง คือ (1) มีจิตใจแข็งแกร่งกล้าหาญ ไม่กลัวอันตรายใด (2) ต้องเที่ยวไปในเวลากลางคืนได้ (3) ซบอบอยู่ในที่สงัดจากคน (4) จะทำอะไรต้องมุ่งความสำเร็จเป็นจุดหมาย

ดังนั้นการปฏิบัติตามรุดงควัตรดังกล่าวจึงไม่ใช่เรื่องง่าย ต้องปฏิบัติอย่างจริงจัง โดยมีชีวิตเป็นเดิมพัน จึงจะพบกับความสำเร็จบรรลุมรรคผลนิพพานได้ ถึงแม้ว่าปัจจุบันนี้รุดงค์ต่าง ๆ ส่วนใหญ่จะลดหย่อนผ่อนคลากลงไปไม่เคร่งครัดเหมือนกับสมัยที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ยังมีชีวิตอยู่ เนื่องจากสถานการณ์บ้านเมืองได้เปลี่ยนแปลงไป ทำให้พระสงฆ์มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีและสะดวกขึ้นอย่างมาก ไม่ทุกข้อขัดคัดัดสนเหมือนเมื่อก่อน แต่พระสงฆ์ส่วนใหญ่ยังยึดเอาธรรมเป็นเรื่องสำคัญกว่าสิ่งอื่นใดหรือกล่าวได้ว่า การปฏิบัติธรรมส่วนใหญ่ยังเคร่งครัดอยู่เหมือนเดิม นอกเหนือไปจากแนวปฏิบัติต่างๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว ยังมีแบบแผนแนวการปฏิบัติอื่น ๆ ที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต พาบรรดาคณะศิษย์ทั้งหลายปฏิบัติโดยตลอด จนกลายเป็นประเพณีไป คือ ได้มีการปฏิบัติสืบต่อมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ซึ่งจะขอสรุปได้ดังนี้

(4.2) การนับถือผู้อาวุโสเป็นสิ่งที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ถือปฏิบัติกันมาให้ลูกศิษย์และประชาชนถือเป็นแบบอย่าง กล่าวคือ มีความนับถือกันตามลำดับพรรษา ไม่ได้ล่วงเกินก้าวก่ายกัน แม้จะบวชเป็นรุ่นากันก็คืออนาคตอันนานแ่เป็นเกณฑ์ หรือแม้แต่จะบวชก่อนกันเพียงวินาที

(4.3) การนับถือและการปฏิบัติต่อครูอาจารย์นับได้ว่าเป็นเรื่องแสดงถึงความอ่อนน้อมที่สุดในการอบรมศีล สมาธิ ปัญญา ครูอาจารย์ จึงเป็นหลักให้สานุศิษย์ ได้ยึดถือกราบไหว้บูชา พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตยังเปี่ยมด้วยความเมตตาในการอบรมสั่งสอน ตลอดจนการ

ให้ความอนุเคราะห์ทุกอย่าง เป็นต้นว่า การดูแลเรื่องความเจ็บป่วย ให้สิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ครูอาจารย์ทำตัวเป็นทั้งพ่อแม่และครูอาจารย์พร้อมสรรพ ดังนั้นลูกศิษย์ของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จะให้ความเคารพว่า จึงเรียกหรือเอ่ยถึงครูอาจารย์ว่า “พ่อแม่ครูบาพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต” ทุกครั้ง (อวย เกตุสิงห์ 2521: 29) หรือแม่แต่ในขณะที่พูดถึงหรือเพียงแต่ได้ยินชื่อนั้น ศาสนิกชนได้แสดงความเคารพสรวมกายและกล่าวถึงด้วยความคารวะนอบน้อมสิ่งที่ควบคู่ไปกับความเคารพนับถือครูอาจารย์ก็คือการอุปัฏฐาก ซึ่งเป็นธรรมเนียมที่ยึดถือปฏิบัติกันสืบมา

3) วัตรปฏิบัติเพื่อเป็นแบบอย่างแก่ศาสนิกชน ต่อไปนี้

- เวลาเช้าออกจากกุฏิทำเสริกิจ คือ ล้างหน้า บ้วนปาก นำบริขารลงสู่โรงฉัน ปิดกวาดลาน วัดแล้วเดินจงกรม

- พอได้เวลาภิกขาจารก็ขึ้นสู่โรงฉันนุ่งห่มเป็นปริมณฑลสะพายบาตรเข้าสู่บ้านเพื่อบิณฑบาต
- กลับจากบิณฑบาตแล้วจัดแจงบาตร จีวร แล้วจัดอาหารใส่บาตร นั่งพิจารณาอาหาร ปึงเจกขณะทำกัตตานุโมทนา คือ ยถาสัพพีเสร็จแล้วฉันจังหัน ฉันเสร็จแล้วล้างบาตรเก็บบริขารขึ้นกุฏิ
- ทำเสริกรกิจพักผ่อนเล็กน้อย แล้วลุกขึ้นล้างหน้า ใหว้พระ สวดมนต์และพิจารณาธาตุ อาหาร ปฏิภูมิตังขณิก อคติปัจเจกขณะ แล้วชำระจิตจากนิเวรณ นิ่งสมาธิพอสมควร
- เวลาบ่าย 3-4 โมง กวาดลานวัด ตัดน้ำใช้มาไว้ฉัน อาบน้ำชำระกายให้สะอาด ปราศจากมลทิน แล้วเดินจงกรมจนถึงพลบค่ำจึงขึ้นกุฏิ
- เวลากลางคืนตั้งแต่พลบค่ำไป ศาสนิกชนก็ทยอยกันขึ้นไปปรนนิบัติ ท่านได้เทศนาสั่งสอนอบรมสติปัญญาแก่ศาสนิกชนพอสมควรแล้ว ศาสนิกชนถวายการนวดพื้น พอสมควรแล้วท่านก็เข้าห้องใหว้พระสวดมนต์นั่งสมาธิแล้วพักผ่อนประมาณ 4 ทุ่ม เวลา 03.00 น. ตื่นนอนล้างหน้าบ้วนปากแล้วปฏิบัติกิจอย่างในเวลาเช้าต่อไป

3.2 ปัจจัยทางจิตวิทยาในการดึงมวลชนเข้ากรอบของศีลธรรมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

3.2.1 การปฏิบัติตนให้เป็นแบบอย่าง

ความน่าเชื่อถือ (integrity) ในเรื่องวัตรปฏิบัติของ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ทำให้ศาสนิกชนมีศรัทธาและปฏิบัติตาม ต่างเชื่อมั่นว่าจะได้รับผลประโยชน์จากการอบรมสั่งสอนและท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต คงจะไม่เบี่ยงหน้าทอดทิ้งหน้าที่ที่สั่งสอนไปเสียก่อนที่งาน

จะสำเร็จคือการบรรลุธรรมตามท่าน นอกจากนั้น บรรดาสาธุศิษย์รู้สึกว่่าพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ของสาธุศิษย์ไม่มีความประพฤติเสื่อมเสียอันไม่เหมาะสม เพราะฐานะของท่านเป็นผู้นำนั้นสามารถชี้แนวทางที่ควรจะดำเนิน เหตุผลหรือความทรงจำเป็นที่ต้องแก้ไขวิธีการบางอย่างพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ถืกคิดว่า “เมื่อมีวัตรก็ชื่อว่ามศีล ศีลเป็นเบื้องต้นของการปฏิบัติ” พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ถืกคิดว่า “ต้นดี ปลายก็ดี ครันผิดมาแต่ต้น ปลายก็ไม่ดี” พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ถืกคิดว่า “ผิดมาตั้งแต่ต้น ฮวงเม่าบ่มี” อุปมารูปเปรียบเทียบเ็หมือนอย่างว่า “การทำงานเมื่อบำรุงรักษาลำต้นข้าวดีแล้ว ย่อมหวังได้แน่ซึ่งผลดังกล่าว” ท่านจึงเอาใจใส่ ตกเดือนสาธุศิษย์ให้ปฏิบัติศีลวัตร อันเป็นส่วนเบื้องต้นให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ไว้เสมอ(คณะศิษยานุศิษย์พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต 2549:161) วัตรปฏิบัติของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้วางแนวทางการปฏิบัติไว้เพื่อประโยชน์สูงสุดคือการบำเพ็ญสมณธรรมเพื่อบรรลุธรรมขั้นสูง โดยท่านได้ปฏิบัติอย่างเคร่งครัดเสมอมา ซึ่งสาธุศิษย์ได้ยึดถือตามแนวทางที่ได้กำหนดไว้ วัตรปฏิบัติที่ท่านวางไว้เพื่อเป็นแนวทาง พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต กล่าวว่่าพระเราต้องทำตัวเหมือนผ้าจีวรที่ปราศจากราคาค่างวดใด ๆ แล้วจึงเป็นความสบาย การกินอยู่หลับนอนและใช้สอยอะไรก็สบาย การเกี่ยวข้องกับผู้อื่นก็สบาย ไม่มีทิฐิมานะ ความถือตัวว่่าเราเป็นพระเป็นเณรผู้สูงศักดิ์ด้วยศีลธรรม เพราะศีลธรรมอันแท้จริงมิได้อยู่กับความสำคัญเช่นนั้น แต่อยู่กับความไม่ถือตัวขี้กเลส อยู่กับความตรงไปตรงมาตามผู้มีศรัทธามีศีลมีธรรมความสม่ำเสมอเป็นเครื่องครองใจ นี้แลคือศีลธรรมอันแท้จริง ไม่มีมานะเข้ามาแอบแฝงทำลายได้ อยู่ที่ใดก็เย็นกายเย็นใจ ไม่มีภัยทั้งแก่ตัวและผู้อื่น พระซึ่งเป็นเพศที่เตรียมพร้อมแล้วเพื่อความหลุดพ้น จึงควรศึกษามูลเหตุแห่งวิภูทุกซ์ที่มีอยู่กับคน คือความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ทั้งภายนอก คือการเย็บป่าช้าอันเป็นที่เผาศพ ทั้งภายใน คือตัวเอง อันเป็นป่าช้าร่อยแปดพันเก้าแห่งศพที่นำมาฝัง หรือบรรจุอยู่ในตัวตลอดเวลา ทั้งเก่าและใหม่จนนับไม่ครบและแทบเรียนไม่จบ ให้จบสิ้นลงด้วยการพิจารณาธรรมสังเวชโดยทางปัจจเวกขณะ คือองค์สติปัญญาเครื่องทดสอบ แยกแยะหามูลความจริง ไม่นิ่งนอนใจ

3.2.2. การสอนด้วยอุบายธรรม

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จะไม่คลุกคลีกับบุคคลผู้มักเอาเปรียบ ข่มเหงรังแกสัตว์ โดยเฉพาะพวกนักราชฎร์บังหลวง ถึงไม่มีใครบอกท่าน ท่าน ก็เ็ารู้เมื่อ เข้าไปหา ท่านจะเฉยๆ ไม่ค่อยพูดด้วย ไม่นินดีต้อนรับวิธีการสอนของ ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต สอนด้วยอุบายธรรม คือแทนที่จะสอนตรงก็เกรงว่่าผู้ฟังอาจไม่รู้เรื่อง แต่หาวิธีการสอนโดยอุบายทางธรรมหลอกล่อให้ผู้ฟังหันมาปฏิบัติ ซึ่งในที่สุดก็ประสบผลสำเร็จเมื่อท่านแนะวิธีแล้วท่านจะให้ศิษย์ไปทดลองปฏิบัติจริง แล้วดูถึงผลงานที่ท่านเหล่านั้นได้ไปปฏิบัติ ทำให้เกิดความเข้าใจและรู้ด้วยตนเองจึงเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา ตอนที่ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จำพรรษาอยู่ที่บ้านปู่

พญา อำเภอมแม่สาย จังหวัดเชียงราย ใน พ.ศ.2479 ท่านได้ใช้อุบายธรรมให้ชาวเขาเผ่ามูเซอร์ได้รู้จัก
วิธีปฏิบัติธรรม ดังหัวข้อสนทนาต่อไปนี้ (พระมหาบัว ญาณสัมปันโน 2538: 148-149) ตูเจ้านั่ง
หลับตานิ่ง ๆ และเดินกลับไปกลับมา นั้น ตูเจ้านั่งและเดินหาอะไร

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตตอบเขาว่า พุทฺโธ เราหา เรานั่งและเดินหาพุทฺโธ

เขากถามท่านว่า พุทฺโธ เป็นตัวอย่างไร พวกเราจะช่วยตูเจ้าหาได้ไหม?

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตตอบว่า พุทฺโธ เป็นดวงแก้วอันประเสริฐเลิศโลกในไตรภพ เป็นดวงฉลาด
รอบรู้ทั่วไตรโลกธาตุ ถ้าจะช่วยเหลือเราหากี่ยิ่งดีมาก จะได้เห็น พุทฺโธ เร็ว ๆ ง่าย ๆ ด้วย (ดูเป็นคำที่
ชาวเขานับถือกันว่าดีมากรวมกันมาก)

เขากถามว่า พุทฺโธ ตูเจ้าหามานานแล้วหรือ

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตตอบว่า ไม่นาน ถ้าจะช่วยเหลือให้ยิ่งจะพบเร็วกว่าเราหาเพียงคนเดียว

เขากถามว่า พุทฺโธ เป็นดวงแก้วใหญ่ไหม?

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตตอบว่า ไม่ใหญ่ไม่เล็ก พอดีกับเราและกับพวกสติ ๆ นี้เอง ใครหาพุทฺโธ
พบคนนั้น ประเสริฐ มองเห็นอะไรได้ตามใจหวัง

เขากถาม มองเห็นนรกสวรรค์ได้ไหมตูเจ้า?

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตตอบว่า มองเห็นซิ ไม่เห็น จะว่าประเสริฐได้อย่างไร

ลูกเมียหัวตายมองเห็นได้ไหมตูเจ้า?

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตตอบว่า เห็นหมด ถ้าต้องการอยากเห็น เมื่อได้ พุทฺโธ แล้ว

เขากถาม สว่างมากไหม?

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตตอบว่า สว่างมากยิ่งขึ้นกว่าพระอาทิตย์ตั้งร้อยดวงพันดวง เพราะพระอาทิตย์
ไม่สามารถส่องเห็นนรก สวรรค์ได้ แต่ดวงพุทฺโธสามารถส่องเห็นหมด

เขากถาม ผู้หญิงช่วยเหลือได้ไหม? เด็ก ๆ ช่วยหาได้ไหม?

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตตอบว่า ได้ทั้งนั้น ไม่นิยมว่าหญิงว่าชาย ว่าเด็กหรือผู้ใหญ่ใครหา ก็ได้
ทั้งนั้น

เขากถามท่านว่า พุทฺโธ นั้นประเสริฐในทางใดบ้าง กันผีได้ไหม?

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ตอบว่า พุทฺโธ ประเสริฐ และใช้ได้หลายทางจนนับไม่ถ้วน ในโลกทั้งสาม คือ กามโลก รูปโลก อรูปโลก โลกทั้งสามต้องยอมรับ พุทฺโธ ทั้งนี้ ไม่มีใครยิ่งใหญ่กว่า พุทฺโธ ผิดก็กลัว พุทฺโธ มาก ต้องกราบ พุทฺโธ ไครหา พุทฺโธ แม้ยังไม่พบ ผิดเริ่มกลัวผู้นั้นแล้ว

เขากล่าวพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต พุทฺโธ เป็นแก้วสี่อะไรดีเจ้า

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ตอบว่า พุทฺโธ เป็นแก้วดวงสว่างไสวและมีหลายสีจนนับไม่ได้ พุทฺโธ นี้ เป็นสมบัติอันวิเศษของพระพุทธเจ้า พุทฺโธ นั้นเป็นองค์แห่งความรู้ความสว่างไสวไม่เป็นวัตถุ พระพุทธเจ้าท่านมอบให้พวกเราไว้หลายปีแล้ว แต่เราเองยังหา พุทฺโธ ที่ท่านมอบให้ยังไม่เจอ ไม่ทราบว่าอยู่ที่ตรงไหน แต่จะอยู่ที่ไหน ไม่สำคัญนัก ที่สำคัญก็คือถ้าจะพากันช่วยเราหา พุทฺโธ จริง ๆ ให้พากันนั่งหรือเดินนึกในใจว่า พุทฺโธ ๆ อยู่ในใจโดยเฉพาะ ไม่ให้จิตส่งออกไปนอกร่าง ให้รู้อยู่กับคำว่า พุทฺโธ ๆ เท่านั้น ถ้าทำอย่างนี้พวกเราจะเจอ พุทฺโธ ก่อนเราก็ได้

เขากล่าวพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ว่า การนั่งหรือเดินหา พุทฺโธ จะให้นั่งหรือเดินนานเท่าไรถึงจะพบ พุทฺโธ แล้วหยุดได้

หลังการสนทนาจบลงไปแล้ว ชาวเขาคนหนึ่งได้นำไปปฏิบัติตามคำแนะนำดังกล่าว ก็ปรากฏว่าได้พบดวงพุทฺโธซึ่งมีความสว่างไสว จิตใจบังเกิดความสุขสงบอย่างที่ไม่เคยเป็นมาก่อน จึงได้แนะนำบอกกล่าวต่อกันไปจนทั่วหมู่บ้าน ซึ่งมีจำนวน 12 หลังคาเรือน (ประจวบ แสนกลาง 2531: 113)

มีเหตุการณ์ครั้งหนึ่ง ที่ถือได้ว่าเป็นปัจจัยทางจิตวิทยาของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เนื่องจากชาวเขามาขอคาถากันผีไล่ผีท่านก็ให้ท่านก็บอกคาถา พุทฺโธ ธัมโม สังโฆ ให้แก่เขาไป โดยบอกวิธีทำให้เขา คือนึกพุทฺโธ ธัมโม สังโฆ บทใดบทหนึ่งไว้ในใจ และบอกว่าผีกลัวนักหนา พอเขาได้พุทฺโธ ธัมโม สังโฆ ไปแล้ว ต่างก็เริ่มทำพิธีกันผีตามที่ท่านสั่ง โดยที่เขาไม่รู้ ว่าท่านให้เขากวนา พอเขาพากันทำแบบที่ท่านสั่งสอน ใจเลยรวมสงบลงเป็นสมาธิในขณะนั้น รุ่งเช้าเขาก็รีบออกมาหาท่านและเล่าอาการที่เป็นให้ท่านฟัง ท่านบอกว่านั้นเป็นวิธีที่ถูกต้องแล้ว ผีแฉว ๆ นี้จะต้องกลัวและพากันวิ่งหนีหมด อยู่ที่นี่ต่อไปไม่ได้ เพราะธรรมชาติของพวกแฉวกลัวแล้ว ต่อไปพวกแฉวไม่ต้องกลัวผีอีกแล้ว แม้พวกที่กวนากันผียังไม่เป็น ผีก็เริ่มกลัวอยู่แล้ว (พระมหาบัว ญาณสัมปันโน 2538: 152-154)

นับได้ว่าท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นพระภิกษุรูปแรกที่ได้อบรมสั่งสอนปูพื้นฐานทางพระพุทธศาสนาให้แก่ชาวเขาเผ่ามูเซอร์และเผ่าอื่นๆ ซึ่งเคยนับถือภูติผีปีศาจมาตั้งแต่บรรพบุรุษ โดยใช้อุบายที่ง่ายๆ นำทางให้ชาวเขาปฏิบัติตามจนเกิดผลดังกล่าว (พระญาณวิริยา จรรย์ (วิริยงค์ สนิชโร) 2521: 118-124) แม้เกิดปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่ออกอากแห่งแล้ง ท่านก็

มีคติคำสอนให้กำลังใจ เช่น ครั้งหนึ่งมีเหตุฟ้าฝนไม่ค่อยดี แต่ไม่ถึงกับแล้ง นาหลุมพอได้เกี่ยว นานก เฉาตาย ชาวบ้านก็บ่นต่างๆ นานา บางคนถามท่านพระอาจารย์ชื่อ ๆ ด้วยความเคารพและกันเองว่า ทำไม อัญญาท่าน ๆ เป็นภาษาสกนคร ที่ถวายเป็นเกียรติอย่างสูง แก่พระเถระที่ประชาชนเคารพ นับถือมาก ทั้งจังหวัดจะได้สมณานีน้อยมาก ท่าน ตอบว่า “ฝนตกบ่อย เมื่อนักปราชญ์เบื่อครอง ธรรม คนบ่ข่านักบวช เพราะนักบวชละสิกขาวิสัย เมื่อน้ำหากจะมีฯ” (พระทองคำ จารุวัฒน โณ 2547: 90)

3.2.3 จิตวิทยาในการอบรมสาธุศิษย์

การแสดงธรรมของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ผู้ฟังไม่ยอมลุกหนี ถ้า ท่านเทศน์ไม่จบจะไม่ยอมลุกหนี ถือเป็นจิตวิทยาอย่างหนึ่งที่สำคัญ เพราะลีลาการแสดงธรรมของท่าน ชวนฟังตลอด และกลายเป็นของง่าย เหมือนปอกกล้วยเข้าปาก นำไปปฏิบัติก็เป็นผล ประสบความสำเร็จจริงอาจเป็นเพราะพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เทศน์ มีอังกัมภีร์บ้าง เช่น ธรรมบท ขุททก นิกาย หนังสือที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่บุคคลนั้นที่นั่น เป็นต้น (พระทองคำ จารุ วัฒน โณ 2547: 42)

หากแสดงแก่บรรพชิตหรือพระสงฆ์ฟัง คือพระที่เข้าไปในมัสการฟังธรรม เป็นครั้งคราว หรือศิษย์ที่อยู่ประจำ ก็จะอังกัมภีร์มากเป็นพิเศษ โดยเฉพาะหนังสือที่ทรงรจนา โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เช่น บทสวดต่าง ๆ ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงแสดง มีจตุรารักษกัมมัฏฐาน เป็นต้น ส่วนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ นั้น จะเน้นนวโกวาท วินัยมุข และพุทธประวัติลีลาการแสดง ธรรมต่าง ๆ ของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ท่านเอามาจากพระไตรปิฎกบ้าง แม้ในคัมภีร์ใน นิทานต่างๆ เช่น คัมภีร์พระเวสสันดร อุททิสสวิชัยสูตร ปัญญาปารมีสูตร หรือพระนิพนธ์ต่างๆ ของสองพระองค์ดังกล่าว ก็นำมาแสดง ท่านมิได้แสดงเป็นอย่างอื่น แต่ทำไมศิษย์และผู้ฟังจึงเคารพ เชื่อฟังและเลื่อมใส(พระทองคำ จารุวัฒน โณ , 2547:41) พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต กล่าวว่า “..ธรรมะ ของพระพุทธเจ้าเป็นสังฆธรรม สามัญชนพูด มีค่าเท่ากับ สามัญโหวหาร กัลยาณชนพูด มีค่า เท่ากับ วิสามัญโหวหาร พระอริยเจ้าพูด เป็นพระอริยโหวหาร..”

มีค่าต่างๆ เปรียบด้วยข้าวเปลี่ยนให้มีรสชาติยิ่งหย่อนกว่ากันได้ (พระทองคำ จารุวัฒน โณ 2547: 43) จิตวิทยาในการสั่งสอนอบรมของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ในช่วงพำนักอยู่วัดป่าหนองผือเป็น สถานที่ท่านอยู่ติดต่อกันนานที่สุดติดต่อกันมา 5 พรรษานั้น มีการอบรมสั่งสอนมากที่สุดเพราะมี ผู้คนเดินทางมาติดต่อกับท่านซึ่งมีสาธุศิษย์ เข้าอบรมธรรมและปฏิบัติธรรม เปรียบเสมือน มหาวิทยาลัยแห่งการเรียนรู้เรื่องวิปัสสนาและกรรมฐาน และมีบุคคลสำคัญที่มารับการอบรม เป็น

พระเถระชั้นผู้ใหญ่ นักการเมือง ข้าราชการ พ่อค้า ประชาชน ท่านได้เมตตาธรรม อนุเคราะห์อบรม สั่งสอนและปลูกฝังในหลักปฏิบัติซึ่งล้วนเป็นคตินิยมนำไปสู่ความร่วมมือกันของบ้านเมือง เมื่อเหตุการณ์ที่ถูกศิษย์กระทำไม่ถูกต้องท่านจะให้คำแนะนำสั่งสอน เช่น การต้อนรับเจ้าคุณพระราชา คณะท่านจะเน้นถึงความเหมาะสม การรับนิมนต์สวดมนต์ในบ้านเน้นที่ความสามัคคีของชุมชน ท่านจะรับนิมนต์เป็นการมีส่วนร่วม เรื่องศพที่ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มาปฏิบัติทำแบบเรียบง่ายเป็นต้น (คณะศิษยานุศิษย์พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต 2549: 149)

การสั่งสอนญาติโยมชาวบ้านหนองผือของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ในสมัยนั้นส่วนมากท่านจะเน้นให้ญาติโยมสมาทานศีลห้าเป็นหลัก ส่วนศีลแปดหรือศีลอุโบสถ ท่านไม่ค่อยจะเน้นหนักเท่าไร ไม่ได้ก็ไม่ต้องเว้นให้ได้ในวันพระวันศีล สำหรับการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต นั้นพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต กล่าวว่า “สัตว์ที่มีบุญคุณนั้นห้ามเด็ดขาด” นอกนั้นก็ท่านกล่าวว่า เป็นกรรมคาของฆราวาสผู้ครองเรือน แต่ถ้าวันพระวันศีลแล้วท่านให้งดเว้นสัตว์ทุกชนิด ท่านกล่าวว่า “จะงดเว้นไม่ได้คอกหรือ เพียงวันสองวันเท่านั้น การกินในวันรักษาศีลจะกินอะไรก็ทำได้ ไม่จำเป็นต้องเป็นสัตว์ที่ฆ่าเอง แค่นี้ทำไม่ได้หรือ ไม่ตายคอก”

สำหรับการขอศีลนั้น ท่านไม่นิยมให้ขอ และท่านก็ไม่เคยให้ศีล ท่านให้ใช้ชีวิตวิริยดิ้งดเว้นเอาเลย ไม่ต้องไปขอจากพระซ้ำ ๆ ซาก ผู้ใดมีเจตนาจะรักษาศีลจะเป็นศีลห้า ศีลแปดก็ตาม ให้ตั้งอกตั้งใจเอาเลย แค่นั้นก็เป็นศีลได้แล้วและการถวายทานในงานบุญต่าง ๆ ท่านก็ไม่นิยมให้กล่าวคำถวายเช่นกัน ท่านอธิบายว่า “บุญนั้นผู้ได้แล้วสำเร็จแล้วตั้งแต่ตั้งใจหรือเจตนา ในครั้งแรก ตลอดจนนำมาถวายสำเร็จ ไม่จำเป็นต้องกล่าวอะไรอีกเพียงแต่ตั้งเจตนาดีเป็นกุศลหวังผลคือความสุข การพ้นจากทุกข์ทั้งปวงเท่านั้นก็พอแล้วมันเป็นพิธีการหรือกฎเกณฑ์อย่างหนึ่งของเขา ไม่ต้องเอาทุกขั้นทุกตอน” (คณะศิษยานุศิษย์พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต 2549: 125-149)

ในจิตวิทยาอีกด้านหนึ่ง ความเป็นผู้เมตตาต่อสรรพสัตว์ เมื่อเริ่มป่วยหนัก ท่าน จึงปรารภกับศิษย์ผู้ใหญ่รูปหนึ่งว่า “ถ้าตายลง ณ บ้านหนองผือนี้ สัตว์ก็จะต้องตายตามมิใช่น้อย ถ้าตายที่วัดสุทธาวาสก็ค่อยยังชั่วเพราะมีตลาด” (คณะศิษยานุศิษย์พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต 2549: 125-149) ดังนี้เพื่อให้สานุศิษย์ยึดไปปฏิบัติถึงความละเอียดอ่อนของท่าน

การฝึกอบรมพระเถระของท่านเพื่อเห็นผลประจักษ์ในการบำเพ็ญ ท่านมีอุบายปลูกปลอบด้วยวิธีต่าง ๆ ดังกล่าวมา ผู้ตั้งใจปฏิบัติตามท่านด้วยความเคารพเทิดทูนจริง ๆ ย่อมได้รับคุณธรรมเป็นการถ่ายทอดข้อวัตรวิธีดำเนินจากท่านมาอย่างพอใจ ตลอดความรู้ความฉลาดภายในใจเป็นที่น่าเลื่อมใส และนำมาสั่งสอนลูกศิษย์สืบทอดกันมาพอเห็นเป็นสักขีพยานว่า ศาสนายังทรงมรรคตรงผลประจักษ์ใจของผู้ปฏิบัติตลอดมาไม่ขาดสูญ ถ้าพูดตามความเป็นมาและการอบรมสั่งสอนของท่านพระอาจารย์มั่นแล้ว ควรเรียกได้อย่างถนัดใจว่า “ปฏิบัติทอคอยาก” คือที่อยู่ก็

อดอยาก ที่อาศัยก็ผิดเคือง ปัจจัยเครื่องอาศัย โดยมากดำเนินไปแบบขาด ๆ เกิน ๆ ทั้งที่สิ่งเหล่านั้นมีอยู่ ความเป็นอยู่หลับนอนที่ล้วนอยู่ในสภาพอนิจจังนั้น นอกจากนั้น ยังคอยใส่ปัญหาเวลาจิตคิด ออกนอกกลุ่มนอกทางอีกด้วย จิตซึ่งถูกบังคับด้วยเครื่องหมายอยู่ตลอดเวลาทั้งข้างนอกข้างในย่อมกลายเป็นจิตที่ตื่นขึ้นได้อย่างไม่คาดฝัน คือ กลางคืนซึ่งเป็นเวลากลาง ๆ เจ้าของก็บังคับให้ออกเดิน จงกรมแข่งกับความกลัว ทางไหนจะแพ้จะชนะ ถ้าความกลัวแพ้ ใจก็เกิดความอาจหาญขึ้นมาและรวมสงบลงได้ ถ้าใจแพ้สิ่งที่แสดงขึ้นมาในเวลานั้นก็คือความกลัวอย่างหนักนั่นเอง ฤทธิ์ของความกลัวคือ ทั้งหนาวทั้งร้อน ทั้งปวดหนักปวดเบา ทั้งเหมือนจะเป็นไข้ หายใจไม่สะดวกแบบคนจะตาย เราดี ๆ นี้เอง

จิตวิทยาในการสอนให้เด็ดเดี่ยวอาจหาญ ไม่ให้สะทกสะท้านต่อความตาย เกี่ยวกับสถานที่ที่จะไปบำเพ็ญเพื่อหาความดีใส่ตัว คงหาปารกษณ์มีสัตว์เสื่อซุมเท่าไรยังสอนให้ไปอยู่ โดยให้เหตุผลว่า ที่นั่นและจะได้กำลังใจทางสมาธิปัญญา เสื่อจะได้ช่วยให้ธรรมเกิดในใจได้บ้าง เพราะคนเราเมื่อไม่กลัวพระพุทธรเจ้า ไม่เชื่อพระพุทธรเจ้า แต่กลัวเสื่อและเชื่อเสื่อว่าเป็นสัตว์ร้ายจะมากาบเอาไปเป็นอาหาร และช่วยไล่ตะล่อมจิตเข้าสู่ธรรมให้ก็ยังดี จะได้กลัวและตั้งใจภาวนาจนเห็นธรรม เมื่อเห็นธรรมแล้วก็เชื่อพระพุทธรเจ้าและเชื่อพระธรรมไปเอง เมื่อเข้าสู่ที่คับขันแล้วจิตไม่เคยเป็นสมาธิก็จะเป็น ไม่เคยเป็นปัญญาก็จะเป็นในที่เช่นนั้นแล

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ให้ความมั่นใจแก่นักปฏิบัติว่าสถานที่ที่ไม่มีสิ่งบังคับบ้าง ทำความเพียรไม่ดี จิตลงสู่ความสงบได้ยาก แต่สถานที่ที่เต็มไปด้วยความระเวียงระวังก็ทำความเพียรได้ผลดี ใจก็ไม่ค่อยปราศจากสติ ซึ่งเป็นทางเดินของความเพียรอยู่ในตัวอยู่แล้ว ผู้หวังความพ้นทุกข์โดยชอบจึงไม่ควรกลัวความตายในที่ ๆ น่ากลัว มีในป่าในเขาที่เข้าใจว่าเป็นสถานที่น่ากลัว เป็นต้น

เวลาเข้าสู่ที่คับขันจริง ๆ ขอให้ใจอยู่กับธรรม ไม่ส่งออกนอกกายนอกใจ ซึ่งเป็นที่สถิตอยู่ของธรรม ความปลอดภัยและกำลังใจทุกด้านที่จะพึงได้ในเวลานั้น จะเป็นสิ่งที่ยอมรับกันไปในตัว อย่างไรก็ตามถ้าไม่ถึงกาลตามกรรมนิยม แทนที่จะตายดังความคาดหมายที่ค้นเคหาไว้ ท่านได้กำลังใจในที่เช่นนั้นแทบทั้งนั้น จึงชอบสั่งสอนหมู่เพื่อนให้มีใจมุ่งมั่นต่อธรรมในที่คับขัน จะสมหวังในไม่ช้าเลย แทนที่จะทำไปแบบเสียงวาสนาบารมีอันเป็นเรื่องเหลวไหล หลอกหลวงตนมากกว่าจะเป็นความจริง เพราะความคิดเช่นนั้น ส่วนมากมักจะออกมาจากความอ่อนแอที่อดอย จึงมักเป็นความคิดที่กดถ่วงลงใจมากกว่าจะช่วยเสริมให้ดี และเพิ่มพูนกำลังใจสติปัญญาให้ยิ่ง ๆ ขึ้น ธรรมที่ให้ความมั่นใจแก่นักปฏิบัติเพื่อถือเป็นหลักประกันชีวิตและความเพียร คือ พึ่งหวังพึ่งเป็นและพึ่งตายต่อธรรมจริง ๆ อย่างพี่น้องเพื่อนหัวนี้ไหวโดยประการทั้งปวง

หนึ่ง พึงเป็นผู้กล้าตายด้วยความเพียรในที่ที่ตนเห็นว่าน่ากลัวนั้น ๆ (คณะศิษยานุศิษย์พระอาจารย์
มั่น ฐริทัตโต 2549: 125-149)

ดังนั้นจิตวิद्याสอนให้รู้จักพอเพียง ความประหยัด ความมีเหตุผล ความรู้
ประมาณตน ความมักน้อยสันโดษของควัตรของพระอาจารย์มั่น ฐริทัตโต เป็นการสอนศาสนิกย์ให้
มีความประหยัดรู้จักพอเพียง เช่น บิณฑบาตเป็นวัตร ฉันทมือเดียวเป็นวัตร ฉันทบาตรเป็นวัตร ใช้
ผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ผู้ที่จะไปถวาย ถ้าเป็นจิวรสักผืนหนึ่ง ผ้าสบง ผ้าเช็ดหน้า หรือผ้าเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็
ตาม เรียกว่าผ้าก็แล้วกัน ถ้าจะถวายท่าน เขามักจะไปวางไว้ที่บันไดบ้าง วางใกล้ ๆ ภาฏของท่านบ้าง
วางตรงทางเดิน ไปห้องน้ำบ้าง ท่านเห็นก็บังสุกุลเอา บางผืนก็ใช้ บางผืนก็ไม่ได้ใช้ ผู้ไม่รู้ธรรมาศัย
ไปถวายกับมือ ท่านจะไม่ใช้ เป็นต้น

3.3 การปฏิบัติต่อผู้อื่นของพระอาจารย์มั่น ฐริทัตโต

3.3.1 การปฏิบัติต่อเจ้าหน้าที่บ้านเมือง

การที่พระอาจารย์มั่น ฐริทัตโต เดินทางธุดงค์ไปในสถานที่ต่าง ๆ ของ
ประเทศ เวลาไปถึงแห่งหนึ่งตำบลใดท่านจะแจ้งรายละเอียดเกี่ยวกับตัวท่านมาแจ้งการมาสถานที่นั้น
ให้ผู้ปกครองทราบ จึงไม่ปรากฏว่าท่านมีปัญหากับผู้ปกครองเท่าไรนัก จะมีบ้างก็เพียงการไม่เข้าใจ
กัน เช่น การธุดงค์ไปอยู่กับชาวเขาในจังหวัดเชียงใหม่ ที่พระอาจารย์มั่น ฐริทัตโต ถูกผู้ปกครอง
เผ่าฯ มองท่านว่าเป็นเสื่อเย็น (พระมหาบัว ญาณสัมปันโน 2538 : 148-149) ซึ่งท่านก็อดทนอยู่จน
เกิดความเข้าใจเป็นอย่างดีจึงจากไปอีกนัยหนึ่งที่พระอาจารย์มั่น ฐริทัตโต ปฏิบัติตัวกับผู้ปกครอง
ท่านจะให้ความสำคัญเท่า กับบุคคลทั่วไป เช่น เมื่อท่านพักอยู่ที่บ้านหนองผือ จังหวัดสกลนคร
นายอำเภอพรรณานิคมต้องการทอดกฐินถวายท่านประมาณ พ.ศ. 2490 ยังอยู่ในพรรษา ซึ่งตั้งให้
กำนันตำบลนาใน ได้นำจดหมายของนายอำเภอพรรณานิคมไปถวายท่านที่กุฎิ ท่านยังไม่รับ ถาม
ก่อนว่า "นั่นอะไร" กำนันกราบเรียนว่า "ใบของกฐินของนายอำเภอพรรณานิคม ครับกระผม" ท่าน
โบกมือไม่รับและกล่าวว่า "อย่านำมาคิดใส่วัดอาตมานะ กำนันอย่าขึ้นท่านะ กลับไปบอกนายอำเภอ
ด้วยว่า นายอำเภอเอาอำนาจที่ไหน จากใคร มาห้ามไม่ให้คนมาทำบุญที่นี่ อาตมาไม่รับ ใครอยาก
ทำบุญก็มา ไม่มีใครห้าม จะมาจงไม่ให้คนมาทำบุญไม่ได้ ไปบอกนายอำเภอด้วย" กำนันนำความ
กลับไปชี้แจงให้นายอำเภอฟัง นายอำเภอยอมรับผิด ให้กราบเรียนพระอาจารย์ด้วยว่า ท่านไม่มี
เจตนาล่วงเกิน เพียงแต่เห็นคนทั้งหลายเขาทำกันอย่างนี้ ก็ทำบ้างกำนันมากราบเรียนท่านว่า
"นายอำเภอจะมาทำบุญดังที่ตั้งใจไว้ ใครจะมาอีกก็ไม่ห้าม ครับกระผม" (พระทองคำ จารุวัฒน์ โณ
2547: 14-15) ซึ่งพระอาจารย์มั่น ฐริทัตโต จะให้ความสำคัญว่าทุกคนนั้นมีสิทธิเท่าๆกันในการ
ทำบุญ แต่พระอาจารย์มั่น ฐริทัตโต จะไม่ลบลูกลี้ด้วยกับบุคคลผู้มักเอาเปรียบ ช่มเหง รังแกสัตว์
โดยเฉพาะพวกฉ้อราษฎร์บังหลวง ไม่ยินดีต้อนรับบุคคลทุกระดับ เมื่อเข้าไปถึงท่านแล้ว ท่านจะ

เป็นกันเองมาก คุณสนุกสนานเหมือนคนรู้จักกันมานาน แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า บุคคลที่มักจะเอาเปรียบเพื่อนมนุษย์ ท่านจะไม่ค่อยเป็นกันเองเท่าไร? ถามคำไหนได้คำนั้น ถ้าไม่ถามท่านก็นิ่งเฉย ท่านพระอาจารย์มั่นเคยพูดว่า "...ผู้ที่มาศึกษาธรรมะกับเรา จะเป็นญาติโยมก็ดี หรือเป็นพระสงฆ์ก็ดี ขอให้เก็บหอกเก็บดาบไว้ที่บ้านเสียก่อน อย่างานาที่นี้ อยากมาปฏิบัติ มาฟังเทศน์ฟังธรรม ถ้านำหอกนำดาบมา จะไม่ได้ฟังเทศน์ของพระแก่องค์นี้" (พระทองคำ จารุวัณ โณ 2547: 48)

การปฏิบัติต่อเจ้าหน้าที่บ้านเมือง มีอยู่ครั้งหนึ่ง ประมาณ พ.ศ. 2490-2492 พันเอกนิม ชโยดม ย้ายไปรับราชการเป็นผู้บังคับการทหารบกอุปราชธานีคือ ในโอกาสออกตรวจเยี่ยมหน่วยทหาร ท่านได้ถือโอกาสเข้าไปกราบนมัสการท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ณ วัดป่าบ้านหนองผือ ซึ่งมองว่าท่านจะให้ความสำคัญและเมตตาเป็นพิเศษแก่นายทหารท่านนี้ ปกติระเบียบของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ถ้าแขกมา จะให้มาเวลาเช้า เวลานี้ท่านจะต้องให้ต้อนรับ แต่ถ้าเลิกงานวิณฑาขาดแล้วหมดเวลา จนถึงบ่าย 3 โมง และจะต้องมีผู้นำ ถ้าไม่มีผู้นำ ท่านไม่ให้เข้ามา เพราะเป็นบุคคลมีหน้าที่สำคัญท่านจะให้ความสำคัญเป็นพิเศษ การปฏิบัติต่อผู้ปกครองท่านจะให้ความสำคัญและในด้านกฎหมายบ้านเมืองแล้วท่านจะทำให้ถูกต้องและไม่ให้ผิดกฎหมายเลย การรับภิกษุสามเณรให้อยู่ในสำนัก สามเณรก็ต้องอายุถึง 17 ปีเสียก่อน ทำบัตรประชาชนแล้วถึงจะรับ ถ้าเป็นพระ ต้องคัดเลือกทหารก่อน ท่านถึงจะรับ เพราะต้องรู้แบบแผนแล้ว เมื่อมาปฏิบัติจนรู้เห็นด้วย จะเป็นประโยชน์ทั้งสองด้าน สามารถเผยแผ่ศาสนาไปในทางที่ถูกต้อง อันนี้เป็นวัตถุประสงค์ของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เช่น พระวิริยชัย สิริบุโร ท่านจะบังคับให้ไปทำหน้าที่ ถ้าจับสลากไม่ติดจึงค่อยมาปฏิบัติธรรมกับท่าน (พระญาณวิริยาจารย์ 2521: 78)

* พันเอกนิม ชโยดม เกิดเมื่อ 28 มกราคม พ.ศ.2440 ที่จังหวัดพิษณุโลก ในปี พ.ศ.2460 สอบเข้าโรงเรียนนายร้อยทหารบก สำเร็จออกมารับราชการ ในปี พ.ศ.2465 ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ เป็นขุนนิมมานกลยุทธ ประมาณพ.ศ. 2490-2492 ย้ายไปรับราชการเป็นผู้บังคับการทหารบกอุปราชธานี ในโอกาสออกตรวจเยี่ยมหน่วยทหาร ท่านได้ถือโอกาสเข้าไปกราบนมัสการท่านพระอาจารย์มั่น ณ วัดป่าบ้านหนองผือ

ครั้งหนึ่ง เมื่อ ไปถึงวัดป่าบ้านหนองผือเป็นเวลาพลบค่ำแล้ว มีคนมาต้อนรับและนำไปพักยังศาลาที่จัดเตรียมรอไว้ โดยมีที่นอนเตรียมไว้พอดีกับจำนวนคนที่ร่วมคณะทั้งหมด ซึ่งมี 8 คน พอสอบถามก็ทราบว่า ท่านพระอาจารย์มั่นสั่งเตรียมไว้ล่วงหน้า ตั้งแต่กลางวันแล้วว่า จะมีคณะมาพัก 8 คน เรื่องนี้เป็นเรื่องที่ท่านพักเอกนิม อัจฉริยะใจเป็นอย่างมาก เมื่อเกษียณแล้ว ท่านมักไปถือศีลปฏิบัติธรรมกับครูบาอาจารย์ ซึ่งเป็นศิษย์ของท่านพระอาจารย์มั่น เช่น หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ หลวงปู่ฝั้น อาจาโร ฯ ฯลฯ เรื่อยมาจนชราภาพมากจึงหยุดไป และท่านได้ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ 8 กันยายน พ.ศ.2531

3.3.2 การปฏิบัติต่อคณะสงฆ์

ในเรื่องคณะสงฆ์มีเหตุการณ์เกี่ยวกับความขัดแย้งกับคณะสงฆ์ เรื่องที่เกิด พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต น่าจะเป็นความขัดแย้งกับพระสงฆ์ฝ่ายปริยัติแต่เป็นพระธรรมยุติกด้วยกัน หลังจากนั้นซึ่งทำให้ท่านต้องเดินทางออกจากภาคอีสานไปที่อื่นและไปจำพรรษาที่กรุงเทพฯ และเดินทางต่อไปจำพรรษาที่ภาคเหนือของประเทศไทย และถ้ามองอีกด้านหนึ่งจึงพอที่จะคาดคะเนได้ว่า การที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เดินทางจากอุบลฯ ไปเผยแผ่ธรรมที่อื่นนั้น อาจเป็นเพราะกลุ่มของท่านไม่ได้เข้าร่วมในการจัดการศึกษา โดยการที่สมเด็จพระมหาวิรรวงศ์ (อ้วน ติสโส) ไม่ยอมรับและมองว่ากลุ่มภิกษุสายท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตไม่สนใจศึกษาปริยัติธรรมและได้ละเมิดพระธรรมวินัย (นาฎนภา ปัจจคงคะ โต 2536: 89) ไม่เข้าร่วมการจัดการศึกษา เห็นได้จากเหตุการณ์ใน พ.ศ. 2470 กลุ่มพระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนากรรมฐานโดยการนำของ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เดินทางเข้ามาใน บ้านหนองขอน เขตอำนาจเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี ได้มีคำสั่งจากเจ้าคณะมณฑล คือ สมเด็จพระมหาวิรรวงศ์ (ติสโส อ้วน) ให้นายอำเภอและเจ้าคณะแขวงของอำเภออำนาจเจริญและอำเภอม่วงสามสิบจัดการขับไล่พระครูองค์คณะนี้และห้ามประชาชนไม่ให้ใส่บาตร (อนุสรณ์งานศพ พระอาจารย์ฝั้น อาจาโรอาจารเถระ 2520: 379-380) และพระอาจารย์มหาบัว กล่าวว่า ต่อมาไม่กี่วันก็มีผู้ว่าราชการจังหวัดกับข้าราชการหลายท่านและพระอาจารย์ที่เป็นลูกศิษย์ของท่านมาสำนักของท่านมาแสดงความประสงค์ขอให้ท่านช่วยอนุเคราะห์ประกาศเรียไรเงินทอง จากชาวในตำบลอำเภอนั้น เพื่อสร้างโรงเรียนขึ้น 2-3 แห่ง อันเป็นการช่วยเหลือทางราชการ(พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน 2538: 101-102) ระหว่างเดินธุดงค์รุกขมุลอยู่ถิ่นอุบลฯ ถูกต่อต้านจากชาวบ้านอย่างแรงด้วยวิธีการต่างๆ สารพัด (พระทองคำ จารูวัฒน์ โณ 2547:39) อาจเหตุผลหนึ่งที่เจ้าคณะมณฑล คือ สมเด็จพระมหาวิรรวงศ์ (อ้วน ติสโส) ที่เป็นพระเถระชั้นผู้ใหญ่มองว่าท่านไม่สนับสนุนและเป็นอุปสรรคในการศึกษา

ซึ่งในระยะต่อมาพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต และคณะของท่านได้พิสูจน์ให้เห็นว่าการเกิดวัตรธรรมยุติกายเกือบทั่วทุกภาคในประเทศไทยและต่างประเทศ เช่น ลาว เป็นเพราะคณะสงฆ์สายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จึงทำให้คณะสงฆ์ฝ่ายปกครองยอมรับในการปฏิบัติเช่นนั้น

ในด้านปกครองคณะสงฆ์พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จะเน้นเรื่องการใช้ธรรมวินัยของพุทธศาสนาเป็นแบบการปกครองมีความเคารพพระอาวุโสตามลำดับพรรษา ยึดศีล 227 ข้อของพระภิกษุเป็นฝ่ายคุณและจะขับภิกษุที่มีความประพฤตินอกหล่นออกทาง

ในตำแหน่งหน้าที่ที่เป็นทางการของคณะสงฆ์ ใน พ.ศ. 2475 ได้รับการได้รับตำแหน่งเป็นหัวหน้าคณะกรรมการสงฆ์และเป็นพระอุปัชฌาย์ พร้อมกับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาส เป็นพระครู

ฐานานุกรมของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ที่พระครูวินัยธร จังหวัดเชียงใหม่ มณฑลพายัพ พร้อมหมุดทุกอย่างเป็นเจ้าอาวาสและพระสงฆ์ปกครองมณฑลพายัพ

การปฏิบัติต่อคณะสงฆ์พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จะให้ความสำคัญมากเป็นพิเศษท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตเคารพนับถือให้เกิดริตตะปกครองบริหารทั้งสองคณะ (ธรรมยุตและมหานิกาย) พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ไปอยู่บ้านโคตบถโคต จะแจ้งให้เจ้าคณะตำบลนั้นทราบเสมอทั้งสองฝ่ายเสมอ หากจะมีการก่อสร้าง จะปรึกษาและขอความเห็นจากผู้ปกครองเสียก่อน เห็นดีแล้วจึงทำ ท่านเป็นบุคคลถ่อมตน ไม่ถือว่าเป็นผู้มีบุญหนักศักดิ์ใหญ่ มีคนนับหน้าถือตามาก ท่านไม่ลืมหิว (พระทองคำ จารุวัณโณ 2547: 38)

การวินิจฉัยอธิกรณ์ เรื่องนี้เกิดขึ้น เมื่อท่านพักอยู่ที่วัดป่าบ้านหนองผือ มีพระภิกษุชื่อว่าหลวงตามัน นิมมโล อยู่วัดวิริยะพล อำเภอเต่างอย จังหวัดสกลนคร เป็นศิษย์องค์หนึ่ง เป็นผู้ปฏิบัติดี มีชาวสกลนครนับถือ นิมนต์มารับสังฆทาน โดยพักที่วัดป่าสุทธาวาสเป็นประจำ คราวหนึ่ง หลวงตามัน นิมมโล โยมไปเอาปัจจัยส่วนแบ่งกับผ้าขาวคนหนึ่งที่เป็นไวยาวัจกร พระที่รับนิมนต์มี 7 รูป ได้ไปรับปัจจัย ปรากฏว่าหายไปส่วนหนึ่ง ไม่ครบพระถามผ้าขาว เธอบอกว่า "หลวงตามันเอาไปสองส่วน" อธิกรณ์ก็เกิดขึ้น มีหลักฐานพยานเพียงพอ คณะสงฆ์จังหวัดตัดสินใจว่า หลวงตามันละเมิดอธิตดาทานสิกขาบท จำนวนเงินที่ได้รูปละ 2.50 บาท สองส่วนรวมเป็น 5 บาท เธอปฏิเสธ แต่หักล้างหลักฐานไม่พอ คณะสงฆ์ตัดสินวินิจฉัยให้เธอสึก เธอบอกหากจะให้สึก กรุณาพาไปกราบท่านพระอาจารย์มั่นก่อน คณะสงฆ์พร้อมทั้งเจ้าคณะจังหวัด(ช) จึงพาหลวงตามันไปวัดป่าบ้านหนองผือ ซึ่งการวินิจฉัยของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้ลงความเห็นว่าคุณไม่ผิด โดยท่านกล่าวว่า "... อันเงินนั้นหลวงตามันไม่ได้เอาไปสองส่วน เอาไปส่วนเดียว คนที่เอาเงินนั้นไปคือ คนที่อยู่ใกล้เงิน ใครอยู่ใกล้ คนนั้นเอา" คาผ้าขาวคนหนึ่งซึ่งนั่งนิ่งอยู่นั้น ก็สารภาพขึ้นต่อหน้าสงฆ์ ที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นประธาน

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต กล่าวว่า "นั่นเห็นไหม ตัวหนังสือใหญ่แจ่มจาง ปาง ปานเห็นเล็กลงวัน ลายพาดกลอนเต็มตัว" ท่านว่า"หลวงตามันเธอเป็นพระมีศีล ท่านเจ้าคณะจังหวัดก็ดี ท่านมหาทองสุกก็ดี คณะสงฆ์ก็ดี ทำอะไรให้รอบคอบ จะทำลายพระมีศีล โดยไม่รู้ตัว จะไปตกรนกรเปล่าๆ ไม่เสียหายหรือ ประพฤติพรหมจรรย์มานาน หวังมรรคผลนิพพาน ต้องมาตกรนกรมันไม่คุ้มค่ากัน อย่าไปทำลายพระมีศีล" (พระทองคำ จารุวัณโณ 2547: 38)

ดังนั้นการที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต วินิจฉัยอธิกรณ์เพื่อเป็นตัวอย่างแก่คณะพระวินัยธรต่อไป ในความละเอียดอ่อนรอบคอบเวลาพิจารณาอธิกรณ์จะได้รับความรอบคอบ

อย่างยิ่งนัก ซึ่งในการอยู่ร่วมกับคณะสงฆ์พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จะอยู่ด้วยการถือธรรมเป็นใหญ่ ต้องใช้ข้อมูลที่ถูกต้องในเมื่อเรื่องที่ถูกต้องบุคคลอื่น ๆ หรือคณะสงฆ์ก็เกรงใจ อาจชักนำผู้อื่นหรือคณะสงฆ์ทำในสิ่งที่ถูกต้องชอบธรรม ทำให้เกิดความเป็นธรรมในคณะสงฆ์

3.3.3 การปฏิบัติต่อลูกศิษย์

การปฏิบัติต่อสานุศิษย์นั้นท่านเที่ยวธุดงค์ไปที่ใดก็มีลูกศิษย์ทั้งเป็นพระภิกษุสงฆ์และประชาชนมาปฏิบัติด้วยเสมอทำให้ถวายตัวเป็นศิษย์จำนวนมาก การเทศน์และการอบรมสั่งสอนสานุศิษย์ท่านสนใจสั่งสอนพระเถระมากเป็นพิเศษเหตุผลน่าจะมาจากท่านมองว่าการที่พระเถระมีความรู้มีความเข้าใจในศาสนาแล้ว เพราะว่าพระเมื่อได้รับการฝึกหัดจนเป็นอาจารย์ได้แล้วจะเป็นผู้ไปสอนผู้อื่นได้อีกมาก การให้ความสำคัญแก่พระเถระเป็นเรื่องสำคัญมาก พระผู้ใหญ่อยากให้พระหนุ่มพระน้อยบวชอยู่นาน ๆ หรือตลอดชีวิต จะได้เป็นกำลังแก่พระศาสนา ควรเอาใจใส่เป็นกรณีพิเศษหาไม่แล้วจะขาดศาสนาหายาท วัดก็จะกลายเป็นวัดร้าง หรือวัดหลวงตาไปหมด ซึ่งถ้าปรากฏว่ารายใดภาวนาจิตเป็นไปและรู้เห็นสิ่งต่าง ๆ เกี่ยวกับภายนอกหรือภายใน ท่านจะพยายามสนใจและเรียกมาสอบอารมณ์เป็นพิเศษ เพราะตามธรรมดาของผู้ปฏิบัติภาวนาทั่ว ๆ ไป ย่อมมีจิตนิสัยแปลกต่างกัน

การปฏิบัติและความรู้ที่เกิดขึ้นจากการภาวนาก็มีความแปลกต่างกันเป็นราย ๆ แต่ผลคือความสงบสุขเย็นใจนั้นเหมือนกัน ที่แปลกต่างกันก็คืออุบายวิธีและความรู้ความเห็นที่ปรากฏขึ้นในขณะภาวนา บางรายก็รู้เกี่ยวกับสิ่งภายในด้วย เกี่ยวกับสิ่งภายนอกด้วย เช่น เห็นภูตผีเข้ามาเกี่ยวข้องบ้าง เห็นเทวดาบุตรเทวดาเป็นต้น เข้ามาเกี่ยวข้องบ้าง เห็นคนหรือสัตว์มาตายอยู่ต่อหน้าบ้าง เห็นเขาหามศิมาทิ้งไว้ต่อหน้าบ้าง เห็นร่างของตัวออกไปนอนตายอยู่ต่อหน้าบ้าง เป็นต้น ซึ่งเป็นสิ่งที่สุดวิสัยของผู้เพ็งผู้เพ่งเห็นในขณะที่เริ่มต้นภาวนาและจิตเริ่มสงบ ซึ่งล้วนเป็นสิ่งที่สุดวิสัยที่จะปฏิบัติให้ถูกต้องแม่นยำได้ทุก ๆ กรณีไป ทั้งไม่แน่ใจว่าที่ปรากฏขึ้นมาแต่ละอย่างนั้น จะมีความผิดถูกแฝงอยู่ประการใดบ้าง บางรายที่เป็นนิสัยไม่ชอบใคร่ครวญก็อาจเห็นผิดไปตาม และยึดถือเอาว่าเป็นความจริง ก็ยังเป็นทางล่อแหลมต่อความเสียหายในอนาคตมากขึ้น

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้มาปรับปรุงแนะนำวิธีปฏิบัติธรรมแก่ศิษย์ จึงทำให้เกิดความจริงขึ้นจนเป็นที่เชื่อมั่นในตนอย่างหนักแน่นส่งผลให้ข่าวความดีของการปฏิบัติทางด้านจิตใจหรือการปฏิบัติกัมมัฏฐานได้แพร่สะพัดไปอย่างรวดเร็ว ทำให้ผู้หวังดีอยากพ้นทุกข์ได้น้อมตัวเข้ามาเป็นศิษย์เพื่อการอยู่ปฏิบัติกับท่านจำนวนมากขึ้น ทั้งพระภิกษุและพระมหานิกาย เพราะการปฏิบัติทั้งทางด้านพระธรรมวินัยและการปฏิบัติธุดงค์ ตลอดถึงกิจวัตรต่าง ๆ

ได้แนะนำและพาปฏิบัติอย่างเคร่งครัดและเหมาะสม ซึ่งในขณะนั้นยังไม่มีหมู่ใดคณะใดกระทำได้ เพราะผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติตามปฏิปทาของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต นั้นเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพจริงๆ

ด้วยเหตุนี้จึงทำให้มีการตื่นตัวในเรื่องของการปฏิบัติทางใจมากขึ้น แม้จะอยู่ในวงของภิกษุแต่ก็มั่งคั่งและแผ่ออกถึงญาติโยมในปัจจุบัน ในระยะเพียงไม่กี่ปี ความขยายตัวของคณะปฏิบัติก็กว้างขวางออกไปอย่างมากพอสมควรทีเดียว นับเป็นประโยชน์ทั้งแก่ภิกษุสามเณร และอุบาสกอุบาสิกา

ในระยะแรกนี้พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้พาคณะศิษย์เที่ยวธุดงค์ เพื่อวิเวกวิเวกอยู่นอกเขตภาคอีสานในถ้ำภูเขา ป่าใหญ่ เพราะการธุดงค์นั้นมีความมุ่งหมายที่จะเป็นประโยชน์แก่การปฏิบัติทางใจจริงๆ ในกรณีนี้พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เองมีความชำนาญลู่ทางการไปมาาก ท่านจึงแนะนำแก่ศิษย์ได้ถูกต้อง ควรจะไปอยู่ถ้ำโน้นถ้ำนี้ เขาโน้นเขานี้ หรือป่าโน้นป่านี่ เป็นต้น เมื่อได้ธุดงค์ไปทำความเพียรในที่ต่าง ๆ ปฏิบัติได้ผลอย่างไร ทุก ๆ องค์ก็นำไปศึกษากับท่านต่อไป และทุกครั้งที่มีการศึกษานั้นก็จะรับความกระจ่างแจ้งอย่างดียิ่ง

เมื่อเป็นเช่นนี้ ผลเกิดขึ้นทำให้ได้รับความก้าวหน้าของการดำเนินได้เป็นอย่างดี ซึ่งยังไม่เคยมียุคใดในกรุงรัตนโกสินทร์ ที่จะบังเกิดผลแห่งการปฏิบัติด้านจิตใจที่ยิ่งใหญ่ เหมือนกับครั้งที่ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้กระทำขึ้น ที่กล่าวแล้วเช่นนี้เพราะเป็นความจริงซึ่งผลปรากฏจนถึงปัจจุบัน ผู้ที่ดำเนินจิตเป็นลูกศิษย์ของท่านนั้น นับมาแต่ ท่านอาจารย์สิงห์ ขนดยาคโม พระอาจารย์มหาปิ่น ปญฺญาพโล พระอาจารย์เทศก์ เทสรุสี พระอาจารย์อ่อน ญาณสิริ พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร พระอาจารย์แหวน สุจิณฺโณ พระอาจารย์กงมา จิรปุญฺโญ พระอาจารย์ขาว อนาลโย พระอาจารย์ชอ พระอาจารย์มหาบัว ญาณสมฺปนฺโน รุณฺสุคทําย และพระอาจารย์วัน อุตตโม ยังมีอีกนับได้กว่า 800 รูป ที่เป็นศิษย์ของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต (พระญาณวิริยาจารย์ (วิริยงค์ สิรินุชโร) 2521: 78) ทั้งยังมีชีวิตอยู่และทั้งมรณภาพไปแล้ว ซึ่งท่านเหล่านั้นก็ได้ทำกิจพระศาสนา ได้รับผลประโยชน์อย่างยิ่งทั้งตัวของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต และผู้อื่น

ดังนั้นผลที่ท่านมีศิษย์มากมายและไม่มียุคสมัยใดที่มีการปฏิบัติจิตใจได้ถูกฟื้นฟูขึ้นเท่ากับยุคพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เมื่อแรกเริ่มปฏิบัตินั้นก็ยังไม่เห็นมีการปฏิบัติกันเท่าไร และดูยังลึกลับอยู่มาก หลังจากศิษย์ของท่านได้รับความจริงในด้านนี้ แล้วย่นำไปเผยแพร่ทั่วประเทศไทย ความตื่นตัวเรื่องการปฏิบัติจึงมีขึ้น เนื่องจากว่าประชาชนที่เป็นอุบาสกอุบาสิกาได้รับ ผลคือความเยือกเย็นสบาย เห็นความบริสุทธิ์แท้จริงจากศิษย์ของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มากขึ้นตามลำดับเพื่อนำมาปฏิบัติทางด้านจิตใจกันมากขึ้น ถ้าหากไม่รับหาวิธีปฏิบัติแล้วประชาชนที่เป็น

อุบายสกอุบายาก็จะต้องหันมาศึกษาการปฏิบัติกับพระที่เป็นศิษย์ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เสียหมด จะทำให้ประโยชน์บางประการของคนอื่นต้องหมดไป จึงมีการตื่นตัวของสำนักวิปัสสนา หรือวิถาวาราม มากมายเกิดขึ้นถูกบ้างผิดบ้างไปตามเรื่องของศาสนาแต่ละคณะไปส่วนคณะธรรมยุติกนิกายถือได้ว่าการดำรงได้นั้นเพราะท่านเป็นต้นแบบและพัฒนาสู่ลูกศิษย์ ทำให้ลูกศิษย์ได้นำแนวทางของท่านไปสู่การปฏิบัติและอบรมสั่งคมให้ดั่งงาม เมื่อสั่งคมมีศีลธรรมเป็นที่ยึดเหนี่ยว บ้านเมืองก็สงบสุขต่อไป

3.3.4 การปฏิบัติต่อประชาชน

การปฏิบัติต่อประชาชนปกติระเบียบของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ถ้ามีบุคคลหรือแขกมาพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จะให้มาเวลาเช้า เวลานี้ท่านจะต้องให้ต้อนรับ แต่ถ้าเด็กฉันทินบิณฑบาตแล้วหมดเวลา จนถึงบ่าย 3 โมง และจะต้องมีผู้นำมา ถ้าไม่มีผู้นำ ท่านไม่ให้เข้ามา เพราะเป็นบุคคลมีหน้าที่สำคัญท่านจะให้ความสำคัญเป็นกรณีพิเศษ ปฏิปทาการอบรมสั่งสอน ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มีความราบรื่นสม่ำเสมอ ดังที่เคยปรากฏมา ท่านไปที่ไหนและสั่งคมใด ชุ่มเย็นราบเรียบในที่นั้น พระณรมีความเคารพเลื่อมใสศรัทธา ประชาชนพอทราบข่าวว่าท่านไปที่ไหนต่างมีความขี้มเข้มแจ่มใส พากันหลังไหลไปกราบไหว้บูชาด้วยความเคารพเลื่อมใสอย่างฝังจิตฝังใจ การเป็นผู้นำในการอบรมสั่งสอนทำให้ประชาชนมีกำลังใจ ดังชาวบ้านถ้าที่ท่าแขก ฟังแม่น้ำโขงแห่งประเทศลาว ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต พระอาจารย์เสาร์เคยไปพักก่อนหน้าที่ท่านไปเล็กน้อย ชาวบ้านนั้นเกิดโรคฝีดาษกันเกือบทั้งบ้าน พอเห็นท่านไป ท่านก็ให้เขาพากันมารับพระไตรสรณคมน์ คือ ถีพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะแทนถีผี เพราะแต่ก่อนเขาพากันนับถีผีกันทั้งบ้าน ท่านแนะนำวิธีปฏิบัติให้เขา เช่น ตอนเช้าตอนเย็นเวลาจะหลับนอนให้พากันไหว้พระสวดมนต์ก่อน และให้พากันทำวัตรสวดมนต์ทุก ๆ เข้าเย็น เขาก็ทำตาม ส่วนท่านเองก็ทำพิธีอะไร ๆ อันเป็นการภายใน ช่วยชาวบ้าน ซึ่งเป็นการส่งเสริมกำลังใจ แล้วโรคนั้นก็กลับไม่มีใครตายอีกเลยนับแต่วันนั้นเป็นต้นมา แม้ที่กำลังเป็นกันอยู่ก็กลับหายไปอย่างรวดเร็ว และไม่มีอาการกำเริบราวกับปาฏิหาริย์ ชาวบ้านเกิดความอัศจรรย์ ไม่เคยเห็นและไม่คาดฝันว่าจะเป็นได้ถึงเพียงนี้ ยิ่งเกิดความเชื่อเลื่อมใสกันทั้งบ้าน ทั้งนี้ก็เพราะอำนาจธรรมในใจท่านแผ่กระจายออกไปให้เป็นความสุขเย็นใจแก่โลก

ในเรื่องการให้กำลังใจ ท่านจะแผ่เมตตาใหญ่ หมายถึง การสวดมนต์ที่ต้องการความปรารถนาดีต่อผู้อื่นและสัตว์ เพราะถือว่าการให้กำลังใจอย่างหนึ่ง ซึ่งมองถึงความเมตตาต่อสัตว์มนุษย์สัตว์โลก ทำให้ไม่ผูกจองเวรกันและกัน ซึ่งให้เหตุผลในการแผ่เมตตาว่าตั้งทำในรอบ 24 ชั่วโมงต่อ 3 ครั้ง คือ เวลากลางวันตอนบ่ายขณะนั่งภาวนาหนึ่งครั้ง ตอนก่อนนอนหนึ่ง

ครั้ง ตอนตื่นนอนหนึ่งครั้ง ส่วนการแผ่เมตตาปลีกย่อยประจำวันสัปดาห์นั้น มิได้นับอ่านว่าวันหนึ่งก็สิบครั้ง พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต แผ่เมตตาใหญ่ กำหนดจิตให้ดำรงตัวอยู่เฉยๆ แล้วไปทิ้งดวงใจด้วยเมตตาที่มีอยู่ประจำตลอดเวลา ไม่นิยมกาลสถานที่ บุคคล และกำเนิดสูงต่ำเปรียบ เหมือนฝนตกลงสู่พื้นพิภพ ไม่นิยมว่าสถานที่สูงต่ำประการใด

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ปฏิบัติต่อสตรีเพศ ซึ่งที่มองว่าสตรีเพศนั้นเป็นอันตรายต่อเพศนักบวช เป็นเพศช่วยวนกามกิเลสของบุรุษเพศ ในขณะเดียวกัน บุรุษเพศก็เป็นที่ยั่วยวนกามกิเลสของสตรี เป็นคู่กันมากับโลกะนั้น อูบายเป็นเครื่องนำไปของท่านนั้น “...การไม่รู้ไม่เห็นเป็นการดี ถ้าเห็นไม่พูดเป็นการดี ถ้าจำเป็นต้องพูด ก็ต้องมีสติ พูดพอประมาณ เมื่อจำเป็นต้องพูด มีสติพูด เมื่อเห็นไม่พูดเจรจา...” (พระทองคำ จารุวัฒน โณ 2547: 38) เป็นที่สังเกตว่า พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จะปฏิบัติไม่รู้ไม่เห็นตลอดมา เสมอต้นเสมอปลาย เพราะท่านไม่คลุกคลีกับเพศหญิงเลย แม้แต่หลานเหลนของท่านศิษย์สายของท่านจะยึดข้อนี้ตามแนวของท่าน

4. ผลกระทบจากแนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

4.1 ผลกระทบฝ่ายในจากแนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

4.1.1 ความศรัทธาของสาธุศิษย์ที่ถูกมองว่าเป็นพระอรหันต์

ความศรัทธาของสาธุศิษย์ที่ถูกมองว่าเป็นพระอรหันต์ที่ใกล้ชิดและรู้จัก ท่านกล่าวว่า “...พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ทำเป็นแบบฉบับ...” เป็นเนื้อหาของศาสนาของพระของณจริง ๆ (คณะศึกษานุศิษย์พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต 2549: 25) ศรัทธาและความเชื่อมั่นในการอบรมนั้นบางครั้งสาธุศิษย์อาจจะรู้สึกเหนื่อยหน่ายเฉื่อยชา พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ก็สามารถกระตุ้นให้เหล่าภิกษุมีกำลังเกิดความกระฉับกระเฉง มีความกระตือรือร้นอยู่เป็นระยะๆ ลูกศิษย์ต้องคอยทำตาม ให้กับท่านที่กำลังนำไปสู่ความสำเร็จและเกิดความรู้สึกว่า สิ่งที่กำลังทำอยู่นั้น เป็นสิ่งที่มีคุณค่าเหมาะสำหรับการที่จะลงทุนลงแรงทำไป ข้อสำคัญก็คือจะต้องไม่ให้ผู้ตามสงสัยว่าสิ่งที่กำลังทำอยู่นั้นจะสำเร็จได้แน่หรือหรือว่าสำเร็จแล้วมันจะคุ้มค่าหรือเปล่าเมื่อลูกศิษย์เกิดความรู้สึกเช่นนั้นขึ้นมา พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จะต้องสร้างศรัทธาและความเชื่อมั่นให้แก่ลูกศิษย์ให้มากขึ้น การที่จะสร้างศรัทธาดังกล่าวให้แก่ลูกศิษย์นั้น พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มีศรัทธาเชื่อมั่นลูกศิษย์มีความเชื่อมั่นด้วย สาธุศิษย์จะต้องมีความเชื่อมั่นในความสามารถและพยายามสาธุศิษย์สามารถทำให้สาธุศิษย์เกิดความเชื่อว่าสิ่งที่ทำนั้นย่อมจะเป็นผลประโยชน์อย่างยิ่งต่อตัวเองด้วย

ในด้านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต นั้น ศาสนิกษย์จะศรัทธาและความเชื่อมั่นต่อสิ่งที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ทำมากขึ้นในท้ายที่สุดท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ไม่ทอดทิ้งแม้ท่านต้องเดินทางไปจังหวัดเชียงใหม่แต่เพียงลำพัง ถึง 11 ปี สามารถยืนหยัดอยู่อย่างทรหดอดทน โดยต้องอดทนในการเดินป่าเพื่อธุดงค์ เมื่อดูเหมือนว่าบริวารจะทอดทิ้ง แต่สิ่งสำคัญ เพราะชีวิตมิได้โรยกลีบกุหลาบ แม้แต่ชีวิตของท่านยังยอมตายเพื่อศีลธรรม เพราะฉะนั้นเมื่อถึงคราวไม่มีผู้ติดตาม พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ก็สามารถบรรลุธรรมที่จังหวัดในภาคเหนือ ไม่ปล่อยให้เวลาทิ้งและหลังการกลับจากภาคเหนือท่านก็กล่าวได้ว่า พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มีกำลังที่จะอบรมสั่งสอนลูกศิษย์ได้อย่างเต็มที่และก็เป็นไปตามที่ท่านกล่าวไว้เมื่อตอนกลับอีสานมีลูกศิษย์ที่ยังต้องได้รับการอบรมเพื่อพัฒนาจิตอีกมาก เช่น พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน ได้เข้าอบรมจนได้ผลทางใจและเป็นพระผู้ใหญ่ในสมัยต่อมา

ดังนั้นแรงศรัทธาของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นเพราะการปฏิบัติดีแม้ในช่วงท้ายแห่งชีวิตเมื่อจำพรรษาอยู่ที่หนองผือใน ท่านเป็นเสมือนนายช่างใหญ่ ท่านเองก็รับพระเป็นจำนวน เป็นผู้บำเพ็ญธรรมเพื่อมรรคเพื่อผลโดยแท้ โดยท่านมองถึงศาสนานี้เป็นแหล่งแห่งมหาสมบัติอันใหญ่โตและเลิศเลอยิ่งกว่าสมบัติใดในโลก ในโลกเขามีสมบัติต่าง ๆ ที่ต่างคนต่างวิ่งเต้นขวนขวายค้นหาไขว่คว้าค้นหาในสมบัติประเภทใดก็ได้มาตามสมบัติที่มีอยู่นั้น ๆ ที่นี้ธรรมสมบัติก็เหมือนกัน ใครค้นหาไขว่คว้าหาธรรมสมบัติได้ประเภทใดมา เวลาท่านคุยกันจึงมีแต่เรื่องราวธรรมล้วน ๆ เป็นเรื่องปลุกใจกันได้ดี นี่ละครั้งพุทธกาลท่านดำเนินมาอย่างนั้นพระพุทธเจ้าทรงพาดำเนิน บรรดาพรสงฆ์สาวกทั้งหมดก็ดำเนินมาอย่างนั้น

การปฏิบัติของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต แบบคงเส้นคงวาหนาแน่น ตามตำราจริง ๆ เรียกว่าปฏิบัติแบบสมบูรณ์แบบตามตำรา ไม่มีที่คำนิเรียมมาจนกระทั่งวันท่านมรณภาพ จึงเป็นตัวอย่างแก่บรรดาลูกศิษย์ทั้งหลายได้เป็นอย่างดี เพราะฉะนั้นท่านถึงประสิทธิ์ประสาทอรรถธรรมให้แก่ลูกศิษย์ จนกลายเป็นลูกศิษย์มีครู บรรดาลูกศิษย์ของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตที่เป็นครูอาจารย์ แนะนำสั่งสอนประชาชน ซึ่งน่าจะทั่วประเทศไทยออกจากพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต คือ “..การสอนหลักเป็นเกณฑ์เป็นอรรถเป็นธรรมจริง ๆ เป็นที่ตายใจได้ ไม่ได้สอนแบบลูป ๆ คล่า ๆ ขลังในสิ่งนั้น อย่างนี้ไม่มีพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตและลูกศิษย์ของท่านผู้มีธรรมเป็นหัวใจสอนตรงธรรมไปโดยลำดับ และมีจำนวนมากทั่วประเทศไทยของเราพระกัมมัญฐานนี้มีอยู่ทุกภาค.. กัมมัญฐานในประเทศไทยมีอยู่ทุกภาคที่เป็นลูกศิษย์พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ประสิทธิ์ประสาทให้ แม้จะไม่ใช่ลูกของท่านจริง ๆ ที่อยู่กับท่าน แต่ก็เป็หลานคือได้รับจากครูอาจารย์ซึ่งเป็นลูกศิษย์ของท่านมาก่อนแล้ว ก็ประสิทธิ์ประสาทธรรมะให้แล้วก็เป็นครูเป็นอาจารย์ต่อไป สั่งสอนญาติโยมในที่ต่าง ๆ มีจำนวนมาก นี่แหละเป็นผลงานของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

เรา เป็นผลงานที่กว้างขวางมาก ลูกศิษย์ลูกหาองค์ไหนอยู่ที่ใด ถมแล้วมีแต่ลูกศิษย์พระอาจารย์มัน ภูริทัตโตฯ ไม่ค่อยล่อแหลม มักจะมีหลักมีเกณฑ์อยู่เสมอ ไม่ได้สอนแบบออกนอกกรอบนอกทางขลัง ไปในที่ต่าง ๆ อย่างนี้ไม่ค่อยมีลูกศิษย์ของพระอาจารย์มัน ภูริทัตโตจริง ๆ ไม่ค่อยมี สอนไปตาม อรรถตามธรรมล้วน ...” (คณะศิษยานุศิษย์พระอาจารย์มัน ภูริทัตโต 2549: 25)

ดังนั้นความศรัทธาของสาธุศิษย์ถูกมองว่าเป็นพระอรหันต์ของพระอาจารย์มัน ภูริทัตโต เป็นผู้มีการปฏิบัติอันหาที่ติมิได้ในด้านพระวินัยโดยเฉพาะพระวินัยปฏิบัติของฝ่ายเถรวาท(ธรรมยุติกนิกาย)นอกจากนั้นท่านยังได้ปฏิบัติธุดงค์วัตรต่างๆเช่น ปิณฑปาตังค และ เอกาสนิกังค อย่างเคร่งครัด ตลอดชีวิตของท่าน ส่วนข้ออื่น ๆ เช่น อรัญญิกังค พระอาจารย์มัน ภูริทัตโต ก็ได้ปฏิบัติอยู่บ่อยๆ เป็นส่วนใหญ่ในสมัยของพระอาจารย์มัน ภูริทัตโต จึงกล่าวได้ว่า เรื่องนี้หาผู้ที่จะปฏิบัติยิ่งไปกว่าท่านไม่มีอีกแล้ว ไม่ต้องกล่าวถึงในสมัยปัจจุบันซึ่งเห็นได้ว่าการปฏิบัติธุดงค์วัตรดังกล่าว ได้ย่อหย่อนลงไป และถูกละเลยไปเป็นอันมาก เมื่อเป็นเช่นนี้ท่านจะไม่ชื่นชมกับคุณสมบัติของพระภิกษุผู้ด่ำแต่แบกภาระในการรักษาไว้ซึ่งพระอริยวงศ์ปฏิบัติ เพื่อตามรอยพระบาทของพระบรมศาสดาที่เดียวหรือ มีคนเป็นจำนวนมากที่ทนต่อการปฏิบัติดังกล่าวไม่ได้ และแล้วก็เลยโมเมเอาว่าเป็นการทรมานตนเองโดยหาประโยชน์มิได้ กิตติคุณของท่านพุ่งขจรไปทั่วประเทศไทย ศิษย์ของท่านที่เคยฟังคำสอนของท่านโดยตรง ทั้งภิกษุ และฆราวาสก็ยังมีชีวิตอยู่ในปัจจุบันนี้อีกหลายท่าน บุคคลเหล่านี้เคารพท่านโดยคุณธรรม คือความเป็นผู้มักน้อย (อปปีจฉตา) คือความเป็นผู้ไม่เคยมีจิตน้อมไปเพื่อโสมนัสตนเองเลย และส่วนใหญ่แห่งชีวิตของท่าน ก็อยู่แต่ในทีวิเวกตามป่าเขา ชีวิตของท่านเป็นแบบอย่างแห่งความซื่อตรง และความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ ความเด็ดเดี่ยวอดทนแข็งแรงและอุทิศชีวิตเพื่อธรรมจริงๆ พระอาจารย์มัน ภูริทัตโต มีความประสงค์อย่างเดียวสำหรับตนเอง คือ เพื่อบรรลุอรหันต์ผลในชาตินี้ อุปสรรคและอันตราย นานาประการที่คุกคามว่าจะทำให้หือคตายหรือว่าตายด้วยวิธีอื่น ๆ นั้น ไม่มีความหมายอะไรเลย สำหรับท่าน และท่านก็ได้สั่งสอนศิษย์ที่เป็นภิกษุของท่านให้ทำเช่นเดียวกันด้วย เจตนารมณ์อัน เดียวก็พอ “...ถ้าเธอยังไม่เป็นเสรษฐีธรรมแล้วก่อนแล้วเธอจะเอาอะไรไปให้คนอื่นเขา ถ้าเธอยังมิได้บรรลุมรรคผลได้อย่างไร...” นี่แหละการปฏิบัติสั่งสอนแบบนี้ไม่ใช่สิ่งที่เราจะพึงสรรเสริญได้ อย่างสนิทใจดอกหรือ ในเมื่อเป็นสิ่งที่จะทำให้พระพุทธศาสนาเป็นความจริงที่มีชีวิตชีวาขึ้นมาได้ โดยไม่จำกัดกาลเวลาเช่นนี้ คำสั่งสอนและวิธีการอบรมศิษย์ของท่าน ทำให้เกิดผลแก่ศิษย์อย่างเด่นชัดมาก โดยเฉพาะในเรื่องนี้ถึงยุคปัจจุบันนี้ เพราะว่า ความเข้มงวดกวดขันของท่านสามารถทำได้ถึงจิตใจของผู้เป็นศิษย์ด้วย ความคิดของศิษย์ของท่านไม่ว่าจะในเรื่องอะไรก็ตามและไม่อาจจะอยู่ต่อหน้าหรือลับหลังท่านก็ตาม ไม่ได้เป็นของลี้ลับสำหรับท่านเลย โดยนัยนี้แน่นอนว่าไม่มีศิษย์ของท่านคนใดจะมาหลวงหลอกหรือ “แหกตา” ท่านได้เลย ในเรื่องเกี่ยวกับความคิดหรือ

ประสบการณ์ของตนในระหว่างการปฏิบัติ หรือการบรรลุถึงภูมิธรรมในด้านวิปัสสนาขั้นใดๆ ก็ตาม ไม่มีศิษย์คนใดกล้าพูดเท็จต่อท่านได้เลย เพราะว่าสามารถรู้ความคิด ประสบการณ์และภูมิธรรมของศิษย์ได้ก่อนที่ศิษย์ผู้นั้นจะมาหาท่าน เพื่อขอคำแนะนำเสียอีก

อาจกล่าวได้ว่าในเรื่องเช่นนี้ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จึงไม่ต้องใช้วิธีการเดาหรือเก็งความจริงอย่างลอยๆ ศิษย์ที่เป็นภิกษุของท่านที่ยังมีชีวิตอยู่ในปัจจุบันหลายท่าน จะยืนยันความจริงข้อนี้ ได้เป็นเสียงเดียวกัน ศิษย์เหล่านั้นทั้งเคารพบูชาและเกรงกลัวท่านอย่างลึกซึ้งนี้ แหละอาจารย์กัมมัญญานเช่นนี้ ในปัจจุบันนี้หาได้ไม่ง่าย ๆ คำสั่งสอนของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ในเรื่องการอุทิศตนต่อการปฏิบัติธรรมอย่างเด็ดเดี่ยว แม้จะต้องเสียชีวิตก็ตาม พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต กล่าวว่าวิธีนี้แหละจะเป็นเครื่องพิสูจน์ว่าเรามีศรัทธาในพระพุทธองค์อย่าง เป็นสิ่งที่พ้นจากโลกอยู่เหนือโลกและไม่ถูกจำกัดด้วยกาลเวลาจริงๆ เพียงใด อีกประการหนึ่ง การที่ได้ดั่งนั้น ก็จะเป็นเครื่องพิสูจน์ว่า จิตของคนเรามีสภาวะไกล่ หรือกำลังจะกลายเป็นสังฆรัตนะเพียงใดอีกด้วย สำหรับท่านอาจารย์มั่น นั้นรอดตายแล้วนั้นแหละ จึงได้มาสั่งสอนคนทั้งหลาย

4.1.2 มวลชน(รูปแบบกองทัพธรรม)

กองทัพธรรมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เริ่มต้นเมื่อตอนท่านกลับจาก กรุงเทพฯ ประมาณได้มาพักที่วัด บุรพา พ.ศ. 2459 และได้ออกธุดงค์นำโดย ท่านพระอาจารย์เสาร์ และพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตในระยะแรกนี้พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ท่านได้พาคณะศิษย์เที่ยวธุดงค์ เพื่อวิเวกวกเวียนอยู่เฉพาะภาคอีสานในถ้ำภูเขา ป่าใหญ่ เพราะการธุดงค์นั้นมีความมุ่งหมายที่จะเป็นประโยชน์แก่การปฏิบัติทางใจจริงๆ ในกรณีนี้ท่านเองมีความชำนาญ ท่านจึงแนะนำแก่ศิษย์ได้ถูกต้อง ควรจะไปอยู่ถ้ำโน้นถ้ำนี้ เขาโน้นเขานี้ หรือป่าโน้นป่านี้เป็นต้น เมื่อได้ธุดงค์ไปทำความเพียรในที่ต่าง ๆ ปฏิบัติได้ผลอย่างไร ทุก ๆ องค์ก็นำไปศึกษากับท่านต่อไป และทุกครั้งที่มีการศึกษานั้นก็จะรับความกระจำงแจ้งอย่างยิ่ง เป็นการธุดงค์เพื่อประโยชน์ส่วนรวมนั้น พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้วางแผนการ เผยแพร่ครั้งแรกใน พ.ศ. 2461 (พระญาณวิริยาจารย์ (วิริยงค์ สิรินุชโร) 2521: 65-68)

มวลชนของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ซึ่งได้รับสมญานามว่า “กองทัพธรรม” เกิดจากแนวคิดที่ว่า การรวบรวมพระสงฆ์สายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตเพื่อการอบรมประชาชนในพื้นที่ต่างๆ เหมือนกับกองทัพที่จะต่อสู้เข้าศึกแต่การที่พระสงฆ์รวมตัวนั้นเพื่อเอาชนะกิเลสและความโง่เขลาจึงต้องรวบรวมกันขึ้นเพื่อให้การเผยแพร่ธรรมได้ผล ในที่นี้เป็นการที่สานุศิษย์ของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต การเที่ยวธุดงค์เพื่อปฏิบัติธรรมอบรมสั่งสอนประชาชนนี้มีพระธุดงค์กรรมมัญญานจำนวนมากนับร้อยรูปจนอาจเรียกได้ว่าเป็น “พยุหะธุดงค์ (หัว ศรีสุนทร เหลียน ศรี

สุนทรและเขียน มาลัยกรอง 2503 : 41-42) “กองทัพธรรมฝ่ายวิปัสสนาธุระ” (พระอาจารย์สิงห์ ขนดยาคโม และพระอริยคุณาธาร 2527: 50) ซึ่งมวลชนหรือกองทัพธรรมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มีข้อแตกต่างจาก “กลปรานี: ยุทธศาสตร์กองทัพธรรม” ของคณะสันติอโศกเพราะสำนักสันติอโศกอาศัยตัวแบบของสังคมในอุดมคติภายใต้อุดมการณ์ทางการเมืองคือการอาศัยหลักปฏิบัติ นิยมวิภาษวิธีในการสร้างขบวนการทางศาสนาเพื่อจะคลี่คลายไปสู่พัฒนาการในมิติต่างๆ ทางสังคม ภายใต้แบบของสังคมอุดมคติในพุทธศาสนา (สุนัย เศรษฐ์สร้าง 2533: 147) แนวทางของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต อาศัยมวลชนในบริบทของสังคมระดับรากหญ้าหรือระดับล่างโดยคณะของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เมื่อถึงหมู่บ้านก็จะแยกย้ายกันออกแนะนำสั่งสอนประชาชนให้ทราบข้อเท็จจริง จนเกิดความเชื่อมั่นเลื่อมใสในพระไตรสรณคมน์พากันเลิกละการนับถือภูติผีกันอย่างมาก เมื่อเสร็จสิ้นภารกิจแล้วก็ออกเดินธุดงค์ไปยังจังหวัดต่าง ๆ ทวีปอีสานการอบรมสั่งสอนของพระสงฆ์สายนี้จึงเป็นไปอย่างกว้างขวางและแพร่หลาย ทำให้ประชาชนเกิดความตื่นตัวเพราะไม่เคยได้รับธรรมคำสอนเช่นนี้มาก่อน (พระญาณวิริยาจารย์ (วิริยงค์ สิรินุโร) 2521: 73) และนับถือพระไตรสรณคมน์ (พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์) กันมากขึ้นชาวบ้านในแถบนั้นมีความพร้อมพอที่จะปฏิบัติหรือรับธรรมจากท่านได้ เมื่อเที่ยวธุดงค์ไปยังสถานที่ต่างๆและเกิดลูกศิษย์ติดตามเพื่อรับการฝึกอบรมจากท่านเป็นจำนวนมาก จนกระทั่ง พ.ศ. 2469 ได้นำคณะศิษย์พักที่เสนาสนะป่าบ้านสามผงอำเภอสรีสงคราม จังหวัดนครพนม ครั้งที่ท่านพาสาธุศิษย์ที่เป็นพระเถรราว 70-80 องค์ เดินทางจากคำชะอี ไปส่งโยมมารดาที่อุบลราชธานี แล้วปลีกตัวจากหมู่คณะไปบำเพ็ญเพียรที่เชิงใหม่เมื่อปลายปี พ.ศ. 2470 นั้น โดยจัดพระสงฆ์ที่มีคุณธรรมภายใน และมีปฏิภาณเฉลียวฉลาด เป็นหัวหน้าชุด ๆ ละ 3-4 รูป โดยท่านเองเป็นหัวหน้าใหญ่ ออกนำหน้าพำนักในหมู่บ้านหมู่ใดหมู่หนึ่งเป็นเวลา 7 วัน 10 วัน 1 เดือน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความเหมาะสม ส่วนพระหัวหน้าชุดที่ตามมาทีหลังก็เข้าพักตามสถานที่ที่ท่านกำหนดไว้ให้สถานที่ที่จะไปนั้น พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จะพิจารณาอย่างรอบคอบว่าจะได้ประโยชน์อย่างแท้จริง

โดยลักษณะวิสัยของพระธุดงค์กรรมฐานพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต พร้อมด้วยคณะศิษย์ได้ธุดงค์ไปในสถานที่ต่าง ๆ ทวีปภาคอีสานเพื่อปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานอันเป็นประโยชน์ส่วนตน และในขณะเดียวกันก็ได้เผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานแก่ประชาชนผู้สนใจโดยทั่วไป พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตเอง ออกกรุยทางเป็นคณะแรกแะพักปักกลดอบรมสั่งสอนชาวบ้านตามรายทางเป็นระยะๆ พอคณะแรกย้ายไป คณะใหม่ก็มาพักแทนที่ อบรมประชาชนอย่างต่อเนื่องกัน ทำเช่นนี้ต่อกันไปเรื่อยๆ และที่ปักปักกลดนั้นก็กลายเป็นสำนักสงฆ์ กลายเป็นวัดป่า หรือวัดกรรมฐานขึ้นอีกมากมาย วิธีการเช่นนี้ จะไม่เรียกว่าวิธีบริหารจัดการที่พิเศษยอดเยี่ยม

ชาวบ้านก็ไม่เคียดรื้อน การบำเพ็ญภาวนาของพระองค์ก็ได้ผลดีการอบรมสั่งสอนชาวบ้านก็ได้ผลดี และเกิดเป็นวัตรกรรมฐานขึ้นอีกมากมายสืบต่อกันมาจนทุกวันนี้

ขบวนทัพพระกรรมฐาน แยกย้ายทยอยกันไปเป็นคณะย่อย ๆ ด้วยเกรงว่า จะเป็นการลำบากแก่ชาวบ้านตามรายทาง ในการจัดหาภัตตาหารบิณฑบาต ทั้งยังได้เผยแผ่สั่งสอน อบรมธรรมให้แก่ชาวบ้านในเส้นทางอย่างต่อเนื่อง เพราะเมื่อคณะแรกผ่านไปแล้ว คณะต่อๆ มา ก็ติดตามมาให้การสอนเพิ่มเติมซ้ำอีก ชาวบ้านได้มีโอกาสรับฟังธรรมจากครูบาอาจารย์หลาย ๆ ท่าน อย่างต่อเนื่อง สำนักวัดป่าที่เกิดใหม่ก็มีครูบาอาจารย์สายกรรมฐานมาโปรดมาเยี่ยมเยียนอย่างต่อเนื่องด้วยเป็นผลดีทั้งแก่พระและแก่โยม และเกิดวัตรกรรมฐานขึ้นอีกมากมาย

หลังจากพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้เดินทางไปยังจังหวัดเชียงใหม่ได้ มอบหมายให้พระอาจารย์สิงห์ ขนดยาคโม นับเป็นศิษย์อาวุโส และมีความสำคัญที่สุดในการนำ ธรรมเนียมปฏิบัติของ หลวงปู่เสาร์ฯ และ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ออกเผยแผ่ในวงกว้าง จนได้รับ ฉายาว่าแม่ทัพใหญ่แห่งกองทัพธรรม มีความเหมาะสมที่สุดในยุค เป็นพระที่เก่งทั้งด้านพลังจิตและเก่ง ทั้งด้านการสอน ที่ธรรมเนียมปฏิบัติสายหลวงปู่เสาร์และพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เผยแพร่ออกไป กว้างไกล และสืบทอดมาจนปัจจุบันนี้ เป็นเพราะผลการเผยแผ่ ในการจัดขบวนพุทธะชุดครั้งแรก เริ่ม ขึ้นครั้งแรกของพระอาจารย์สิงห์ฯ เป็นหัวหน้าคณะที่ป่าช้าเหล่างา อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น (คณะกรรมการจัดงานศพ อนุสรณ์งานศพพระอาจารย์ฝั้นอากาศเถระ 2521: 383) หลังจากนั้นก็ได้ แยกย้ายกันออกสั่งสอนอบรมชาวบ้าน จนประสบความสำเร็จ เช่น พระอาจารย์ฝั้น อจาโรได้รับ มอบหมายให้อบรมสั่งสอนชาวบ้านหนองผือ ตำบลโนนทัน อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ให้พากัน เลิกละการนับถือปีศาจพระภูมิเจ้าที่เขยนับถือ กันมานานตั้งแต่บรรพบุรุษจนหมดสิ้นและได้ สมาทานรับศีลปฏิบัติญาณตนเข้าถึงพระไตรสรณคมน์นั้นเป็นต้นมาพุทธบริษัทและบรรพชิตได้ หลังไหลเข้าวัดฟังธรรมจำศีลภาวนาเพิ่มจำนวนอย่างรวดเร็ว

วิธีการดังกล่าวนี้ ได้ถือเอามาเป็นแบบอย่างดำเนินการภายหลังจากที่พระ อาจารย์มั่น ภูริทัตโต เดินทางไปจังหวัดเชียงใหม่ และบำเพ็ญสมณธรรมอยู่นานถึง 11 ปี โดยได้ มอบศิษย์ทั้งหมดให้อยู่ในความดูแลปกครองของพระญาณวิเศษฐิติวิจารย์ (พระอาจารย์สิงห์ ขนดยาคโม) ซึ่งท่านได้ดำเนินการชุดครั้งแรกตั้งแต่ พ.ศ.2471 จนถึง พ.ศ.2504 ซึ่งเป็นปีที่ท่านมรภาพ มรณภาพ โดยได้พาบรรดาคณะศิษย์เดินทางมายังจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดนครราชสีมา ตามลำดับ จึงปรากฏว่ามีวัดอันเป็นสถานที่บำเพ็ญสมณธรรมแก่พระภิกษุสามเณร อุบาสก อุบาสิกา เป็นจำนวนมากมาย(ทองคำ ศรีโยธิน 2529: 100) ดังที่ได้มีผู้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า

“...นักเผยแพร่วรรณคดีที่มีประสิทธิภาพนั้นต้องเป็นนักปฏิบัติกรรมฐานผู้มีศรัทธาคูศุคัมในพระศาสนาเท่านั้น จึงจะโน้มน้าวให้อื่นศรัทธาได้...”

ต่อมาระยะหลัง ๆ พระสงฆ์เหล่านี้ก็ได้แยกย้ายกันไปจำพรรษาแทบทุกจังหวัดในภาคอีสาน ปัจจุบันพระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ส่วนใหญ่ได้มรณภาพแล้ว ยังมีพระสงฆ์ที่เป็นหลักยึดทางด้านจิตภาวนาไม่กี่รูป เป็นต้นว่า พระนิโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาจารย์ วัดหินหมากเป้ง อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย พระอาจารย์หลุย จันทสาโร วัดถ้ำผาบึง อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร พระอาจารย์หุ่ย วัดป่าบ้านตาด ตำบลบ้านตาด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี พระอาจารย์ชอ ฐานสโม วัดป่าสัมมานุสรณ์ อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย ฯลฯ พระสงฆ์เหล่านี้ได้เปลี่ยนรูปแบบใหม่ โดยการเขียนหนังสือธรรม ตลอดจนแสดงธรรมเทศนา ตอบปัญหาข้อข้องใจด้านการปฏิบัติธรรมแก่ผู้สนใจที่พากันไปกราบนมัสการอย่างมากมาย

ในสภาวะการของกองทัพธรรมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่สมบูรณ์มากที่สุดและทรงอิทธิพลมาจนถึงปัจจุบันนั้น คือหลังจากที่ท่านไปอยู่ในภาคเหนือประมาณ 11 ปี นั้น คณะสงฆ์ที่เป็นกองทัพธรรมของท่านขาดผู้นำและไม่เป็นปึกแผ่น ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกลับอีสานซึ่งได้มาพักอยู่ที่วัดป่าโนนนิเวศน์ อุดรธานี เหตุผลมาจาก ต้องการรวมคณะสงฆ์ให้เป็นปึกแผ่น พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต กล่าวว่า เจ้าคุณธรรมเจดีย์ (จูม พนฺธุโล) มีความประสงค์จะอยู่ใกล้ชิดเพื่อขอการแนะนำในทางจิตอันที่จะเป็นแนวทางที่ถูกต้องและเพื่อความอบอุ่นของคณะ เพราะเวลานั้นความมั่นคงของคณะไม่ค่อยจะดี พระเถระผู้ใหญ่ฝ่ายกรรมฐานได้ไปอยู่คนละทิศละทาง การกระทบเพื่อความมั่นคงของคณะมีมากและกำลังพระภิกษุสามเณรมีน้อย ที่เป็นเช่นนี้เพราะขาดหลักที่ยึดถือ หมายถึง พระเถระผู้ทรงคุณวุฒิที่เป็นแกนกลางเจ้าคุณธรรมเจดีย์เองเป็นเจ้าของคณะพระผู้ใหญ่ก็จริงแต่ยังไม่สามารถจะรวมกำลังของพระภิกษุสามเณรที่เป็นพระปฏิบัติได้หากสถานการณ์เป็นเช่นนี้ความร่อยหรอของพระภิกษุสามเณรก็จะยิ่งมีมากขึ้น ก็จะเป็นการอ่อนแอของคณะได้ หลังการกลับจากธุดงค์ของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จากจังหวัดในทางภาคเหนือของไทย จนมาอยู่ในสถานที่ต่าง ๆ ในภาคอีสาน จึงถือว่าเป็นการฟื้นฟูคณะธรรมยุติกนิกายครั้งยิ่งใหญ่ที่จังหวัดอุดรธานีจนถึง จังหวัดหนองคาย - นครพนม เป็นต้น ความเป็นพลังคณะสงฆ์ปรากฏเด่นชัดขึ้นตามลำดับ จนถึงกับพระปฏิบัติสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ต้องมารับหน้าที่ฝ่ายปกครองเป็นเจ้าคณะอาภวกล่าวได้ว่า ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ภาคอีสาน) กำลังพระธรรมยุติกนิกายที่เป็นกองทัพธรรมเป็นอันดับหนึ่งของประเทศไทย รับข้อปฏิบัติอันเป็นปฏิปทาของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต แม้จะเข้ามาบริหารหมู่คณะเป็นฝ่ายปกครองได้รับการเชื่อถือจากมหาชนและประชาชนโดยมาก

ประโยชน์อันจะเกิดขึ้นอย่างใหญ่หลวงแก่กองทัพธรรมนี้ที่ทำให้พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้กลับจากเชียงใหม่ตามคำอาราธนาของท่านเจ้าคุณพระธรรมเจดีย์ (จูม พนฺธุโล)

ดังนั้นพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต หลังจากที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มาอยู่ภาคอีสานแล้ว พระเถรานุเถระทั้งหลายจำนวนมากเมื่อทราบข่าวต่างก็พากันมา เพื่อศึกษาธรรมปฏิบัติ เป็นเหตุให้เกิดพลังคณะสงฆ์ขึ้น เพราะท่านพระเถรานุเถระเหล่านี้เป็นที่เลื่อมใสของอุบาสกอุบาสิกาพระภิกษุสามเณรเป็นอันมาก เมื่อพระเถรานุเถระมารวมกันมาก ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ท่านก็ให้แยกย้ายกันออกไปอยู่แห่งละ 5 องค์ 10 องค์ ถึงเวลาอันควร พระเถรานุเถระเหล่านี้ก็เข้าไปอยู่ศึกษาธรรมปฏิบัติเป็นครั้งคราว และก็ได้รับประโยชน์อย่างมากทั้งด้านจิตใจและปฏิบัติทา จนเป็นต้นเหตุให้เกิดวัดป่าขึ้นอีกนับร้อย ๆ วัดป่า คือสถานที่ปฏิบัติธรรมที่ท่านพระเถรานุเถระที่มาศึกษาธรรมจากท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ท่านเอง

ในช่วงที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้พักจำพรรษาอยู่วัดป่าหนองผือเป็นเวลาถึง 5 พรรษานั้นถือได้ว่าศูนย์กลางแห่งพระกัมมัฏฐานของศิษยานุศิษย์เป็นแม่ทัพของกองทัพธรรมซึ่งมีสานุศิษย์ที่เป็นพระสงฆ์หลายรูป ได้เข้ามาอยู่ประพฤติปฏิบัติ อุปัฏฐาก ฝึกฝนอบรมธรรม และข้อปฏิบัติพึงเทศน์กับพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต โดยรายนามของสานุศิษย์ดังนี้ (คณะศิษยานุศิษย์พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต 2549: 105-117)

ก. กองทัพธรรมลูกศิษย์ที่เคยอยู่จำพรรษา ณ วัดป่าหนองผือในช่วงพรรษาแต่ละพรรษา ตลอดจนมาพำนักเป็นครั้งคราวในยุคสมัยท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ซึ่งปัจจุบัน ยังมีชีวิตอยู่และมรณภาพไปแล้วก็มีดังนี้คือ

1. พระอาจารย์มหาบัว ญาณสมฺปนฺโน วัดป่าบ้านตาด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี
2. พระอาจารย์มหาเขียน ฐิตสีโล วัดป่ารังสีปาลิวัน อำเภอกำแพง จังหวัดกาฬสินธุ์
3. พระมหาทักษ์ เรวโต วัดศรีเมือง อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย
4. พระอาจารย์อ่อนสา สุกกาโร วัดป่าประชามงคลพัฒนาราม อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี
5. พระอาจารย์วิริยงค์ สิรินุสโร วัดธรรมมงคล พระโขนง กรุงเทพมหานคร
6. พระอาจารย์สุวัจน์ สุวโจ วัดป่าเขาน้อย จังหวัดบุรีรัมย์
7. พระอาจารย์จันทร์โสม กิตติกาโร วัดป่านาสีดา อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี
8. พระอาจารย์คำพอง ดิสุโส วัดถ้ำกุด อำเภอนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี

9. พระอาจารย์แดงอ่อน กลุยานธมโม วัดป่าโชคไพศาล อำเภอวานรนิวาส
จังหวัดสกลนคร
10. พระอาจารย์หนู สุจิตโต วัดคอยแม่ปิ้ง อำเภอพร้าวก้างเขิน จังหวัดเชียงใหม่
11. พระอาจารย์นิน (ไม้ทราบฉายา) วัดป่าสุมนานัย อำเภอบ้านไผ่ จังหวัด
ของแก่น
12. พระอาจารย์ก้าน จิตธมโม วัดราชยตนบรรพต อำเภอหัวหิน จังหวัด
ประจวบคีรีขันธ์
13. พระอาจารย์จันทร์แรม เขมสิริ วัดระหาน อำเภอบ้านด่าน จังหวัด
บุรีรัมย์
14. พระอาจารย์ศรี มหาวิโร วัดประชามานาราม อำเภอศรีสมเด็จ จังหวัด
ร้อยเอ็ด
15. พระอาจารย์พวง สุขินุทริโย วัดศรีธรรมาราม อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร
16. พระอาจารย์คำดี ปญโญภาโส วัดป่าสุทธาวาส อำเภอเมือง จังหวัด
สกลนคร
17. พระอาจารย์ผ่าน ปญญาปทีโป วัดป่าที่ปญญาราม อำเภออากาศอำนวย
จังหวัดสกลนคร
18. พระอาจารย์บุญมี ปริบุญโญ วัดป่าบ้านนาคุณ อำเภอบ้านผือ จังหวัด
อุดรธานี
19. พระอาจารย์เพียร วิริโย วัดป่าหนองกอง อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี
20. พระอาจารย์อร่าม รุกขิตตจิตโต (หลวงพ่อคำไพ สุขิกิจโต) วัดหิน
หมากเป้ง อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย
21. พระอาจารย์พวง สุวิโร วัดป่าปลูสน์ดิวัฒนา อำเภอหนองหาน
จังหวัดอุดรธานี
22. พระอาจารย์สุธรรม์ ฐมฺปาโล วัดเทพกัญญาราม อำเภอเมือง จังหวัด
สกลนคร
23. พระอาจารย์บุญเพ็ง เขมาภริโต วัดถ้ำกลองเพล อำเภอเมือง จังหวัด
หนองบัวลำภู
24. พระอาจารย์สมชาย จิตวิริโย วัดเขาสุกิม อำเภอท่าใหม่ จังหวัดจันทบุรี
25. พระอาจารย์บุญหนา ฐมฺทินฺโน วัดป่าบ้านหนองโคก อำเภอพรรณนา
นิคม จังหวัดสกลนคร

27. พระอาจารย์อ่ำ ฐมฺกโม วัดป่าเขาเขียว อำเภอเนินมะปราง วิทยุโลก

28. พระอาจารย์ทองคำ ฉาโณภาโส (ทองคำ จารุวณฺโณ) วัดโพธิ์ชัย มะนาว อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์

ข. กองทัพนครที่ได้อยู่จำพรรษาและมักเป็นครั้งคราวในระยะสั้นที่วัดป่าบ้านหนองผือ แต่มรณภาพแล้วและสืบค้นไม่ได้ ตลอดจนบางท่านที่ไม่ทราบฉายา มีดังนี้คือ

1. พระอาจารย์ทองอยู่ (ไม่ทราบฉายา)
2. พระอาจารย์เนียม โชติโก
3. พระอาจารย์เนตร กนฺตสีโล
4. พระอาจารย์สอ สุขุมจฺโล
5. พระอาจารย์มนู (ไม่ทราบฉายา)
6. พระอาจารย์สีลา อิศฺสโร วัดป่าอิสสระธรรม อำเภออากาศอำนวย

จังหวัดสกลนคร

7. พระอาจารย์เกิ่ง อธิมุตฺตโก วัดโพธิ์ชัย อำเภอศรีสงคราม จังหวัด

นครพนม

8. พระอาจารย์หอม (ไม่ทราบฉายา) วัดป่าบ้านอู่หม้า อำเภอพรรณานิคม

จังหวัดสกลนคร

9. พระอาจารย์อู่ณ อุตฺตโม วัดอุดมรัตนาราม อำเภอพังโคน จังหวัด

สกลนคร

10. พระอาจารย์ใบ (ไม่ทราบฉายา)

11. พระอาจารย์คำ ยสฺสกุฎปุฏฺโต วัดป่าศรีจำปาชนบท อำเภอพังโคน

จังหวัดสกลนคร

12. พระอาจารย์สีโห เขมโก วัดป่าศรีไพรวัลย์ อำเภอเมือง จังหวัด

ร้อยเอ็ด

13. พระอาจารย์ภูมี ฐิตฺทมโม วัดป่าโนนนิเวศน์ อำเภอเมือง จังหวัด

อุดรธานี

14. ท่านเจ้าคุณปราจีน

15. ท่านเจ้าคุณสิงห์บุรี

16. ท่านเจ้าคุณลพบุรี

17. ท่านเจ้าคุณเมืองเลย

18. ท่านเจ้าคุณพระมหาโชติ
19. พระอาจารย์กว่า สุมนโน วัดป่ากลางโนนภู อำเภอพรรณานิคม จังหวัด
สกลนคร
20. พระอาจารย์สิม พุทธาจาโร วัดถ้ำผาปล่อง อำเภอเชียงดาว จังหวัด
เชียงใหม่
21. พระอาจารย์แวน ธนปาโล วัดถ้ำพระสหาย อำเภอแม่ทะ จังหวัด
ลำปาง
22. พระอาจารย์บัว สิริบุญโณ วัดป่าหนองแขง อำเภอหนองบัวช่อ
จังหวัดอุดรธานี
23. พระอาจารย์แดง ชมมรฤทธิโต วัดประชานิยม อำเภอเมือง จังหวัด
กาฬสินธุ์
24. พระอาจารย์บุญจันทร์ กมโล วัดป่าสันติกาवास อำเภอไชยวาน
จังหวัดอุดรธานี
25. พระอาจารย์ผัน ปาเรสโก วัดป่าหนองไคร้ อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร
26. พระอาจารย์เฟื่อง โชติโก วัดธรรมสถิต อำเภอเมือง จังหวัดระยอง
27. พระอาจารย์วัน อุดุดโม วัดถ้ำอภัยดำรงธรรม อำเภอส่องดาว จังหวัด
สกลนคร
28. พระอาจารย์จวน กุลเสฏโฐ วัดเจติยาศรีวิหาร อำเภอศรีวิไล จังหวัด
หนองคาย
29. พระอาจารย์สิงห์ทอง ชมมวโร วัดป่าแก้ว บ้านชุมพล อำเภอสว่างแดน
ดิน จังหวัดสกลนคร
30. พระอาจารย์อ่อน กุลยาณฐโม วัดป่าวิสุทธิธรรม อำเภอโคกศรีสุพรรณ
จังหวัดสกลนคร
31. พระอาจารย์ฉลวย สุขุมโม วัดป่าวิทยาสัย อำเภอหัวหิน จังหวัด
ประจวบคีรีขันธ์
32. หลวงตาแย้ม
33. พระอาจารย์นิคม (ไม่ทราบฉายา) วัดป่าคลองกึ่ง จังหวัดนนทบุรี
34. พระอาจารย์ถวิล จินฺณธมฺโม วัดธรรมहरรรษาราม อำเภอท่าใหม่
จังหวัดนนทบุรี

35. พระอาจารย์ฝาง จิตตคฤโต วัดอุดมคงคาคีรีเขต อำเภอเมืองจัตุมะบุรี
จังหวัดขอนแก่น
36. พระอาจารย์ภิก ขมมุตโม วัดป่าสนามชัย จังหวัดอุบลราชธานี
37. พระอาจารย์สุภาพ ขมมปญโญ วัดทุ่งสว่าง อำเภอสว่างแดนดิน
จังหวัดสกลนคร
38. พระมหาประทีป โขติโก
39. พระสุทธิสารมณี วัดสำราญนิเวศ อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ
40. พระอาจารย์ทองสา พุทธิธรรมโม
41. พระอาจารย์บัว ฐิตธรรมโม
42. พระอาจารย์สอน สงฺจิตโต วัดป่าสันติกาวาส อำเภอไชยวาน จังหวัด
อุดรธานี
43. พระอาจารย์พล (ไม่ทราบฉายา)
44. พระอาจารย์เดิน (ไม่ทราบฉายา)
45. พระอาจารย์เคน (ไม่ทราบฉายา)
46. พระอาจารย์อ่อน ชาคโร วัดคอยไคสวรรค์ อำเภอหนองวัวซอ จังหวัด
อุดรธานี
47. พระอาจารย์คำดี (ไม่ทราบฉายา)
48. พระอาจารย์สม โภกนุฑโท วัดเวียงสวรรค์ อำเภอแม่เมาะ จังหวัด
ลำปาง
49. พระอาจารย์แดง (ไม่ทราบฉายา)
50. พระอาจารย์กันหา (ไม่ทราบฉายา)
51. พระอาจารย์ทองพูน (ไม่ทราบฉายา)
52. พระอาจารย์สังวาล (ไม่ทราบฉายา)
53. พระสีหา (ลาสิกขาแล้ว)
54. พระกาย (ลาสิกขาแล้ว)
55. สามเณรลี (ไม่ทราบฉายา)
56. สามเณรณี ยางเดี่ยว
57. สามเณรไสว ลูกคำ
58. สามเณรเกษม ทาระแก้ว
59. สามเณรประไมย์ เณริชัย

60. สามเณรดวง อัครพิน
61. พี่ขาวคำสิงห์ กัมปโน
62. พี่ขาวเถิง (ไม่ทราบนามสกุล)

ค. กองทัพนครที่เป็นพระเถระที่ประจำอยู่สำนักวัดป่ารอบนอกพร้อมกับลูกศิษย์ของท่าน ดังมีรายนามต่อไปนี้คือ

1. พระอาจารย์ขาว อนาลโย สำนักสงฆ์บ้านโคกมะนาว ตำบลนาใน อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร
2. พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร วัดป่าภูธรพิทักษ์ บ้านธาตุนาเวง จังหวัดสกลนคร
3. พระอาจารย์อ่อน ญาณศิริ วัดป่าโสตติผล บ้านหนองโคก อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร
4. พระอาจารย์กู่ ทุมมทินโน วัดป่ากลางโนนภู บ้านกุดอ้อม อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร
5. พระอาจารย์กงมา จิรปุญโญ วัดคอยธรรมเจดีย์ อำเภอโคกศรีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร
6. พระอาจารย์หลุย จันทสาโร สำนักสงฆ์บ้านห้วยบูน ตำบลนาใน อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร
7. พระอาจารย์มหาทองสุข สุจิตโต วัดป่าสุทธาวาส อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร
8. พระอาจารย์สมบุรณ์ (ไม่ทราบฉายา) วัดป่านาใน ตำบลนาใน อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร

ง. กองทัพนครนอกจากนี้ยังมีพระเถระทั้งหลาย ที่อยู่ห่างไกลจากต่างจังหวัด ซึ่งมีความเคารพในองค์ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มาก ได้เดินทางไปกราบนมัสการท่านพระอาจารย์มั่น ที่วัดป่าบ้านหนองผือเป็นครั้งคราว ไม่ได้อยู่จำพรรษา มีรายนามได้ดังนี้

1. พระอาจารย์สิงห์ ขนุยาคโม วัดป่าสาละวัน จังหวัดนครราชสีมา
2. ท่านเจ้าคุณพระธรรมเจดีย์ วัดโพธิสมภรณ์ จังหวัดอุดรธานี
3. ท่านเจ้าคุณพระอริยคุณาธาร วัดป่าเขาสวนกลาง จังหวัดขอนแก่น
4. พระอาจารย์วัง ฐิติสาโร วัดชัยมงคล อำเภอบ้านแพง จังหวัดนครพนม
5. ท่านพ่อลี ทุมมธโร วัดโคกการาม อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรปราการ
6. พระอาจารย์สอ สุมังคโล

7. พระอาจารย์พรหม จิรปัญญา วัดประสิทธิ์ธรรม อำเภอบ้านดุง
จังหวัดอุดรธานี
8. พระอาจารย์เทศก์ เทศร์สี วัดอรัญญาวรี อำเภอบ้านท่าบ่อ จังหวัด
หนองคาย
9. พระอาจารย์สาร (ไม่ทราบฉายา)
10. พระอาจารย์ชอบ ฐานสโม วัดป่าสัมมานุสรณ์ อำเภอวังสะพุง จังหวัด
เลย
11. พระอาจารย์ชา สุกทุโท วัดหนองป่าพง อำเภวารินชำราบ จังหวัด
อุบลราชธานี

หมายเหตุ ยังมีอีกมากแต่ไม่สามารถสืบค้นได้

ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าไม่มียุคใดที่การปฏิบัติจิตใจได้ถูกฟื้นฟูขึ้นเท่ากับยุคของ
พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตซึ่งแต่ก่อนพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เริ่มปฏิบัตินั้นก็ยังไม่เห็นมีการปฏิบัติ
กันเท่าไร และคงลึกลับอยู่มาก หลังจากศิษย์ของท่านได้รับความจริงในด้านนี้ แล้วนำเผยแพร่ทั่ว
ประเทศไทย ความตื่นตัวเรื่องการปฏิบัติจึงมีขึ้น เนื่องจากว่าอุบาสกอุบาสิกาได้รับ ผลคือความเยือก
เย็นสบาย เห็นความบริสุทธิ์แท้จริงจากศิษย์ของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มากขึ้นตามลำดับ เพื่อ
นำมาปฏิบัติทางด้านจิตใจกันขึ้นมาก ถ้าหากไม่รีบหาวิธีปฏิบัติแล้วประชาชนและญาติโยมอุบาสก
อุบาสิกา ก็จะต้องหันมาศึกษาการปฏิบัติกับพระที่เป็นศิษย์พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เสียหมดจะทำ
ให้ประโยชน์บางประการของคนอื่นต้องเสียหายไป จึงปรากฏมีการตื่นตัวของสำนักวิปัสสนา
มากมายเกิดขึ้น ถูกบ้างผิดบ้างไปตามเรื่องของศาสนาแต่ละคณะและไม่มีสมัยใดที่จะบังเกิดผลแห่ง
การปฏิบัติด้านจิตใจที่ยิ่งใหญ่เหมือนกับครั้งที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้กระทำขึ้นเพราะเป็น
ความจริงซึ่งผลปรากฏจนถึงปัจจุบันผู้ที่ดำเนินจิตเป็นลูกศิษย์ของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตนั้น ยังมี
อีกนับได้กว่า 800 รูป (พระญาณวิริยาจารย์ (วิริยงค์ สิรินุสโร) 2521:70) ที่เป็นศิษย์ของท่าน ทั้งยังมี
ชีวิตอยู่และทั้งมรณภาพไปแล้ว ซึ่งท่านเหล่านั้นก็ได้ทำกิจพระศาสนา ได้รับผลประโยชน์อย่างยิ่ง
ทั้งตัวของท่านและผู้อื่น

4.2 ผลกระทบภายนอกจากแนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

อาจกล่าวได้ว่ามีผลกระทบจากแนวคิดมีจุดเริ่มต้นขึ้นที่คนอีสานก่อนและได้ขยาย
ไปสู่สังคมรอบข้างมากขึ้นซึ่งทำให้พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต กลายเป็นผู้กำหนดวิถีชีวิตพระสงฆ์
เป็นสานุศิษย์ให้ปฏิบัติตาม เนื่องจากคนอีสานถือว่าพระสงฆ์เป็นผู้นำโดยธรรมชาติ จึงทำให้วิถี
ชีวิตของคนอีสานที่เป็นศิษย์มีระบบแบบแผนในวัตรปฏิบัติ ให้ทาน รักษาศีล เจริญเมตตาภาวนา

เช่น ตอนเข้าต้องทำบุญตักบาตรให้ทานซึ่งวัตรปฏิบัติของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต คือออกบิณฑบาตและการสั่งสอนญาติโยมชาวบ้านหนองผือของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตในสมัยนั้นส่วนมากจะเน้นให้ญาติโยมสมาทานศีลห้าเป็นหลัก ส่วนศีลแปดหรือศีลอุโบสถ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตไม่ค่อยจะเน้นหนักเท่าไรไม่ได้ก็ไต่ถามวันให้ได้ในวันพระวันศีลสำหรับการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตนั้นท่านบอกว่า “สัตว์ที่มีบุญคุณนั้นห้ามเด็ดขาด” นอกนั้นก็ท่านกล่าวว่า เป็นธรรมดาของฆราวาสผู้ครองเรือน แต่ถ้าวันพระวันศีลแล้วท่านให้งดเว้นสัตว์ทุกชนิด พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตกล่าวว่า “จะงดเว้นไม่ได้ดอกหรือเพียงวันสองวันเท่านั้นการกินในวันรักษาศีลจะกินอะไรก็กินไม่จำเป็นต้องเป็นสัตว์ที่ฆ่าเอง แค่นี้ทำไม่ได้หรือไม่ตายดอก”(คณะศิษยานุศิษย์พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต 2549: 117) สำหรับการขอศีลนั้น ท่านไม่นิยมให้ขอ และท่านก็ไม่เคยให้ศีล ท่านให้ใช้วิธีวิเวกวันเอาเลย ไม่ต้องไปขอจากพระซ้ำ ๆ ซาก ๆ ผู้ใดมีเจตนาจะรักษาศีลจะเป็นศีลห้า ศีลแปดก็ตาม ให้ตั้งอกตั้งใจเอาเลย แค่นั้นก็เป็นศีลได้แล้วและการถวายทานในงานบุญต่าง ๆ ท่านก็ไม่นิยมให้กล่าวคำถวายเช่นกัน พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต อธิบายว่า “บุญนั้นผู้ใดแล้วสำเร็จแล้วตั้งแต่ตั้งใจหรือเจตนาในครั้งแรกตลอดจนนำมาถวายสำเร็จ ไม่จำเป็นต้องกล่าวอะไรอีก เพียงแต่ตั้งเจตนาดีเป็นกุศลหวังผลคือความสุข การพ้นจากทุกข์ทั้งปวงเท่านั้นก็พอแล้วมันเป็นที่การหรือกฎเกณฑ์อย่างหนึ่งของเขา ไม่ต้องเอาไรทุกชั้นทุกตอน” (คณะศิษยานุศิษย์พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต 2549: 118) จึงเท่ากับว่าแนวคิดของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มีผลกระทบในด้านการเมืองการปกครองและผลกระทบที่มีต่อด้านสังคมดังกล่าว คือ

1) ผลกระทบในด้านการเมืองการปกครอง

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มีลูกศิษย์มากจนเกิดการเรียกชื่อว่างกัณฑ์ธรรมทำให้รัฐมองถึงความสำคัญในบทบาทที่มีต่อการเมืองและสังคม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความมั่นคงของรัฐ เพราะรัฐได้อาศัยกลไกสำคัญของพระสงฆ์สายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ป้องกันภัยคุกคามจากคอมมิวนิสต์และการพัฒนาชนบทพื้นที่หากไกลออกไป ทำให้พระสงฆ์ได้อบรมประชาชนให้มีศีลธรรม มีปัญญาประกอบอาชีพไม่เกียจคร้านในการทำงานเมื่อประชาชนมีอยู่มีกินก็ทำให้การที่ฝ่ายไม่หวังดีจะใช้เป็นเหตุผลส่งเสริมให้กระทำการก็ยากลำบาก ผลกระทบฝ่ายนอกที่เกิดขึ้นคือ

ก. ราชายอำนาจเพื่อความมั่นคงรัฐและลดความขัดแย้งในชาติพันธ์

อำนาจปกครองของพระมหากษัตริย์ในศูนย์กลางหนึ่ง ๆ เป็นเสมือนดวงเทียนที่ถูกจุดขึ้นในห้องมืด แสงสว่างหรือพระราชอำนาจมีอย่างเข้มแข็งแต่เพียงในอาณาบริเวณที่ใกล้แสงเทียนหรือพระราชอำนาจมีอย่างเข้มข้นแต่เพียงในอาณาบริเวณที่ใกล้กับองค์

พระมหากษัตริย์หรือดวงเทียนนั้น ยิงไกลออกไปเพียงไรแสงเทียนหรือพระราชอำนาจก็ยิ่งส่วลงจนกว่าจะไปเผชิญกับดวงเทียนอีกดวงหนึ่งที่จุดสว่าง ณ อีกที่หนึ่ง แสงส่วจากเทียนแรกค่อย ๆ สว่างขึ้นเมื่อเข้าใกล้เทียนดวงที่สองและตรงที่ซึ่งส่วของเทียนสองดวงชนกันนั้นคืออาณาเขตที่บอกไม่ได้แน่ชัดว่าเป็นของใคร หรือใครเป็นนายอย่างแท้จริง(นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2550: 163-164)

ดินแดนเหล่านี้จึงเป็นปัญหาเมื่อต้องระบุให้ชัดเจนว่าเป็นดินแดนของใคร ซึ่งมีความสำคัญตั้งแต่สมัยโบราณมา ทั้งนี้เพราะดินแดนส่วนนี้เคยมีเจ้าผู้ครองตามหัวเมืองต่าง ๆ โดยทั่วไป ดังนั้น หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกและเขมรป่าดงซึ่งเป็นดินแดนของภาคอีสานในปัจจุบัน ถือว่าเป็นหัวเมืองชั้นนอกปลายพระราชอาณาเขตหรือรัฐชายขอบ

การดำเนินการปกครองเพื่อตั้งอำนาจรัฐเข้าสู่ส่วนกลางนั้น รัฐบาลได้กระทำอย่างค่อยเป็นค่อยไปหลังจาก เกิดกบฏผีบุญสำเร็จ รัฐหันมาสนใจดินแดนแถบอีสานเป็นพิเศษ รัฐเองก็ให้ความสำคัญอย่างเร่งด่วนที่จะจัดการแก้ไข ปรับปรุงด้านต่างๆ เช่น การจัดตั้งกองตำรวจภูธร ใน พ.ศ. 2445 เพื่อเป็นกองกำลังรักษาความสงบและป้องกันประเทศ จัดปรับปรุงการศึกษา และจัดตั้งโรงเรียนราษฎรขึ้น ในปี 2450 เพื่อฝึกคนเข้ารับราชการ และให้การศึกษาแก่ราษฎรหายจากความโง่เขลา การจัดตั้งศาลยุติธรรม เพื่อพิจารณาคดีให้แก่ราษฎรทั่วไป (อุราลักษณ์ สิริบุตร 2526: 152)

การขยายอำนาจและการรักษาความมั่นคงรัฐเหตุผลอาจเป็นการอพยพของประชากรเชื้อสายลาวจากฝั่งตะวันออกของกลุ่มแม่น้ำโขงเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้ขยายตัวขึ้นอย่างมากในช่วงสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์รัฐบาลกรุงเทพฯ ได้ขยายอิทธิพลทั้งทางด้านการเมืองและวัฒนธรรมเข้าครอบงำชุมชนเชื้อสายลาวเหล่านี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างให้กรุงเทพฯ กลายเป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรมแทนเมืองที่เคยเป็นศูนย์กลางทางการเมืองและวัฒนธรรมของประชากรเชื้อสายลาว เช่น เมืองนครเวียงจันทน์

ดังนั้นจากการที่กรุงเทพฯ เริ่มกลายเป็นศูนย์กลางทั้งทางการเมืองและวัฒนธรรมที่สำคัญขึ้น ชุมชนเชื้อสายลาวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจึงเริ่มรับอิทธิพลด้านต่างๆ ทั้งทางการเมืองและวัฒนธรรม ส่วนทางด้านศาสนาที่เริ่มมีพระสงฆ์จากภาคตะวันออกเฉียงเหนือเดินทางเข้ามาศึกษาปริยัติธรรม ในกรุงเทพฯ และนำความรู้เกี่ยวกับวัตรปฏิบัติกลับไปเผยแพร่ในท้องถิ่นของตน

สังคมในสมัยพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้มีการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองต่อเมืองและสังคมภายนอกต่างมีการไปมาระหว่างสังคมชุมชนของสองฝั่งแม่น้ำโขง พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้รุดค้ำข้ามไปฝั่งประเทศลาว จนถึงเมืองหลวงพระบาง เมืองท่าแขก อยู่

ฝั่งซ้าย (เขตอินโดจีน) (พระญาณวิริยาจารย์ (วิริยงค์ สิรินุชโร) 2521: 3) ที่กล่าวมาจะเห็นว่าดินแดนในอดีตก่อนการเกิดรัฐชาติใหม่การติดต่อไปมาของผู้คนสองฝั่งโขงค่อนข้างอิสระโดยสะดวก ความสำคัญของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต นั้นเกิดจากการเดินทางธุดงค์ไปเกือบทั่วทุกภาคของประเทศนั้นนอกจากการแสวงหาโมกขธรรมหรือการหลุดพ้นแล้วท่านยังสั่งสอนประชาชนในท้องถิ่นทุรกันดารให้เห็นความสำคัญของรัฐ ความสำคัญของประเทศไทย และลดความขัดแย้งในกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆการใช้จิตวิทยาในการให้ประชาชนเห็นความสำคัญของประเทศไทย ซึ่งความเป็นจริงแล้ว ชาติพันธุ์ของท่านไม่ใช่คนในส่วนภาคกลางแต่เป็นไทยเชื้อชาติลาว

การขยายอำนาจรัฐที่ลูกศิษย์พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มีส่วนช่วยคือภัยคุกคามจากคอมมิวนิสต์ นับตั้งแต่ พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา รัฐบาลไทยตระหนักถึงความสำคัญของพระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระสายพระอาจารย์ที่ใช้เป็นองค์กรสร้างความมั่นคงให้แก่รัฐในการต่อต้านภัยคุกคามจากคอมมิวนิสต์ในประเทศ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 ทรงเป็นผู้นำสำคัญที่เสด็จออกไปนมัสการพระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระรูปต่างๆในภาคอีสาน มีผลให้พระสงฆ์เหล่านี้ได้เข้ามาเป็นองค์กรสร้างความมั่นคงให้แก่รัฐ(พระอุดมญาณโมลี 2532: 104-108)การที่กระทรวงมหาดไทยและ กระทรวงมหาดไทยได้จัดสรรงบประมาณพัฒนาวัด และสร้างถนนไฟฟ้าเชื่อมติดต่อไปยังสำนักสงฆ์และวัดป่าในภาคอีสานเหล่านี้

ข. การสนับสนุนนโยบายของรัฐในด้านการพัฒนาชนบท

การสนับสนุนนโยบายสาธารณะในด้านการพัฒนาชนบท การพัฒนาชนบทนั้นจำเป็นสำหรับคนอีสานเพราะมีพื้นที่ห่างไกลจากเมืองหลวง การสนับสนุนนโยบายของรัฐ การที่ธุดงค์กรรมฐานนอกจากได้ชื่อว่าเป็นพระนักปฏิบัติชั้นเยี่ยมแล้วยังเป็นนักพัฒนาตัวอย่างจริงๆไม่ว่าท่านจะอยู่ไหนก็ชักชวนประชาชนก่อสร้างสิ่งที่เป็นสาธารณประโยชน์แก่ชุมชน งบประมาณที่ใช้ในการก่อสร้างได้จากปัจจัยส่วนตัวของท่านไม่ได้ใช้เงินงบประมาณจากราชการแต่อย่างใด หน่วยงานราชการบางครั้งก็ได้ช่วยเหลือบางสิ่งบางอย่างที่เป็นไปได้ตามวิถีระบบของทางราชการ เป็นนักพัฒนาอย่างแท้จริง และท่านพัฒนาทั้งในจิตใจและด้านวัตถุ ไปอยู่ที่ไหนก็ยังคงความเจริญให้เกิดขึ้นที่นั่น ทั้งในแง่ศาสนา วัฒนธรรม และ เศรษฐกิจ การที่เข้าไปช่วยแก้ปัญหาในหมู่บ้านตามชนบท การเป็นหมอรักษาโรค การเป็นที่พึ่งทางใจ เหล่านี้ได้สร้างความกลมใสรักจากชาวบ้านในชนบทเป็นจำนวนมาก ทำให้ความสำคัญ ของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มีความสำคัญยิ่งขึ้นในสายตาของผู้ปกครองไทย

ดังนั้นพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ในฐานะผู้นำพระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนากรรมฐาน มีบทบาทสำคัญต่อสังคมไทยแทบทุกด้าน เนื่องจากประเทศไทยเป็นเมืองที่มีศาสนา

พุทธเป็นศาสนาประจำชาติ ชาวไทยจึงมองพระสงฆ์ว่าเป็นผู้มีความบริสุทธิ์ เป็นผู้เสียสละบำเพ็ญตนเพื่อประโยชน์ของประชาชนโดยบริสุทธิ์ใจ และที่สำคัญที่สุด คือ มีความรู้สึกที่ว่าพระสงฆ์เป็นผู้มีความรอบรู้วิชาการต่างๆ เหนือกว่าชาวบ้านทั่วไป และสามารถให้คำแนะนำในการแก้ปัญหาต่างๆ ตลอดจนการช่วยเหลือสงเคราะห์แก่ชาวบ้านได้เป็นอย่างดี ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับชาวบ้านจึงมีความใกล้ชิด และมั่นคงตลอดมาเป็นเวลานานการทำให้ประชาชนในพื้นที่ห่างไกลเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทย ต้นเหตุของการเกิดขึ้นซึ่งพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เพราะมาเปรียบว่าพระพุทธรูปองค์ทรงบำเพ็ญกรรมฐานจนได้สำเร็จ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระสาวกก็ เช่นกัน และผู้ต้องการสำเร็จเป็นพระอรหันต์ก็ต้องทำกรรมฐานและทรงตรัสสรรเสริญผู้ทำกรรมฐาน จึงเป็นการถูกต้องที่ผู้บวชเข้ามาแล้วจะต้องทำเช่นนี้ ทรงดำหนิผู้ที่ไม่ทำกรรมฐานว่า “เป็นเพียงลูกจ้างเผ่าศาสนา” (พระณาณวิริยาจารย์ (วิริยงค์ สิรินุชโร) 2521: 67)

อิทธิพลของอารยธรรมตะวันตกได้เข้ามาสู่ประเทศไทย รัฐบาลมีนโยบายที่จะพัฒนาประเทศไปสู่ความเป็นอารยประเทศ (ซึ่งอยู่ในราวยุคสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5) แบบอย่างของสังคมเมืองจึงขยายเข้าไปในชนบททำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพัฒนาขึ้น ในสังคมโดยทั่วไป ไม่ว่าจะเป็นทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน เมื่อสภาพการณ์โดยทั่วไปเกิดการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ บทบาทและความสำคัญของวัด และพระสงฆ์ก็ลดน้อยลงไปจนกระทั่งเหลือเพียงบทบาทสำคัญเพียงเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและเป็นคลังพัสดุเท่านั้น ส่วนบทบาทอื่นๆ ตกเป็นหน้าที่โดยตรงของหน่วยงานรัฐบาล วัดและพระสงฆ์จึงถูกมองว่าเป็นกาฝากของสังคมนอกจากจะไม่สร้างประโยชน์แก่สังคมแล้ว ยังได้แต่ขอ ดังคำกล่าวที่ว่า (ประจวบ แสนกลาง 2531:152-154)

ปักหัวโล้น เก็บภาษีจากราษฎร ยิ่งกว่ารัฐบาล

วัดก็ขาด บ้านก็ขาด พุศไม่ออก

วัดก็บอกร บ้านก็บ่น ทนไม่ไหว

บ้านได้บุญ ส่วนวัด ได้ปัจจัย

อีกเมื่อไร จะเลิกบุญ พ่อคุณเอ๋ย

ด้านสภาพการดำรงสมณเพศของพระสงฆ์ขึ้นอยู่กับความผกผันของสังคม หากสังคมอยู่ดีมีสุข พระก็อยู่สบายไม่เดือดร้อน ตรงกันข้ามหากสังคมเดือดร้อนวุ่นวายพระสงฆ์ซึ่งอยู่ได้ด้วยปัจจัย 4 จากชาวบ้านก็ย่อมประสบปัญหาตามไปด้วยปัญหาที่สำคัญคือปัญหาเกี่ยวกับความทุกข์ยากของประชาชนในชนบท อันเนื่องมาจากความล้มเหลวในการพัฒนาชนบท ซึ่งเน้นแต่การพัฒนาทางด้านวัตถุ ส่วนด้านจิตใจขาดการเอาใจใส่ดูแลนอกจากนี้แล้วความเข้าใจปัญหาที่เกิดขึ้นการสร้างความสัมพันธ์ ความเข้าใจอันดีของหน่วยงานรัฐบาลกับประชาชนมีน้อยมากในที่สุด

การพัฒนาชนบทไม่บรรลุผลสำเร็จ ตามเป้าหมายของรัฐบาลกลายเป็นความสูญเปล่าเหมือนกับคำพริกตะลายแม่น้ำโดยเฉพาะอย่างยิ่งชนบทที่อยู่ห่างไกลจากเขตพัฒนาของรัฐบาลด้วยปัจจัยผลักดันดังกล่าวพระสงฆ์ในเขตพื้นที่ชนบทห่างไกลซึ่งส่วนใหญ่มีลักษณะเป็น “ พลังเงียบ ” จึงได้มีโอกาสก้าวเข้ามามีบทบาทหน้าที่ของการเป็นผู้นำชนบท นำชาวบ้านร่วมกันดำเนินกิจกรรมต่างๆ เพื่อพัฒนาชุมชนของคนให้เจริญก้าวหน้า

ด้วยพื้นฐานความเคารพศรัทธาของชาวบ้านเป็นแกนนำ เมื่อพระสงฆ์เข้าไปพัฒนาชนบท กิจกรรมนั้นมักจะได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านด้วยดี และประสบความสำเร็จในการดำเนินงานได้โดยง่ายและเสียค่าใช้จ่ายน้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระสงฆ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งประชากรส่วนใหญ่ยังยากจน กำลังตื่นตัวในการพัฒนาชนบทมากที่สุด ได้พยายามผลักดันกิจกรรมพัฒนาชนบททั้งทางด้านจิตใจและด้านวัตถุควบคู่กันในชนบทหลายแห่ง ในยุคหลังของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต อาทิ พระครูพิพิธประชานาถ (นาน สุทฺธสีโล) วัดสามัคคี บ้านท่าสว่างอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ได้ริเริ่มโครงการสหบาลข้าว (ธนาคารข้าว) โครงการอาหารกลางวัน โครงการสหกรณ์หมู่บ้าน ฯลฯ พระอาจารย์คำเขียน สุวณฺโณ วัดป่าสุคะโต ตำบลหนองขาม อำเภอแก้งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ ได้ทำโครงการอบรมวิปัสสนาธุระควบคู่กับการพัฒนาทางวัตถุหลายอย่าง เป็นต้น

งานพัฒนาชนบทของพระสงฆ์ในภาคอีสาน นิยมทำโครงการพัฒนา 5 เรื่องใหญ่ ๆ คือ

- (1) การฝึกอบรมอาชีพ ได้แก่ การสอนเย็บปักถักร้อย การตัดเย็บเสื้อผ้า การตัดผม การซ่อมเครื่องยนต์ การซ่อมวิทยุโทรทัศน์ การทอผ้า การเลี้ยงหม่อนทำไหม การสอนช่างไม้
- (2) การส่งเสริมการเกษตร ได้แก่ การแจกเมล็ดพันธุ์ และการปลูกพืชชนิดใหม่ๆ
- (3) การยกระดับรายได้ของเกษตรกร ได้แก่ การจัดตั้งสหกรณ์ร้านค้าธนาคารข้าว ธนาคารควาย
- (4) การคหกรรม ได้แก่ การทอผ้า ทอผ้าที่กระตุก การสอนหลักโภชนาการ
- (5) การศึกษา ได้แก่ การจัดศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก โรงเรียนพุทธศาสนา วันอาทิตย์ และ โรงเรียนสำหรับพระภิกษุสามเณร และการอบรมพระผู้นำท้องถิ่น

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคมอีสาน โดยเฉพาะในชนบทห่างไกลในป่าดง เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ และสังคมเกิดขึ้น

ในสังคมอีสาน ทำให้เกิดการเลื่อมล้ำต่ำสูงระหว่างสังคมเมือง กับสังคมชนบท ชาวบ้านซึ่งโดยจริงแล้วมีชีวิตความเป็นอยู่อย่างสงบ ก็ต้องดิ้นรนไขว่คว้าหา ความเจริญให้ทัดเทียมกับสังคมเมือง แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร จึงเกิดความเดือดร้อนทั่วไป ดังนั้นพระสงฆ์สายนี้จึงได้ช่วยเหลือสังคมในการพัฒนาชนบทหลายประการ การพัฒนาของพระสงฆ์สายนี้ มุ่งพัฒนาแต่สิ่งที่เป็นความจำเป็นพื้นฐาน เช่น การพัฒนาการของเกษตร อนามัย โภชนาการ การศึกษา สาธารณูปโภค ตลอดจนสิ่งแวดล้อม เป็นต้น ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ผู้เป็นศูนย์กลางแห่งพระกัมมัฏฐานของศิษยานุศิษย์ในช่วงที่ การพักจำพรรษาอยู่วัดป่าหนองผือ จังหวัดสกลนคร เป็นเวลาถึง 5 พรรษานั้น มีลูกศิษย์หลายรูป ได้เข้ามาอยู่ประพฤติปฏิบัติ อุปัฏฐาก ฝึกฝนอบรม ธรรมะและข้อปฏิบัติพึงเทศน์กับท่านธรรมล้วน ๆ ของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ไม่เคยส่งเสริมสิ่งที่เราเรียกว่า การถือโชคกลางหรือไสยศาสตร์เลยท่านสอนแต่เรื่องอริสัจ สติปัญญา ไตรลักษณ์ ฯลฯ และไหน ๆ พุคส่วนก็พากันพูดเสียเถอะ คือบางครั้งท่านก็ได้ กล่าวถึงปรากฏการณ์และเหตุการณ์ของโลกอื่นหรือโลกหน้าบ้าง แต่ที่สำคัญยิ่งกว่านั้นสำหรับพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ก็คือ สิ่งใดที่ท่านสอนให้ คนอื่น ทำสิ่งนั้นท่านก็เคยทำมาเองแล้วทั้งสิ้นคือท่านสอนดยการทำให้ดูด้วยไม่ใช่โดยการบอกให้คนอื่นทำ แต่ตนเองทำไม่ได้ สำหรับท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต นั้น ธรรมอยู่ในใจท่านไม่ได้อยู่ในคัมภีร์เท่านั้น

2) ผลกระทบที่มีต่อด้านสังคม

1) ผลกระทบในการขยายตัวของธรรมยุติกนิกายสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

การก่อตั้งธรรมยุติกนิกายขึ้นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นั้น เป็นกระบวนการที่มีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านศาสนาและสังคม ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ทั้งที่กรุงเทพฯ และในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือความเปลี่ยนแปลงทางศาสนาที่เกิดขึ้นที่กรุงเทพฯ ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์เป็นความเคลื่อนไหวในกลุ่มผู้ปกครอง เพื่อให้คณะสงฆ์ที่บริสุทธิ์และมีความรู้ที่จะสืบสานพระพุทธศาสนาต่อไป ซึ่งก่อให้เกิดความสนับสนุนการศาสนาในลักษณะต่าง ๆ เช่น การส่งเสริมการศึกษาปริยัติธรรมและเป็นผลให้กรุงเทพฯ กลายเป็นศูนย์กลางพุทธศาสนาแบบเถรวาท การก่อตั้งและขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในระยะแรกนั้น ได้รับความอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์และกลุ่มผู้ปกครองทั้งจากกรุงเทพฯ และท้องถิ่น รวมทั้งองค์ประกอบอื่นๆ เช่น การได้รับหน้าที่ในการจัดการคณะสงฆ์ การศาสนาและการศึกษาจน พ.ศ. 2445 การขยายตัวของธรรมยุติกนิกายจึงเริ่มหันมาพึ่งพากำลังทรัพย์ของประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งถือได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของการขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

จากปัจจัยนี้เองทำให้ธรรมยุติกนิกายสามารถขยายตัวครอบคลุมเขตสำคัญ ๆ ทั่วภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้สำเร็จ พ.ศ. 2473 (เปรมวิทย์ ท่อแก้ว 2534:1)

เป็นที่น่าสังเกตว่าพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้แนวคิดของธรรมยุติกนิกาย จากกรุงเทพฯ อย่างมากและเป็นกรอบกำหนดการใช้วิถีชีวิต (way of life) ของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต และท่านถือได้ว่าเป็นผู้ขยายตัวของแนวคิดเรื่องธรรมยุติกนิกายได้ขยายไปสู่ภาคเหนือของ ไทยประมาณช่วง พ.ศ. 2470 เป็นช่วงที่พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันทโท จันทร์) เจ้าอาวาสวัดบรม นิवास ได้ไปจัดการดำเนินงานปรับปรุงวัดเจดีย์หลวงที่จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นวัดธรรมยุติกวัดแรก เมื่อการปรับปรุง ซึ่งครั้งนั้นท่านเจ้าคุณอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันทโท จันทร์) เจ้าอาวาสวัดบรม นิवास ได้ไปจัดการดำเนินงานปรับปรุงวัดเจดีย์หลวงที่จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นวัดธรรมยุติกวัดแรก เมื่อการปรับปรุงเข้ารูปเป็นที่มั่นคงพอสมควรแล้ว ท่านได้พยายามที่จะหาพระเถระผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง ทางปริยัติและปฏิบัติ ให้มาเป็นสมภาร ทั้งนี้ตามความประสงค์ต้องการที่จะวางรากฐานคณะธรรม ยุติขึ้นในจังหวัดเชียงใหม่ เพราะพระทางภาคนี้ ก่อนนั้นการฉันอาหารในเวลาวิกาลเขาไม่ถือว่าเป็น การผิดวินัย รู้สึกว่าวินัยจะหละหลวมมากในแถบนี้ จึงเป็นเรื่องสำคัญที่จะให้พระเถระผู้มั่นคง รอบคอบนำนับถือมาอยู่ เพื่อให้เป็นประโยชน์จริงๆ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์จึงปรารภว่า “...ควรจะเป็นท่านมั่นฯ เพราะเป็นผู้เจริญทางการปฏิบัติกัมมฐาน...” (พระญาณวิริยาจารย์ (วิริยงค์ สิรินุชโร 2521: 50)

ซึ่งหลังจากนั้นท่านก็เที่ยวรุดงค์ไปเกือบทุกจังหวัดในทางภาคเหนือ เป็นการเผยแพร่แนวคิดผลทำให้แนวคิดธรรมยุติกนิกายขยายตัวออกไปและสถานที่ท่านพักเกิดเป็นวัด ธรรมยุติกนิกายเกือบทุกแห่ง เช่น วัดคอกแม่ปิ้ง ในอำเภอพร้าว ในจังหวัดเชียงใหม่ วัดป่าเมียง วัด ถ้ำผาจรูญ ในจังหวัดเชียงราย นอกจากนี้ยังขยายตัวไปถึงเผ่าต่างๆ ในภาคเหนือ เช่น เผ่ามูเซอ อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย

การประกาศศาสนาแนวคิดธรรมยุติกนิกายแก่ชาวเขา ท่านกล่าวว่า “.. ก็อัครรรยพวกนี้อยู่อย่าง หนึ่ง คือ พวกมิชชันนารี ที่เป็นบาทหลวงขึ้นไปแนะนำให้เขานับถือคริสเตียน มีหลายครั้งที่ บาทหลวงเหล่านั้น ไปสอน ทั้งแจกสิ่งของมากมายแต่พวกนี้ก็ไม่ยอมจะเข้าศาสนากับพวกนั้นเลย ครั้นเมื่อพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาไปพวกนี้จะทำบุญด้วย แต่นั่นไม่ได้หมายความว่า จะเข้ามาอยู่ ในพระพุทธศาสนาเพราะนี่นับถือภูตผีปีศาจแล้ว..” (ธรรมสภา 2538: 68)

การที่คณะสงฆ์สายท่านได้เผยแพร่พระพุทธศาสนาที่นั่นนับเป็นการปู พื้นฐานการนับถือพระพุทธศาสนาแก่ชาวเขาไว้เป็นอย่างดี หากมีพระสงฆ์รุ่นหลังตามไปสมทบกัน อยู่เรื่อยๆ สักวันชาวเขาอาจแนบแน่นอยู่กับพุทธศาสนา

เหตุที่การขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในภาคเหนือไม่มากเหมือนอีสานอาจเพราะไม่มีนักบวชเป็นคณาภาคเหนือที่บวชในธรรมยุติกนิกายและมีชื่อเสียงกับพระอาจารย์มั่นฯ เลย ซึ่งทำให้การขยายตัวไม่เท่าที่ควร ท่านกล่าวว่า

“...คนเมืองเหนือ ๗นี้ใจอ่อน ศรัทธาในพระพุทธศาสนา ก็ดี แต่การที่จะยอมเสียดสละบวชอุทิศตนต่อการปฏิบัติอย่างจริงจังนั้นมีน้อยมาก 12 ปีของการอยู่ภาคเหนือ ยังไม่เห็นใครมาบวชและปฏิบัติธรรมอย่างจริงจังสักองค์เลย ซึ่งตรงกันข้ามกับคนภาคอีสานยังมีคนมาบวชแล้วตั้งใจเด็ดเดี่ยวมีอยู่มาก จนถึงมีศรัทธาความตั้งใจอย่างแน่วแน่ของการปฏิบัติ แม้จะได้เรียนจากเรา ปฏิบัติกันอย่างจริงมาแล้วก็ตาม ยังได้พากันติดตามหาเราถึงจังหวัดเชียงใหม่ การมานั้นมิใช่เพื่อหวังประโยชน์อะไรอื่น นอกจากจะมาหาทางแก้ไขในเรื่องของการปฏิบัติธรรมกันทั้งนั้น คนทางตะวันออกเฉียงเหนือจึงถือได้ว่าเป็นคนที่มีความบึกบึนเป็นเยี่ยม แม้ว่าจะมีปัญหาค่อนข้างที่บ่อยเป็นส่วนมาก บรรดาผู้ที่มาฝึกฝนอยู่กับเรา ที่ติดตามมามากขึ้นทุกทีนี้เอง ทำให้คิดถึงว่าเราอาจจะต้องกลับไปทางอีสานอีก แต่ในขณะนี้ก็ใครจะทำประโยชน์ให้แก่คณะบ้างตามสมควร จึงพยายามหาทางปลุกนิสัยบุคคลให้เข้าใจถึงการปฏิบัติจิตใจทั่ว ๆ ไป...” (พระญาณวิริยาจารย์ (วิริยงค์ สิรินุชโร) 2521: 65)

การขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกนั้นน่าจะเกิดจากลูกศิษย์เป็นคนภาคนั้นมาศึกษาและปฏิบัติธรรมกับท่าน เช่น พระอาจารย์วิริยงค์ สิรินุชโร พระอาจารย์เจ็ย เป็นต้น และในระยะหลังมีพระภิกษุจากอีสานได้เดินทางไปเที่ยวธุดงค์ ได้สร้างวัดขึ้น เช่น หลวงพ่อสมชาย ได้สร้าง วัดเขาสุกิม ในจังหวัดจันทบุรี วัดเขาน้อยท่าแฉลบ จังหวัดจันทบุรี

ส่วนในทางภาคใต้ท่านพระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาจารย์ (เทศก์ เทศรังสี) เป็นผู้ขยายแนวคิดธรรมยุติกนิกายสายพระอาจารย์มั่นน่าจะเริ่มในประมาณ พ.ศ. 2493 เนื่องจากท่านในตอนแรกต้องการอยากจะชมปฏิบัติและแนวปฏิบัติของสำนักที่มีชื่อเสียงต่าง ๆ เช่นที่ราชบุรีและเพชรบุรี เป็นต้น จึงได้ออกเดินทางไปขอพักเพื่อศึกษาในสำนักนั้น ๆ จนกระทั่งถึงจังหวัดสงขลา และได้อบรมและขยายแนวคิดธรรมยุติกนิกายจึงเกิดขึ้น ซึ่งท่านพระอาจารย์เทศก์ฯ ได้จำพรรษาถึง 15 ปีและมีตำแหน่งที่สำคัญคือ เป็นเจ้าคณะจังหวัด ภูเก็ต-พังงา-กระบี่ โดยพระท้องถิ่นไม่ต้องการให้อยู่ ซึ่งฝากกุฏิบางแห่ง จนกระทั่งถูกปาด้วยก้อนอิฐ และขับไล่โดยประการต่างๆ และมีคณะเจ้าปกครองไม่สนับสนุนทางเจ้าคณะจังหวัดพังงาได้ขับไล่ให้หนีจากท้องถิ่นที่เขาปกครอง พระอาจารย์เทศก์ฯ ได้พยายามพูดความจริงให้ฟังว่าท่านมาเพื่ออบรมศีลธรรมและเผยแผ่ศาสนาอันเป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง มิได้มาเบียดเบียนใคร ต่อมาผู้ช่วยสังฆ

มนตรีได้มีหนังสือไปต่อว่าเจ้าคณะจังหวัดพังงาด้วยประการต่างๆ เรื่องจึงสงบลง(พระนิโรธรังสี คัมภีร์ปัญญาจารย์(เทศก์ เทศรังสี) 2529: 130-139)

การพัฒนาบุคคลของท่านได้เปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการปฏิบัติตัวเปลี่ยนสภาพไปหลายอย่าง โดยเฉพาะการเทศนาและการบริหาร นับว่าเป็นประโยชน์แก่พระท้องถิ่นมาก ตามประเพณีเดิม ชาวบ้านเขาเข้าหาพระและกราบพระต้องนั่งขัดสมาธิ (ขัด-สะ-หมาด) ปกครองพระอาจารย์เทศก์ฯได้ไปสอนให้ทำความเคารวะโดยให้นั่งพับเพียบทำให้เรียบร้อยดีมาก ปกครองพระอาจารย์เทศก์ฯได้สละทุกอย่างเพื่อประโยชน์แก่ชนชาวภูเก็ตและจังหวัดพังงาดังกล่าวแล้ว เมื่อกลับมาภาคอีสาน

การไปอยู่ในภาคใต้ของประเทศของพระอาจารย์เทศก์ เทศรังสี นั้นได้เกิดการเดินทางเข้าสู่ภาคใต้ของคนอีสานในครั้งต่อมา เพื่อไปใช้แรงงานและตั้งชุมชน ท่านกล่าวว่า “... หนึ่งกรรมกรคนอีสานก็ยังมีไม่กี่คน คนแถบนั้นพากันกลัวคนอีสานเหมือนกับกลัวยักษ์กลัวเสือ อย่างนั้นแหละ เพราะเขาได้ข่าวเล่าลือกันต่อ ๆ มาว่า คนอีสานใจดำอำมหิต โหดร้ายจับเด็ก ๆ มาทำกิน เป็นอาหาร หลังจากเราเข้าไปแล้วได้หนึ่งปี กรรมกรอีสานพากันแห่เข้าไปเป็นหมู่ แล้วก็เดินตามหลังกันตามถนนยาวเหยียดเลย...” (พระนิโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาจารย์(เทศก์ เทศรังสี) 2529: 139)

2) เป็นศูนย์กลางปกครองแห่งศรัทธา และสังคัมม์เย็นเป็นสุขต่อชุมชน

การขยายตัวของชุมชน เมื่อพระอุดมกรรมฐานอยู่ที่ใด ที่นั้นมักจะมีแต่ความร่มเย็นเป็นสุขเนื่องจากท่านปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ มีความเมตตาอนุเคราะห์อย่างสูง ตลอดจนเป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของประชาชน ประชาชนก็มักอพยพไปถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่เป็นจำนวนมาก จนกลายเป็นชุมชนขึ้นมา เช่น บ้านดงหม้อทอง อำเภอวานรนิวาส จังหวัดสกลนคร บ้านกุดปลาข้าว อำเภอสว่างแดนดิน บ้านคำไผ่ บ้านหนองหมู บ้านคลองเดิม บ้านโป่งเปี้ยวจังหวัดสกลนคร บ้านนาคำแคน ตำบลนาสะแบง อำเภอบึงกาฬ จังหวัดหนองคาย หมู่บ้านต่างๆ เหล่านี้เดิมเคยเป็นป่า อยู่ในบริเวณที่หล่อแหลมต่ออันตราย (sensitive area) และอยู่ในขอบข่ายของการปฏิบัติการของผู้ออกการร้ายคอมมิวนิสต์ แต่ด้วยบารมีและความเมตตาของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต และลูกศิษย์ของท่าน เช่น พระอาจารย์จวน กุลเชฏโฐ และพระอุดมสังวรวิสุทธิเถร (วัน อุดตโม) ทำให้หมู่บ้านดังกล่าวมีแต่ความสงบร่มเย็นขึ้นมาเรื่อยๆ จนกระทั่งไม่มีเหลือความรุนแรงในภาคอีสานอยู่ในปัจจุบันทำให้มีหน่วยงานราชการเข้าไปพัฒนาด้านต่าง ๆ ทำให้หมู่บ้านดังกล่าวมีความเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น

ขณะเดียวกันปัญหาเริ่มแรกก่อนการก่อตั้งถิ่นฐานที่สำคัญที่สุดคือ ชาวบ้านเชื่อว่าพื้นที่เป็นดงพงพีเป็นที่ไม่ดี ฝืดมาก หรือที่ชาวบ้านเรียก “เข็ดขวง ” (เข็ดขวาง)

จะตั้งชุมชนหรือเพาะปลูกอะไรก็ได้ผล ที่ร้ายแรงยิ่งกว่านั้น คือ อาจจะมีภัยอันตรายเกิดขึ้นกับตัวเองได้ แต่ด้วยความมีเมตตาและการก้มหลยร้อยหลังคาเรือน บริเวณที่เคยถือกันว่าเป็นที่ “เข็ดขวง” ผีทวง ปลูกอะไรไม่ขึ้น ก็ได้กลายเป็นไร่นา เป็นแหล่งทำมาหากินของชาวบ้าน (ประจวบ แส่นกลาง 2531: 154) การที่พระสงฆ์เป็นผู้มีโอกาสดีกว่าฆราวาส เพราะมีโอกาสศึกษาเล่าเรียน และปฏิบัติตามพระธรรมคำสอนในคัมภีร์พระไตรปิฎก เนื่องจากหน้าที่และความเกี่ยวข้องกับประชาชนจึงต้องมีหน้าที่อบรมสั่งสอนแก่พุทธบริษัทและเผยแพร่ให้แผ่ไพศาลออกไป การอบรมสั่งสอนและการเผยแพร่จึงเป็นหน้าที่หลักของพระสงฆ์ที่พึงมีต่อประชาชน เพื่อสร้างความสุขสันติให้เกิดขึ้นแก่สังคม และเพื่อความอยู่รอดของตนเอง บทบาทของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต และสาธุศิษย์เกี่ยวกับการอบรมสั่งสอนและการเผยแพร่ คือ การที่ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มีบทบาทต่อสังคมอีสานไม่ว่าจะเป็นการเผยแพร่การอบรมสั่งสอน ตลอดจนการพัฒนาชนบทในรูปแบบต่าง ๆ บทบาทดังกล่าวได้ส่งผลโดยตรงต่อประชาชนดังกล่าวต่อไปนี้

นอกจากการอบรมสั่งสอนการปฏิบัติและการเผยแพร่พระพุทธศาสนา ฝ่ายวิปัสสนากรรมฐานอันเป็นหน้าที่หลักแล้ว งานทางด้านการพัฒนาวัตถุ พระสงฆ์ที่เป็นลูกศิษย์สายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ก็ได้ดำเนินการติดต่อกันมาไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าภาระกิจหลักดังกล่าวเลยไม่ว่าจะอยู่ที่ท่านจะชักชวนบ้านพัฒนาชุมชนของตนในด้านต่าง ๆ ซึ่งล้วนแต่มีความสำคัญ และจำเป็นต่อชีวิตประจำวัน การกระทำเช่นนี้ ส่งผลให้ชุมชนบทมีความเจริญรุ่งเรืองมาจนถึงทุกวันนี้ ซึ่งท่านจะกล่าวไว้เสมอและให้ศิษย์ของท่านยึดถือมาตลอด... *ผู้จะออกแสวงวิเวก ว่า การสอนคนหมายถึงสอนชาวบ้าน ต้องสอนปากสอนท้องให้เขารู้ก่อน จึงสอนศีลธรรม...* ผลกระทบที่เกี่ยวกับชุมชนสังคมที่อยู่ใกล้เคียงที่สาธุศิษย์พักอาศัยของของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตที่ถือเป็นตัวอย่างคือนอกจากอบรมสั่งสอนแล้วยังทำประโยชน์ให้กับสังคมและลูกศิษย์ได้ดำเนินการและพัฒนาดังนี้ (ประจวบ แส่นกลาง 2531: 152-156)

ก. การสร้างโรงพยาบาล

โรงพยาบาลเป็นสาธารณประโยชน์ที่สำคัญมาก่อนต่อชีวิตและความปลอดภัยของประชาชน ก่อนที่จะมีโรงพยาบาลบางแห่ง เป็นต้นว่า โรงพยาบาลพระอาจารย์ฝั้น อาจาโร ประชาชนประสบความยากลำบาก ต้องเดินทางไปรักษาในโรงพยาบาลที่อยู่ห่างไกล ได้มอบให้กระทรวงสาธารณสุขดำเนินการต่อไป โรงพยาบาลแห่งนี้ได้มีบทบาทสำคัญในการช่วยเหลือชีวิต รักษาพยาบาลผู้บาดเจ็บป่วย

ข. การสร้างโรงเรียน

การศึกษาเป็นเรื่องหนึ่งที่ลูกศิษย์ของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เน้นเป็นพิเศษ ท่านได้สร้างโรงเรียนขึ้นหลายแห่ง เพื่อให้เด็กที่เล่าเรียนศึกษาในชุมชนของตน โดยการ

จัดหางบประมาณสร้างโรงเรียน วัสดุอุปกรณ์ให้แก่โรงเรียน เช่น พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน เจ้าอาวาสวัดป่าบ้านตาด อำเภอเมือง จังหวัดนอจากนี้แล้ว พระสงฆ์รูปอื่น ๆ ต่างก็ให้การสนับสนุนการศึกษาของชาติในรูปแบบต่าง ๆ อาทิ พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร ได้มอบวัสดุก่อสร้างโรงอาหาร และก่อสร้างส้วมให้โรงเรียน

ค. การสร้างถนน สะพาน

ถนนและสะพานเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญในการเดินทางไปยังวัด หมู่บ้านในชนบทที่อยู่ห่างไกลความเจริญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งมีพื้นที่อันกว้างใหญ่ไพศาล และมีสถานะเศรษฐกิจโดยทั่วไปต่ำกว่าทุกภาค แม้ว่าทางรัฐบาลมีนโยบายที่จะสร้างถนนหนทางอย่างมากมาย แต่เนื่องจากมีปัจจัยที่จำเป็นเร่งด่วนหลายอย่างที่จะพัฒนาภูมิภาคแห่งนี้จึงดูเหมือนว่าไม่ได้รับการเอาใจใส่เท่าที่ควร

พระสงฆ์ที่เป็นลูกศิษย์ของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้เล็งเห็นความสำคัญและจำเป็นในเรื่องนี้จึงได้สร้างถนนและสะพานข้ามแม่น้ำลำคลอง ทำให้การคมนาคมที่เคยเป็นอุปสรรคโดยเฉพาะในฤดูฝน เกิดความสะดวกสบายยิ่งขึ้น ผู้คนเดินทางไปมาหาสู่ ทำนาค้าขายกันมากขึ้นทำให้ชีวิตและความเป็นอยู่ของชาวบ้านดีขึ้น เช่น พระอุดมสังวรวิสุทธิเถร (วัน อุตตโม) ได้สร้างความเจริญสู่อำเภอส่องดาว จังหวัดสกลนคร ทำให้มีเส้นทางเชื่อมไปยังอำเภอต่างใกล้เคียงและลดช่องว่างระหว่างเมืองกับชนบท

ง. การสร้างแหล่งกักเก็บน้ำ

น้ำเป็นปัจจัยที่สำคัญมากอย่างหนึ่งสำหรับพระสงฆ์สายนี้ จะเห็นได้ชัดว่าจุดเด่นของวัดป่าที่รองลงมาจากธรรมเนียมอันรุ่มรื่นเขียวชอุ่มแล้ว ก็คือสระน้ำซึ่งเป็นแหล่งน้ำที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติหรือขุดขึ้นมาให้พระสงฆ์ใช้น้ำในการบริโภคใช้สอยในชีวิตประจำวัน น้ำจึงเปรียบเสมือนเส้นชีวิตของพระป่าเช่นเดียวกับอาหาร ด้วยเหตุนี้เองท่านจึงได้ตระหนักถึงความจำเป็นของน้ำที่มีต่อชีวิตและความเป็นอยู่ของประชาชน จึงได้สร้างแหล่งเก็บน้ำต่าง ๆ ขึ้นมาเป็นต้นว่า ฝาย เขื่อน บ่อน้ำ สระน้ำ เช่นเขื่อนน้ำอูน อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร และอ่างเก็บน้ำที่บ้านนาคำแคน หมู่ 12 ตำบลนาแสง อำเภอบึงกาฬ จังหวัดหนองคาย สระน้ำและบ่อน้ำที่บ้านตาด ตำบลบ้านตาด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ทั้งนี้เพื่อช่วยเหลือการเกษตรของชาวบ้าน รวมทั้งใช้ในการอุปโภคบริโภคของมนุษย์และสัตว์ โดยมีได้ใช้เงินงบประมาณจากทางราชการแต่อย่างใด ทั้งระบบงานในการก่อสร้างก็สำเร็จลงอย่างรวดเร็วทันตามความต้องการของประชาชน ทางด้านการบำรุงรักษาก็ได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีทั้งนี้เพราะได้ลงทุนลงแรงด้วยตนเอง ชาวบ้านจึงเกิดความรักและหวงแหนสาธารณประโยชน์เหล่านี้ มิได้ถือว่าเป็นของรัฐแล้วปล่อยให้รัฐดูแลเอาเอง ในที่สุดก็เกิดความชำรุดเสียหายใช้การไม่ได้

จ. การอนุรักษ์ธรรมชาติ

อาจกล่าวได้ว่าแนวคิดพระป่าของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต การรักษาป่าไม้และธรรมชาติเป็นของกลุ่มคนที่ไม่มีป่า พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ให้ทัศนะว่าพระต้องอาศัยความสงบร่มเย็นในการบำเพ็ญภาวนาที่นั่นย่อมมีป่า ด้วยเหตุนี้เองสภาพวัดป่าทั่วไปถึงเต็มไปด้วยป่าเขา ธรรมชาติต้นไม้สวยสดงาม พรั่งพร้อมไปด้วยสัตว์ป่าใหญ่น้อย กระรอก กระแต ไก่ป่า กระต่าย บางป่ามีสัตว์ป่ามากมายเป็นต้นว่า เลียงผา และยังมีแบกไม้ขนานพันรู้อีกด้วย บางที่เช่นนี้จึงเหมาะสำหรับนักท่องเที่ยวอย่างยิ่ง จึงปรากฏว่ามีนักท่องเที่ยวพากันไปกราบนมัสการพระป่าสายนี้อย่างมากมาในปัจจุบัน และถือโอกาสเที่ยวชมความงามที่เป็นธรรมชาติจริง ๆ ภายในบริเวณวัดอีกด้วย ด้วยความสงบและร่มรื่นตามธรรมชาติและพระการสำคัญคือมีพระสงฆ์ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ จึงสามารถดึงประชาชนเข้าหาวัด แสวงหาสัจธรรมแห่งชีวิตมากในปัจจุบันที่ปรากฏชัด คือได้มีสถานศึกษาหน่วยงานเอกชนหรือกลุ่มต่าง ๆ จัดทำโครงการธรรมสัญจร ไปกราบนมัสการและทำบุญร่วมกับพระอริยสงฆ์สายนี้กันอย่างมากมาย และผลพลอยได้ก็คือการเที่ยวชมวัดป่าในภาคอีสาน

3) เป็นผู้นำทางความคิดในเรื่องของความเชื่อของชาวอีสาน

ความเชื่อของชาวอีสานก็เหมือนกันกับชนชาติอื่น ๆ ในสมัยโบราณ คือเชื่อสิ่งที่มองไม่เห็นตัวตน โดยเข้าใจว่ามีฤทธิ์อำนาจอยู่เหนือคนอาจบันดาลให้ดีหรือร้ายแก่คนได้ ความเชื่อเช่นนี้คือความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ ที่ไม่อาจพิสูจน์ได้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ใด ๆ แต่ความเชื่อเช่นนี้อธิพลต่อความคิดและการกระทำของคนไม่ว่าจะเป็นยุคสมัยใด ความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติบางชนิดก็อาจจัดอยู่ในรูปของศาสนาดั้งเดิม ก่อนที่จะพัฒนาเป็นศาสนาใหม่ ๆ ในปัจจุบัน (มารยาท กิจสุวรรณ 2526: 14)

ความเชื่อของชาวอีสานมีลักษณะร่วมกันกับวัฒนธรรมกลุ่มแม่น้ำโขงมากกว่าวัฒนธรรมกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เนื่องจากว่าถ้ามองในด้านเชื้อชาติและความสัมพันธ์ใกล้ชิดแล้วชาวอีสานส่วนใหญ่คือผู้ที่อพยพโยกย้ายหลบหนีภัยสงครามมาจากราชอาณาจักรลาวนับตั้งแต่สมัยพระวอพระตา แม้ว่าวัฒนธรรมจากส่วนกลางจะแผ่ขยายเข้ามาผสมกลมกลืนนับตั้งแต่ พ.ศ. 2436 (รัชกาลที่ 5) เมื่อครั้งปฏิรูปการปกครองหัวเมืองอีสานเป็นต้นมาแต่ความเชื่อซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโลกทัศน์ของชาวอีสานก็ยังคงมีความคล้ายคลึงกับผู้คนในอาณาจักรลาว ลักษณะความเชื่อของคนกลุ่มนี้มีลักษณะเฉพาะตัวและคงความเป็นเอกลักษณ์มาจนเท่าทุกวันนี้ เช่น ความเชื่อในอำนาจของสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งได้แก่ ภูติผีวิญญาณและความเชื่อเกี่ยวกับศาสนาพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต อธิบายว่าการศึกษาและปฏิบัติธรรมจากหลักธรรมชาติ อันที่จริงการนับถือมหายานี้เกิดจากการไม่เข้าใจถ่องแท้ในพระพุทธศาสนา หรือขาดการศึกษาที่แท้จริงในพระพุทธศาสนา

นั่นเอง ยิ่งชาวชนบทห่างไกลความเจริญแล้วก็ยังมีแต่ความเชื่อกับสิ่งมงายเหล่านี้เป็นอย่างเป็นล่ำเป็นสัน จึงเป็นสิ่งที่แยกถอนยากทีเดียว(ปฐม นิคมานนที 2546 : 75) การแนะนำทั้งวิธีการจัดการเกี่ยวกับการถอนสิ่งที่ชาวบ้านถือว่าศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ และวิธีการแนะนำอุบายต่างๆ ให้กับประชาชน เลิกเชื่อในเรื่องมงายเหล่านี้ วิธีการดึงมวลชนของท่านอาศัยความสงบไม่แสดงปฏิกิริยาใดๆ และแสดงถึงความเป็นผู้อนุเคราะห์และเมตตา เช่น ชาวเขาเข้าใจท่านผิด คิดว่าเป็นเสื่อเย็นแปลงกายมา ขณะไปพักอยู่ที่นั่น ทีแรกชาวบ้านเขาไม่มีความเลื่อมใสและไว้วางใจท่านเลย และถูกมองว่าท่านเป็นเสื่อเย็นที่จะทำร้าย ดังนั้นเพื่อความอนุเคราะห์โลกซึ่งควรแก่สมณกิจที่พอทำได้ แม้จะทุกข์ลำบากก็พยายามอดทนไปจนชาวเขาพากันกลับใจมาศรัทธาพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต (พระมหาบัว ญาณสัมปันโน 2538: 145-147) ดังปรากฏในฮีตสิบสองคองสิบสี่ซึ่งพระอาจารย์มั่นท่านได้สั่งสอนสิ่งต่างๆ โดยลักษณะเป็นวิทยาศาสตร์ เช่น

ก. การเลิกละความเชื่อเกี่ยวกับผีสาววิญญาณ

การอบรมสั่งสอนที่จัดได้ว่าเป็นผลงานชิ้นสำคัญของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้แก่ การเลิกละความเชื่อเกี่ยวกับผีสาววิญญาณ เรื่องนี้พระอาจารย์มั่นได้สั่งสอนแนะนำแนวทางในการแก้ไขความเชื่อนี้แก่พระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่พร้อมทั้งกำชับให้ปฏิบัติกันอย่างจริงจังและรายงานผลการปฏิบัติต่อท่านทุกครั้ง เพราะท่านถือว่าการที่จะเข้าถึงท่านได้จะต้องแก้ไขความเชื่อมงายเหล่านี้ให้หมดสิ้นไปเสียก่อน เช่น ชาวบ้านผู้ไทยที่บ้านม่วงไข่ อำเภอพรรณาริคม จังหวัดสกลนคร มีความเชื่อเรื่องผีมหัศจรรย์และผีอื่น ๆ อย่างเคร่งครัด มีการประภิบพิธีกรรม เช่น สังเวณี แต่ภายหลังจากที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ไปจำพรรษาอยู่ที่วัดภูไทยสามัคคีเมื่อ พ.ศ. 2488 (สุรัตน์ วรารัตน์ 2524:39) ท่านชี้แจงให้เห็นถึงบาปบุญคุณอันเกิดจากการฆ่าสัตว์ นอกจากนี้ยังสั่งสอนหลักธรรมง่าย ๆ โดยเฉพาะเรื่อง ศีลธรรม ซึ่งให้ความมงายในความเชื่อเรื่องผีต่าง ๆ จนชาวผู้ไทยคลายความเชื่อแต่เดิมลงเป็นจำนวนมาก ตามหมู่บ้านซึ่งแต่เดิมจัดเป็นมวมของผีเรือนก็เปลี่ยนเป็นภาพพระสงฆ์หรือพระพุทธรูปบูชา นับว่าเป็นการรณรงค์ครั้งใหญ่ ใช้เวลานานและแผ่เป็นบริเวณกว้างในพื้นที่หลายหมู่บ้าน ส่วนบ้านพรรณาริคม อำเภอพรรณาริคม จังหวัดสกลนครเมื่อลูกศิษย์คือพระอาจารย์ฝั้น อาจาโรได้มาจำพรรษาที่วัดป่าอุดมสมพร ท่านได้เทศนาสั่งสอนให้เชื่ออย่างมีเหตุผลตามหลักวิทยาศาสตร์เช่นเดียวกัน (สุรัตน์ วรารัตน์ 2524: 40)

ข. ความเชื่อที่ผิดเกี่ยวกับมรรคผลนิพพาน

ความเชื่อที่มีมาแต่ก่อนที่เป็นอุปสรรคสำคัญยิ่งสำหรับพระสงฆ์ในการปฏิบัติธรรม เพื่อมุ่งสู่ความหลุดพ้น คือความเชื่อที่ว่ามรรคผลนิพพานนั้นหมดสมัยเนื่องจากพระพุทธเจ้าได้เสด็จดับขันธปรินิพพานไปนานแล้ว ซึ่งเป็นความเชื่อที่บั่นทอนความอุสาหวิริยะ

ในการปฏิบัติธรรมของพุทธบริษัทในปัจจุบัน ภายหลังจากที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้สั่งสอนให้มีการปฏิบัติธรรมขึ้น โดยการปฏิบัติอย่างง่าย ๆ ไม่ว่าจะเป็นฆราวาส หรือพระภิกษุสามเณร ก็สามารถปฏิบัติได้ทั้งนั้น และประสบผลอย่างทันตาเห็นด้วยไม่ต้องเสียเวลายกชั้น 5 ชั้น 8 เหมือนแต่ก่อน ความเชื่อดังกล่าวจึงหมดสิ้นไป พระธรรมในพระพุทธศาสนาจากที่เคยถือว่าเป็นเรื่องของ “ฉันคิด” ซึ่งเป็นเรื่องของทฤษฎีก็ได้กลายเป็นเรื่องของ “ฉันรู้” คือการเอาพระธรรมปฏิบัติจนเห็นแจ้งโพล่งขึ้นมาในใจของงาน (กุหลาบ สายประดิษฐ์ 2522: 30-31) สมัยพระอาจารย์มั่นเป็นต้นมา

ผลปรากฏในเวลาต่อมาชาวบ้านได้ขยายต่อกันว่าหากใครอยากพ้นทุกข์ต้องการความบริสุทธิ์ ความจริงในพระพุทธศาสนาแล้วจงพยายามติดตามและปฏิบัติกับพระอาจารย์มั่นจะได้ผลอย่างแท้จริง (พระณณวิริยาจารย์ (วิริยงค์ สิรินุโร 2521:81) ฆราวาสพระภิกษุสามเณรจึงพากันหลังไหลมามอบตัวเป็นศิษย์มอบกายถวายตัวมากมาย การปฏิบัติวิปัสสนากรรมมัฏฐานเพื่อความหลุดพ้นจึงได้แพร่หลายออกไปในดินแดนอีสาน ในเวลาต่อมาบรรดาศิษย์ฝ่ายบรรณชาติหลายรูปได้เป็นหลักในด้านการศึกษาทางจิตหลายรูปทั้งที่ยังมีชีวิตอยู่ทั้งที่มรณภาพไปแล้ว อาทิ พระอาจารย์แหวน สุจิณฺโณ พระอาจารย์ขาว อนลโย พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร พระนิโรธรังสีบัณฑิตปัญญจารย์ พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน พระอุมสังวรวิสุทธิเถร พระอาจารย์ชอบ ฐานสโม พระอาจารย์หลุย จันทะสาโร ฯลฯ พระสงฆ์เหล่านี้บางรูปที่ได้มรณภาพไปแล้วปรากฏว่าอัฐิของท่านถวายเป็นพระธาตุสุกสคติเป็นประจักษ์พยานว่าท่านได้บรรลุขั้นสูงสุด เป็นพระอรหันต์สาวกปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะความบริสุทธิ์ความหลุดพ้นมีอำนาจชักฟอกธาตุขันธ์ให้มีความบริสุทธิ์อัฐิของท่านจึงกลายเป็นพระธาตุอันบริสุทธิ์ สดใส ซึ่งลักษณะเช่นนี้ ปุถุชนธรรมดาไม่สามารถจะเป็นไปได้

ค.ความเชื่อเกี่ยวกับการฝึกวิปัสสนากรรมมัฏฐานทำให้สติฟื้นเพื่อนหรือวิกลจริต

ปัญหาอย่างหนึ่งที่อาจเกิดขึ้นระหว่างการปฏิบัติวิปัสสนากรรมมัฏฐานที่ไม่ถูกวิธี คือความวิปัสสนาขาดสติ สาเหตุสำคัญเกิดขึ้นจากการขาดสติ ปล่อยให้ความฟุ้งซ่านไม่อยู่กับคำบริกรรมภาวนา จิตใจจึงว่างเปล่าและเป็นช่องทางให้กิเลสตัณหาอารมณ์ภายนอกเข้ามาแทรกแซง ก่อความวิตกกังวลให้ฟุ้งซ่าน เกิดความเกียจคร้านง่วงเหงาหาวนอนด้วยเหตุดังกล่าวนี้ จึงทำให้ผู้ปฏิบัติฝึกหัดภาวนาเกิดวิปัสสนาขาดสติขาดความสำนึกรู้สึกตัวและกระทำในสิ่งต่าง ๆ ที่ผิดวิสัยของปุถุชนธรรมดาสามัญ เช่น นั่งคุกเข่ากราบตรงทางแยก เพราะเกิดความรู้ขึ้นมาในจิตว่า สถานที่นั้นพระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกเสด็จผ่านมาทางสายนี้ หรือบางคนลุกขึ้นเปลื้องผ้าถุงห่มออก ในขณะที่นั่งภาวนาร่วมกันอยู่ แล้วเดินผ่านผู้คนที่กำลังภาวนากัน

อยู่ (อาจารย์โรวาท ชุตพิเศษ คณะศึกษานุศึกษาบัณฑิตวิทยาลัย 2522 :48)และที่นับว่าหนักยิ่งกว่านั้น คือ บางคนเกิดความรู้สึกว่าตัวเองได้บรรลุประอรหัตต์ เกี่ยวเนื่องให้พระภิกษุสามเณรหรือแม้แต่ครูอาจารย์ให้มากราบไหว้ฟังธรรมจากตน อย่างไรก็ตามก็ปัญหาเช่นนี้ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ถือเป็นภารกิจสำคัญในการแสดงธรรมแนะนำวิธีการภาวนาอย่างถูกต้องและเมื่อผู้ปฏิบัติเกิดปัญหาดังกล่าวอย่างถูกต้องและเมื่อปฏิบัติเกิดปัญหาดังกล่าวขึ้นมาก็สามารถหาอุบายหรือวิธีการแก้ไขได้ทันทั่วทั้งที่ ดังปรากฏว่าพระอาจารย์มั่น อาจารย์ ได้ช่วยพระอาจารย์ดี ฉนฺโน แก้ไขการเกิดสัญญาวิปัสสนาแก่ชาวบ้านกุดแห่ ตำบลกุดเชียงสม อำเภอเลิงนกทา จังหวัดยโสธร ผลปรากฏว่า ทำให้ผู้ที่วิปัสสนาหรือผู้ปฏิบัติธรรมมีความรู้สึกตัว ได้บำเพ็ญเพียรภาวนารักษาจิตอย่างจริงจังผู้ที่เคยวิปัสสนาก็กลับเข้าสู่ความสงบ ตั้งมั่นเป็นสมาธิ มีสติระริกรู้สึกตัว บรรดาฆราวาสญาติโยมต่างก็พากันเข้าวัดบำเพ็ญภาวนาเพิ่มขึ้นทุกวัน

ง. ความเชื่อประเพณีดั้งเดิมเกี่ยวกับศาสนา

เนื่องจากพระสงฆ์ในสมัยนั้น ต้องมาเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางโลกนี้มีหลักฐานที่แสดงว่าเกิดขึ้นอย่างกว้างขวางในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น รายงานใน พ.ศ. 2443 พบว่าพระสงฆ์ในเขตมณฑลนครราชสีมาใช้เวลาส่วนใหญ่บูรณะวัด ช่วยกฤหัสถ์ต่างไร่ทำสวน(ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 17 (ร.ศ. 119). : 158-159) หรือในเขตมณฑลอีสานพระสงฆ์ทำงานสร้างเขื่อนและเลี้ยงวัวนอกจากนี้จารีตประเพณีของภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่เกี่ยวข้องกับท้องถิ่นในทางโลกยังเห็นได้จากประเพณีของชุมชนที่พระสงฆ์จะเข้ามามีส่วนร่วมในพิธีกรรมไม่เพียงเป็นแค่ผู้ทำหน้าที่ประกอบพิธี เช่น และเพณีในเดือน 5 หรือเดือนเมษายนที่ถือเป็นเดือนเริ่มต้นปีใหม่ วัดจะเชิญพระพุทธรูปออกจากโบสถ์ไปตั้งที่หอสงฆ์เพื่อให้ชาวบ้านนำน้ำอบน้ำหอมแล้วยังจะต้องมีดอกไม้ไว้บูชาพระโดยมีพิธีเก็บดอกไม้บูชาจากพระสงฆ์ สามเณร ชายหนุ่มหญิงสาว ต่างพากันเก็บดอกไม้ตามป่าโดยถือเป็นการสร้างกุศล และในช่วงประเพณีสงกรานต์ที่มีการสาดน้ำกันอยู่นั้นทั้งชายหนุ่มหรือหญิงสาวตลอดจนผู้ใหญ่ พระสงฆ์สามเณร ถ้าเดินไปพบการเล่นการสาดน้ำตามประเพณีท้องถิ่นจำไม่มีการละเล่นไม่มีการละเว้นให้เลยเพราะถือว่าเป็นพิธีเพื่อทำให้ฝนฟ้าตกบริบูรณ์ (สิทธิ เขตวัน 2526 : 91)ในช่วงฤดูการทำบุญบั้งไฟพระสงฆ์จะเข้าไปมีส่วนอย่างมาก วัดจะเป็นสถานที่จัดสร้างบั้งไฟและพระสงฆ์ก็จะมีส่วนในการทำบั้งไฟแข่งกับชาวบ้านด้วย (เติม วิชาชัยพนกิจ 2530: 630-631) นอกจากนี้ในประเพณีบุญบั้งไฟจะยังมีการเล่นกลองหรือแข่งตีกลองซึ่งพระสงฆ์ก็จะเข้าไปร่วมการแข่งขันกับชาวบ้านด้วย(จารุวรรณ ธรรมวัตร 2520: 70) ประเพณีการทำบุญเหล่านี้ช่วยชี้ให้เห็นความผูกพันระหว่างศาสนาและสังคมที่ใกล้ชิดกันมาก ให้ภาพของสังคมที่ชุมชนกับวัดมีความผูกพัน และพึ่งพากันอย่างมาทั้งในทางโลกและทางธรรม แม้ว่าวิถีชีวิตของสงฆ์จะถือได้ว่าเป็นคนละโลกกับชาวบ้านธรรมดา พระสงฆ์เป็นผู้

ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ศึกษาปริยัติธรรมเพื่อจุดมุ่งหมายทางธรรม แต่ในขณะที่เดียวกันนั้นก็มีส่วนร่วมในกิจกรรมทางโลกกับชุมชน จึงทำให้ประเพณีดังกล่าวเป็นของโลกและชาติหลักธรรม คำสั่งสอนและไม่เคร่งครัดในพระธรรมวินัย ความเชื่อประเพณีดั้งเดิมบางเรื่องเป็นสิ่งดีงามและบางอย่างเป็นสิ่งมลาย เช่น เรื่อง "เถราภิเษก" ภาษาอีสานเรียกว่า "ทองสอด" (สอด หมายถึง รด หรือเทราดลงไป) คือ นำผ้าไตรมา แล้วมีการสงฆ์ที่เคารพนับถือ ถวายบริวารใหม่ สมมติเป็นสมเด็จพระอุปัชฌาย์(ชา) เป็นครู (ราชครู) ลาก 1 ลาก 2 ไปเรื่อยๆ ชาวสกลนครได้นำไตรจีวรจะมาสอดมาสงฆ์ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ไม่ยอมรับ

ดังนั้นพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จึงชี้ให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องประเพณีที่ไม่ถูกต้องทำให้ลูกศิษย์ของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ไม่นำมาปฏิบัติและอบรมประชาชนถือเป็นแบบฉบับ ซึ่งประเพณีดังกล่าวเป็นเรื่องของโลก เพราะฉะนั้นเทศน์นักบวชในสำนักของท่านต้องไม่นำมาปฏิบัติพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต อธิบายว่า "เป็นประเพณีที่มีมาจากเวียงจันทน์ ที่อื่น ไม่มี ครั้งพุทธกาลไม่มี แล้วพวกญาติโยมจะมาแต่งอาตมาให้เป็นอะไรอีก เป็นพระ อาตมาก็เป็นแล้ว พระสงฆ์อุปัชฌาย์อาจารย์แต่งให้แล้ว เป็นพระ โดยสมบูรณ์ คณะสงฆ์รับรองแล้ว" โดยให้เหตุผลว่า พระพุทธเจ้าไม่มีใครไปสอดไปสงฆ์ให้เป็นพระพุทธเจ้าบ้าง ไม่มี พระองค์ตรัสรู้เอง พระสาวก พระพุทธเจ้าก็ไม่ได้สอดไม่ได้สงฆ์ ทั้งพระพุทธเจ้าแสดงธรรมแล้วได้บรรลุธรรมที่พระพุทธเจ้าสอนนี้มีอำนาจกว่า แล้วจะมาสอดสงฆ์แต่งอาตมาให้วิเศษกว่าพระพุทธเจ้าหรือ อันเรื่องเถราภิเษกหรือสอดสงฆ์นี้เป็นชาติติประเพณี สำหรับอภิเษกแต่งตั้งพระมหาสังฆนายก สมเด็จพระสังฆราชต่างหาก มีมาแต่ครั้งกรุงสุโขทัย ไม่ใช่ของราษฎรบุคคลสามัญจะทำได้ ทางเวียงจันทน์ก็ทำเหมือนกัน ครั้นราษฎรสามัญเห็นเข้า ขออนุญาตให้ราษฎรทำบ้าง ก็เลยเป็นประเพณีส่วนพระผู้ถูกสอดถูกสงฆ์ ก็ไม่เห็นว่าเป็นวิเศษ ได้สำเร็จอะไร สึกหาลาเพศไปมีครอบครัวมีภริยาเลศมเลไป ไม่เห็นวิเศษวิโสอะไร แล้วพวกท่านเป็นฆราวาส อาตมาเป็นพระดักนำมาสอดหัวอาตมาๆ เป็น สงฆ์ สรรณี จุจจามิ ของพวกท่านแทนที่จะได้บุญกลับเป็นบาปเสียอีก(พระทองคำ จารุวัณ โณ 2547: 34-35) ลักษณะเด่นของพุทธศาสนาแบบนี้คือการนับถือปฏิบัติรวมทั้งการประกอบพิธีต่าง ๆ เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ตัวเองและสมาชิกภายในครอบครัว ตลอดจนคลี่คลายขจัดปัดเป่าปัญหาชีวิตที่แก้ไม่ตก กล่าวอีกนัยหนึ่งพุทธศาสนาแบบนี้มีการนำเอาพิธีกรรมแบบพราหมณ์เขามาปะปนแนวความเชื่อในพระพุทธศาสนาที่ชาวบ้านยึดถือ คือ เรื่องบุญกรรม สวรรค์นรก ชาตินี้ชาติหน้า ส่วนการเช่น สวดอ้อนวอนผู้มีวิญญูณเป็นพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์

บทที่ 5

สรุปการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

1. สรุปการวิจัย

ผลศึกษาแนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่ศึกษาปัจจัยทางจิตวิทยาและสภาพแวดล้อมมีผลต่อแนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เมื่อตอนเป็นผู้นำคณะสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระและผู้นำกองทัพธรรมเป็นสิ่งกระตุ้นพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องทางการเมืองและสังคม โดยพิจารณาถึงลักษณะนิสัย ความเชื่อ ค่านิยม บุคลิกภาพ ทักษะคติ และสถานการณ์ที่อิทธิพลในการอบรมกลุ่มเถาทางสังคม เช่น ครอบครั้ว การศึกษากลุ่มเพื่อนและอิทธิพลจากประสบการณ์ที่ฝังใจที่มีต่อแนวคิดทางการเมืองและสังคมซึ่งมีอิทธิพลต่อการเป็นผู้นำสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระและหล่อหลอมให้พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตมีความอดทน เข้มแข็ง ฉลาดรอบรู้ในการอบรมสาธุศิษย์และประชาชน

สาระสำคัญของแนวคิดทางการเมืองและสังคมคือการปกครองตนเองให้ดีแล้วคือการปกครองใจควบคุมให้มีศีลธรรม ผู้ปกครองที่มีคุณธรรมจะต้องทำเพื่อประชาชน ซึ่งถือได้ว่าเป็นการควบคุมประชาชนด้วยศีลธรรมหรือการปกครองโดยไม่ต้องปกครองซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการเมืองและสังคม แต่ในขณะเดียวกันพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เองให้ความสำคัญกับความมั่นคงของรัฐเป็นอย่างยิ่งเนื่องจากการขาดรัฐหรือประเทศชาติแล้วเหมือนกับจอกแห่น้ำลอยกลางน้ำหาที่เกาะไม่ได้ ความมั่นคงของรัฐถ้าขาดแล้วในสถาบันด้านอื่น ๆ คงหมดไปด้วย เพราะรัฐเป็นหลักค้ำจุนการเมือง เศรษฐกิจและสังคมและความมั่นคงศาสนา พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต กล่าวถึงความสำคัญของระบบการเมืองหรือรัฐที่ดীনั้นเปรียบเหมือนกับว่า ก้อนที่ 3 มีองค์พระมหากษัตริย์เป็นเอกอัครศาสนูปถัมภก หากขาดไปก้อนใดก้อนหนึ่ง ก็จะขาดความสมบูรณ์ไป รูปแบบจึงไม่ใช่สาระสำคัญเท่ากับความมุ่งหมาย และการกระทำที่ปรากฏว่าประกอบไปด้วยธรรมหรือไม่ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของคนส่วนมากหรือไม่หน้าที่ต้องทำ

วัตรปฏิบัติที่สะท้อนถึงแนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นผู้บุกเบิกทางให้พระสงฆ์ที่เป็นลูกศิษย์สร้างประโยชน์ให้กับรัฐ เกิดจากการเดินทางชุดงค์ไปเกือบทั่วทุกภาคของประเทศไทยนอกจากการแสวงหาโมกขธรรมหรือการหลุดพ้นพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ให้เหตุผลว่าการที่เกิดมาเป็นมนุษย์ต้องเป็นผู้เคยผ่าน คือ เคยตั้งสมณธรรมเหล่านี้มา อย่าง

น้อยต้องมีอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นเชื้ออยู่ในนิสัยของผู้จะมาสวมร่างเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ด้วยมนุษย์สมบัติอย่างแท้จริง เพราะเป็นระเบียบวิธีทางสังคมให้อยู่ร่วมกันได้ (พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน 2538: 73-80) พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ให้แนวทางการสอนศีลธรรมแก่สังคมและชาวบ้าน เป็นหน้าที่ต้องทำควบคู่กับการแสวงหาโมกขธรรมการอบรมสั่งสอนต้องสอนให้อุ่มปากอึดท้องเสียก่อน จึงค่อยสอนศีลธรรมทีหลัง การอบรมสั่งสอน การชี้ให้เห็น ความสำคัญ ครอบครั้ว สังคม และอาชีพ ทั้งสามอย่างนี้จะต้องดำเนินไปด้วยความราบรื่นและเรียบร้อยเป็นสุขแล้ว ท่านยังชี้ประเด็นให้เห็นว่า ต้องดำเนินให้ถูกต้องตามหลักฆราวาสธรรม(คิหิปฏิบัติ) ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ ถ้าหาไม่แล้วจะไร้ค่านามาแต่ความเดือดร้อน เป็นทุกข์โดยส่วนเดียว ศีลธรรมเป็นเครื่องนำโลกให้เกิดความสุข ประเทศชาติใดก็ตามเจริญก้าวหน้าในด้านวัตถุหรือด้านการบริหาร จะเป็นระบอบและลัทธิใดก็ตาม หากขาดศีลธรรมแล้ว จะหาความสุขทางใจ ให้สมบูรณ์ได้ยาก ธรรม คือ การไม่ประพฤติชั่วของแต่ละคน และแต่ละคนต่างกลัวต่อความไม่ดีด้วยกัน อาจกล่าว ได้ว่า เศรษฐกิจสัมพันธ์และพลานามัยแบบท่าน พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต คุณจะสัมพันธ์ผูกพันต่อเนื่องเป็นวงจร ระหว่าง พระสูตร พระวินัย และพระอภิธรรม หลักการเหล่านี้คือความเจริญที่แท้จริงของ ครอบครั้วและสังคม ตลอดถึงอาชีพ จึงจะเป็นความเจริญของประเทศชาติในที่สุด

ผลกระทบจากแนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้ทำให้ประชาชนในท้องถิ่นกันดารของรัฐชาติ ความสำคัญของประเทศไทย ลดความขัดแย้งในกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ การบำเพ็ญประโยชน์ของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่ประมวลลงในหลัก 2 ประการ ดังนี้

1.1 ประโยชน์ของชาติ การเมืองท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เอาธุระเทศนา อบรมสั่งสอนศีลธรรมด้วยดีงามแก่ประชาชนพลเมืองของชาติ ในทุก ๆ ถิ่นที่ท่านได้สัญจรไป คือ ภาคกลางบางส่วนภาคเหนือเกือบทุกจังหวัด ภาคอีสานเกือบทั่วทุกจังหวัด และบางส่วนของต่างประเทศ เช่น ฟังซ้ายแม่น้ำโขงของประเทศลาว ไม่กล่าวสอนให้เป็นปฏิปักษ์ต่อการปกครองของประเทศทำให้พลเมืองของชาติผู้ได้รับคำสั่งสอนเป็นคนมีศีลธรรมดี มีสัมมาอาชีพง่ายแก่การปกครองของประเทศทำให้พลเมืองของชาติผู้ได้รับคำสั่งสอนเป็นคนดีมีศีลธรรม มีสัมมาอาชีพง่ายแก่การปกครองของผู้ปกครอง ชื่อว่าได้บำเพ็ญประโยชน์แก่ชาติตามควรแก่สมณวิสัย

1.2 ประโยชน์ศาสนา ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้บรรพชาและอุปสมบทเข้ามาในพระศาสนาด้วยความเชื่อและความเลื่อมใสจริง ๆ ครั้นบวชแล้วก็ได้อาธุระศึกษา และปฏิบัติพระธรรมวินัยด้วยความอุตสาหภาคเพียรจริง ๆ ไม่ทอดธุระในการบำเพ็ญสมณธรรม ท่านปฏิบัติธุดงค์วัด เกร่งครัดถึง 4 ประการ ดังกล่าวในเบื้องต้น ได้ดำรงรักษาสมณกิจไว้มิให้เสื่อมสูญ ได้นำหมู่คณะฟื้นฟูปฏิบัติธรรมวินัยให้ถูกต้องตามพระพุทธบัญญัติและพระพุทธโฆษาท หนั่นอนุศาสน์

สั่งสอนศิษยานุศิษย์ให้ฉลาดอาจหาญในการฝึกฝนอบรมจิตใจ ตามหลักสมถวิปัสสนา อันสมเด็จพระบรมศาสดาได้ตรัสสอนไว้ เป็นผู้ที่มีใจเด็ดเดี่ยว อดทน ไม่หวั่นไหวต่อโลกธรรม แม้จะถูกกระทบกระทั่งด้วยโลกธรรมอย่างไรก็มิได้แปรเปลี่ยนไปตาม คงมั่นอยู่ในธรรมวินัย ตามที่พระบรมศาสดาประกาศแล้วตลอดมา ทำคนให้เป็นทีฆานุคคติแก่ศิษยานุศิษย์เป็นอย่างดีท่านได้จาริกไปเพื่อแสวงหาวิเวกตามที่ต่าง ๆ คือบางส่วนของภาคกลาง เกือบทั่วทุกจังหวัดในภาคเหนือส่วนตนแล้ว ท่านมุ่งไปเพื่อสงเคราะห์ผู้มีอุปนิสัยในถิ่นนั้น ๆ ด้วย ผู้ได้รับสงเคราะห์ด้วยธรรมจากท่านแล้ว ย่อมกล่าวได้ด้วยความภูมิใจว่าไม่เสียทีที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์พบพระพุทธศาสนา การอยู่ในสังคมและทำให้ประเทศชาติอยู่รอดพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ท่านให้ความสำคัญกับคนหรือมนุษย์มากเพราะเป็นที่เกิดขึ้นของกิจกรรมทุกอย่างของโลกและธรรม ซึ่งถือได้ว่า ท่าน ศิล ภาวนา เป็นพื้นฐาน โดยให้เหตุผลว่า “...ธรรมทั้งสามนี้เป็นรากแก้วของความเป็นมนุษย์และเป็นรากเหง้าของพระศาสนา...”(พระอาจารย์มหาบัว 2538: 73-80)

2. อภิปรายผล

ผลการศึกษาวิจัยทางจิตวิทยาและสภาพแวดล้อมที่มีต่อแนวคิดทางการเมืองและสังคมของ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตจากการศึกษาแนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตแนวทางการวิเคราะห์ที่เชื่อว่าก่อนที่ก่อให้เกิดความคิดของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตนั้นเกิดจากพลังการกระตุ้นต่าง ๆ เมื่อตอนท่านเป็นผู้นำคณะสงฆ์ฝ่ายปฏิบัติหรือผู้นำกองทัพธรรมที่เกี่ยวข้องทางการเมืองและสังคม เป็นสิ่งกระตุ้นพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องทางการเมืองและสังคม โดยพิจารณาถึงลักษณะนิสัย ความเชื่อ ค่านิยม บุคลิกภาพ ทัศนคติ และสถานการณ์ที่อิทธิพลในการอบรมกล่อมเกลามาทางสังคม เช่น ครอบครัว การศึกษา กลุ่มเพื่อนและอิทธิพลจากประสบการณ์ที่ฝังใจซึ่งสอดคล้องกับงานเขียนของณรงค์ สินสวัสดิ์ ในเรื่องผู้นำทางการเมืองเนื่องจากธรรมชาติของมนุษย์หรือสิ่งที่มนุษย์ในสังคมมีส่วนร่วมกันเพียงแต่ธรรมชาติของมนุษย์ตามแนวของนักปราชญ์ที่กล่าวมานานมาแล้ว ทั้งนี้เพราะนักปราชญ์เหล่านั้น เน้นที่ความเหมือนกันในพฤติกรรมทางการเมือง อันเนื่องมาจากการที่ทุกคนเป็นมนุษย์และมีธรรมชาติเหมือนกันแต่ในความเป็นจริงแล้วมนุษย์แม้จะอยู่ในระบบการเมืองเดียวกันก็จะมีพฤติกรรมทางการเมืองที่แตกต่างกันออกไปมากมายและพยายามที่จะชี้ให้เห็นความเกี่ยวพันระหว่างธรรมชาติของคนกับระบบการเมือง ลักษณะพิเศษของแนวทางจิตวิทยาการเมือง คือการศึกษาที่มุ่งวิเคราะห์ถึงพฤติกรรมทางการเมืองของบุคคลเป็นสำคัญหน่วยของการวิเคราะห์ (unit of analysis) แต่แนวทางจิตวิทยาการเมืองนั้นถือบุคคลเป็นหน่วยหลักสำหรับการวิเคราะห์ (ณรงค์ สินสวัสดิ์ 2527: 327-377)

ในช่วงเวลาดังกล่าวถือได้ว่าบทบาทรัฐบาลกลางเริ่มขยายเข้าสู่ภูมิภาคนี้และการปฏิรูปการปกครองเริ่มขึ้นก่อนที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต อุปสมบทได้ไม่กี่ปีเนื่องจากพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต อุปสมบทใน พ.ศ. 2436 รัฐบาลได้มีการปฏิรูปโครงสร้างและสถาบันการบริหารราชการแผ่นดิน มีการปฏิรูปความรู้สึกเรื่องรัฐชาติมาแทนความรู้สึกของภูมิภาคหรือเผ่าพันธุ์ การใช้ระบบการศึกษาโดยมีหลักสูตรจากส่วนกลางใช้ภาษากลาง คือภาษากรุงเทพฯ เป็นสื่อกลางการถ่ายทอดเพื่อให้เกิดการผสมผสานกลมกลืน กล่าวคือทำให้ชาวไทยเผ่าพันธุ์และภาษาต่างๆ เป็นชาวไทยโดยวัฒนธรรมและภาษาร่วม คือภาษากรุงเทพฯ อันเท่ากับเป็นการสร้างค่านิยมใหม่เกิดขึ้นสถาบันการศึกษาและสถาบันศาสนา นับเป็นกลไกสำคัญของรัฐ ในการสร้างสำนึกความเป็นพลเมืองไทยด้วยปัจจัยเหล่านี้พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้รับอิทธิพลโดยตรงจากพระพุทธศาสนา ธรรมยุติกนิกายและเป็นการผสมผสานระหว่างการเมืองการปกครองของราชสำนักกรุงเทพฯ และสภาพสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ที่มีการสืบทอดวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีที่มีมาในอดีตคือเวียงจันทน์แต่ในระยะหลังน่าจะรับแนวคิดการปกครองจากส่วนกลางหรือราชสำนักกรุงเทพฯ เพิ่มขึ้น

แนวคิดการปกครองท้องถิ่นและวัฒนธรรมท้องถิ่นได้เรื้อนหายไปด้านความเกี่ยวเนื่องกับรัฐจากเดิมที่มองพื้นที่ภาคอีสานเป็นรัฐชายขอบ ซึ่งจากเดิมเป็นเสมือนดวงเทียนที่ลุกจุดขึ้นในห้องมืด แสงสว่างหรือพระราชอำนาจมีอย่างเข้มแข็งแต่เพียงในอาณาบริเวณที่ใกล้แสงเทียนหรือพระราชอำนาจมีอย่างเข้มข้นแต่เพียงในอาณาบริเวณที่ใกล้กับองค์พระมหากษัตริย์หรือดวงเทียนนั้น จึงเท่ากับว่าพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้นำความเชื่อเรื่องรัฐชาตินำไปสู่ประชาชนทั่วไปและได้เป็นผู้บุกเบิกทางให้พระสงฆ์ที่เป็นลูกศิษย์สร้างประโยชน์ให้กับรัฐความสำคัญของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตนั้น ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของช โสธร ผู้ทองคำเรื่องพัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่กล่าวถึงการสร้างสำนึกในสังคมและวัฒนธรรมส่วนกลาง โดยใช้การศึกษาสมัยใหม่เข้ามาแทนการศึกษาระบบเก่า จึงเป็นการอบรมกล่อมเกลாதองการเมือง (political socialization) ของพลเมืองที่มีต่อรัฐไทยสมัยใหม่ (ช โสธร ผู้ทองคำ 2545:7) และสอดคล้องกับงานวิจัยของอุราลักษณ์ สิทธิบุตร เรื่องมณฑลอีสานและความสำคัญในทางประวัติศาสตร์ ผลการวิจัยพบว่ามณฑลอีสานในเบื้องต้นมีอำนาจปกครองตนเองและได้รับการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเรื่อยมาจนมีฐานะเป็นมณฑลหนึ่งมีระเบียบการปกครองเป็นแบบเดียวกับมณฑลอื่นในอื่นๆ ส่วนใหญ่เป็นการเปลี่ยนแปลงเพื่อตอบสนองนโยบายของรัฐบาลมากกว่า ความสัมพันธ์ระหว่างเขตนี้กับรัฐบาลจึงคงอยู่ในฐานะที่มีภาระหน้าที่ต่อกันเท่านั้น ส่วนขนบธรรมเนียมประเพณีส่วนใหญ่ก็คงเป็นไปแบบเดิมแม้จะถูกผสมกลมกลืนไปมากแล้วก็ตาม (อุราลักษณ์ สิทธิบุตร 2526: 191-192)

สาระสำคัญของแนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต หลักคิดของทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต อาจกล่าวได้ว่ามาจากการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาและประสบการณ์ที่ได้พบเห็นแล้วนำมาสู่การอธิบายประเด็น เช่น พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต กล่าวว่า คนเราใหญ่แต่กาย ใหญ่แต่ชาติ ใหญ่แต่ชื่อ ใหญ่แต่ยศ ใหญ่แต่ความสำคัญตน แต่ความรู้ความฉลาดที่จะทำให้ร่มเย็นเป็นสุขทั้งทางกายและทางใจโดยถูกทางตลอดผู้อื่นได้รับความร่มเย็นเป็นสุขด้วยนั้น ไม่ค่อยเจริญเติบโตด้วยและไม่สนใจบำรุงให้ใหญ่โตอีกด้วย จึงเกิดความเคียดรื้อกันอยู่ทุกหนทุกแห่ง โดยไม่เลือกเพศวัยและชาติชั้นวรรณะอะไรเลย (พระอาจารย์มั่นหาบัว ญาณสัมปันโน 2538: 21) เนื้อหาสาระของแนวคิดของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต อาจกล่าวได้ว่ามีสถานะเป็นปรัชญาทางการเมืองการปกครองซึ่งพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต กล่าวว่า ชีวิตที่มีความดีอาจจะไม่ใช่ความยิ่งใหญ่แต่เป็นชีวิตที่มีความสุขโดยอธิบายถึงความไม่ยั่งยืนเป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่และแน่นอน ความยิ่งใหญ่คือความไม่ยั่งยืน ชีวิตที่ยิ่งใหญ่คือชีวิตที่อยู่ด้วยทาน ศีล เมตตาและกตัญญู ชีวิตที่มีความดีอาจไม่ใช่ ความยิ่งใหญ่ ชีวิตที่ยิ่งใหญ่ ต้องอาศัยคุณธรรมความดีเท่านั้น (พระอาจารย์มั่นหาบัว ญาณสัมปันโน 2538: 21) และขณะเดียวกันพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มีแนวคิดที่เกี่ยวกับสังคมมากมายและเป็นผู้สร้างแนวทางของอริยผลของพระพุทธเจ้าที่กล่าวว่าอันตราธานไปแล้วในประวัติศาสตร์ของรัตนโกสินทร์ หากแต่แนวคิดทางการเมืองและสังคมเป็นไปในเชิงให้ความคิดเห็น ให้ทัศนะทางการเมืองเป็นส่วนใหญ่ โดยการเมืองการปกครองที่เป็นไปเพื่อความสงบสุขของสังคมไม่ว่าจะรูปแบบใดก็ได้ที่เป็นไปตามเจตนารมณ์ของการเมืองการปกครอง ในทัศนะของพระอาจารย์มั่น ไม่มีใครเป็นผู้ปกครองที่สมบูรณ์แบบ (no perfect men) ผู้ปกครองที่มีคุณธรรมจะต้องทำเพื่อประชาชน รูปแบบจึงไม่ใช่สาระสำคัญเท่ากับความมุ่งหมาย และการกระทำที่ปรากฏว่าประกอบไปด้วยธรรมหรือไม่ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของคนส่วนมากหรือไม่หน้าที่ต้องทำ เช่น พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตกล่าวว่า คนฉลาดปกครองตนให้มีความสุขและปลอดภัยไม่จำเป็นต้องเที่ยวแสวงหาทรัพย์มากมายหรือเที่ยวกอบโกยเงินเป็นล้าน ๆ มาเป็นเครื่องบำรุงจึงมีความสุขผู้มีสมบัติพอประมาณในทางที่ชอบมีความสุขมากกว่าผู้ได้มาในทางมิชอบเสียอีกเพราะนั้นไม่ใช่สมบัติของตนอย่างแท้จริงทั้งๆ ที่อยู่ในกรรมสิทธิ์แต่กฎความจริง คือกรรมสาปแช่งไม่เห็นด้วยและให้ผลเป็นทุกข์ไม่สิ้นสุดนักปราชญ์ท่านจึงกลัวกันหนักหนาแต่คน โง่อย่างพวกเราผู้ชอบสุขเอาเผากิน และชอบเห็นแก่ตัวไม่มีวันอิ่มพอไม่ประสบผลคือความสุขตั้งใจหมายหากคนดีมีศีลธรรมในใจหายากยิ่งกว่าเพชรนิลจินดาได้คนเป็นคนดีเพียงคนเดียวช่วยอ้อมมีคุณค่ามากกว่าเงินเป็นล้าน ๆ เพราะเงินเป็นล้านๆ ไม่สามารถทำความร่มเย็นให้แก่โลกได้อย่างถึงใจเหมือนได้คนดีทำประโยชน์อะไร ๆ ที่เป็นสมบัติของโลกมิใช่สมบัติ

อันแท้จริงของเราตัวจริงไม่มีใครเหลียวแลสมบัติในโลกเราแสวงหามาหาพุทธจริก็เป็นไฟเผาตัว
ทำให้ฉิบหายได้จริง ๆ (พระอริยคุณาธาร (เส็ง ปุสฺโส) 2493: 15-30)

ดังนั้นการปกครองโดยธรรม จึงเป็นอุดมคติของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ซึ่งการ
ปกครองที่ดีไม่ใช่อยู่ที่กลไกการปกครอง ระบอบการปกครองหรือวิธีการปกครอง หากแต่เน้นเอา
วัตถุประสงค์หรือเป้าหมายที่จะบรรลุ คือ ความเป็นธรรมในแผ่นดิน มีจิตสำนึกของผู้นำผู้มีอำนาจที่
ทรงคุณธรรม รูปแบบหรือกลไกการปกครองจะเป็นอย่างไรก็ได้แต่กลไกนั้นต้องใช้อำนาจโดยมี
ธรรมะเป็นสรณะ หรือเน้นการพัฒนาจิตวิญญาณประชาชนที่สำนึกในธรรมะอย่างไรก็ตาม
จุดมุ่งหมายอันเดียวกันคือ ต้องการให้ประชาชนอยู่ด้วยความสงบสุขและสังคมมีความเป็นธรรม
เพราะฉะนั้นความเป็นผู้นำโดยธรรมชาติในศาสนาและเกี่ยวพันให้สังคมการเมืองร่วมเย็นเป็นสุขซึ่ง
สอดคล้องกับงานวิจัยของสมยศ จันทะวงษ์ เรื่องความคิดทางการเมืองของพระเทพเวที (ประยูร
ปยุตโต) ผลการศึกษาพบว่า พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต) ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาโดยตรง
และจุดเด่นความคิดของท่าน คือ ความคิดที่เป็นระบบต่อเนื่องมีการติดตามการเปลี่ยนแปลง อันถือ
ได้ว่าความคิดทางการเมืองของท่านเป็นตัวแทนของกลุ่มกระแสความคิดที่เห็นว่าการแก้ปัญหา
สังคมการเมืองควรเน้นที่ระดับจุลภาคก่อน (สมยศ จันทะวงษ์ 2535:147-155) และสอดคล้องกับ
งานวิจัยของธวัชชัย ธรรมรักษ์เรื่องทัศนคติของพระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ) เกี่ยวกับชนชั้น
ผู้ปกครองในระบบการเมืองไทยผลการศึกษาพบว่า ท่านปัญญานันทภิกขุ มีทัศนะว่า จุดหมายของ
การเมืองตามแนวทางพุทธศาสนา มิใช่เพื่อความมั่นคงของระบบการปกครองหรือเพื่อความมั่นคง
ของรัฐ แต่มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ทุกคนในระบบการเมืองรู้จักปกครองตนเองคุ้มครองตนเองและ
ควบคุมตนเองให้ได้ รัฐที่ดีจะต้องมีจุดหมายเพื่อส่งเสริมความดีงามและสร้างศีลธรรมให้เกิดขึ้นใน
หมู่ประชาชน คือการปกครองโดยธรรม ทางแก้ไขก็คือ ผู้ปกครองต้องมีความเห็นว่าการเมืองกับ
ธรรมะเป็นสิ่งเดียวกัน ถ้าแยกจากกันแล้วบ้านเมืองจะเสียหาย (ธวัชชัย ธรรมรักษ์ 2539: 134-140)

ศึกษาวัตรปฏิบัติของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่สะท้อนถึงแนวคิดทางการเมืองและ
สังคม ในด้านวัตรปฏิบัติและผลกระทบจากแนวคิดก่อตั้งและขยายตัวในระยะแรกของ
ธรรมยุติกนิกายไม่มีความชัดเจนอะไรเลยเพียงแต่เป็นเครื่องมือของชนชั้นนำเพื่อดึงอำนาจรัฐเข้าสู่
ส่วนกลางนั้น ที่ต้องการขยายอำนาจในทางพระพุทธศาสนา ต้องการรวมศูนย์อำนาจเข้าส่วนกลาง
โดยอาศัยธรรมยุติกนิกายเป็นกลไกขับเคลื่อน เช่น ยกเลิกประเพณีสงฆ์ของเวียงจันทน์ และให้
การศึกษาแก่ประชาชนในท้องถิ่นทำให้ความเป็นแนวคิดของธรรมยุติกนิกายเป็นไปในรูปของ
ทฤษฎีเท่านั้นซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของเปรมวิทย์ ท่อแก้ว วิชยานิพนธ์เรื่องการก่อตั้งและ
ขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (พ.ศ. 2394-2473) เพื่อทราบถึงกระบวนการ
ในการก่อตั้งและขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยวิเคราะห์ถึงปัจจัยที่

ส่งผลต่อการก่อตั้งและขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในช่วงระยะเวลาดังกล่าว การศึกษาครั้งนี้ได้รวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับธรรมยุติกนิกายทั้งในกรุงเทพมหานครและท้องถิ่น ผลการศึกษาพบว่า การก่อตั้งและขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในระยะแรกนั้น ได้รับความอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์และกลุ่มผู้ปกครองทั้งจากกรุงเทพฯ และท้องถิ่นรวมทั้งองค์ประกอบอื่น ๆ เช่น การได้รับหน้าที่ในการจัดการคณะสงฆ์ การศาสนาและการศึกษาจนกระทั่งปี พ.ศ. 2445 การขยายตัวของธรรมยุติกนิกายจึงเริ่มหันมาพึ่งพากำลังทรัพย์ของประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งถือได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของการขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จากปัจจัยนี้เองทำให้ธรรมยุติกนิกายสามารถขยายตัวครอบคลุมเขตสำคัญๆ ทั่วภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้สำเร็จปี พ.ศ. 2473 (เปรมวิทย์ ท่อแก้ว 2534: 159-162)

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นผู้นำแนวคิดธรรมยุติกนิกายไปสู่การปฏิบัติได้อย่างแท้จริงและเด่นชัดที่สุด ซึ่งถือได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของการขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพราะสาธุศิษย์ได้สานต่อแนวคิดและพัฒนาไปไกลซึ่งไม่มียุคใดที่การปฏิบัติจิตใจได้ถูกฟื้นฟูขึ้นเท่ากับยุคนี้ แต่ก่อนพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เริ่มปฏิบัตินั้นก็ยังไม่เห็นมีการปฏิบัติกันเท่าไร และคงยังลึกลับอยู่มาก หลังจากศิษย์ของท่านได้รับความจริงในด้านนี้ แล้วนำเผยแพร่ทั่วประเทศไทย ความตื่นตัวเรื่องการปฏิบัติจึงมีขึ้น เนื่องจากว่าประชาชนได้รับ ผลคือความเยือกเย็นสบาย เห็นความบริสุทธิ์แท้จริงจากศิษย์ของอาจารย์มั่น ๆ มากขึ้นตามลำดับ เพื่อนำมาปฏิบัติทางด้านจิตใจกันขึ้นมาก ถ้าหากไม่ริบหาวิธีปฏิบัติแล้วประชาชน ก็จะต้องหันมาศึกษาการปฏิบัติกับพระที่เป็นศิษย์ท่านอาจารย์มั่น ๆ เสียหมด จะทำให้ประโยชน์บางประการของคนอื่นต้องเสียหายไป จึงปรากฏมีการตื่นตัวของสำนักวิปัสสนามากมายเกิดขึ้น ถูกบ้างผิดบ้างไปตามเรื่องของศาสนาแต่ละคณะ และไม่มีสมัยใดที่จะบังเกิดผลแห่งการปฏิบัติด้านจิตใจที่ยิ่งใหญ่เหมือนกับครั้งที่ท่านอาจารย์มั่น ๆ ได้กระทำขึ้น เพราะเป็นความจริงซึ่งผลปรากฏจนถึงปัจจุบันและเกิดกลุ่มลูกศิษย์จำนวนมาก เรียกตัวเองว่า “...พระป่าหรือกองทัพธรรม...” จากปัจจัยนี้เองทำให้ธรรมยุติกนิกายสามารถขยายตัวครอบคลุมเขตสำคัญ ๆ ทั่วทุกภาค ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ อัจฉรา กาญจนมัย เรื่องอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตอนพระป่า-วัดป่าและตอนพระป่ากับการพัฒนาชนบท ผลการศึกษาพบว่าพระวิปัสสนาสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตมีการปฏิบัติที่โดดเด่นและมีศิษย์จำนวนมากและทำให้มีประชาชนที่สนใจปฏิบัติตามทำให้เกิดวัดป่าและมีการออกธุดงค์กรรมฐานจนทำให้พระสงฆ์กลุ่มนี้เรียกตัวเองว่าพระป่า(อัจฉรา กาญจนมัย 2520: 70-80)

ผลกระทบจากแนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เกิดจากการเดินทางธุดงค์ไปเกือบทั่วทุกภาคของประเทศนั้นนอกจากการแสวงหาโมกขธรรมหรือการหลุดพ้นแล้วท่านยังสั่งสอนประชาชนในท้องถิ่นกันดารให้เห็นความสำคัญของรัฐ ความสำคัญของประเทศไทย ความสามัคคีและลดความขัดแย้งในกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ การใช้จิตวิทยาในการให้ประชาชนเห็นความสำคัญของประเทศไทย ซึ่งความเป็นจริงแล้ว ชาติพันธุ์ของท่านไม่ใช่คนใน ส่วนภาคกลางแต่เป็นไทยเชื้อชาติลาว การที่ชาวชนบทห่างไกลความเจริญแล้วก็มีแต่ความเชื่อ กับสิ่งมงาย จึงเป็นสิ่งที่แยกถอนยากทีเดียว การแนะนำทั้งวิธีการจัดการเกี่ยวกับการถอนสิ่งที่ ชาวบ้านถือว่าศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ และวิธีการแนะนำอุปายต่างๆ ให้กับประชาชนเลิกเชื่อในเรื่องมงาย เหล่านั้น ชาวบ้านก็ให้ความอุปถัมภ์บำรุงด้วยศรัทธาและเลื่อมใส จึงเท่ากับกายขยายอำนาจรัฐโดยปริยาย เพราะเรื่องของความเชื่อมีผลหลายอย่างเกี่ยวกับความมั่นคงของรัฐ เช่น การเกิดกบฏผีบุญ เพราะความเชื่อที่ผิด ทำให้บุคคลอื่นชักจูงได้ง่ายซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของอัจฉรา กาญจโนมัย ประจวบ แสณกลาง เรื่องบทบาทและผลกระทบของสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่มีต่อสังคมอีสานระหว่างพ.ศ.2436 – 2529 การศึกษาบทบาทและผลกระทบของสงฆ์ฝ่าย วิปัสสนาธุระสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่มีต่อสังคมอีสานเหนือระหว่าง พ.ศ.2436 – 2529 ตลอดจนศึกษาเกี่ยวกับแนวความคิด แนวทางปฏิบัติ และคำสอนของพระสงฆ์สายนี้อีกด้วย ผลการวิจัยพบว่าพระสงฆ์สายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายฝ่ายปฏิบัติที่ แยกออกมาจากฝ่ายบริหารโดยมี พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นผู้นำ ก่อนที่จะแยกออกมาเป็น พระสงฆ์ฝ่ายปฏิบัติโดยตรงนั้นในยุคต้น ๆ ของพระธรรมยุติกนิกายในอีสานนับตั้งแต่ยุคที่ 1 ซึ่งเป็นยุคของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต และสานุศิษย์ได้มีการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานควบคู่ไปกับการบริหาร การศึกษา และการอบรมสั่งสอน พระสงฆ์สายนี้มีแนวความคิด การปฏิบัติ และคำ สอน ที่มีส่วนสนับสนุนเอื้ออำนวยอย่างมากในการที่จะช่วยให้การปฏิบัติธรรม ได้บรรลุตาม เป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา โดยการปฏิบัติตามธุดงค์วัตร 13 ข้อ อย่างเคร่งครัด อาทิ ฉันทอาหารมือเดียว บำเพ็ญสมณะธรรมในป่าเปลี่ยวห่างไกลจากผู้คน ฉันทบาตร บิณฑบาตฉันท ฯลฯ ส่วนทางด้านระเบียบข้อปฏิบัติและธรรมเนียมของพระสงฆ์สายนี้ ล้วนแล้วแต่เป็นแบบอย่าง ที่ดีตามสถานภาพของสมณะภาพของสมณะผู้ทรงศีล และมุ่งปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นอย่างแท้จริง คือเพื่อมุ่งนิพพาน หรือเป็นพระอรหันต์ (ประจวบ แสณกลาง 2531: 208-213)

การขยายอำนาจรัฐที่ลูกศิษย์พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มีส่วนช่วยคือภัยคุกคามจากคอมมิวนิสต์ นับตั้งแต่ พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา รัฐบาลไทยตระหนักถึงความสำคัญของพระสงฆ์ฝ่าย วิปัสสนาธุระสายพระอาจารย์ที่ใช้เป็นองค์กรสร้างความมั่นคงให้แก่รัฐในการต่อต้านภัยคุกคามจากคอมมิวนิสต์ในประเทศ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 ทรงเป็นผู้นำ

สำคัญที่เสด็จออกไปนมัสการพระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระรูปสำคัญๆ ในภาคอีสาน มีผลให้พระสงฆ์เหล่านี้ตั้งเข้ามาเป็นองค์กรสร้างความมั่นคงให้แก่รัฐ(พระอุดมญาณ โมลี 2532:104-108) การที่กระทรวงมหาดไทยและกลาโหมได้จัดสรรงบประมาณไว้ และสร้างถนน ไฟฟ้าเชื่อมติดต่อไปยังสำนักสงฆ์และวัดป่าในภาคอีสานเหล่านี้ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของนาฎนภา ปัจจังคะโต เรื่อง บทบาทของคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานในการสนับสนุนนโยบายการปกครองของรัฐ ระหว่าง พ.ศ. 2435-2505 จากการศึกษาพบว่า ด้านการศึกษา พระสงฆ์ได้ให้การศึกษาแก่ประชาชนตามนโยบายรวมชาติในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีผลให้ประชาชนในหัวเมืองอีสานได้เรียนรู้ภาษาไทยก่อให้เกิดความรู้สึกเป็นคนไทย บทบาทในการให้การศึกษาของพระสงฆ์ดังกล่าวช่วยส่งเสริมให้ประชาชนมีความผูกพันกับรัฐบาลมากขึ้น ด้านการเผยแพร่วัฒนธรรมไทย พระสงฆ์ได้ช่วยเผยแพร่วัฒนธรรมไทย ตามนโยบายของรัฐบาลสมัยจอมพลป.พิบูลสงคราม การทำหน้าที่ในการเผยแพร่วัฒนธรรมไทย ได้ช่วยส่งเสริมอำนาจของรัฐบาลในหัวเมืองอีสานให้มั่นคงขึ้น ด้านการพัฒนาชุมชน พระสงฆ์เข้าไปมีส่วนพัฒนาชนบท และช่วยแก้ไขปัญหาคความอยู่ดีกินดีของประชาชนควบคู่กับรัฐบาล ตามนโยบายการพัฒนาชุมชนของรัฐบาลสมัยจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ จากบทบาททั้งสามด้านของคณะสงฆ์ ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมในหัวเมืองอีสานและส่งผลให้พระสงฆ์ได้มีส่วนช่วยเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลและประชาชนหัวเมืองอีสานมาตลอดจนถึงปัจจุบัน(นาฎนภา ปัจจังคะโต 2536 : 123-157)

3. ข้อเสนอแนะ

ในการตั้งคณะธรรมยุติกนิกายมาได้เกือบจะถึง 200 ปี ถือได้ว่าพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต นั้นมีแนวคิดและบทบาทที่อาจกล่าวได้ว่าพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เปรียบเสมือนราชาของสงฆ์ฝ่ายปฏิบัติและทรงอิทธิพลมากจนถึงปัจจุบันเพราะการปฏิบัติและตีความแนวคิดพระพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัดทำให้เป็นที่ยอมรับในสังคมและพระสงฆ์ฝ่ายปฏิบัติที่เด่นชัดมากที่สุดคือลูกศิษย์ของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

ข้อเสนอแนะในทางวิชาการเนื่องจากในช่วงชีวิตของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต บทบาทรัฐบาลกลางเริ่มขยายเข้าสู่ภูมิภาคนี้ และการปฏิรูปการปกครองเริ่มขึ้นก่อนที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต อุปสมบทไม่กี่ปี มีการปฏิรูปโครงสร้างและสถาบันการบริหารราชการแผ่นดิน มีการปฏิรูปความรู้สึกเรื่องรัฐชาติมาแทนความรู้สึกของภูมิภาคหรือเผ่าพันธุ์ การใช้ระบบการศึกษาโดยมีหลักสูตรจากส่วนกลางใช้ภาษากลาง คือ ภาษากรุงเทพฯ เป็นสื่อกลางการถ่ายทอดเพื่อให้เกิดการ

ผสมผสานกลมกลืน กล่าวคือทำให้ชาวไทยเผ่าพันธุ์และภาษาต่าง ๆ เป็นชาวไทยโดยวัฒนธรรม และมีภาษาร่วม คือภาษากรุงเทพฯ ซึ่งรัฐบาลเองได้อาศัยพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตเป็นตัวแทนในการเป็นสื่อกลางระหว่างรัฐกับสังคมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือทำให้รัฐประสบความสำเร็จในการรวมศูนย์อำนาจโดยกระบวนการทางพระสงฆ์และสิ่งที่น่าจะทำการศึกษาต่อไป และผู้ที่จะสานต่อแนวคิดของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต หลายรูป เช่น พระอาจารย์ชอบ ฐานสโม พระอาจารย์เทศก์ เทศรังสี พระอาจารย์ขาว อนารโย พระอาจารย์ฝัน อจาโร พระอาจารย์วัน อุตโม พระอาจารย์จวน กุลเสฏฐิ์ พระอาจารย์สิงห์ทอง รัมมวโร พระอาจารย์หล้า เขมปัตโต พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน ท่านเหล่านี้มีแนวคิดทางการเมืองและสังคมที่แฝงอยู่โดยเฉพาะพระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน เด่นชัดมา เพราะได้เกิดเหตุการณ์ทางการเมืองหลายครั้งที่เกี่ยวข้องว่าพระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน มีบทบาทสำคัญ เช่น ในกรณีการแต่งตั้งผู้ทำการแทนพระสังฆราชทำให้เกิดความไม่พอใจในกลุ่มพระป่าสายท่านซึ่งมีบทบาทสำคัญในการเคลื่อนไหวและโครงการฝ่าป่าช่วยชาติที่กลุ่มลูกศิษย์พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตเป็นแกนนำหาเงินเข้าคลังของประเทศดั่งนั้น ผู้เป็นศิษย์ที่เด่นชัดคือพระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน ซึ่งถือได้ว่าแนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน มีแนวคิดการเมืองและสังคมแฝงอยู่และต้องตีความเพื่อแสวงหาความหมายหรือหาคำตอบในแนวคิดของท่านเช่นกัน ในมิติของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต นั้นอาจศึกษาการขยายอำนาจรัฐโดย การนำของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตหรือการมีส่วนร่วมทางการเมืองของพระสงฆ์สายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

ในทางปฏิบัติสามารถสามารถนำแนวคิดบางอย่างของรัฐหรือพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มาปรับหรือประยุกต์จากเหตุการณ์ที่เคยขึ้นที่ใช้ได้ผลในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและที่ประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดีคือใช้การศาสนานำการเมืองก่อนการใช้กำลังของรัฐ อีกอย่างรัฐเองต้องส่งเสริมบทบาทของพระสงฆ์ในด้านต่างๆ ให้พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญที่เคยทำมา โดยให้มีบทบาททั้งทางโลกและทางธรรม เป็นผู้นำความคิดในสังคมต่อไป

แนวคิดทางการเมืองและสังคมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต อาจนำมาประยุกต์ใช้ได้ ในกรณีสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ อาจอาศัยการนำของผู้นำศาสนาอิสลามจากส่วนกลางให้การศึกษาได้เรียนรู้ภาษาไทยก่อให้เกิดความรู้สึกเป็นคนไทย โดยอาศัยบทบาทในการให้ผู้นำศาสนาอิสลามจากส่วนกลาง ช่วยส่งเสริมให้ประชาชนมีความผูกพันกับรัฐบาลมากขึ้น ด้านการเผยแพร่วัฒนธรรมไทย ผู้นำศาสนาอิสลามส่วนจากกลางน่าจะช่วยเผยแพร่วัฒนธรรมไทย ตามนโยบายของรัฐบาล เพื่อช่วยส่งเสริมอำนาจของรัฐบาลในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ให้มั่นคงขึ้น ด้านการพัฒนาชุมชน ผู้นำศาสนาอิสลามจากส่วนกลางอาจเข้าไปมีส่วนพัฒนาชุมชน และช่วยแก้ไขปัญหาความอยู่ดีกินดีของประชาชนควบคู่กับรัฐบาล ตามนโยบาย โดยไม่เข้าใจ เข้าถึง และ

พัฒนา อาจอาศัยผู้นำศาสนาอิสลามในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่เป็นผู้ใกล้ชิดและสัมผัสกับปัญหาของประชาชนอย่างใกล้ชิดตามสภาพความเป็นจริงสามารถชี้แนะบุคคลในท้องถิ่นให้เข้าใจสิ่งที่เกิดขึ้นได้และผู้นำศาสนาอิสลามจากส่วนกลางสามารถเป็นผู้นำเป็นการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนในพื้นที่ได้และจะทำให้ประชาชนในพื้นที่ที่มีแนวความคิดที่เปิดกว้างที่จะรับฟังมากขึ้น ลดความวาทะแวงระหว่างรัฐกับประชาชนที่มองว่าถูกกดดันแก่งจากข้าราชการทั้งระดับผู้นำประเทศ และข้าราชการท้องถิ่น ด้วยวิธีการต่างๆ

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

“กฎข้อบังคับเรื่องเปลี่ยนแปลงชื่อมณฑล 4 มณฑล” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 17 (27 ม.ค.ร.ศ.119)

หน้า 620

กรมศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ(2525) *ประวัติพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ภาค 1*
กรุงเทพฯ โรงพิมพ์การศาสนา

กรมศิลปากร จดหมายเหตุนครราชสีมา (คัดจากสมุดไทยดำรง ร.3จ.ศ.1207) หน้า 48

กรมศิลปากร กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าของคุรุสภา 2505 หน้า 320

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.46/1 หนังสือราชการมหาดไทย

บอกข้าหลวงเมืองนครราชสีมา 6 พฤศจิกายน ร.ศ.110

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5 ม.12 เล่ม 11/3

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ม.62.1/34 ปีก 16/1336 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบบังคมทูล

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 109-110 ลงวันที่ 1 ตุลาคม ร.ศ.111

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ม.62.1/34 ปีก 16/1336 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบบังคมทูล

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 109-110 ลงวันที่ 1 ตุลาคม ร.ศ.111

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.14 / 17.ร.ศ.121 – 7 กุมภาพันธ์

ร.ศ.125

กิติรัตน์ สีหพันธ์ (2533) *“การรวมคณะสงฆ์อีสานเข้ากับคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. 2434-พ.ศ.2468”*

วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

กุหลาบ สายประดิษฐ์ (2522) *“สนทนาเรื่องพุทธศาสนา”* กรุงเทพฯ โรงพิมพ์สารศึกษาการพิมพ์

แก้วสรร อติโพธิ์(แปล) (2524) *“มวลงชนปฏิวัติ”* กรุงเทพฯ เจริญวิทยาการพิมพ์

คณะกรรมการจัดงานศพ (2521) *“อนุสรณ์งานศพพระอาจารย์มั่น อาจารย์เถระ”* พิมพ์ชำระในงาน

งานเสด็จพระราชทานเพลิงศพ ณ วัดป่าอุดมสมพร อำเภอพรรณานิคม

คณะศิษยานุศิษย์ (2522) *“อาจารย์โรวาทชุดพิเศษ”* วัดพิมพ์ถวายเป็นที่ระลึกวันพุธที่ 29 สิงหาคม

พ.ศ.2522 พระอาจารย์สุวัจน์ สุวโจสำนักสงฆ์ถ้ำศรีแก้ว อำเภอกุศบาก จังหวัด

สกลนคร โรงพิมพ์ชวนพิมพ์

คณะศิษยานุศิษย์ (2547) *“จันทสาโรวาท”* กรุงเทพมหานคร ศิลป์สยามบรรจุกัณฑ์

คณะศิษยานุศิษย์พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต (2549) *“บูรพาจารย์”* พิมพ์ครั้งที่ 4 (2549) มูลนิธิพระ

อาจารย์มั่น ภูริทัตโต กรุงเทพมหานคร บริษัทศิลป์สยามบรรจุกัณฑ์และการพิมพ์

- คะนึ่งนิตย์ จันทบุตร (2530) “สถานะและบทบาทของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย”
กรุงเทพมหานคร ภาพพิมพ์
- คึกฤทธิ์ ปราโมช (2527) “เอกลักษณ์ของชาติ” ในพระพุทธศาสนาประจำชาติ คณะกรรมการจัดงานสัปดาห์ส่งเสริมพระพุทธศาสนา กรุงเทพมหานคร อรุณการพิมพ์
- คึกฤทธิ์ ปราโมช หนังสือพิมพ์สยามรัฐ “ปัญหา ม.ร.ว. คึกฤทธิ์” สยามรัฐ (23 มี.ค.2515)
- จรรยา สุภาพและรุ่งพงษ์ ชัยนาม(2526) สถาบันและกระบวนการทางการเมือง พิมพ์ครั้งที่ 18
นนทบุรี มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
- จารุบุตร เรื่องสุวรรณ (2524) “ขนบธรรมเนียมประเพณีระบอบการปกครองชาวอีสานสมัยเก่า”
อีสานปริทัศน์ ม.ป.ท.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร (2520) “เทศกาลเดือนหก” ในวัฒนธรรมไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
(เนื่องในงานนิทรรศการวัฒนธรรมไทย ณ วิทยาลัยครุนครราชสีมา วันที่ 12-19
สิงหาคม พ.ศ. 2520) นครราชสีมา ตราเสื่อการพิมพ์
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2537) “วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม” พิมพ์ครั้งที่ 2
กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- เฉลิม จันปฐมพงษ์ ทรงวิทย์ แก้วศรีและคณะ (2520) “ประวัติศาสตร์กับสังคมไทย”
กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์เสถียรไทย
- เฉลิมเกียรติ ภาระเวช (2542) “บทบาททางการเมืองของผู้นำท้องถิ่นอีสานระหว่าง พ.ศ. 2481-
2495” วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง บัณฑิต
วิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ชลธิดา กัดค้อยู่ (2517) “ไตรภูมิพระร่วงรากฐานของอุดมการณ์การเมืองไทย” วารสาร
ธรรมศาสตร์ ฉบับที่ 4 เล่มที่ 1 กรุงเทพมหานคร (มิถุนายน- กันยายน)
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2519) ความคิดทางการเมือง การปกครองไทยโบราณ กรุงเทพฯ คณะ
รัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ชาญณรงค์ บุญหนุน (2544) “การสังคายนาในมุมมองใหม่ หนทางสู่การแก้ปัญหาคณะสงฆ์ไทย
ปัจจุบัน” วารสารพุทธศาสนศึกษา 7 พฤษภาคม-สิงหาคม
- ชูป กาญจนประกร (2509) “แบบผู้นำ” วารสารรัฐประศาสนศาสตร์ ฉบับพิเศษ 2507
กรุงเทพมหานคร พระนคร โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- ไชยันต์ ไชยพร (2527) “Hermeneutics : ศาสตร์แห่งการตีความ” วารสารธรรมศาสตร์ ฉบับที่ 1
มกราคม-มิถุนายน กรุงเทพมหานคร

- _____ (2536) “ประวัติศาสตร์ : วิถีแห่งความพยายามของมนุษย์ต่อความรู้ของเทพเจ้า”
วารสาร ธรรมศาสตร์ 19 ฉบับที่ 2 (พฤษภาคม - สิงหาคม) กรุงเทพมหานคร
- _____ (2538) “สังคมศาสตร์วิกฤต สังคมวิกฤต.” วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ 17, 2
(มกราคม-มิถุนายน)
- ณรงค์ สิ้นสวัสดิ์ (2537) *ผู้นำการเมือง: แนวทางวิเคราะห์และกรณีศึกษา* พิมพ์ครั้งที่ 2
กรุงเทพมหานคร บริษัท วัชรินทร์การพิมพ์
- _____ (2527) “หน่วยที่ 8 การศึกษารัฐศาสตร์แนวทางจิตวิทยาการเมือง” ใน *เอกสารการสอน
ชุดหลักและวิธีการศึกษาทางรัฐศาสตร์ หน่วยที่ 8 -15* นนทบุรี สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช
- _____ (2527) *จิตวิทยาการเมือง* พระนคร พิมพ์ครั้งที่ 3 แพร่วิทยา
ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา(2466) *อธิบายตำนานภายีอากร* กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์
กัณฑ์ประดิษฐ์
- เต็ม วิภาคย์พจนกิจ (2530) “ประวัติศาสตร์อีสาน”มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และ
มนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ
- ไศรย कुमारทองสิงห์-จันทร์ กานกายน (2481) “ตำนานเมืองพนานิคม” ม.ป.ท.
- ทวีวัฒน์ ปุณทรวิวัฒน์ “ประวัติการปฏิรูปองค์การคณะสงฆ์ไทย ๑๐๐ ปีพุทธทาสภิกขุ: การปฏิรูป
พุทธศาสนาของไทย” <http://www.midnightuniv.org> 2549 จาก ลำดับ 1101. ค้นคืน
วันที่ 16 ธันวาคม 2549.
- ทองคำ ศรีโยธิน (2538) “นักเผยแพร่วรรณกรรมที่มีประสิทธิภาพ” ใน *ประมวลการประชุมตรวจ
ธรรมสนามหลวง ประจำปี 2528 พระสังฆาธิการ คณะธรรมยุต ภาค 8-9-10-11
ณ วัดผาน้ำทิพย์เทพประสิทธิ์วนาราม ตำบลโคกสว่าง อำเภอหนองพอก จังหวัด
ร้อยเอ็ด*
- ทองคำ จารุวัฒน์ โณ ,พระ. 2547 “รำลึกวันวาน” กองทุนแสงตะวัน วัดปทุมวนาราม
<http://www.dharma-gateway.com/monk-hist-index-page.htm> สืบค้นวันที่ 15
กรกฎาคม 2550.
- ทินพันธ์ นาคะตะ (2529) “พุทธปรัชญากับการเสริมสร้างลักษณะผู้นำ” วารสารสังคมสงเคราะห์
4 (มกราคม)
- _____ (2529) *พระพุทธศาสนากับสังคมไทย* กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษร เจริญทัศน์
- ธรรมรส โชติคุณุช (2519) “มนุษยสัมพันธ์” พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์พิมพ์เนศ

- ธวัชชัย ธรรมรักษ์ (2539) “ทัศนคติของพระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญาบันทกภิกขุ) เกี่ยวกับชนชั้น
ผู้ปกครองในระบบการเมืองไทย” วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชา
การปกครองจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ธโสธร ตู้อองคำ (2545) “พัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือ” ในโครงการประชุมวิชาการรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์
แห่งชาติ ครั้งที่ 3 วันที่ 29-30 พฤศจิกายน 2545 สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ
ชันทวา ใจเที่ยง “ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ผู้นำแห่งการสร้างธรรมิกสังคมชาวนาคุ่มน้ำโขง”
<http://www.midnightuniv.org> จากลำดับ822. สืบค้นวันที่ 16 ธันวาคม 2549.
- ธานี บ้านชีวน(2527) พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานยกช่อฟ้าอุโบสถและตัดลูกนิมิต วัดธาตุสวนตาล
ตำบลชีทวน อำเภอเมืองใน จังหวัดอุบลราชธานี วันที่ 6-8 เมษายน พ.ศ.2527)
อุบลราชธานี รุ่งศิลป์การพิมพ์
- ธีรชัย บุญมาธรรม (2527) “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของหัวเมืองกาฬสินธุ์ พ.ศ.2336-2540”
วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- _____ (2542) “ประวัติศาสตร์สังคมอีสานตอนบน พ.ศ. 2318-2450” โครงการตำราวิชาการ
ราชภัฏเฉลิมพระเกียรติเนื่องในวโรกาสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่ทรงเจริญพระ
ชนมพรรษา 6 รอบ (พิมพ์ครั้งที่ 2) สถาบันราชภัฏมหาสารคาม
- นาฏนภา ปัจจังคะ โต (2536) “บทบาทของคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานในการสนับสนุนนโยบาย
การปกครองของรัฐ ระหว่าง พ.ศ. 2435-2505” วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษา
มหาบัณฑิต สาขาวิชาเอกประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
- นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2536) “อนาคตขององค์กรสงฆ์”ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์ และคณะ มองอนาคต
กรุงเทพฯ มูลนิธิภูมิปัญญา
- _____ (2550) “กรุงแตก, พระเจ้าตากฯ และประวัติศาสตร์ไทย” กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์มติชน
- _____ (2525) “การศึกษาประวัติความคิดของไทย” วารสารธรรมศาสตร์ กรุงเทพมหานคร
- บวรศักดิ์ อุวรรณโณ (2542) “การสร้างธรรมาภิบาล (Good Governance) ในสังคมไทย” กรุงเทพฯ
บริษัทสำนักพิมพ์วิญญูชน จำกัด
- บุญเลิศ สดสุขชาติ (2527) “กะลำ-กฎหมายชาวบ้านท้องถิ่นอีสาน” กรกฎาคม-ธันวาคม วารสาร
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม

- ปฐม นิคมานนท์ “พระครูวิเวกพุทธกิจ หลวงปู่ใหญ่เสาร์ กนฺตสีโล พระปรมาจารย์ใหญ่ฝ่ายพระ
กรรมฐาน” โครงการหนังสือบูรพาจารย์ เล่ม ๕ [http://www.dharma-
gateway.com/monk-hist-index-page.htm](http://www.dharma-gateway.com/monk-hist-index-page.htm) สืบค้นวันที่ 15 กรกฎาคม 2550
- “ประกาศเปลี่ยนนามมณฑล” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 16 (11มิ.ย.ร.ศ.118) หน้า 140
- “ประกาศเปลี่ยนนามมณฑล” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 16 (11มิ.ย.ร.ศ.118) หน้า 140
- ประจวบ แสนกลาง (2531) บทบาทพระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระที่มีต่อสังคมอีสานเหนือ: ศึกษากรณี
สายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต พ.ศ.2436-2539 วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหา
บัณฑิต วิชาเอกไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม
- ประสาร ทองภักดี และปรีชา หงส์ไกรเลิศ(2526) “ทฤษฎีการกำเนิดรัฐและระบบการเมืองของรัฐ
รัฐศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์” คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
กระทรวงศึกษาธิการ กรุงเทพฯ
- ปราโมทย์ เชาวศิลาปี (2526) “คู่มือทฤษฎีจิตวิเคราะห์” กรุงเทพฯ สหประชาพานิชย์
- ปรีชา ช้างขวัญยืน (2534) “ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก” กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- เปรมวิทย์ ท่อแก้ว (2534) “การตั้งและขยายตัวของพระธรรมยุติกนิกายในภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ.2364-2473” ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
ประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ผู้ว่าราชการจังหวัดมหาสารคามและคณะ (2500) “ประวัติจังหวัดมหาสารคาม” มหาสารคามโรง
พิมพ์อุดมจำกัด
- พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 กรุงเทพมหานคร นานมีบุ๊คพับลิเคชั่นส์ 2546
- พระ หล้า เขมปัตโต (2538) “อัตโนประวัติของข้าพเจ้า” กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์วัดสังฆาน
- พระญาณวิริยาจารย์ (วิริยงค์ สิรินุโร) (2521) “ประวัติพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ ฉบับสมบูรณ์”
กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์อาหารการพิมพ์
- พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง (2521) เล่ม 24 (อภิณหปัจเจกขณธรรมสูตร) พระสุตตันตปิฎก
ทีฆนิกาย กรรมกรศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ โรงพิมพ์การศาสนา
- พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง (2521) เล่ม 10 พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย กรรมกรศาสนา
กระทรวงศึกษาธิการ ข้อ 184 หน้า 225, เล่ม 11 ข้อ 228 หน้า 232

- พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง (2521) เล่ม 11 พระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย กรมการศาสนา
กระทรวงศึกษาธิการ ข้อ 35 หน้า 65 จักรวรรดิวัตรนี้ อยู่ในจักรวรรดิวัตร ตามบาลีมี
หัวข้อใหญ่ 4 ข้อ แต่เนื่องจากข้อ 2 ใหญ่ แยกได้ 7 หัวข้อย่อย เมื่อแยกเป็นจักรวรรดิ
วัตรจึงได้ 12 ข้อ ในที่นี้รวมธรรมสาระได้ 5 ข้อ
- พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง (2521) เล่ม 28 พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย กรมการศาสนา
กระทรวงศึกษาธิการ ข้อ 240 หน้า 88
- พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง (2521) เล่ม 15 พระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย กรมการศาสนา
กระทรวงศึกษาธิการ ข้อ 351 หน้า 110 , เล่ม 21 ข้อ 39 หน้า 54, เล่ม 23 ข้อ 91
หน้า 152 เล่ม 25 หน้า 246.
- พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง (2521) เล่ม 13 พระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย กรมการศาสนา
กระทรวงศึกษาธิการ หน้า 144
- พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง (2521) เล่ม 25 (พาหุการสูตร) พระสูตรตันตปิฎก เล่ม 17 ขุททก
นิกาย พิมพ์ครั้งที่ 3 โรงพิมพ์การศาสนา
- พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต) (2520) คู่มือดำเนินชีวิต กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์
(2532) “เกณฑ์วินิจฉัยความหมายและคุณค่าของพุทธธรรม” ในพุทธศาสนากับ
สังคมไทย กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง
- พระปริศนา จนุทกโร (2545) “พระป่าสมัยกรุงรัตน โกสินทร์” กรุงเทพฯ (เป็นเอกสารทำโครงการ
ศิลปนิพนธ์) เอกสารโรเนียว
- พระโพธิวงศาจารย์ (ฮ้วน ดิสโส) (2471) “ทำเนียบสมณศักดิ์ของชาวเมืองเวียงจันทน์โบราณ”
(พิมพ์แจกในคราวรับพระราชทานสมณศักดิ์ของพระธรรมจิติญาณ วันที่ 6
พฤศจิกายน พ.ศ. 2471 กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์ศรีหงส์
- พระมหาชัยวัฒน์ ชยุตตโณ (2518) “ประวัติวัดทุ่งศรีทอง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี”
ในประวัติ เมืองบลราชธานีและประวัติวัดทุ่งศรีเมือง กรุงเทพมหานคร กรุงเทพมหานคร
พิมพ์
- พระมหาบัว ญาณสัมปันโน (2533) “ปฏิปทาพระครูคกรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตะเถระ”
กรุงเทพฯ โรงพิมพ์ชวนพิมพ์
- พระมหาบัว ญาณสัมปันโน (2538) “ประวัติท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตะเถระ” กรุงเทพฯ โรง
พิมพ์ชวนพิมพ์
- พระยามหาอำมาตยาธิบดี “ตำนานเมืองนครจำปาสัก” ในประชุมพงสาวดารเล่มที่ 70

- พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาจารย์ (เทศก์ เทศรังสี) (2529) “อัครโนประวัติพระนิเวศรังสีคัมภีร์
ปัญญาจารย์ (เทศก์ เทศรังสี)” (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานใน
งานฉลองชนมาศครบ 7 รอบนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาจารย์ วันเสาร์ที่ 26 เมษายน 2529)
กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์กรุงเทพ
- พระราชวรมณี (ประยูรช ปรยูโต)(2535) “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม” กรุงเทพฯ
พิมพ์ครั้งที่ 7 โรงพิมพ์กรมการศาสนา
- พระราชวรมณี (ประยูรช ปรยูโต) (2518) “พจนานุกรมพุทธศาสตร์” กรุงเทพมหานคร มหาจุฬาราช
วิทยาลัย
- พระราชวรมณี(ประยูรช ปรยูโต) (2527) “สถาบันสงฆ์กับสังคมไทย” กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์
เจริญวิทย์การพิมพ์
- พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ ฐิตญาโณ) (2526) “สารธรรม” ธรรมปริทรรศน์ กรุงเทพมหานคร
สมบัติการพิมพ์
- พระอริยคุณาธาร (เส็ง ปุสฺโส)(2493) “มูตทัช” เป็นเอกสารโรเนียว กรุงเทพมหานคร
- พระอาจารย์เทศก์ เทศรังสี (2538) “วงศ์ธรรมยุคในภาคอีสาน” กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้น
ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง
- พระอุดมญาณ โมลี (2532) “เถรวงศ์” (เจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ กรุงเทพ) รวบรวมและเรียบเรียง
กรุงเทพมหานคร ป.สัมพันธพาณิชย์
- ไพฑูรย์ มีกุศล (2515) “การปฏิรูปการปกครองในมณฑลอีสานสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรม
หลวงสรรพสิทธิประสงค์ทรงเป็นข้าหลวงใหญ่ (2436-2453)” วิทยานิพนธ์การศึกษา
มหาบัณฑิต สาขาวิชาเอกประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
มงคล นาฎกระสูตร หนังสือพิมพ์มติชน “พระธุดงค์ หรือ พระป่า” มติชน (9 กุมภาพันธ์ 2550)
กรุงเทพมหานคร
- มารยาท กิจสุวรรณ (2526) “ความเชื่อดั้งเดิมของไทย” วารสารวัฒนธรรมไทย 22-14 มิถุนายน
กรุงเทพมหานคร
- โยนิโอะ อิจิอิ (2522) อาณาเขตของอยุธยาในกฎหมายในกฎหมายตราสามดวง สุจริต คณชนภู
รวงศ์ แปล วารสารธรรมศาสตร์ 9 ตุลาคม - ธันวาคม กรุงเทพมหานคร
“รายงานพระสงฆ์จัดการศึกษามณฑลนครราชสีมา” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เล่ม17 (ร.ศ.119).
: 158-159.
- รายงานพระสงฆ์จัดการศึกษามณฑลนครราชสีมา หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.เล่ม17 (ร.ศ.119)

- วันฉัตร สุวรรณกิตติ (2538) “การศึกษาเปรียบเทียบความคิดเรื่องชนชั้นของเพลโตและใน
พระไตรปิฎก” วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง
บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- วีระศักดิ์ จารุแพทย์ (2533) “ชีวิตและผลงานของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันทโท จันทร์)”
วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม
- ศรีศักร วัลลิโภดม (2521) “อีสานระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-16” ใน ประวัติศาสตร์และ
โบราณคดีภาคอีสาน กรุงเทพมหานคร เรือนแก้วการพิมพ์
_____. (2544) “พัฒนาการทางสังคม-วัฒนธรรมไทย” กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์
อมรินทร์
- ศรีสุพร ช่วงสกุล (2530) “ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์: ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ. 2368-
พ.ศ. 2464)” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิต
วิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) (2531) ความเข้าใจเรื่องศาสนา กรุงเทพมหานคร ชวน
พิมพ์
- สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์) (2509) ชีวิตกับเหตุการณ์ของสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (ธมมธโร พิมพ์)
กรุงเทพมหานคร กองทัพอากาศ จัดพิมพ์
- สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยอนันต์ สมุทวณิช (2523) ความคิดทางการเมืองและสังคมไทย
กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์บรรณกิจ
_____. (2527) *ตัวบท [the text]* กับการเรียนการสอนวิชาปรัชญาการเมือง
กรุงเทพมหานคร ศูนย์วิจัยคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- สมบูรณ์ สุขสำราญ (2525) ศาสนาจักรกับอาณาจักร : ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับอำนาจ
ทางการเมือง กรุงเทพมหานคร สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
_____. (2527) พุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม
กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
_____. (2530) การพัฒนาตามแนวพุทธศาสนา : ศึกษากรณีพระสงฆ์นักพัฒนา
กรุงเทพมหานคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
_____. (2534) “พุทธศาสนากับความชอบธรรมทางการเมืองกรณีเปรียบเทียบประเทศ
ไทย ลาวและกัมพูชา” กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- สมพงษ์ เกษมสิน (2541) การบริหาร กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์เกษมสุวรรณ

- สมยศ จันทะวงษ์ (2535) “ความคิดทางการเมืองของพระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต)” วิทยานิพนธ์
ปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- สาร สารทัศนานันท์ (2515) “ตำนานพระชาตุศรีสองรัก” (ที่ระลึกในงานนมัสการพระชาตุศรี
สองรัก อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย วันที่ 25-27 เมษายน พ.ศ.2515
กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์เลียงเชียงจงเจริญ
- สำเร็จ สิงหะวาระ (2506) *ประมุขศิลป์* กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์จักรวัฒนา
- สิทธิ เขตวัน (2527) “พระอาจารย์สิงห์ ขนดะยากโมและพระอริยคุณาธาร(เส็ง ปุสโส) กองทัพ
ธรรมฝ่ายวิปัสสนาธุระในสมัยบุพพาจารย์” บทความในวารสารโลกทิพย์ ปี 3
กุมภาพันธ์ กรุงเทพมหานคร
- _____ (2526) “หลวงปู่ดูลย์ อตุโล วัดบูรพาราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์” *วารสาร
โลกทิพย์* 20 (พฤศจิกายน 2522)
- สิริ เปรมจิตร (2522) *พระพุทธศาสนาในประเทศไทย* กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์บำรุงนิกุลกิจ
- สุนัย เศรษฐ์สร้าง (2533) “อุดมการณ์ทางการเมืองในพระพุทธศาสนา: ศึกษากรณีแนวคิดของ
สำนักสันติอโศก” วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการปกครอง คณะ
รัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- สุรจิตต์ จันทรสภา (2532) “ภาคอีสานในอดีต” โครงการสัมมนาทางวิชาการ อีสานศึกษา เอกสาร
โรเนียว วิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาสารคาม
- สุรชัย เอี่ยมผิ้ง (2544) “แบบแผนการปกครองของพระเจ้าอโศกมหาราช” วิทยานิพนธ์ปริญญา
รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครอง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- สุรัตน์ วรจักรรัตน์ (2524) *การศึกษาซึ่งเปรียบเทียบประเพณีวัฒนธรรมของชาวไทย-ชาวไซ
สกลนคร สมศักดิ์การพิมพ์*
- หม่อมอมรวงศ์วิจิตร (2506) “พงสาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน” ใน ประชุมพงสาวดารเล่ม 3
ภาคที่ 4 กรุงเทพมหานคร องค์การค้าของคุรุสภา
- หมุน โสมะฐิติ (2504) “ประวัติวัดทุ่งศรีทองและเมือง อุบลราชธานี (อย่างสังเขป)” (พิมพ์เป็นที่
ระลึกในงานครบรอบอายุ 80 ปี ของท่านเจ้าคุณพระศรีธรรมวงศาจารย์สถิต ณ วัด
สุปัฏนาราม เมืองอุบลราชธานี วันที่ 6 มกราคม พ.ศ. 2505) กรุงเทพมหานคร: การ
พิมพ์พาณิชย์
- หลวงผดุงแคว้นประจันต์ (2515) “ลัทธิธรรมนิยมราษฎรภาคอีสาน” ใน ลัทธิธรรมนิยมต่าง ๆ
เล่ม 1 พิมพ์ครั้งที่ 5 กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์บรรณการ

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ จากเอกสาร พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 6 ม.3 2/7
ร.ศ.130 ห.จ.ช

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ จากเอกสาร พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 6 ม.3 2/7 ร.
ศ.130 ห.จ.ช

หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1189 เลขที่ 11

หัว ศรีสุนทร, เหลียน ศรีสุนทร, และเขียนมาลัยกรอง (2503) *หนังสือประวัติบ้านนาสีดาและอัต
โนประวัติ* พิมพ์แจกในงานฉลองกุฏิบ้านนาสีดา พิมพ์ถวายเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้
นางบัวแก้ว มาลัยกรอง โรงพิมพ์ศิริอักษร กรุงเทพมหานคร

อนุสรณ์งานศพพระอาจารย์ฝั้น อาจาโรอาจารย์เถระ(2520) (คณะกรรมการจัดงานศพจัดพิมพ์ของ
ข้าราชการในงานพระราชทานเพลิงศพ ณ วัดป่าอุดมสมพร อำเภอพรรณานิคม จังหวัด
สกลนคร 21 มกราคม 2521) กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์ชวนพิมพ์

อริยา ลิมสุวัฒน์ (2526) “บทบาทของพระภิกษุในการพัฒนาชุมชนชนบทไทย (พ.ศ. 2500-พ.ศ.
2520)” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อัจฉรา กาญจนโมทย์ (2520) “รายงานการวิจัยเรื่องอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมไทยใน
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตอนพระป่า-วัดป่า” เพชรบุรี ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน
เพชรบุรี

อัจฉรา กาญจนโมทย์ (2528) “รายงานการวิจัยเรื่องอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมไทยใน
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนพระป่ากับการพัฒนาชนบท” ศูนย์การศึกษานอก
โรงเรียน เพชรบุรี ม.ป.ท.

อุดร ขอมเจริญ (2537) “ความคิดทางการเมืองของพลตรีจำลอง ศรีเมือง” วิทยานิพนธ์ปริญญา
รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครอง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อุราลักษณ์ สิทธิบุตร (2526) “มณฑลอีสานและความสำคัญในทางประวัติศาสตร์” วิทยานิพนธ์
ปริญญาอักษรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เอนก นาวิกมูล “พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันโท-จันทร์) ผู้บูรณะวัดบรมนิวาส” คอลัมน์ คน
ศตวรรษ หนังสือพิมพ์เนชั่นสุดสัปดาห์

<http://www.bkknews.com/weekend/20020703/weh13.shtml> สืบค้นวันที่ 1 กันยายน
2550.

เอ็ม เจ. ชาร์มอน *ความคิดทางการเมืองจากเปล โดจนถึงปัจจุบัน* แปลโดยเสน่ห์ จามริก(2510)
กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

David easton, (1971). *The Political system*. New York .

Encyclopedia of Socail Sciences Canada The Macmillan .

Harold D.lasswell , (1958). *Politics : Who gets what , when how* . New York : Meridian.

Ordway tead, (1935). *the Art of Leadership*. New York : McGrow Hill .

R.A. dahl , (1965). *Modern political analysis*. Englewood, Cliffs,N J : Prentice – Hall. Inc.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	นายอฤเดช แพงอะมะ
วัน เดือน ปีเกิด	30 พฤศจิกายน 2520
สถานที่เกิด	เกิดที่บ้านเลขที่ 87 หมู่ 6 บ้านท่าช่วง ตำบลทุ่งฝน อำเภอทุ่งฝน จังหวัดอุดรธานี
ประวัติการศึกษา	ปริญญาตรีรัฐศาสตรบัณฑิต (ทฤษฎีและเทคนิคทางรัฐศาสตร์) มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช
สถานที่ทำงาน	ศูนย์รับซื้อไม้บริษัท ไซ โย-เอเอ สาขาทุ่งฝน
ตำแหน่ง	ผู้จัดการสาขา